

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

29

Vědecký redaktor

prof. dr. Jaromír Konec, DrSc.

uspořádatel sborníku

doc. dr. Karel Malý, DrSc.

Členové

dr. Karelina Adamová, CSc.

doc. dr. Miloš Doležal

dr. Jiří Kejík, CSc.

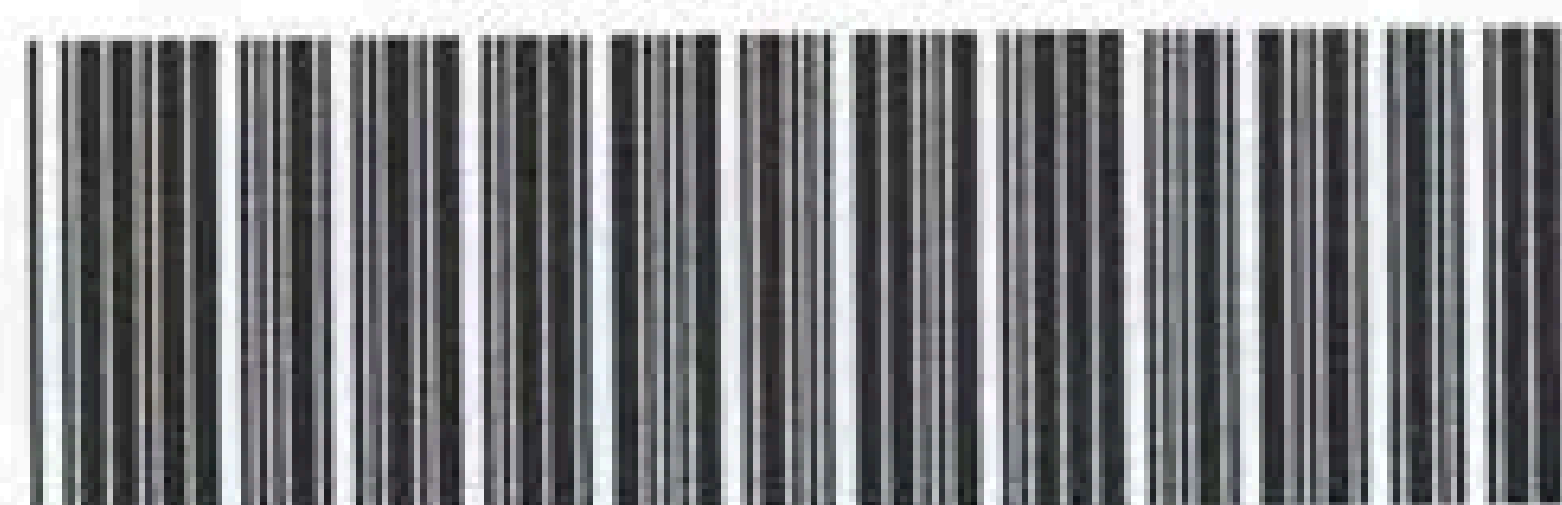
doc. dr. Josef Krimm, CSc.

doc. dr. Dispuin Pálán, CSc.

doc. dr. Ladislav Soukup, CSc.

prof. dr. Eduard Váber, CSc.

Knihovna UK PF

3125902358

Academia / redaktor věd

Československá akademie věd

Právní vědy

REVIZE
2012-2023
ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ
STUDIE
REDAKČNÍ RADA

Vědecký redaktor

prof. dr. Jaromír Kincl, DrSc.

uspořadatel sborníku

doc. dr. Karel Malý, DrSc.

Členové

dr. Karolina Adamová, CSc.

doc. dr. Miloslav Doležal

dr. Jiří Kejř, CSc.

doc. dr. Josef Klimko, CSc.

doc. dr. Dragutin Pelikán, CSc.

doc. dr. Ladislav Soukup, CSc.

prof. dr. Eduard Vlček, CSc.

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD
PRÁVNĚHISTORIE

STUDIE

Vědecký redaktor

prof. JUDr. Jaroslav Špaček

uspořadatel sborníku

doc. JUDr. Karel Malý, CSc.

Členové

dr. Karel A. Adam, CSc.

doc. JUDr. Miloš Dvořák

dr. Jiří Šejbal, CSc.

doc. JUDr. Jindřich Křížek, CSc.

doc. JUDr. Václav Poláček, CSc.

doc. JUDr. Luboš Svoboda, CSc.

prof. JUDr. František Vrána, CSc.

Knihovna právnické fakulty Univerzity Karlovy	
Znač.:	7812/29d
Inv. č.:	2358/90

Academia / nakladatelství

Československé akademie věd

© Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1989

19.9/90

Acad.

45

Obsah

Články

Eduard Vlček, Dragutin Pelikán, 70 let sovětského státu a práva.....	7
Jaromír Štěpán, Ke vzájemným vztahům brněnské a jihlavské knihy sentencí městského práva.....	27
Jaroslav Čechura, Rozsah a dynamika sekularizace církevních statků v západních Čechách na počátku husitské revoluce (v letech 1419-1420).....	43
Karel Beránek, Příspěvky k dějinám české zemské pečeti	71
Karolina Adamová, K otázce českorakouského a českouherského konfедераčního hnutí v letech 1619-1620	79
Valentin Urfus, Václav Arnošt Markvart z Hrádku, šlechtický právník, zemský hodnostář a manufakturní podnikatel (K problematice feudálního stavovství v pobělohorských Čechách)	91
— Ctibor Moravčík, Politické delikty v praxi moravsko-slezského tribunálu v letech 1833-1848.....	103
Ladislav Soukup, K vývoji tiskového práva v českých zemích po r. 1848	115
Karel Schelle, Obecní samospráva v českých zemích v období buržoasní republiky	137
Pavel Mates, Projevy fašizace v českých zemích za tzv. II. republiky.....	157
Josef Beňa, Slovenské národné povstanie a ľudovo-demokratická Československá republika	185
Jaroslav Houser, Znárodnění na cestě k socialismu.....	201

Recenze

Pavel Spunar , Repertorium auctorum Bohemorum protractum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans (J. Kejř)	215
Štefanie Mertanová, Ius tavernicale (K. Malý)	219
Reiner Schröder, Zur Arbeitsverfassung des Spätmittelalters (I. Hlaváček)	223
Deutsche Verwaltungsgeschichte (I. Hlaváček).....	225
Pavel Bělina, Česká města v 18. století a osvětské reformy (V. Urfus)	229
K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu. (L. Hubenák)	233
Z nové literatury.....	235

Významná životní výročí pracovníků katedry dějin státu a práva právnické fakulty

Univerzity Karlovy (V. Kindl)	257
60 let profesora Jaroslava Kudrny (K. Malý)	263

SEDMDESÁT LET SOVĚTSKÉHO STÁTU A PRÁVA

Eduard Vlček, Dragutin Pelikán

Říjnová socialistická revoluce svrhla moc kapitálu, rozbila buržoazní státní řád v Rusku, poprvé ustavila diktaturu proletariátu a zahájila tím světovou proletářskou revoluci. Zásadou jejího vítězství vznikl první socialistický stát na světě. Sovětská moc ukázala všem národům světa jediné správné východisko z trvalého chaosu válek, do nichž je vháněl vykořisťovatelský řád.

Říjnová revoluce je též počátkem nové etapy ve vývoji demokracie. Vznik a další rozvoj socialistické demokracie zásadním způsobem zvýšil úlohu lidových mas v dějinách. Poprvé v dějinách lidstva se počaly vyvíjet reálné možnosti účasti lidu na řízení státu, uvědomělá a organizovaná iniciativa a aktivita nejširších vrstev pracujících se stala hybnou silou socialistické výstavby.

Revoluční změny, které mají své kořeny ve vítězném Říjnu, se promítají v ekonomice, politice, v životním způsobu a duchovním životě nejen sovětských lidí a pracujících v zemích socialistického společenství, ale celého lidstva.

"Základní otázkou každé revoluce je otázka moci ve státě. Dokud toto nebude jasné," napsal V.I. Lenin, "nemůže být ani řeči o nějaké promyšlené účasti v revoluci, nemluvě už o jejím řízení." (Lenin, Spisy, sv. 24, Praha 1956, s. 28.) V socialistické revoluci se moc z rukou vládnoucí třídy poprvé dostává do rukou dříve vykořisťované třídy - proletariátu. Je to základní rozdíl, kterým se socialistická revoluce liší od všech předcházejících. Vítězství Velké říjnové socialistické revoluce vedlo k nastolení sovětské moci jako jedné z forem diktatury proletariátu, která v praxi zajistila nevídanou svobodu a demokracii pro obrovskou pracující většinu společnosti.

Vlastní průběh Říjnové revoluce ukázal, že uskutečnění politického převratu ozbrojeným vystoupením proletariátu ještě nemusí vést k rozsáhlým ozbrojeným srážkám, obětem na životech a materiálním ztrátám. Teprve přímá zahraniční intervence imperialistických států, která byla impulsem pro nástup domácí kontrarevoluce proti mladé republice sovětů a pro začátek občanské války, způsobila těžké útrapy sovětskému lidu.

Říjnová revoluce zahájila proces odstraňování kapitalismu a jeho pozůstatků a položila základy komunistickému pořádku. Tím započala novou epochu světových dějin - přechod od kapitalismu ke komunismu. Hybnou silou tohoto procesu je dělnická třída, která má rozhodující úlohu při uskutečňování socialistických revolučních přeměn.

Hlavní podmínkou vítězství Říjnové revoluce a úspěchů sovětského lidu ve výstavbě nové společnosti byla komunistická strana. Pod jejím vedením byly upevňovány revoluční vymoženosti Října a zabezpečeno úplné vítězství socialismu v Sovětském svazu.

Revolučním uchopením politické moci a vytvořením socialistického státu založeného na diktatuře proletariátu otevřela se reálná možnost uvádět v život leninský plán výstavby socialismu, který obsáhl všechny základní oblasti života společnosti. So-

cialistická industrializace a kolektivizace zemědělství, kulturní revoluce a spravedlivé řešení národnostní otázky přetvořily sovětskou zemi ve velkou průmyslovou velmoc a podníkly dovršení společensko-politických a ekonomických přeměn, započatých Říjnovou revolucí. V polovině třicátých let byla v Sovětském svazu socialistická společnost v podstatě vybudována.

Napadení Sovětského svazu fašistickým Německem vystavilo sovětské zřízení nelítostné existenční zkoušce, v níž se osvědčila síla a semknutost sovětských socialistických národů. Svým vítězstvím ve Velké vlastenecké válce vytvořil SSSR ve světovém měřítku nové možnosti pro boj za národní osvobození, za demokracii a za socialismus. Bylo rozbito kapitalistické obklíčení a začal se formovat socialistický tábor, spolupracující s národy svrhnuvšími koloniální nadvládu a se všemi demokratickými a socialistickými silami světa. Vznikla reálná možnost dosažení trvalého míru.

Po úspěšné poválečné obnově pokračovala usilovná výstavba sovětské společnosti a stabilizace jejího mezinárodního postavení. Důsledkem tohoto procesu byl vznik nového národně a sociálně integrovaného společenství - sovětského lidu, ve vztahu k ostatnímu světu pak odstranění možnosti restaurace kapitalismu v SSSR zásahem zvenčí. Socialismus v Sovětském svazu zvítězil úplně a definitivně.

Další prohloubení socialistických vztahů, velké úspěchy v národním hospodářství, v sociální a politické oblasti, ve vědě a kultuře, při zvyšování životní úrovně lidu znamenaly přechod k novému objektivnímu stadiu vývoje sovětské společnosti, k rozvinutému socialismu. Jeho podstatným obsahem je všestranné zdokonalování socialistické společnosti, co nejúčinnější využívání jejích možností pro další postup ke komunismu ve všech sférách života.

Hodnocení úspěchů sovětské výstavby i kritický rozbor nevyužívaných rezerv a nedostatků posledního období staly se východiskem nové strategické linie vytyčené XXVII. sjezdem Komunistické strany Sovětského svazu. Orientuje na radikální urychlení sociálně ekonomických přeměn založených na strukturální přestavbě celého národního hospodářství na úrovni nejmodernější vědy a techniky, na všestranném rozvoji socialistické demokracie.

Sovětský svaz, postupující jako první v dějinách neprobádanými cestami uskutečňování socialistických idejí marxismu-leninismu, nashromáždil za sedm desítek let své existence nepřeberné množství zkušeností, z nichž většina má tu nebo jinou míru obecné závaznosti a mnohdy i charakter zákonitosti platné pro každý další proces výstavby socialismu, který se ovšem uskutečňuje a bude uskutečňovat vždy v jiných svérázných historických podmínkách a podobách. Mezi profilující a pro nás samozřejmě nejpozoruhodnější patří zkušenost z výstavby a působnosti sovětského státu a práva. Pojednáváme o nich v návaznosti na studii uveřejněnou v tomto sborníku u příležitosti šedesátého výročí Velké říjnové socialistické revoluce, která se zabývala problematikou utváření bolševické státoprávní koncepce a její realizací až do roku 1918.

* * *

V dějinách sovětského státu představuje vedle 7. listopadu 1917 historický mezník nesporně i 30. prosinec 1922, kdy ustavením Svazu sovětských socialistických republik vznikla dodnes se osvědčující státní forma revoluční společnosti. Význam tohoto data je ovšem po výtce spjat se státoprávním řešením dílčí, i když nanejvýš důležité otázky národnostní. Tomuto problému je dále věnována zvláštní část našeho článku.

V širších souvislostech se vývoj sovětského státu periodizoval v souladu s etapováním obecných dějin sovětské společnosti respektive dějin Komunistické strany Sovětského svazu. S narůstajícím historickým odstupem po vstupu SSSR do stadia socialismu se však v historiografii sovětského státu a práva tradiční členění stává subalterním a do popředí vystupují hlediska odpovídající kvalitativním změnám v celkovém charakteru a funkcích sovětského státu. V detailnějším členění se pak začíná objevovat tendence více než k ekonomicko-politickým kvalitativním zvrátům přihlížet k důležitým změnám v relativně samostatné sféře samotného státu a práva. Organické vazby vývoje státu a práva a určující celkový proces ekonomicko-sociálního a politického vývoje Sovětského svazu jsou při tom samozřejmě i nadále respektovány. Časová vyhraněnost periodizačních mezníků se vzhledem k prohlubující se analýze jevů a jejich kauzality relativizuje.

V sovětské vědecké literatuře se dlouhou dobu rozeznávaly dvě etapy vývoje sovětského státu, odpovídající přechodnému období od kapitalismu k socialismu a období socialismu: stát diktatury proletariátu a všelidový stát. V šedesátých letech se začal prosazovat a dnes s jistými nuancemi převládá názor, že kromě toho existovalo specifické období přerůstání státu diktatury proletariátu ve stát všelidový, které soudobá recentní historiografie nemůže ignorovat, protože zatím zahrnuje větší časový úsek, než obě etapy základní. Toto stanovisko také odráží realističtější hodnocení tempa přechodu sovětské společnosti od socialismu ke komunismu, překonává projevy subjektivismu a netrpělivosti, jež se v tomto směru v předchozím období vyskytovaly.

Proporce takto pojaté periodisace vývoje sovětského státu a práva jsou tedy následující: od října 1917 do poloviny třicátých let stát diktatury proletariátu; poloviny třicátých let do začátku let šedesátých etapa přerůstání státu diktatury proletariátu ve všelidový stát; od počátku šedesátých let dosud všelidový stát. Je ovšem možné, že hranice ukončení přechodné etapy se v souvislosti s kritickým rozbořem posledních desetiletí posune dále vpřed.

* * *

Sovětský stát se utvářel v konkrétním historickém procesu ruského revolučního hnutí, v němž již v první revoluci roku 1905 vznikla nejširší, nejdemokratičtější organisace lidu směřující k negaci vykořisťovatelské státní moci - sověty. Bolševická strana uměla okamžitě obohatit svou státoprávní koncepci zkušenostmi revolučních mas a byla také schopna vést tyto masy cestou praktických zkušeností. Tak je brzy po únorové revoluci roku 1917 vymanila z omezenosti živelnosti a z dočasně převládajícího vlivu pseudorevolučních politických směrů a získala je pro odhodlanou účast při plnění revolučního programu. V podmínkách dvojvládní, respektive relativního mocenského monopolu buržoasie mezi únorem a říjnem roku 1917, představovaly sověty zárodky orgánů revolučně demokratické diktatury proletariátu a rolnictva, které přerůstaly v orgány diktatury proletariátu. Po vítězném říjnovém povstání začaly sověty okamžitě plnit úlohu státního organismu (tedy i aparátu) diktatury proletariátu v celoruském i místním měřítku.

Návaznost státu diktatury proletariátu v Rusku na předříjnové sověty znamená především - a právě to má být zdůrazněno uvedením pojmu sovětská republika v názvu státu nového - pokračování a další rozvíjení těch zásad vztahu lidových mas a orgánů jejich vůlí vykonávajících, jež byly poprvé uskutečněny Pařížskou komunou roku 1871 a které na vyšším stupni s tendencí k jednotě a organisovanosti reprodukovalo ruské hnutí

dělnických a pak vojenských a námořnických a také rolnických sovětů v roce 1905 i v roce 1917. Nejdůležitější z těchto principů jsou: jednoznačně lidový ráz složení i činnosti orgánů; jejich volitelnost a jejich stálý kontakt s voliči, kterým jsou odpovědny a jimiž mohou být kdykoliv odvolány; demokratický centralismus, organisované plnění demokraticky přijatých usnesení a loyální podřízení menšiny většině, části celku, nižších orgánů demokraticky zvoleným orgánům vyšším; jednota, universalita, nedělitelnost, výlučnost moci sovětů.

Tato návaznost se mj. dále po celé přechodné období od kapitalismu k socialismu projevuje zachováváním organizačního principu, schváleného již všeruskou konferencí sovětů dělnických a vojenských zástupců v březnu-dubnu roku 1917, tj. tak zvané sjezdové soustavy sovětů. Základní články sovětů byly voleny přímo voliči na výrobně teritoriálním principu. Na úrovni administrativně-teritoriálních respektive národnostně-územních celků byly stupňovitě konány sjezdy delegátů zvolených v člancích nižších. Na dobu mezi dvěma sjezdy se volil výkonný výbor, nadřazený výkonným výborům nižším a podřízený výkonným výborům vyšším podle zásad demokratického centralismu.

Sjezdová soustava byla v sovětském státě v přechodném období od kapitalismu k socialismu vhodnou formou kombinace přímé a zastupitelské demokracie, rychle reagující na měnící se situaci a úkoly revolučního procesu a umožňující realizaci nedělitelné zákonodárné i výkonné moci sovětů i pružné obousměrné spojení sovětských orgánů všech stupňů.

Volby do sovětů, mající před uchopením moci proletariátem třídní ráz v důsledku živelného působení společenských poměrů, musily být po Říjnu explicitně upraveny, a to vzhledem ke stupni a formám třídního boje a s ohledem na početní proporce třídní struktury společnosti. Ve specifické situaci prvního revolučního dělnického státu na světě, kdy svržené třídy podporované světovým imperialismem byly zpočátku silnější než nová třída panující, nebylo možno přiznat vykořisťovatelům jakoukoliv účast na státní moci a politických právech a tedy ani právo volební. Nebylo také možné, aby maloburžoasně anarchistické představy rolnictva o socialismu, vyjádřené např. známým rolnickým mandátem o půdě, se staly určujícími pro další osudy státu. Hegemonie dělnické třídy, tvořící zpočátku 10-15 % obyvatelstva, musila být zajištěna řadou prostředků otevřené diktatury proletariátu, mezi něž patřila vedle nevšeobecnosti i nerovnost volebního práva ve prospěch dělnictva.

Přesto sovětská demokracie i v období otevřené diktatury proletariátu byla demokracií pro dosud největší část obyvatelstva, první reálnou demokracií pracujících v dějinách lidské společnosti.

Likvidace vykořisťovatelských tříd v procesu výstavby socialismu byla původně koncipována jako humánní proces, v němž by bývalí vlastníci výrobních prostředků byli na základě všeobecné pracovní povinnosti vynucované státem zapojeni do produktivního procesu, a to s možností uplatnit své znalosti a zkušenosti, čímž by se postupně přeměňovali v pracující příslušníky socialistické společnosti. Analogické perspektivy se otvíraly před buržoasií, respektive carskou ruskou inteligencí, a před inteligencí do té doby potlačovaných národů. Nebylo vinou sovětského státu, že příslušníci těchto tříd a sociálních skupin, ovlivňovaní nadto mezinárodní reakcí, nepochopili svou historickou příležitost a až na výjimky se zapojili na straně kontrarevoluce do nelítostné občanské války, podporované vojenskou účastí čtrnácti imperialistických zemí. Nepřátelský vztah

zbytků poražených tříd k sovětskému režimu pak v podstatě trval i v období mírové výstavby socialismu.

Za těchto podmínek, hlavně v době tzv. válečného komunismu, vystupovala do popředí násilná, potlačovací funkce státu diktatury proletariátu, obrácená především proti vykořisťovatelským třídám a jejím exponentům a dále proti kolísajícím vrstvám ostatního obyvatelstva. Vždy však se opírala o souhlas a podporu většiny pracujícího lidu organisovaného v nejdemokratičtější stát své doby. Tato potlačovací funkce socialistického státu však v žádném okamžiku nebyla jedinou a nikdy nebyla funkcí hlavní. Vytvářela a vytváří pouze předpoklady pro uplatnění vlastního smyslu státu diktatury proletariátu, který je v jeho funkcích budovatelských, zejména v úloze hospodářsko-organizační a kulturněvýchovné.

Také v těchto oblastech nechyběla v jistém smyslu návaznost na předříjnové období, kdy sověty, vzniknuvší živelně jako orgány v podstatě odborové, tj. orgány hospodářského boje proletariátu, ani po své transformaci v orgány boje politického nepřestaly vyjadřovat bezprostřední, denní zájmy lidu a pod vedením bolševické strany v rámci svých tehdejších možností pečovaly o jejich uspokojování, spojující tuto svoji činnost s bojem politickým.

Velká říjnová socialistická revoluce zahájila i v tomto směru novou dějinnou epochu, v níž zájmy pracujících jsou realizovány budováním socialismu a komunismu. Plnění tohoto strategického úkolu revolučního vývoje se stalo v podmínkách kapitalistického obklíčení a hospodářského bojkotu závislé na obětavosti sovětského lidu, který akumuloval prostředky na reorganizaci struktury národního hospodářství a na ekonomický rozvoj upřednostňující těžký průmysl. I za těchto těžkých podmínek však sovětský stát a zejména jeho místní orgány spojovaly perspektivní budovatelské úkoly s řešením existenčních problémů dělníků a rolníků, respektující při tom stupeň vývoje jejich poznání objektivních společenských a ekonomických zájmů a jiné historicky určité podmínky jejich pracovní aktivity.

Strana a sovětský stát za velmi dramatických okolností a jako první v dějinách hledaly teoretické řešení otázek přechodného období od kapitalismu k socialismu i způsoby jejich praktické aplikace v podmínkách své země, a to v časové tísní dané odhadnutým rámcem dočasného míru.

Socialistické politické zřízení vzniklo v zaostalém Rusku především jako produkt jeho sounáležitosti k celosvětovým trendům vývoje, jako momentální vyvrcholení světového dělnického hnutí, jako počátek světové proletářské revoluce, propukající v nejslabším článku světové soustavy imperialismu a zakládající možnost svého udržení na rozporech mezi imperialisty a na podpoře mezinárodního revolučního hnutí. Socialistický stát, jeho mocenské jádro se nastoluje v Rusku politickými prostředky třídního boje v podmínkách, kdy místní výrobní síly a výrobní vztahy a celková kulturní úroveň společnosti - přestože velice vyhrcovaly třídní antagonismy - zdaleka nové politické nadstavbě neodpovídaly. Ta proto musila být až na další udržována převážně mocensko-politickými prostředky v podmínkách agresivního imperialistického obklíčení. Bolševici vkládali velké naděje do dalšího postupu revoluce ve vyspělých zemích Evropy, počítali s ní v nejbližší době a doufali, že pomůže řešit těžké problémy vyplývající ze zaostalosti Ruska a z malé početnosti jeho dělnické třídy.

Lenin ovšem dávno před revolucí vedle této žádoucí optimální varianty předpokládal, že vítězství revoluce v průmyslově vyspělých zemích se může na dlouhá

léta opozdit a že dělnictvo Ruska bude musit při výstavbě ekonomické základny socialismu v zásadě spoléhat jen na sebe a na své domácí třídní spojence. Třebaže zpočátku nebyl jasný další vývoj mezinárodních podmínek socialistické výstavby, bylo jasné, že odklady v tomto směru nejsou možné, že ihned musí být nastoupena cesta stabilizace socialistického zřízení takovými výrobními silami a výrobními poměry, které by je jako sobě odpovídající nadstavbu přímo vynucovaly. Ty se pak stanou předpokladem pro další rozvoj socialistické mocensko politické struktury na vyšší úrovni. Věc byla o to naléhavější, že za všeobecného rozvratu po válce a po občanské válce a intervenci sovětské Rusko musilo bojovat proti dalšímu smrtelnému nebezpečí - proti hladu a zimě.

Řešit denní otázky zásobování, překonat nesmírnou nouzi a zahájit výstavbu nové ekonomické základny společnosti nebylo možno jinak, než využitím sociálně-ekonomických sil v té době reálně existujících. Socialistický stát musil dát prostor jejich iniciativě, usměrňovat jejich vývoj směrem k socialismu a bránit jim v restauraci kapitalismu.

Metodou zde byla státní regulace soutěžení nově ustaveného socialistického sektoru národního hospodářství a sektorů nesocialistických. Třídní svazek dělnictva a rolnictva vzniknuvší v revoluci musil být udržován jako základna transformace maloburžoasní individuální malovýroby v socialistická kolektivní hospodářství, zatímco kapitalistický sektor měl být koncem přechodného období omezován a vytlačován a nakonec likvidován. Zásady tohoto programu, předjímající principy pozdější NEP a tzv. Leninova družstevního plánu, byly Leninem formulovány krátce po Říjnové revoluci, ještě před propuknutím občanské války.

Leninova koncepce výstavby socialismu se dotvářela a plně prosadila nikoliv hned, ale v několikaletém procesu, v němž byly zejména potřeny různé druhy tendencí anarchistických a revizionistických i vlivy dogmatického výkladu literárního odkazu marxismu, ultraradikalizmu i zbytků subjektivistického utopického socialismu. Projevovaly se v prvním období existence sovětské moci zejména pojetím utvářející se sovětské společnosti v analogii se vzory zidealizovaných zárodečných stadií starověkých městských států, tj. jako asociace pracujících občanů s jednoduše fungujícím organismem v podstatě přímé demokracie bez specializovaného státního aparátu; vědomí všeobecné pracovní povinnosti pracujících a její vynucení u vykořisťovatelů a příživníků mělo zajistit přímou pracovní účast každého občana na exploataci a rozmnožování společenského bohatství, jež pak stát po saturování společných potřeb rozděluje podle zásluh. Spolu s kapitalismem považovaly se za překonané i ekonomické nástroje zbožně-peněžního obratu, pracovní smlouvy apod., v nichž byl spatřován nežádoucí mezičlánek vztahu všemonopolizujícího socialistického státního společenství a jeho jednotlivých členů.

Praxe válečného komunismu, osvědčivší se jako základní vnitřní podmínka vítězství v občanské válce a v boji proti zahraničním interventům, tyto subjektivistické koncepce zdánlivě potvrzovala a dále stimulovala.

Po skončení občanské války však sovětské stranické a státní vedení záhy upustilo od pokusů budovat socialismus zavedenými metodami válečného komunismu, které předpokládaly zachování existujících zcela zespolečňštěných, centralizovaných, naturálních a často rovnostářských struktur, fundovaných zatím takřka výlučně mimoekonomicky. Experimenty tohoto druhu, jako např. přímá bezzbožní směna mezi městem a vesnicí, pracovní armády aj., se také hned po ukončení války střetávaly s odporem pracujících, kteří je nadále nepovažovali za nezbytné a reagovali na ně

nezájmem, pasivitou i kritikou sovětské moci, která - využívána zbytky nepřátel - v řadě míst přerůstala v ozbrojená povstání.

Komunistická strana a vedení sovětského státu na jaře roku 1921 realisticky přistoupily k tzv. nové ekonomické politice. Ve skutečnosti se navrátily nejen k cílům, ale i k těm metodám socialistické výstavby, se kterými Lenin počítal dříve, než si události vynutily zavedení válečného komunismu.

Socialistický stát si uchoval monopol politické moci i rozhodující pozice v národním hospodářství, v první fázi však legalizoval a podpořil výrobní činnost sektorů nesocialistických, ovšem tak, aby nedošlo k nezvládnutelné restauraci kapitalismu. Tak - a to zejména díky výrobní iniciativě rolnictva - byly vytvořeny zdroje a podmínky pro rychlý rozvoj socialistických sektorů, pro socialistickou industrializaci, pro postupné vytlačování a likvidaci dočasně oživených kapitalistických prvků a pro organickou přeměnu maloburžoasní individualní malovýroby v socialistickou družstevněkolchozní výrobu, znamenající první krok k socialistické zemědělské velkovýrobě.

Stálé zvyšování objemu výroby i produktivity práce na základě hmotné zainteresovanosti, rozvíjení zbožího hospodářství, trhu a financí a jejich státní plánovitá regulace při celkovém respektování zákona hodnoty, to byly hlavní rysy hospodářsko-organizační funkce socialistického státu v přechodném období od kapitalismu k socialismu.

Většina těchto nástrojů a cílů si zachovává svou úlohu i po ukončení nové ekonomické politiky, v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti a přechodu ke komunismu.

Budování socialistické ekonomiky v Sovětském svazu mělo převážně charakter extenzivního vývoje, koncentrovaného na hlavní články, zejména na těžký průmysl. Tato cesta odpovídala daným historickým podmínkám a možnostem rychlé přeměny zaostalé a zpustošené agrární země v průmyslově-zemědělskou velmoc, schopnou mocensky čelit kapitalistickému obklíčení a pokračovat na cestě ke komunismu. Bez ohledu na své negativní atributy mimo to umožňovala, aby v duchu humanistické funkce státu diktatury proletariátu byla rychle překonána nezaměstnanost a aby bylo reálně zajištěno právo na práci všem obyvatelům země.

Budovatelská funkce státu diktatury proletariátu zahrnovala i nepominutelné úkoly kulturněvýchovné. Zděděná masová nigramotnost a nevzdělanost obyvatelstva podlamovaly nejen jeho výrobní aktivitu, ale byly i překážkou rozšiřování účasti pracujících mas v řízení státu. Demokratizace kultury a její orientace k socialismu staly se proto od počátku integrální součástí socialistické výstavby.

Sovětská moc se nejprve snažila převzít předrevoluční školské, osvětové, kulturní aj. instituce, obrátila se také na veškerou inteligenci s výzvou ke spolupráci. Boykot sovětské moci většinou inteligence však způsobil, že i v této oblasti bylo nutno jít cestou zřizování nových vlastních orgánů a institucí a spoléhat na vlastní síly. Soustředěným úsilím byla v přechodném období provedena kulturní revoluce, jejímž výsledkem kromě všeobecného zvýšení vzdělanosti bylo především vytvoření vlastní inteligence z dělnické třídy a pracujícího rolnictva, a to i v neruských národech a národnostech.

S kulturně výchovnou funkcí státu diktatury proletariátu úzce souvisel jiný jeho dominantní úkol - boj za zavedení a dodržování zákonnosti ve všech sférách života sovětského státu.

Princip sovětské zákonitosti - zpočátku se v kontrastu k carsko-buržoasní zákonitosti používalo termínu "revoluční zákonitost" a od roku 1933 "socialistická zákonitost" - byl záhy po říjnovém povstání proletariátu jasně koncipován V.I. Leninem a již roku 1918 schválen VI. mimořádným všeruským sjezdem sovětů v usnesení o přesném dodržování zákonů. Požadovalo přesné a účelné plnění zákonů všemi občany, funkcionáři a orgány, protože jen tak mohla být úspěšně uváděna do života vůle proletariátu, vyjádřená v usneseních demokraticky zplnomocněných nejvyšších orgánů státní moci.

Leninské pojetí socialistické zákonitosti má vedle tohoto základního postulátu řadu dalších nepominutelných prvků. Je to především nestrnulost, dynamičnost zákonodárství, jeho schopnost vytvářet včas nové právní nástroje pro nadcházející úkoly, rušit přežilé normy, opravovat zjištěné nedostatky právního řádu, udržovat rovnováhu mezi postuláty právních norem a objektivními možnostmi jejich realizace. Jen tak mohou být zákony účinné a může být požadováno jejich důsledné plnění.

Boj za socialistickou zákonitost musí respektovat objektivní existenci jednoty zákonitosti a kultury. Z ní vyplývají mnohostranné souvislosti a vzájemné vazby těchto jevů. Zejména platí, že úroveň kultury limituje úroveň právního řádu a jeho efektivnost.

O stavu socialistické zákonitosti koneckonců rozhoduje vztah mas k zákonům, poměr mezi právními předpisy a právním vědomím mas, stupeň spontánního a uvědomělého ztotožnění lidu s požadavky zákona, stupeň získání většiny občanů pro boj proti jakémukoliv porušování právního řádu socialistického státu.

Výchozím úkolem při zavádění důsledné socialistické zákonitosti bylo překonání roztržičnosti a protikladnosti rodícího se sovětského práva, která souvisela s počáteční převahou revolučního právního vědomí a svědomí lidu nad ostatními prameny práva, a dále s tendencemi k přednostnímu uplatňování lokálních a jiných skupinových zájmů, která mnohdy přerůstala až k separatismu. Ten byl nejen projevem odstředivých taktických manévřů reakce, ale i produktem izolovanosti jednotlivých center a dalších pro sovětskou zemi té doby charakteristických činitelů. Požadavek jednoty zákonodárství byl realizován ústavním vymezením zákonodárných pravomocí jen pro nejvyšší sovětské orgány, mezi něž vedle všeruského respektive všesvazového sjezdu a ústředního výkonného výboru patřila i rada lidových komisařů; příslušné zákonodárné pravomoci byly po vzniku SSSR vyhrazeny i analogickým orgánům svazových i autonomních republik.

Významným opatřením k zajištění zákonitosti bylo zřízení sovětské prokuratury, která byla v letech 1922 až 1936 vybudována jako samostatný, jen nejvyššímu orgánu moci odpovědný a tedy na pravomoci žádného jiného orgánu nezávislý centralizovaný orgán dozoru nad dodržováním zákonů občany a orgány.

Zásady sovětské zákonitosti se musily probojovávat jak proti odpůrcům socialismu, tak i proti mylným představám některých teoretiků i části sovětského a stranického aktivu. Zejména bylo nutno potlačit snahy podstrčit pod pojen revoluční zákonitost koncepci byrokratického a statického právního pořádku předrevolučního typu anebo naopak nahradit sovětskou zákonitost pragmatickou "revoluční" účelovostí. Závažnou překážkou dodržování socialistické zákonitosti se od třicátých let staly praktiky související s tzv. kultem osobnosti.

Zákonodárnou aktivitu sovětského státu v přechodném období od kapitalismu k socialismu charakterizují především slavné říjnové dekrety sovětské moci, dále samozřejmě ústavní zákony z let 1918 a 1924, kodexy z roku 1918, velká kodifikace z počátků mírové

výstavby socialismu (1922-1923) a rozvoj všesvazového zákonodárství ve druhé polovině dvacátých let.

Říjnové dekrety (v nejširším smyslu je to zákonodárná produkce od 7. listopadu 1917 do přijetí první ústavy RSFSR) negovaly právní opory statkářsko-buržoasního řádu a stanovily hlavní, dodnes platné principy socialistického práva.

Další mezník vývoje socialistického zákonodárství sovětského státu představuje velká kodifikace v letech 1922-1923, která vytvořila konkrétní právní nástroje výstavby socialismu v SSSR metodou nové ekonomické politiky. Její význam však daleko přesahuje období NEPu, protože implicitně formulovala obecné pojetí i systém zákonodárství socialistického státu, které se uplatňuje po dobu výstavby obou fází komunistické společnosti, kdy je využíváno zbožně peněžní formy hospodářství a institucionalisovaných mezičlánků zprostředkujících a harmonizujících zákonem zaručené individuální zájmy občanů a zájmy k socialismu a ke komunismu jdoucí společnosti.

Před vznikem Sovětského svazu mělo vůdčí úlohu zákonodárství Ruské sovětské federativní socialistické republiky, na jehož tvorbě se ovšem podíleli i představitelé ostatních sovětských republik, které pak různými formami zákony RSFSR přejímaly. Po ustavení SSSR příslušela jeho orgánům zákonodárná pravomoc ve věcech výlučné kompetence SSSR, jež byla vymezena ústavou. Ostatní zákonodárství, a to jeho větší část, bylo v pravomoci svazových republik. V záležitostech společné kompetence Sovětu SSR a svazových republik začaly orgány SSSR vydávat zvláštní sjednocovací akty ("hlavní zásady", "obecné zásady", "základy" příslušného zákonodárství Svazu SSR a svazových republik), závazné pro zákonodárné sbory svazových republik, které je pak přiměřeně svým specifickým podmínkám dotvářely a v konečné podobě zákonodárně autorizovaly. Všesvazová legislativní aktivita zaznamenala ve druhé polovině dvacátých let značný rozvoj, který se odrazil i v rozmachu sovětské jurisprudence a který měl vyvrcholit schválením již připraveného Svodu zákonů SSSR. Všestrannými revolučními změnami sovětské společnosti, které začátkem třicátých let přineslo vyvrcholení přechodného období od kapitalismu k socialismu, byl materiální obsah tohoto projektu překonán a také v této oblasti nastala další etapa vývoje.

* * *

Tím, že Říjnová revoluce svrhla moc kapitalistů a statkářů a že zavedla diktaturu proletariátu, znamenala osvobození pracujících od sociálního i národnostního útlaku. Díky Říjnové revoluci si národy bývalé Ruské říše vybojovaly reálné právo na národní sebeurčení, právo rozhodovat samy o svém osudu.

Řešení národnostní otázky se stalo neoddělitelnou součástí budování socialismu. Komunistická strana věnovala této otázce neustále pozornost, neboť na jejím správném řešení závisel po mnoha stránkách úspěch budování nového zřízení.

V.I. Lenin i strana komunistů již dávno před Říjnem vypracovali jasný a konstruktivní program socialistického způsobu řešení národnostní otázky v tak velké zemi, obývané tolika různými národy, jako bylo Rusko. Po svržení vykořisťovatelského řádu se dostal na pořad dne i úkol postupné realizace tohoto programu, jeho uskutečnění v konkrétních státních formách, úkol nalézt nejúčinnější z těchto forem na základě revoluční tvůrčí síly pracujících mas různých národů a svobodného projevu jejich vůle.

Zakladatelé vědeckého socialismu rozpracovali politické principy řešení národnostní otázky. Marx a Engels vědecky zdůvodnili, že národ je produktem určité historické epochy - kapitalismu. Objevili vztah národnostních protikladů k sociálnímu systému buržoazní společnosti a ukázali, že národnostní útlak, nerovnoprávnost a diskriminace národů jsou důsledkem panství buržoazie.

V podmínkách epochy imperialismu rozvedl ideje zakladatelů vědeckého socialismu V.I. Lenin. Ve svých pracích podal Lenin vědecké zdůvodnění programu a politiky bolševické strany v řešení národnostní otázky. Lenin nezkoumal nikdy národnostní problém izolovaně, vždy jej považoval za součást celkového boje proletariátu za vybudování socialistické společnosti. Lenin pochopil, že proti jednotné frontě imperialistických mocností je třeba využít ve prospěch socialistické revoluce i všech národních hnutí. Nevyhnutelnou podmínkou pro vytvoření důvěry mezi národy bylo uskutečnění programového hesla bolševické strany o přiznání práva na sebeurčení všem národům, a to až do jejich úplného státního oddělení. Poprvé bylo právo na sebeurčení národů zakotveno v programu strany z roku 1903.

Právo na sebeurčení v tomto bolševickém pojetí znamená možnost národa vytvořit si svůj vlastní národní stát. Právo na sebeurčení znamená však také nepřípustnost toho, aby některému národu bylo násilím vnucováno setrvat ve státním svazku s národem jiným. Právo na sebeurčení obsahuje v sobě i právo oddělit se, vystoupit ze stávajícího státního svazku.

Sebeurčení národa však lze realizovat i jinak, než pouze oddělením. Sebeurčení nevylučuje dobrovolné setrvání ve státním svazku s jinými národy.

Leninské pojetí práva na sebeurčení vyžaduje, aby sebeurčení národa odpovídalo především zájmům proletariátu onoho národa i proletariátu světového. Třídně chápaný požadavek práva národa na sebeurčení je pro bolševickou stranu principiální, kdežto způsob jeho realizace je otázkou taktiky.

Problémem federace jako jedné z možných forem státního zřízení se ve svém díle zabývá Lenin několikrát v různých souvislostech. Poprvé v roce 1903, kdy formuluje zásadní vztah federace a národnostní otázky: federace je jednou z možných státních forem realizace práva na sebeurčení národů, sebeurčení národů nevyžaduje však nezbytně federaci. Leninův vztah k federaci v Rusku byl zpočátku negativní, a to až do poloviny roku 1917. Tento negativní postoj k federaci vychází u Lenina ze zásadních postulátů Marxe a Engelse o národnostní otázce, jednak z učení o úkolech proletariátu v socialistické revoluci: ve velkých státních celcích se rychleji vyvíjí kapitalistická výroba, roste a sílí proletariát, čímž se časově přibližuje socialistická revoluce; federace by rozbila velký stát v malé útvary, tím by tříštila síly proletariátu a oslabil jeho třídní boj a tedy časově oddálila proletářskou revoluci.

Po únorové buržoasně demokratické revoluci dochází k faktickému rozpadu jednotného, centralizovaného carského Ruska. Na mnoha místech vznikají místní národní vlády, které se považují za více méně samostatné vůči centrální Prozatímní vládě. Tento partikularismus, k němuž Rusko dospělo roku 1917, postavil spor mezi unitarismem a federalismem jakožto mezi dvěma možnými formami státoprávního uspořádání Ruska do zcela jiného světa. Nyní, při existenci řady národních vlád stojících v čele různých národních útvarů, byla federace krokem vpřed od úplného rozpadu k alespoň částečné jednotě.

V předvečer Říjnové revoluce se Lenin zabývá otázkou přípustnosti federace v Rusku a dochází k závěru, že jako forma řešení národnostních problémů je federace možná i v Rusku.

Po vítězné proletářské revoluci musí bolševická strana realizovat zásady národnostní politiky, které měla ve svém programu. Sovětská vláda vydává proto Deklaraci práv národů Ruska, kterou vyhláší právo na sebeurčení národů žijících na území Ruska, na němž zvítězila proletářská revoluce. Socialistická revoluce dává těmto národům i právo opustit stávající státní svazek; sovětská moc se zříká násilí a nátlaku vůči kterémukoliv národu ve smyslu jeho setrvání v původním státním svazku. Zároveň však sovětská vláda usiluje politickými prostředky o to, aby národy dobrovolně setrvaly ve společném státním svazku budovaném na socialistických zásadách.

Za této konkrétní situace dostává federace nový smysl. První socialistický stát světa, který vznikl na území mnohonárodního, unitárního ruského státu, se stává federací, založenou na dobrovolném svazku národů. Federace se tak jeví jako vhodná státní forma mnohonárodního státu, neboť neznamena oddělení jednotlivých národů a úplný rozpad dosavadního státního celku a zároveň poskytuje jednotlivým národům národní suverenitu v rámci jednotné federace.

Právně byla federace v Rusku zakotvena Deklarací práv pracujícího a vykořisťovaného lidu z ledna roku 1918. Deklarace charakterizovala federaci velmi obecně a široce, čímž otevřela dveře vznikající federace všem stávajícím i budoucím státně-právním útvarům, jimiž národy realizovaly nebo budou realizovat své právo na sebeurčení. Základem socialistické federace je tedy řešení národnostní otázky; socialistická federace není tedy postavena na principu historickém ani geografickém.

K ústavnímu zakotvení sovětské federace došlo v první sovětské ústavě z roku 1918, která byla přijata na V. všeruském sjezdu sovětů. Ústava v článku 11. stanoví, že sověty v oblastech, které se vyznačují zvláštním způsobem života a národnostním složením obyvatelstva, se mohou spojovat v autonomní oblastní svazy. Ty pak vstupují na zásadách federace do Ruské sovětské federativní socialistické republiky. Ústava tak zakotvila skutečnost, že federace v RSFSR je budována na základě autonomie. Subjektem RSFSR je podle ústavy "autonomní oblastní svaz". Tímto termínem chtěl zákonodárce zřejmě vyjádřit skutečnost, že v době přijetí ústavy nelze do budoucna stanovit všechny možné formy autonomie (zatím byly známy pouze autonomní republiky) a že jakákoliv forma sovětské autonomie bude subjektem RSFSR. Součástí ústavy se stala i Deklarace pracujícího a vykořisťovaného lidu.

Prvním národem, který po Velké říjnové socialistické revoluci realizoval své právo na sebeurčení, byl ukrajinský národ. Vytváření národní samostatnosti ukrajinského národa bylo silně komplikováno bojem o moc, který na Ukrajině probíhal mezi sověty a buržoasní Centrální radou. Nezávislost Ukrajiny byla sovětskou vládou ihned uznána.

Koncem roku 1917 realizoval právo na sebeurčení ve smyslu oddělení a vytvoření samostatného státu též finský národ. Po třídních srážkách byla v dubnu roku 1918 nastolena buržoasní vláda a Finsko zpřetrhalo veškeré státní svazky s Ruskem a nadále se vyvíjelo jako zcela samostatný stát.

Některé jiné národy (běloruský, pobaltské a zakavkazské) spolu s vítězstvím sovětské moci jasně vyjadřovaly svou vůli konstituovat se v národně-státní sovětský útvar. Ostrý třídní boj, dočasné neúspěchy na frontách proti imperialistickým státům a počínající

nástup vnitřní kontrarevoluce a zahraniční vojenská intervence způsobily, že tyto snahy (s výjimkou Lotyšska, kde už v prvním období byla ustavena politická autonomie) nebyly úspěšně dovedeny do konce.

Uzavřením brest-litevského míru v březnu roku 1918 dosáhla sovětská vláda krátkého oddechu, který se ukázal nezbytným pro vnitřní konsolidaci. Podle této mírové smlouvy bylo od Ruska odtrženo Pobaltí, velká část Bílé Rusi a Ukrajiny. Během dubna až června vysadili zahraniční interveni svá vojska v různých oblastech Ruska. Současně na mnohých místech země vznikly kontrarevoluční vzpoury, takže v polovině roku 1918 se sovětská moc držela pouze v centru Ruska.

Ke konci roku 1918 dochází k obnovení sovětské moci na Ukrajině a také v Bělorusku a v Pobaltí. Tento proces vedl až ke vzniku nezávislých sovětských národních republik Běloruské, Lotyšské, Litevské a Estonské.

Nezávislost těchto republik byla Ruskou sovětskou federativní socialistickou republikou ihned uznána. Republiky přijaly své vlastní ústavy, vytvořily systém orgánů státní moci a správy a vyslovily se pro nejtěsnější svazky s RSFSR.

Nebezpečí vyplývající pro sovětské republiky ze zahraniční vojenské intervence a z domácí kontrarevoluce je nutno hledat různé formy spolupráce, na jejichž základě by bylo možno tomuto nebezpečí společně čelit. Výrazem těchto snah se stal vojenský svazek sovětských republik, jehož právním základem byl dekret Všeruského ústředního výkonného výboru z června roku 1919 "O sjednocení sovětských republik Ruské, Ukrajinské, Běloruské, Lotyšské a Litevské" za účelem boje se světovým imperialismem.

Vytvoření vojenského svazku sovětských republik znamenalo sjednocení vojenské organizace a vojenského velení, rad národního hospodářství, železniční správy a hospodářství financí a komisariátů práce všech sovětských republik. Vojenský svazek sovětských republik znamenal jejich dobrovolné sjednocení kolem RSFSR, což bylo nepochybně výrazem konkrétní historické situace a oceněním úlohy ruského proletariátu v boji za vítězství socialistické revoluce.

Po ukončení války před sovětskými republikami vyvstala do popředí nutnost těsnější spolupráce, zejména pak obnovení válkou zničeného národního hospodářství. V "Předběžném náčrtu tezí o národnosti a koloniální otázce" V.I. Lenin už v červnu roku 1920 zdůvodnil, proč musí sovětská moc usilovat o stále těsnější federativní svazek sovětských republik. Je to předně existence nepřátelského obklíčení imperialistickými mocnostmi, dále nutnost obnovení výrobních sil zničených válkou a konečně potřeba vytvořit jednotné hospodářství, které by bylo řízeno proletariátem na základě společného plánu. Dosavadní formy spolupráce mezi republikami splnění těchto cílů dostatečně nezabezpečovaly. Ke konci občanské války byl vojenský svazek sovětských republik přeměněn ve svazek vojensko-hospodářský. Nevyhnutelnost vojenského aspektu tohoto svazku je dána i po válce existencí nepřátelského kapitalistického obklíčení a z něho plynoucí možnosti nové intervence; přesto je důraz nyní položen na spolupráci hospodářskou.

Vojenskohospodářský svazek byl formou federativních vztahů sovětských republik, které byly právně založeny na spojeneckých dělnicko-rolnických smlouvách uzavíraných mezi Ruskou sovětskou federativní socialistickou republikou na jedné straně a jednotlivými sovětskými republikami na straně druhé. Tyto základní smlouvy byly doplňovány podrobnějšími úmluvami o různých otázkách hospodářských, finančních, zahraničního obchodu a jiných, a to formou dodatků ke smlouvě.

První léta sovětské moci shromáždila značné zkušenosti v národní a státní výstavbě, při vytváření vztahů založených na přátelství a spolupráci mezi národy osvobozenými od vykořisťování a útisku. Tento progresivní vývoj měl i své obtíže; brzdila jej především občanská válka a zahraniční vojenská intervence, a komplikovala jej po carismu a kapitalismu zděděná hospodářská i kulturní zaostalost mnoha národů a národností, které byly v minulosti potlačovány. Kontrarevoluce se pokoušela využít v boji proti sovětské moci přežitků dřívějšího nepřátelství a nedůvěry mezi národy.

Komunistická strana, která mobilisovala pracující různých národností k překonání těchto obtíží, spojovala v jeden proud přirozenou snahu národů revolučního Ruska směřující k pevnému svazku; usilovala o to, aby se masy pracujících na vlastních zkušenostech samy přesvědčily o jeho nezbytnosti a prospěšnosti. Strana se neustále opírala o dělnickou třídu, která byla vedoucí silou sjednocovacího procesu a která vnášela do pracujících mas duch třídní, internacionální solidarity.

Těsná koordinace zahraničně politické činnosti republik, společné úsilí o obnovení a rozvoj hospodářství, to vše napomáhalo vytvářet a prohlubovat internacionální vztahy mezi sovětskými národy a vytvářelo předpoklady pro jejich sjednocení ve svazový mnohonárodní stát. Poté, co sovětské republiky nastoupily cestu výstavby socialismu, přimykaly se stále těsněji k Ruské sovětské federaci, která byla svého druhu předobrazem Svazu sovětských socialistických republik.

Hnutí za zřízení svazového mnohonárodnostního státu vyplývalo z objektivních zákonitostí vývoje revolučního boje dělnické třídy za socialistickou přeměnu společnosti a vyjadřovalo základní zájmy sovětských národů. Nikoliv náhodou nabylo skutečně všelidového charakteru. Otázka sjednocení sovětských republik byla obšírně projednávána na sjezdech sovětů i na četných shromážděních a mítincích pracujících ve všech sovětských republikách.

Vytvoření SSSR bylo výsledkem obrovské teoretické a politické práce strany, zevšeobecněním revolučních zkušeností sovětských národů. Vytvoření SSSR mělo rozhodující význam pro úspěšné řešení národnostní otázky, pro upevňování přátelství a bratrské spolupráce a vzájemné pomoci sovětských národů. Znamenalo velké vítězství idejí proletářského internacionalismu a leninské národnostní politiky. Kromě toho vytvoření Sovětského svazu značně posílilo tvořivou činnost sovětského státu, který sehrál ohromnou organisátorskou úlohu při uskutečňování leninského plánu socialistické výstavby.

Historický vývoj ukazuje, že řešení složité národnostní otázky v mnohonárodnostním státě přináší s sebou velké množství forem a modifikací, které jsou důsledkem nerovnoměrnosti vývoje a konkrétní historické specifiky. Pro socialistické řešení národnostního problému jsou však určité rysy všem těmto modifikacím společné. Stupeň abstrakce a zobecnění těchto rysů vytváří pak druhy sovětské federace a sovětské autonomie.

Ústavní základy SSSR byly dány usnesením I.sjezdu sovětů SSSR v prosinci roku 1922. Ty pak upřesnila a doplnila ústava Svazu sovětských socialistických republik z roku 1924, a to zejména co se týkalo dalších záruk rovnoprávnosti svazových republik (zřízení dvoukomorového Ústředního výkonného výboru SSSR) a detailnějšího vymezení pravomocí orgánů federace při zachování rozsáhlých pravomocí svazových republik.

Konkrétní podoba federace sovětských socialistických republik byla pak dána vývojem struktury svazových republik, autonomních republik i autonomních oblastí a národ-

nostních okruhů. Vedle zakládajících čtyř svazových republik (Ruské federativní, Ukrajinské, Běloruské a Zakavkazské federace) po přistoupení lidových sovětských republik Chorezmské a Bucharské a po novém státně národnostním rozhraničení v sovětské Střední Asii byly roku 1925 ustaveny svazové republiky Uzbeká a Turkmenská, roku 1929 pak Tádžická. K roku 1936 byla rozpuštěna Zakavkazská federace a Arménie, Azerbajdžán a Gruzie se staly přímými subjekty Svazu SSSR. V té době získaly statut svazových republik i dosavadní autonomní republiky Kazašská a Kirgizská.

Sovětský svaz jako federace nového typu se od počátku své existence osvědčoval jako optimální státní forma bratrské spolupráce pracujících všech národů a národností SSSR, napomáhající utváření socialistických národů a vyrovnávání podstatných rozdílů mezi úrovněmi jejich ekonomického a kulturního rozvoje, jako stimul růstu nového mnohonárodního společenství - sovětského lidu.

* * *

V polovině třicátých let vstoupila země Sovětů do nové etapy svých dějin. V historicky krátké lhůtě necelých dvaceti let byly masovým úsilím pracujících pod vedením komunistické strany v těžkých podmínkách kapitalistického obklíčení uskutečněny kvalitativní změny v ekonomické, sociální, politické i kulturní struktuře společnosti - socialismus byl v podstatě vybudován.

Ekonomickým základem Sovětského svazu se již stalo socialistické národní hospodářství, spočívající na dvou formách socialistického vlastnictví - státního a družstevně kolchozního. Součástí socialistických vlastnických vztahů je vlastnictví osobní, založené na výsledcích společensky užitečné práce. Soukromé vlastnictví výrobních prostředků za účelem vykořisťování člověka člověkem je navždy zrušeno. Všichni občané Sovětského svazu jsou nyní pracovníky socialistické pospolitosti, jejíž politickou formou je zastupitelská soustava sovětů poslanců pracujících a federativní svazek národů.

Sovětský stát, který byl v přechodném období od kapitalismu ke společnosti socialistické nástrojem diktatury proletariátu, začal přerůstat ve všelidový stát. Tato kvalitativní změna, uskutečňující se v složitých historických podmínkách mezinárodních i vnitřních, komplikujících a zpomalujících tento vývoj, znamenala především podstatnou modifikaci funkcí sovětského státu.

V důsledku likvidace vykořisťovatelských tříd a vzniku neantagonistické třídní struktury, tvořené dělnickou třídou nového typu, třídou kolchozního rolnictva a sociální vrstvou pracujících inteligence, ustoupila do pozadí potřeba intenzivního uplatňování vnitřní polačovatelské funkce sovětského státu. Prvky diktatury proletariátu si v tomto směru ovšem i nadále zachovaly svůj význam vzhledem k existujícím přežitkům kapitalismu a k vlivům kapitalistického obklíčení na okrajovou část sovětské společnosti. Neuplatňovaly se však již metodami tzv. otevřené diktatury proletariátu jako v předchozím období.

Všeobecné vítězství socialistických výrobních vztahů a mohutný rozvoj ekonomiky vyzvedly na první místo a nesmírně rozšířily hospodářsko organizační funkci státu. Ta spočívala zejména v plánovitém řízení veškeré ekonomiky a ve všeobecné kontrole míry práce a míry spotřeby, v ochraně společenského vlastnictví i osobního vlastnictví a dalších oprávněných materiálních zájmů občanů.

Analogicky hospodářsko-organizační funkci a v úzké dialektické souvislosti s ní vzrostly i funkce státu kulturně výchovná, sociálně zabezpečovací apod.

Celá tato budovatelská funkční sféra, rozhodující pro kvalitativní i kvantitativní vývoj socialismu, byla však koncem třicátých let ovlivněna narůstající hrozbou nového vojenského napadení Sovětského svazu imperialismem. Válka přinesla nesmírnou devastaci velké části obydleného území sovětského státu, hospodářských a kulturních hodnot, dvacetimilionové ztráty na životech. Všechny tyto tragické skutečnosti, dlouhodobě působící i v poválečném období, ztěžovaly realizaci tvůrčích funkcí sovětského státu. Ty se mohly dostatečně rozvinout až po absolvování obtížné poválečné obnovy, retardovány ovšem vlivy studené války a dalšími negativními mezinárodními a vnitřními, objektivními i subjektivními podmínkami.

Přechod k všelidovému státu se nejzřetelněji po válce projevil ve změnách ústavně právních i právního řádu vůbec.

Radikální obrat v tomto směru znamenal přijetí ústavy vítězného socialismu roku 1936. Ovlivnilo celou státní i právní strukturu sovětské společnosti a svým vlastním působením v ní vyvolalo řadu podstatných změn.

Nová neantagonistická třídní struktura společnosti dovolila zrušit třídní census občanských práv a zaručit rovná politická a občanská práva všemu dospělému obyvatelstvu a otevřít tak cestu k státně politickému vyjádření další vlny aktivity mas na podkladě nového stupně sovětské demokracie.

Rozšířila se tak sociální základna politického systému sovětského státu, jehož hlavním článkem jsou sověty pracujících a který dále tvoří ostatní orgány a instituce Sovětského svazu a politické i společenské organizace sovětského lidu. Vůdčí silou této politické soustavy SSSR je Komunistická strana Sovětského svazu, uskutečňující vedoucí úlohu dělnické třídy, která trvá i v socialistické epoše.

Upevnění sovětského státu v důsledku vítězství socialismu našlo dále svůj výraz v některých nových formách sovětského státu.

Přijetí zásady všeobecných, rovných a přímých voleb s tajným hlasováním a orientace na větší stabilitu všech státních orgánů znamenalo mimo jiné opuštění dosavadní sjezdové soustavy sovětů a její nahrazení sověty pracujících, které tvoří ucelenou soustavu nepřetržitě pracujících orgánů státní moci a správy a zároveň samosprávy, harmonizované se zájmy celé sovětské společnosti.

Byl rozšířen počet přímých subjektů federace SSSR, tj. svazových republik, a dále byly rozšířeny a zdokonaleny ústavně právní a státně institucionální garance svobody a rovnoprávnosti všech národů a národností žijících na území Sovětského svazu.

Tyto změny byly provázeny novou dělbou moci uvnitř takto univerzální svrchované moci sovětů, soustředěné v absolutní míře v rukou přímo volených ústředních orgánů - Nejvyššího sovětu SSSR, nejvyšších sovětů svazových republik a nejvyšších sovětů autonomních republik. Jim byla nadále monopolisována pravomoc zákonodárná, vykonávaná v době mezi plenárními zasedáními těchto orgánů v delegované pravomoci presidii nejvyšších sovětů. Presidia nejvyšších sovětů mají kromě toho samostatné ústavní pravomoci kolektivní hlavy státu. Prohloubila a vyhranila se také delegovaná pravomoc soudních, dozorčích, kontrolních a výkonných orgánů, volených obyvatelstvem přímo, orgány sovětů ovšem kontrolovaných a jim důsledně odpovědných.

Některé změny v dělbě pravomoci mezi orgány Svazu SSR a orgány svazových republik však ve srovnání s předchozím stavem znamenaly dočasné zvýšení centralismu sovětského státu. Toto opatření mělo pozitivní funkci vzhledem k očekávaným úkolům státu v nevyhnutelně se blížící válce, bylo však zároveň prvkem negativních projevů kultu osobnosti J. V. Stalina, který se od třicátých let v životě sovětské společnosti uplatňoval.

Jak konstatovalo usnesení ÚV KSSS z roku 1956, vedle nepopíratelných zásluh Stalina o výstavbu socialismu a o mezinárodní komunistické hnutí projevovaly se v jeho činnosti vážné nedostatky, které se promítly do stranického a státního řízení. Omezovaly vedoucí úlohu strany, snižovaly význam kolektivních orgánů, brzdily aktivitu mas, vedly k porušování socialistické zákonnosti. Nemohly ovšem narušit ani podstatu komunistické strany a její politiky, ani základy sovětského státu a socialistického zřízení v Sovětském svazu. Přednosti socialistické hospodářské soustavy založené na společenském vlastnictví výrobních prostředků projevovaly se i v době kultu osobnosti, stejně tak jako lidový charakter sovětského socialistického státu a sovětské socialistické demokracie.

Překonáním kultu osobnosti a jeho důsledků, k němuž díky nekompromisnímu postupu Komunistické strany Sovětského svazu došlo v padesátých letech, znamenalo začátek obnovování leninských norem řízení a jejich tvůrčího uplatňování v činnosti stranických, státních a společenských organizací. Vyvolalo nový rozmach sovětské demokracie, zaktivizovalo sověty na všech stupních a zapojilo milionové masy pracujících do jejich práce. V následujícím období, jak ukázal kritický rozbor provedený na XXVII. sjezdu KSSS a po něm, však tyto možnosti pozitivního vývoje byly využity jen částečně. Na zlomu sedmdesátých a osmdesátých let nahromaděné potíže přerostly ve stagnaci. Její překonání a uskutečnění nových revolučních přeměn ve všech sférách života je dnes aktuálním úkolem progresivních sil sovětské společnosti v čele s KSSS.

Do období přerůstání státu diktatury proletariátu ve všelidový stát spadají také změny, jejichž výsledkem je dnešní stav územních hranic Sovětského svazu a struktura svazových a autonomních republik. V důsledku mezinárodních událostí, jejichž rozbor není předmětem tohoto článku, obnovily se revoluční aktivitou lidu sovětské režimy v Pobaltí a do sovětské federace byly roku 1940 jako svazové republiky přijaty Litva, Lotyšsko a Estonsko. Svazová republika Moldávie byla roku 1940 ustavena na území Besarábie, které si nespravedlivě v době intervence přisvojilo Rumunsko a které spolu s dalším územím v důsledku své politické izolace krátce předtím Sovětskému svazu vrátilo. Po uzavření mírové smlouvy s Finskem roku 1940 byla utvořena Karelo-Finská svazová republika. Ta však byla roku 1956 přeměněna v Karelskou autonomní republiku, což bylo motivováno poklesem podílu karelského obyvatelstva pod příslušnou mez; zároveň šlo o příspěvek k pozitivnímu vývoji vztahů mezi SSSR a Finskem.

Opětne byly rozšířeny pravomoci svazových republik. Koncem Velké vlastenecké války byla jim dána možnost vystupovat jako subjekt mezinárodních vztahů a organizovat vlastní vojenské útvary. Podstatnější rozšíření pravomocí svazových republik zakotvila pak novelizace ústavy SSSR roku 1957, a to v oblasti řízení národního hospodářství, v rozhodování o správně-územním členění a zejména v otázkách zákonodárství. V duchu Leninových směrnic o sovětské federaci byla tak harmonisována suverenita SSSR a suverenita svazových i autonomních republik. Bratrský svazek zajišťující jednotu národů a národností SSSR při plném uplatnění jejich svébytnosti a samostatnosti je fundován jednotným právním řádem obsahujícím a garantujícím respektování národních a místních

zájmů, stimulujícím, koordinujícím a sjednocujícím maximum iniciativy a aktivity sovětského lidu.

Zatímco ústava z roku 1936 centralizovala zákonodárnou pravomoc ve všech hlavních odvětvích práva do rukou Nejvyššího sovětu SSSR (který ji však využil jen zcela minimálně), nadále bylo vydávání zákonů o soudnictví, občanských, trestních a procesních kodexů a dalších důležitých normativních aktů svěřeno svazovým republikám. Jejich zákonodárné sbory se při výkonu této pravomoci závazně řídí tzv. základy (občanského, trestního, procesního atd.) zákonodárství Svazu SSR a svazových republik, které usnáší Nejvyšší sovět SSSR. Tyto základy zákonodárství obsahují jednak ustanovení, která zajišťují jednotu práva v Sovětském svazu (případně i závazně upravují prvky výlučné kompetence SSSR zasahující do této sféry, která jako celek do výlučné kompetence SSSR nepatří), jednak vymezují otázky, které pak svazové republiky dále detailněji upravují v souladu se svými specifickými podmínkami a potřebami. Konečným výsledkem tohoto legislativního procesu jsou kodexy svazových republik, které demonstrují suverenitu každé svazové republiky a zároveň vyjadřují jednotu jejich svazku v SSSR. Ve věcech své výlučné kompetence přejímají zákonodárné orgány SSSR a zákonodárné orgány svazových republik zákony SSSR respektive zákony svazových republik samostatně.

Ve smyslu této nové dělby zákonodárství započala ve druhé polovině padesátých let rozsáhlá legislativní aktivita sovětského státu, která brzy přerostla v cílevědomou generální kodifikaci sovětského práva.

Od poloviny padesátých let byly přijaty mnohočetné kodifikační akty, které sledují ucelenou a systematickou úpravu jednotlivých odvětví sovětského práva i některých pro právní praxi důležitých speciálních společenských vztahů. Zejména byly upraveny otázky prokurátorského dozoru nad socialistickou zákonností, trestní a trestně procesní právo, organizace soudnictví, finanční právo, občanské právo hmotné (zahrnující i příslušné vztahy mezi socialistickými organizacemi navzájem) a občanské právo procesní, dále rodinné a manželské právo, pozemkové právo, nápravně-pracovní zákonodárství, zákonodárství o vodách, na ochranu přírody, surovinového bohatství a životního prostředí, bytové zákonodárství, správní právo trestní, atd. Legislativní aktivita se ovšem neomezuje na kodifikační práce, ostatně i vydané kodexy byly v mnohých případech doplňovány a pozměňovány dílčími zákonodárnými akty.

V sedmdesátých letech paralelně s pokračováním systematické úpravy jednotlivých odvětví sovětského práva na úrovni soudobých potřeb společenského vývoje začíná druhá etapa kodifikačních prací. Klade si za cíl komplexní uspořádání celého právního řádu Sovětského svazu a svazových republik jako organického systému na vysokém stupni právní kultury. Vychází z evidence všech platných právních aktů a počítá s vydáním Svodů zákonů SSSR a Svodů zákonů svazových republik, které mají představovat základní pramen práva, přístupný všem občanům.

Vedle pozoruhodného přínosu v oblasti legislativní techniky a kultury velká kodifikace znamená především očištění, respektive restauraci leninských základů socialistického právního řádu, navázání na nejlepší tradice sovětské právní tvorby, která rozvíjí socialistické zákonodárství zároveň jako stabilizující činitel dosažených úspěchů sovětského zřízení a zároveň jako pružný nástroj jeho revoluční dynamiky, přizpůsobovaný pohotově aktuálním úkolům dané historické etapy vývoje. Byla prohloubena jednotu sovětského práva zvýšením aktivity monopolních zákonodárných sborů, opírajících se o zkušenosti a

pomoc celé soustavy sovětů i o doporučení vzešlá z lidových diskusí o projektech zákonů a z jurisprudence, zrušením principu analogie zákona v trestním právu, normativním pokrytím "bílých míst", četným vydáváním závazných výkladů zákona a řadou dalších opatření.

Intenzivní úsilí o nesmlouvavé dodržování zákonů všemi orgány, funkcionáři a občany, založené mimo jiné na cílevědomém zvyšování právní kultury a na široce založené právní propagandě stalo se všeobecně závaznou metodou uvádění nových zákonů a dalších normativních aktů do praxe.

Touto kodifikací byl v právní sféře vyjádřen přechod k nové objektivní vývojové fázi sovětské společnosti, kterou je rozvinutý socialismus. Nejcharakterističtějším znakem rozvinuté socialistické společnosti je existence vlastní ekonomické a sociální báze dalšího rozvoje a dále pak organisovanost této společnosti ve všelidový stát. Dovršení právní institucionalizace této objektivní historické skutečnosti znamenala nová sovětská ústava, schválená roku 1977.

Hodnocení této poslední etapy vývoje sovětského státu a práva, bezprostředně přerůstající v nejaktuálnější fázi inspirovanou usneseními XXVII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu, nekladou si autoři na tomto místě za úkol.

Stejně tak byly pro jinou příležitost ponechány stranou pozornosti otázky vývoje a dějného významu vnějších funkcí sovětského státu, počínajících vydáním slavného dekretu o míru a projevujících se v současnosti rozhodujícím podílem Sovětského svazu na světovém boji za mír a za progresivní vývoj socialistického společenství i celého světa.

Hlavní literatura a prameny:

V.I. L e n i n, Spisy, Praha 1959-1970

Dějiny Komunistické strany Sovětského svazu, Praha 1971

I.B. B e r j e c h i n, Istorija SSSR 1917-1978. Moskva 1979

Materiály XXVII. sjezdu KSSS.

Istorija sovětského gosudarstva i prava. Pod redakcí A.I. D e n i s o v a. Moskva 1949

Istorija sovětského gosudarstva i prava, díl I. a II. Pod redakcí A.P. K o s i c y n a. Ústav státu a práva AV SSSR, Moskva 1968

Istorija gosudarstva i prava SSSR, část III. Pod redakcí G.S. K a l i n i n a. Moskva 1966

Istorija gosudarstva i prava SSSR, část II. Pod redakcí O.I. Č i s t' a k o v a a J.S. K u k u š k i n a. Moskva 1971

Istorija gosudarstva i prava SSSR, část II. Pod redakcí G.S. K a l i n i n a a G.V. Š v e k o v a. Moskva 1981

O. P r ů š a, K. M a l ý, J. M e č l, S. S v o b o d o v á, S. Z d o b i n s k ý, Dějiny sovětského státu a práva. Praha 1963

E. V l č e k a kol., Dějiny státu a práva socialistických zemí. Praha 1983

A.P. K o s i c y n, Osnovnyje zakonodatělnyje akty po sovětskomu gosudarstvennomu stroitelstvu i pravu. Moskva 1972

D. P e l i k á n, 60 let Velké říjnové socialistické revoluce - 60 let vzniku sovětského státu a práva. Právněhistorické studie 21, s. 5 ad.

- D. P e l i k á n, Rozvinutá socialistická společnost v SSSR a dějiny sovětského státu a práva. Právněhistorické studie 23, s. 51 ad.
- P. M a t e s, E. V l č e k, Velká říjnová socialistická revoluce a vznik socialistického práva. Právny obzor 9, s.
- E. V l č e k, Vznik SSSR. Praha 1976
- E. V l č e k, Vývoj a zdokonalování sovětské socialistické federace. Brno 1982
- O. P r ů š a a kol., Dokumenty ke studiu sovětského státu a práva. Praha 1967
- K. M a l ý, Prameny ke studiu dějin státu a práva socialistických zemí SSSR, díl I. a II. Praha 1976 a 1981.
- Sjezdy sovětov Sojuza SSR, sojuznych i avtonomnych sovětskich socialističeskich respublik. Moskva 1959
- Sbornik zakonov SSSR 1938-1967. Moskva 1968-1971
- Časopisy: Sovetskoje gosudarstvo i pravo
Sovetskaja justicija
Socialističeskaja zakonnost

B, STAKŠI (JINDŘICHOVA) KNIHA BRNĚNSKÁ

V edici Kniha čísla Jana Stakši vydavatel mezi dodávky z uvedeného rubriku sou-
bý 80 stránek v ošetrovaném státi¹¹ Tento exemplář, mišně vázaný uči Kniha číslo Jana

Семьдесят лет советского государства и права

Драгутин Пеликан, Эдуард Влчек

Резюме

Авторы оценивают значение Великой Октябрьской социалистической революции и советского государства как решающего фактора мирового процесса перехода от эксплуататорских социально-экономических формаций и военных конфликтов к справедливому, неантагонистическому обществу, обеспечивающему материальные и духовные блага, к переходу к прочному миру.

Советское государство, которое под руководством коммунистической партии первым в истории стало на путь реализации идей марксизма-ленинизма, приобрело в течение семидесяти лет своего существования большой опыт, и многое становится общеобязательным и часто имеет характер закономерности, действующей для каждого дальнейшего процесса построения социализма; однако последний осуществляется всегда в других своеобразных исторических условиях и формах.

Развитие государства и права Советского Союза, являющееся темой статьи, характеризуется тремя периодами: период государства диктатуры пролетариата, период перехода от государства диктатуры к общенародному государству и начинающаяся эпоха общенародного государства. Создание и развитие конституционных и других важных правовых институтов анализируется в единстве с экономическими, социальными и политическими составными частями внутренними и международными и также в соотношении с субъективным процессом подыскивания оптимальных концепций. Решающая тенденция данного процесса дана ленинскими основами советского государства и права и постоянно возобновляющимся стремлением применять и развивать их в новых исторических условиях как внутренних, так и международных.

O. Práha, K. Malý, J. Meli, S. Švehlová, S. Zdobych, K. Džmýr
Státní úřad práva, Praha 1983

E. Vlček a kol., Dějiny státu a práva socialistického režimu, Praha 1981

A. P. Koslov, Osnovy zakonodatel'stva pri sotsialisticheskom gosudarstvenno-mirovom stroitel'stve i prave, Moskva 1972

O. Peličan, 60 let Veliké říjnové socialistické revoluce - 60 let vzniku socialistického státu a práva, Právněhistorické studie 21, s. 5-11

KE VZÁJEMNÝM VZTAHŮM BRNĚNSKÉ A JIHLAVSKÉ KNIHY SENTENCÍ MĚSTSKÉHO PRÁVA

Jaromír Štěpán

Ve vývoji městského práva v českých zemích mělo mimořádnou úlohu právo oblasti brněnsko-jihlavské ve 13. a 14. století. Oblast jeho vlivu se v dalších etapách stále rozšiřovala; toto právo působilo do značné míry jako integrátor vývoje¹ a podstatným způsobem ovlivnilo mnohem později i obsah Koldínovy kodifikace městského práva.²

I. K pramenům městského práva brněnsko-jihlavské oblasti ze 13. a 14. století

A) PŘEHLED

Základním pramenem zde byla dvě privilegia: brněnské privilegium z roku 1243 (tzv. jura originalia),³ ovlivněné vídeňským privilegiem z roku 1221,⁴ ovšem opírající se do značné míry o vlastní tradice, a privilegium jihlavské⁵ (neautentické), odpovídající však v podstatě faktickému stavu; prezentuje se k roku 1249, ale podle novějších zjištění⁶ je datováno do 70. let (listina A) a 90. let (listina B) 13. století, se zřejmou návazností na starší, nedochované sepsání. Podrobná komparace existujících rukopisů umožnila sestavení jejich filiace, s vyznačením datových rozdílů.⁷ Jihlavské privilegium přejímalo zčásti některé články privilegia brněnského.

V průběhu dalších let probíhal vývoj opačně: počátkem 14. století vznikla v Brně sbírka článků, která je dále označována jako brněnská statuta; tato památka, hodnocená v dalším vývoji jako revidované privilegium, přejímá značně široce jihlavskou formulaci, leckdy doslovně; kromě posledních ustanovení lze text téměř bod za bodem srovnat s privilegiem jihlavským.⁸

Tento vývoj znamenal výrazné osamostatnění uvedené oblasti na právu rakouských měst⁹ a založení vlastní, značně svébytné a dynamického rozvoje schopné tradice městského práva, s inkorporací některých právních zvyklostí českého obyvatelstva.¹⁰

Rozvoj vrcholí v průběhu 14. století vznikem dvou sbírek nálezů (knih městského práva), známé brněnské Knihy písaře Jana a sbírky jihlavských sentencí. Pro vystopování vývojových souvislostí má nemalý význam ještě další památka z mezidobí, zachovaná v rukopisu nejstarší městské knihy.

B) STARŠÍ (JINDŘICHOVA) KNIHA BRNĚNSKÁ

V edici Knihy písaře Jana otiskl vydavatel mezi dodatky z uvedeného rukopisu soubor 65 článků v německém znění.¹¹ Tento soupis, značně starší než Kniha písaře Jana,

pocházení z doby krátce po roku 1331, obsahuje jen právní věty, sestavované s nepříliš zdařilou snahou po určitém uspořádání. Do zmíněné edice byl text včleněn pod nepřiléhavým nadpisem "Einzelne Schöffensatzungen" - tento charakter mají jen první a poslední články, jinak jsou tu převážně obecné závěry ("právní věty"), jež jsou plodem jurisdikce, a v nevelkém rozsahu právní zásady převzaté v duchu německých Zrcadel. Pořadatelem sbírky je nepochybně písař Jindřich, který je patrně i původcem nejstaršího brněnského právního rukopisu (č. 1).¹² Tuto památku, která je z hlavní části produktem volného nalézání městského práva na základě privilegií a která přes svůj význam pro sledování vývoje práva byla zatím v literatuře opomíjena, jsem pro její ráz označil jinde¹³ jako "starší (kusou) knihu brněnskou", a pro stručnost odkazování budu tohoto názvu užívat i dále.

Pro určení povahy sbírky a jejího postavení ve vývoji městského práva je důležité povšimnout si jejího vztahu jednak k Saskému a ke Švábskému zrcadlu, jednak k pozdější sbírce brněnských sentencí.

Pokud bylo možno zjistit, v 10 bodech z celkového počtu 65 odeznívá, leckde dosti volně, vliv Zrcadel. Pro srovnání lze uvést:¹⁴

Kniha písaře Jindřicha		Saské zrcadlo		Švábské zrcadlo
čl. 187, odst. 7;9		I,22,§ 2;13,§1		25 a; 148
191	-	II,7	-	30
216	-	II,31,§ 2	-	317
217	-	I,36	-	317
218	-	II,13,§ 6	-	174 b
219	-	II,65,§ 1	-	77
221	-			36, 159 b
226	-	I,3,§ 3	-	3
227	-		-	15 (Zák. Mojž.)
235	-	II,62	-	244

Kusost a nahodilost výběru svědčí o tom, že šlo patrně o výpis z některé z četných pomůcek soudní praxe, opírajících se o Zrcadla, s jejich další adaptací pro praxi. Zároveň to nasvědčuje, že "kusá kniha" představovala neoficiální, soukromé zpracování, nikoli přímý produkt soudní praxe, ve kterém by byly pouze nálezy, a stěží by chyběly konkretizující údaje. Značná nesourodost celého materiálu, včetně výroků vyplývajících z domácího práva, a jeho zřejmá neúplnost může naznačovat, že šlo pouze o torzo soukromé pomůcky. Její historický význam spočívá zejména v dále doloženém vlivu¹⁵ na pozdější sepsání.

Starší (kusá) kniha brněnská představuje tedy po tzv. Otakarových právech nejstarší dochované neoficiální, soukromé zapsání městského práva probírané oblasti, jejíž obsahové zhodnocení, ztížené ovšem zřejmou kusostí pramene, ještě čeká na zpracování. Z hlediska vývojových souvislostí je významný její prokazatelný vliv na Knihu písaře Jana.

C) SBÍRKY SENTENCÍ BRNA A JIHLAVY

a) Sepsání těchto sbírek je projevem obecného vývoje městského práva ve střední Evropě, kde v průběhu 14. století vzniká řada významných právních knih (Saská vikpildní kniha, Freiburská kniha, Míšeňská kniha distinkcí, Magdebursko-vratislavská sbírka nálezů, Mnichovská právní kniha, Kniha bamberského práva, později tzv. Starý Kulm, Hlohovská právní kniha aj.).¹⁶ Je to dáno potřebami rozmachu městského hospodářství. Jestliže ještě před několika desetiletími stačila pro řešení hlavních právních otázek stručná ustanovení privilegií, rozváděná a doplňovaná městskou jurisdikcí, pak narůstající složitost vztahů majetkových, obchodních, rodinných, dědických a potírání přibývajících městské kriminality si vyžadovaly stále širší soubor pravidel, která vyplývala z kasuistiky řešených případů a měla zabezpečovat právní stabilitu života obce. Zpracovní materiál do právních knih bylo zásluhou městských písařů.

b) V Brně zpracoval po roku 1355 písař Jan latinsky psanou objemnou sbírku o 730 člancích, namnoze dosti rozsáhlých, nadepsanou "*Sentencie subscripte diversis locis in Bruna iura requirentibus in scriptis sunt tradite, et ut facilius invenitur, quod queritur, secundum alphabetum sunt distincte*"; běžně je označována též jako Kniha písaře Jana nebo Schöppenbuch (*Sententiae brunenses*).¹⁷

Jak už bylo jinde uvedeno,¹⁸ jde o vynikající právní památku. Přímě do očí bije udivující právní rozmach za krátkou dobu několika desetiletí. I pro právníka moderní doby je požitkem číst některé články: oceňujeme schopnost přesné analýzy relevantních okolností v popisu skutkové podstaty, promyšlenou kategorizaci pojmů a přesné subsumpce, konstatujeme značné oslabení dřívějšího právního formalismu a vysoký stupeň obecnosti výroků. V tomto procesu rozvoje spolupůsobilo zčásti právo jihlavské, zvláště plodný byl však vliv římského (pandektního) a omezeně i kanonického práva, jejichž recepce se tu projevuje tak brzo a tak široce, jako v žádné z německých městských právních knih 14. století; byl-li písař Jan označen¹⁹ právem za "polovičního juristu", s předpokladem, že musel mít právní erudici, byť snad neukončenou, je třeba připojit, že byl mimořádným juristickým talentem.

Hluboce zasvěcený romanistický rozbor²⁰ z nedávné doby dokládá, že římskoprávní zásady byly v knize používány nejen k rozhodování případů, pro něž místní tradice nedávala řešení, ale kupodivu i ke zdůvodňování nálezů opírajících se o starší domácí právo. Ne ojediněle jde také o normativní inovace, revidující zastaralé právní zvyklosti v romanistickém duchu. Podobně bylo v některých případech v souvislosti s argumentací výroku použito římského práva k formulování širšího obecnějšího pravidla. Při systematickém pořádání materiálu pak pořadatel místy doplňoval sentence, přijaté v konkrétních případech (Boháčkovy "pravé sentence") dalšími výroky, obsahujícími jen stručnou římskoprávní zásadu, popř. velmi stručnou skutkovou podstatu, někdy snad konstruovanou (tzv. nepravé sentence), čímž byl soubor pravidel ucelován.

Způsob zpracování je vysloveně tvůrčí, což je v soudobém vývoji jev značně ojedinělý. Z římskoprávní doktríny bral autor zásady cenné pro praxi městského života, vypouštěl juristické diskuse a analýzy a zdařile integroval principy pandekt do městského řádu. Vycházel zřejmě z některého glossátorského zpracování (poukazuje se zvláště na *Summa Azzoni* a *Summa Gotfridi*), ovšem už sám volný způsob využití neumožňuje dobře identifikaci pramene.

Podařilo se tak vytvořit organický a značně ucelený soubor právních zásad a řešení, v němž se místní tradice harmonicky spojovala s římskoprávní naukou způsobem vyhovujícím podmínkám rozvinutého městského života.²¹ Během nedlouhé doby působení jednoho písaře se tak z poměrně konzervativního brněnského práva (obohaceného o významné prvky jihlavské) stává na svou dobu moderní systém, předurčený být - v podobě četných pozdějších užších verzí²² - bází dalšího vývoje ve velmi široké oblasti.

c) V Jihlavě městský písař Jan z Humpolce²³ shrnul bohatou jurisprudenci městské stolice do cenné sbírky (*Sententiae iglauenses*), v jejímž vedení bylo dále pokračováno. Základní soubor v edici²⁴ (obsahující 341 stručných nálezů, většinou německy psaných, a dalších 83 pozdějších, většinou zaznamenaných česky, z konce 15. a začátku 16. století) spadá do doby před koncem roku 1368; část nálezů lze datovat podle adresátů. (Tak 8 nálezů adresovaných Jindřichovi z Lipé jakožto zemskému hejtmanovi spadá do let 1322-26, další jsou z let třicátých a čtyřicátých.) Forma a obsah některých výroků, obsahujících pouze právní větu, bez konkrétních okolností, ukazuje popř. na ještě starší původ, podle názoru vydavatele snad i z 13. století.

Lze vcelku bezpečně předpokládat, že při založení knihy se městský notář opíral o starší dílčí soupisy a záznamy, jichž bylo používáno jako pomůcek pro jednání soudu a vypracování právních poučení, popř. o nedochovanou pomůcku.

Pořadatel sbírky se snažil o určitý, byť ne důsledný systém: první část jedná o přísahách, svědectví apod. (do čl. 44), další o nemovitém i movitém majetku (do čl. 84), o soudních úkonech (do čl. 130), o trestných činech a pokutách (do čl. 177), a poslední část o městském zřízení, živnostech apod. (do čl. 216, resp. 219). Pozdější nálezy byly doplňovány bez systematické souvislosti.

Jihlavská kniha sentencí představuje značně samostatnou soustavu, výrazně se lišící v četných směrech od soudobých práv německých a rakouských. Jde o produkt volného nalézání práva městskou stolicí kmetskou na základě zásad obsažených v privilegiu a dalších pomůcek, zčásti i poučení vydaných brněnským vrchním právem. Jen v malém rozsahu je tu patrný vliv *Jus regale montanorum*, jež zprostředkovalo plodnou recepci římskoprávních zásad,²⁵ a dále nevelký vliv švábského či saského zrcadla.

d) Nálezy brněnské a jihlavské soudní stolice ze 14. století patří k nejvýznamnějším středoevropským památkám své doby, a to nejen z hlediska právně historického, ale i pro dokumentární poznání současného živora. Ve velké části soudních případů je totiž se značnou konkrétností líčen skutkový děj, k němuž dává soud svůj nálezh nebo naučení; v jihlavských nálezech je tvrzení žalobce a odpůrce uváděno často až do úplných podrobností, jak to odvolací soud vyžadoval. Rozvíjí se tak před námi velmi prokreslený, věrný obraz své doby, z něhož naše historická věda může vytěžit ještě řadu cenných údajů.

II. VZTAH SBÍREK SENTENCÍ KE STARŠÍM PRAMENŮM

Systematické shrnutí bohaté jurisdikce v obou zmíněných sbírkách předpokládá, že už předtím, po dlouhá desíletí, musely být nálezy a poučení shromažďovány, patrně ve formě sumářů a jiných podkladových materiálů, umožňujících soudní praxi orientaci podle precedentních případů a uznávaných zásad. Písaři kromě toho shromažďovali i jiné

výroky a právní pomůcky, jež se jim dostaly do rukou a mohly být užitečné při řešení konkrétních případů. (Tomu ostatně sloužilo i opisování právních památek rozmanité, leckdy i obsahově dosti rozporné povahy a různé provenience ve středověkých právních rukopisech.) Je možné považovat za prokázané, že takový materiál měl k ruce i písař Jan a rovněž pořadatel kusé knihy brněnské a původce sbírky jihlavské.

A) PRÁVO PRIVILEGIÍ

Obě sbírky sentencí jsou v zásadě výsledkem činnosti městských jurisdikcí Brna a Jihlavy, vycházející především z právních zásad, zakotvených v privilegiích. Nápadná dynamika rozvoje v období necelého století zaslouží pozornost naší právní historie; po obsahové stránce je tu ještě mnoho neujasněného.

Z hlediska cíle této práce jde o hledání pramenných souvislostí. Jestliže v Jihlavě byly zásady zakotvené v jejím privilegiu zřejmým východiskem pro další nálezy, shrnuté do sbírky sentencí (a ovlivňované i jurisdikcí brněnskou), pak v Brně byl tento vztah složitější. Písař Jan sice rovněž vycházel z tradice práva privilegií, které ovšem opět do určité míry inovoval;²⁶ je však překvapivé, že mnohde nečerpal z originálního znění. Mezníkova²⁷ studie k tomuto vztahu (z hlediska vlivu jihlavského privilegia na brněnské sentence) vrhá nové světlo na prameny používané písařem Janem.

Jak už bylo uvedeno, zásady jihlavského privilegia byly převzaty v širokém rozsahu do brněnské redakce, označené shora jako "brněnská statuta z poč. 14. století"; zde byl podstatně revidován obsah původního brněnského privilegia, takže došlo ke značnému sblížení obou oblastí. Právní zásady zde vyslovené měly vliv i na Knihu písaře Jana.

Textovou i obsahovou komparací bylo zjištěno, že trestněprávní sentence Janovy knihy jsou ve 12 až 15 bodech obsahově značně shodné se 17 články jihlavského privilegia a s pozdější verzí brněnských statut po roku 1300. Textové porovnání ukazuje, že v Janově knize jsou evidentně kombinovány texty jihlavského privilegia i brněnských statut, přičemž však u článků v zásadě shodných s privilegiem Jihlavy je někde použito textu listiny A, jinde však textu listiny B.

Přesvědčivý je autorův závěr, že písař Jan zde pravděpodobně používal některý nám nedochovaný pramen, který spojoval text obou listin jihlavských a v některých případech se přizpůsoboval brněnskému řádu, jak byl vyjádřen ve Statutech z doby po roku 1300. (To by patrně ukazovalo na památku provenience brněnské čerpající z jihlavských textů.)

B) STARŠÍ (KUSÁ) KNIHA BRNĚNSKÁ

Památka vpředu zmíněná (I/B) z doby krátce po roku 1331, vzdor její neúplnosti a povaze soukromého sepsání písařem Jindřichem, byla písařem Janem považována zřejmě za důležitý zdroj, z něhož autor knihy sentencí vydatně čerpal.

Z článků zde uvedených (č. 179-243 podle Rösslerovy edice) lze v Knize písaře Jana identifikovat téměř všechny (s výjimkou prvních šesti, které přejímají usnesení městské rady z 11.11.1328, a posledních sedmi, která mají rovněž statutární charakter). Z 52

článků, tvořících jádro starší knihy, se nepodařilo nalézt ohlas v Janově knize jen u pěti, jak ukazuje tabulka.²⁸

Způsob přejímání je opět typický pro práci autora: V některých případech sice překládal starší německý text dosti přesně, často však právní zásadu rozváděl, leckdy s použitím římskoprávní nauky, popř. volně parafrázoval, a ne ojediněle (v souvislosti s hospodářským vývojem) i cílevědomě revidoval, zvláště na úseku práva procesního a dědického.

C) CHRONOLOGICKÝ SOUPIS

Už vydavatel Schöffenchu si povšiml,²⁹ že v rukopisu tehdejší vídeňské dvorské knihovny a v dalším rukopisu brněnského archivu ze 14. století jsou na několika místech odvolání na články starší knihy nálezů s udáním data, kteréžto údaje byly ojediněle mechanicky ponechány při opisování nedopatřením písaře (jde o léta 1343-1349). Toto starší, nedochované zpracování (chronologický soupis) bylo zřejmě předlohou konečného latinského textu.

Ze tří hledisek se nám zatím osvětluje prehistorie sepsání brněnských sentencí. Další aspekty dává porovnání sentencí brněnských a jihlavských, popř. též s ustanoveními brněnských "statut".

III. Loci communes brněnských a jihlavských sentencí

K obajsnění procesu, jehož vyústěním byly obě sbírky sentencí, může přispět i srovnání a rozbor určitých shodných míst v obou knihách a dále srovnání se starší (kusou) knihou brněnskou. Ovšem řada nálezů, u nichž lze shledat podobnost, vyplývá z příbuzného právního cítění a zvyklostí v obou oblastech. (Příkladem: Obecná zásada o příznivějším procesním postavení viníka, resp. obžalovaného, uvedená v sent. brun. 2, a shodná sent. igl. 62; podobně při stanovení typů a výše pokut: sent. igl. 181 a kap. De emendis v Knize písaře Jana.)

Bezpečným východiskem pro zkoumání může být proto jen omezený počet výroků, kde je shoda textově zřejmá a ukazuje na určitou souvislost.

Shoda některých sentencí je dávno známá; přitom zatím patrně spíš převažoval názor,³⁰ že tu šlo o jednostranný vliv jihlavského práva na brněnské. Při bližším zkoumání se však vztah ukazuje jako značně složitější.

A) VZÁJEMNÁ KOMPARACE

Všimněme si nejprve typických shodných výroků v obou sbírkách sentencí. (Jejich porovnání se starší, kusou sbírkou brněnskou bude provedeno dále v odd. B.)

Obecná zkušenost při konfrontaci přejímaných norem učí, že starší text bývá zpravidla širší. Tohoto kritéria, které by u shodných textů svědčilo pro původnost nálezů brněnských, je však třeba zde užívat s rezervou, protože větší textová šíře jde leckdy na vrub vysvětlujících doplňků, které mohly být připojeny glosujícím brněnským písařem, jak jsme viděli již ve srovnání latinské knihy písaře Jana s německou starší (kusou) knihou brněnskou.

Ukvapený by byl úsudek a priori ze vsuvky za nálezem 112 knihy písaře Jana, kde zcela neorganicky - v kapitole de arestationibus - je bez čísla zapsán delší německý text nálezu pro Jilové: "ein urteil um ein wolleist an einem toten", doslova souhlasný s jihlavským nálezem 164, de opera homicidii. Brněnskému písaři se tu dostal do ruky nahodile jednotlivý výrok, jež zapsal. Ani německý dovětek, uvedený nedopatřením v Rösslerově edici brněnských nálezů k číslu 161, kde se doslovně uvádí jihlavská sentence č. 97, nesmí mýlit; vyskytuje se totiž jen v rukopise kutnohorském (Liber sententiarum), kde právě na řadě míst byly za systematicky uspořádanými brněnskými sentencemi připisovány obdobné výroky jihlavské, jinak Rösslerem nepřejímané.

Najdeme totiž také doklad opačný: V brněnské sentenci 479 je okolním venkovským občanům dáváno delší poučení o polnostech, a to - zcela ojediněle - v německém jazyce, "verbis vulgaribus, ut a rusticis intelligantur lucidius". Z tohoto objemného poučení přejímá jihlavský nález č. 135 dvě věty. Stejně je z čl. 522 brněnské sbírky patrně přejat obsáhlejší výklad o rozdílu mezi vraždou, zabitím a loupežnou vraždou do jihlavské sbírky pod č. 264, a to mezi novějšími sentencemi, charakteristickými vesměs obsáhlým líčením skutkových okolností a stručným výrokem, zatímco jedině zde chybí líčení situace a podává se širší právní poučení.

K bezpečnému závěru nemusí vést ani srovnání, která sbírka uvádí konkrétní případ a která jen obecnou právní zásadu, ač zpravidla takový postup dává výsledek jednoznačný. Zásada převzatá z druhé oblasti totiž mohla být aplikována na místní případ.

Tak jihlavský nález 34 dává pro konkrétní případy obecný výrok o otázce, kteří svědkové nemají přísahat na kříži. Ve velmi podobné formulaci stanoví toto brněnská kniha nálezů čl. 682, a lze si povšimnout, že totéž určovala už starší (kusá) kniha brněnská, čl. 189. Naleznou se i výroky, které jak Brno, tak i Jihlava označují jako vydaná poučení (do Křižanova a Telče); tak sent. brun. 393 a sent. igl. 95, podle nichž se nepřipouští zabavení částky, vyplacené z titulu kompozice ("besserung"). Stejně tomu je u poučení, které bylo oběma stolicemi dáno o způsobu potrestání pachatele pro hrubou urážku soudce (sent. brun. 251, sent. igl. 122); zde ovšem může jít o starší krutý zvyk - přibití jazyka ke kůlu, přičemž pachatel se má sám jazyka zbavit.

Opačné případy, kdy Kniha písaře Jana podává konkrétní případ, jihlavská jen stručnější obecnou zásadu, jsou o něco častější. Typicky: Sent. brun. 496 s poučením pro Boskovice, že v nepřítomnosti manžela se může žena sama obrátit na soud pro utrpělou tělesnou újmu, a shodně stručněji sent. igl. 112. Pozitivní závěr však odtud vždy neplyne: Tak obšírný konkrétní brněnský případ čl. 517 končí po rozhodnutí věci neorganickým obecným závěrem (unde nota etc.) o ponechání movité zástavy v držení dlužníka. Shodný text v jihlavské sentenci 107 je uváděn jen jako obecná zásada bez konkrétních okolností. Podobně ve zmíněných čl. 522 brněnské sbírky a 264 jihl.

Poučné se jeví srovnání jihlavské sentence 20 o relevanci svědectví konšela mimo obvod obce, formulované jako obecná zásada, s širší, patrně originální textací brněnskou v sentenci 472, odvolávající se na plenární usnesení rady.

Pro srovnání možno uvést:

Sent. brun. 472: Utrum jurati possint testari extra iudicium proprium per litteras. Sententiatum est in pleno consilio per viginti quatuor juratos, quod licet jurati extra metas iudicii, in quo iuraverunt, vigorem testandi vel excessus accusandi non habeant, tamen pro causis coram eis forma iudici vel amicabiliter, vel per sententias diffinitivas expeditas, pro causis legitimis absentiae, quae vulgariter "chafftnot" dicuntur, pro debitis iustitialiter obtentis, pro proscriptis et quibuslibet aliis causis criminalibus, ad quemcumque locum litteras eorum patentes sub sigillis autenticis scripserint, illis fides est tenorem iudicium et iustitia facienda.

Stejný obraz dostáváme při srovnání brněnské sentence 455, odvolávající se na "iudicium civitatis", a jihlavské 22:

Sent. brun. 455: Si iurans scit diversa ideomata, sub quo iurare debeat. In iudicio civitatis sententiatum est: Item si iurare debens diversa scit ideomata, iurabit sub naturali, quod a suis progenitoribus est instructus, vel si malit, sub illo, quod plus usitavit et quod expeditius loqui potest; dum tamen ex protestatione praemissa, antequam levet manum, vel crucem tangat, difinitivam de hoc sententiam petiverit pro se ferri.

Zcela podobný je vztah mezi brněnským nálezem 473 a jihlavským 21, i co do typu; oba případy přitom počínají jako rozhodnutí konkrétních případů (sententiatum est ibidem). Tak je tomu i v jiných člancích, např. sent. brun. 705 a sent. igl. 37, de compulsionem testium.

Položíme-li část vlastního výroku v brněnském obsáhlém nálezu 322 pro Boskovice proti jihlavským článkům 46, 49, 47 (v tomto změněném pořadí), dostaneme sklady téhož souboru myšlenek:

Sent. brun. 322 . . . Hereditatum resignatio est coram iudicio contestato in publico facienda. Et hoc ideo, si ad hereditatem resignandam vel personam resignantem alicui competat aliquis iurisdictio, ille per impetitionem, resignationem prohibeat: quod si contingat, non admittatur resignatio, nisi prius fiat impetitionis disbrigatio. Facta autem resignatione, qui possessor hereditatis ipsam anno et die tenuerit et libere ab impetitione possedit: impetitio postea per quemcumque facta, cassa est et vana. Infra autem

Sent. igl. 20: De testimonii extensione ultra terminos iudicii. Testimonium juratorum extra terminos loci iudicii illius, ubi sunt iurati, minime se extendit; attamen iurati vnius ciuitatis ad ciuitatem aliam de proscricionibus, furtis, rapinis, diffinicionibus causarum coram eorum iudicio expeditarum et consimilibus causis literis suis testimonium ferre possunt.

Sent. igl. 22: De ydiomatibus in iuramentis expeditendis. Wer mer sprache kann denne eyne, und schal eynen ayd sweren, der schol in der sprache sweren, dy her allerpeste kan, und in der er allerpeste bezunget ist.

Sent. igl. 46 . . . si homo vult alteri coram iudicio aliquam hereditatem resignare, et alter impetit eandem, non debet admitti resignatio, nisi prius in eodem vel saltem in proximo sequenti iudicio fiat impetitionis dissolutio. Per haec enim breuiatur et preciditur materia litigandi.

49 . . . wer erbe vnd eygen, nachdem vnd es ym vor richter und scheppen awf wirt gegeben, jar und tag an ansprach hat bessessen, dem mag man seyn vurpas von recht nicht ansprech gemachen.

dictum tempus, quod continet praescriptionem, quae in jure civili est annua et diurna, tenetur venditor emtori hereditatem resignatam ab omnibus impetitionibus disbrigare. Impetens etiam, si post impetitionem factam anno et die continue quieverit, nec causam impetitionis judicialiter tractaverit, ratione praescriptionis inveniēte privabitur ipso jure.

47 . . . wer dem andern eyn erbansprech machet, und nach der ansprach stille swiget jar und tag, das er mit ym um das selb erb nicht taidinget, der mag ym hinnach das selb erb mit recht nicht angewinnen.

Velmi podobně je tomu i v brněnském nálezu 117 o zástavách, jenž je obsažen téměř shodně i ve starší (kusé) knize brněnské jako čl. 236; s tím jsou shodné dva jihlavské nálezy č. 53 a 54 vnesené k konkrétním záležitostem.

Jako nesporné rozhodnutí konkrétního sporu se prezentuje sent. igl. 60, o důsledcích nerušené držby zděděných nemovitostí po dobu roku a dne; závěr je formulačně velmi shodný se sent. brun. 327. - Ve formě poučení do Kolína uvádí sent. igl. 74 kritéria, podle nichž má být posuzován význam zevních defektů privilegia (změny, razúry, poškození aj.) při hodnocení jeho platnosti; stručnější, však formulačně značně shodný závěr má sent. brun. 588. - Shoda může být ovšem dána tím, že poučení uvádějí obecně uznávanou zásadu: např. sent. igl. 122 (pro Hulín), že za ztrátu "holungu" (při chybě v přísaze) ve dvou žalobách má účastník zaplatit pokutu 2 grošů, a sent. brun. 251, která stanoví normální pokutu 1 groš.

Je možno ještě uvést čl. 221 a 222 starší knihy brněnské, jež byly s textací poněkud odchylnou převzaty do sbírky Janovy, sent. 585; textu starší knihy odpovídá stručnější, snad původnější text jihlavských sentencí 64 a 66.

Srovnání uvedených shodných míst ukazuje, že v některých případech mluví priorita patrně pro právo jihlavské, o něco častěji snad pro brněnské; že nejednou se obě sbírky odvolávají na výrok v konkrétním případě, i když jde o téměř shodný nálezy; že určitá sentence v jedné sbírce odpovídá souboru dvou nebo tří nálezu druhé sbírky. Lze ještě upozornit na nápadnou shodu některých latinských rubrik (původních) v jihlavské sbírce s rubrikami v Knize píše Jana.

Již zde se tedy zjevná spojitost obou památek, jejichž některá shodná ustanovení naznačují společný původ.

B) Trojstranná komparace se starší (kusou) knihou brněnskou

Právě uvedené závěry posiluje porovnání několika nálezu, které se společně vyskytují nejen v sentencích brněnských a jihlavských, ale i v opakovaně již zmíněné dřívější památce, označované zde jako starší (kusá) kniha brněnská, z doby po roce 1331. - I zde ovšem platí, že při společné právní tradici a volnosti formulační, zvláště v Janově knize, lze brát v úvahu jen omezený počet sentencí, kde shoda je i textově prokazatelná.

Typickým příkladem je nálezy, uváděný jako sent. igl. 90 - poučení dané Jindřichovi z Lipé jako zemskému hejtmanovi (tedy spadající do let 1322-1326); shodný, poněkud širší (obecný) výrok má starší kniha brněnská pod č. 230; sent. brun. pak pod č. 110 a 111 obsahují dva různé případy z odlišných míst, dávající souhrnně stejné řešení. Souvislost vysvitne z kontrapozice:

Starší sbírka brněnská:	Sent. brun.:	Sent. igl.:
230. Vom aufhalten. In welchem gericht ein man seinen schuldiger vindet, da mag er in wol aufhalten oder sein guet und mag im czusprechem um schulde und her schol im antwurten mit einem rechten; aber um erb und um aigen schol man einem man nuer czusprechen in dem gericht, da daz erb in gelegen ist. Man mag auch nicht ain man vur den andern aufhalten oder im sein guet verpieten, ez sei dan, daz der chlager recht voder in dem gericht, da der antwurter in gesessen ist, und wiert im da recht versait, so halt er wol einen andern auf aus dem selben gericht, wo er in vindet.	110. Quod bona rei possunt arrestari sicut reus. Cum cuidam Brunensi civi anonae suae essent in Wischaw ratione debitorum occupatae; sententiatum fuit in maniloquio, quod sicut actor potest reum in omni iudicio, in quo ipsum personaliter reperuerit pro debitis arrestare: sic etiam potest res ejus occupare, et ad illud iudicium debet reus venire, et res disbrigando, actoris querimoniis respondere.	90. De arrestatione persone. Das ist here Heynrich von der Leyppen, der czu den czeyten hauptman des landes was, getailt. Eyn man helt seynen selbscholdigen wol awf, in welchem gericht her yn begreyfet, und daselbst schol her ym von recht antwurten, was her in czeihet, aber eynen fur eyn andern mag her nicht awf gehalten, ym sey dan recht versayt.
	111. In quo casu possit arrestari non reus pro reo. Sententiatum est juratis de Ravseins, quod licet actor forum rei sequatur, tamen pro justitia per actorem coram iudice rei quaesita et sibi denegata homines ejusdem iudicii in alio iudicio de jure poterunt arrestari.	

Ze srovnání je zřejmé, že sotva může jít o případ vzájemného ovlivňování, ale že bylo patrně čerpáno ze společného pramene. (Stojí za povšimnutí, že poučení, které údajně jihlavští dali Jindřichovi z Lipé, je ve svém závěru pro kusost vlastně sotva srozumitelné; teprve z brněnských textů lze pochopit, co mělo být řešeno.) Spojitost myšlenek samozřejmě nemůže být nahodilá. Nabízí se úvaha, že text, který byl podkladem jihlavské i starší brněnské sbírky, určoval přípustnost uplatňování nároku proti dlužníkovi, jeho movitému a nemovitému majetku, jeho osobě i ručiteli před příslušným a nepříslušným soudem, a že tyto zásady byly obecně formulovány ve společné předloze na základě brněnských výroků v konkrétních případech, jak je uvádí kniha písaře Jana pod č. 110 a 111.

Další výroky vykazují nevelké rozdíly: V čl. 194 starší sbírky brněnské se stanoví, že host (extraneus) ve městě, který získal zástavu, musí ji zde realizovat; sent. igl. 110 doplňuje zákaz vyvézt ji z města, sent. brun. 566 je bližší formulaci jihlavské. - Sent. igl. 54, označená jako poučení, uvádí ve stručném znění druhou část č. 236 starší knihy brněnské (emfyteuze, důkaz práva, důsledky tříletého nerušeného stavu); tato situace je v sent. brun. 117 řešena odlišně. - Čl. 187 (item 5) starší knihy brněnské zdůrazňuje, že závět jednou pořízená zůstává v platnosti i nadále, a i v případě náhlého pozdějšího úmrtí zůstavitele je nutno ji respektovat; sent. igl. 62 sice formulaci přejímá, ale omezuje platnost na rok a den; písař Jan zásadu trvalé platnosti testamentu jako samozřejmou zmiňuje jen incidentně (631).

Názorné je ustanovení o procesním oprávnění měšťana zastupovat v řízení celou

rodinu i čeled': Autor jihlavské sbírky začlenil do sent. 111 shodný čl. 234 starší sbírky brněnské, a vtělil sem, zřejmě nechápaje právní diferenci, i navazující samostatný čl. 235, formulující odpovědnost hospodáře za škody způsobené jeho zvířaty; písař Jan ponechává oba články jako samostatné. Za povšimnutí stojí, že se v obou případech zde starého práva (právo města) dovolává jak starší sbírka brněnská (čl. 235), tak i písař Jan:

Starší sbírka brn.:

Sent. brun.

Sent. igl.

234. Von chlaget und von dem antworter. Daz recht der stat wiert behalten daran, daz der hauswirt um sein chinder, um sein chnecht, um sein diern und um alle di sein prot essent, ob di er wil rechtleichen mag vesten und verantworten.

16. De actore et reo pro commensalibus liberis et uxore. In jure civitatis observatur, quod paterfamilias pro uxore, pueris, servis et ancillis, suis commensalibus, in causis suis quibuslibet, si vult, iudicialiter potest agere et respondere.

111. De actore: Ein jkleich man vortrytt wol seyn elich chon und seyn kynd und seynem protess ob her wil mit klag und mit antwurt, also vortritt her wol auch iglich dingk, das in sayner gewalt ist, das ist sayn ros, saynen hunt oder ander sayn viech, das her zu gewalt hat, und des her herre ist.

235. Von viech. Dez ist ein alt recht ob ein ros oder ein ochs oder ein hunt oder ein ander tiere iemand laidigt, so schol der herre dez selben tiers ob er wil um iz veriehen rechtleich...

17. De actore et reo pro animalibus etc. Antiquum jus civitatis habet: si equus, bos, vacca, canis, aper vel porcus domesticus, hircus, aries vel aliud animal, quod in medio habitationis hominum nutrir et teneri consuevit, aliquem laeserit, dominus ejusdem animalis, si voluerit pro ipso affirmando vel negando iudicialiter poterit respondere...

(Starší i Janova sbírka doplňují, že nechce-li majitel jít do sporu, může přenechat zvíře poškozenému. Jan uvádí dále řešení případu, kdy měšťan byl poškozen nedomestikovaným, volným zvířetem.)

Názor o společné starší předloze podporují tři další případy, kdy kniha písaře Jana označuje jako jus antiquum rozhodnutí, obsažená ve sbírce brněnské i jihlavské (jeden z nich je i ve starší sbírce brněnské):

Starší kniha brn.:

Sent. brun.:

Sent. igl.:

231 i.f.: Wer vor gerich bechent, er hab schuld vergolten, daz schol er selb dritter pewern und auf dem chreutz dar um sweren.

163: Hoc est jus antiquum: Qui pro debitis coram iudicio simpliciter accusatus responderit, quoad ea persolverit, tenetur hoc in cruce mettersi demonstrare.

99: Eyn man beweyset pas vergoldene schult selb dritte, denne yn eyn anderer uberwinden muge halt mit scheppen, das her ym schuldig sey, her hatte danne gelobt, das her in nindert schulle weren denne nor scheppen.

Sent. brun.

Sent. igl.

95. Antiquum jus habet: quod arrestatio facta de equis, vaccis et rebus allis tempore generalis guerra sub vexillo seu banirio principis receptis cassa est et nulla.

94. Was rosse geraubet werden avf der veint gut, wo der kunik oder seyn gewalt mit offener panyer czu veld leydt, der mag man nicht czu recht angeuhen.

Sent. brun.

564. Bona et antiquitus approbata consuetudo causa publicae honestatis introducta habet, quod lectisternia et vestes ad necessitatem unius hominis, si est solitarius, vel viri et mulieris, si sunt in matrimonio pertinentia, non recipiuntur in pignore ratione debitorum judicialiter obtentorum...

Sent. igl.

206. Decreuimus vnanimiter, quod nullus creditor vel hospes marito recedente seu moriente lectisternia et ea, que ad mensam pertinent, mulieti impignorare valeat neque debet.

Po obsahové stránce zaslouží pozornost zejména první z citovaných případů. Brněnské privilegium neupravovalo postup při dokazování (očistě) tvrzeného splacení dluhu, jihlavské privilegium zde mělo jen nejasné ustanovení (čl. 21, 36). Zásada, že dlužník dokáže splacení přísahou *mettertius*, je převzata ze Saského zrcadla (II,6 § 2: *alle vergulden scult sal de man vulbringen schol dridde*). Přitom jihlavské právo rozvádí dále otázku protidůkazu (*expurgatio s přísedními*), kdežto starší kniha brněnská se spokojuje se stručnou větou o důkazu, podobně jako písař Jan, který se přitom odvolává na *jus antiquum*.

I další dvě brněnské sentence se odvolávají na staré právo (95) a staré zvyklosti (564). K tomu lze uvést: Pokud starší (kusá) kniha brněnská na různých místech odkazuje na staré právo, rozumí se tím zpravidla právo privilegia (*jura originalia*). Písař Jan se také častěji odvolává výslovně na *jura originalia*, mnohde pak používá výraz *jus antiquum* nebo ekvivalenty. Tím se zřejmě nerozumí zásady shrnuté do starší knihy brněnské (např. právě citované čl. 95 a 564 v ní nejsou, a pokud jde o čl. 163, který je shodný s čl. 231 starší knihy, připomeňme, že v Janově sbírce následují za sebou dvě sentence, č. 162 a 163, převzaté ze dvou navazujících vět čl. 231 starší knihy, ale jen druhé ustanovení je označováno jako *jus antiquum*.) - Na některých místech, kde Jan přebírá zásady starší knihy, hovoří o *jus civitatis*.

Pod výrazem "*jus antiquum*" mohl tedy mít autor na mysli tradiční právní zvyklosti městské komunity, podobně je však možné, že tím míní starší sepsání práva.

Rovněž dvě další sentence naznačují spojitost všech tří pramenů: Jihlavská sbírka pod č. 199 dává - opět s připomínkou, že jde o staré právo - ustanovení o nároku dělníka na mzdu, v následujícím článku 200 řeší otázku náhrady za oděv ztracený v lázni; v stejném pořadí čl. 196 a 197 starší (kusé) knihy brněnské shodně upravují otázku mzdy (jde o rozšíření zásady *Ssp. I,22*) a v následujícím čl. 198 řeší povinnost lázeňského k náhradě škody; Janova kniha přejímá první ustanovení v sent. 173-4, druhé v sent. 184. Text starší knihy brněnské je zřejmě nejbližší původnímu nález.

Je poučné, jakým způsobem rozvíjely původní nález o lázních obě stolice, resp. pořadatelé sbírek: Zatímco jihlavská sbírka se zaměřuje na otázku, do jaké míry odpovídá provozovatel lázní za své zaměstnance, je pro písaře Jana tento případ příležitostí, aby vysvětlil rozdíl odpovědnosti *ex deposito* a *ex conducto*.

Připomeňme ještě sentence, zmíněné již dříve (III/A), které rovněž dokládají spojitost památek:

Starší kniha brn.:	Sent. brun.:	Sent. igl.:
189	682	34 (přísaha na kříži)
236	117	53,54 (zástavy)
221, 222	585	64,65,66 (důkazy)

Shod by bylo možno uvést více, ovšem určité rozdíly neumožňují považovat souvislost za pravděpodobnou. (Aspoň příkladem: pokutu za vytasení meče během tržního dne stanovilo už privilegium brněnské v čl. 16, uvádí je i kniha písaře Jana 275 (item 5) a rovněž sent. igl. 222, ovšem s různými pokutami.)

C) ZÁVĚREM

Lze prakticky vyloučit, že by četné případy leckdy až nápadně shodných formulací byly pouze důsledkem příbuzné právní tradice a zvyklostí obou oblastí. Nelze samozřejmě odmítat možnost, že autoři rozebíraných tří památek měli k dispozici jednotlivé, útržkovitě sebrané nálezy, které zpracovali do svých sbírek. Ovšem rozsah souvislostí, charakter shod i zajímavé skutečnosti zjištěné Mezníkem (II/A) činí značně pravděpodobným úsudek, že všechny tři sbírky čerpaly některé články ze staršího, nedochovaného soupisu, psaného nepochybně latinsky. (Tomu nasvědčuje i okolnost, že ve výjimečných případech, kdy i jihlavská sbírka má latinsky zapsanou sentenci, kterou najdeme i v německy psané starší kusé knize brněnské, bývá formulace výroku jihlavského textačně bližší Janově knize než starší památce brněnské.) Vznik předpokládaného soupisu lze spíše situovat do Brna, se zřejmým využitím prvků práva jihlavského.

Odhad doby vzniku této předpokládané památky může být jen nejistý. Terminus a quo je patrně krátce po r. 1300: ustanovení zde citovaná neodeznívají ani v brněnských statutech, jimiž se v této době revidovala četná ustanovení privilegia, ani v tzv. Otakarových právech, jejichž sepsání se předpokládá koncem 13. století. Terminus ad quem lze klást zhruba do konce 30. let 14. století, protože do starší (kusé) knihy brněnské jednotlivé partie vcházejí už jen ve formě stručných holých pravidel - nutno tedy počítat s určitým časovým odstupem. - Jako nejpravděpodobnější doba vzniku může být předpokládáno údobí kolem druhého decenia 14. století.

Zároveň se ukazuje, že sblížování práva brněnského a jihlavského nebylo důsledkem jednostranného vlivu. Šlo tu zřejmě o proces vzájemného ovlivňování a srůstání právních řádů obou oblastí, ve kterém patrně svou úlohu sehrál i předpokládaný nejstarší pramen, který se nedochoval.

Poznámky

- 1 J. Štěpán: Ke krystalizačnímu procesu českého práva městského, in: Městské právo v 16. - 18. století v Evropě, Praha 1982: 267-277.
- 2 J. Štěpán: Studie o kompilační povaze Koldínových Práv městských, Praha 1940.
- 3 E.F. Rössler: Deutsche Rechtsdenkmäler aus Böhmen und Mähren II, Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XIV. Jahrhundert, Praha 1852, 341-356, lat. a něm. znění. Nověji CDB IV/1, 1969: 79-88, lat. znění; zde jsou vyznačeny shody s privilegiem pro Vídeň z r. 1221.
- 4 H. Fichtenau - E. Zöllner: Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich II, Wien 1950: 56-65.
- 5 Ed. J.A. Tomaschek: Das deutsche Recht in Österreich im 13. Jahrhundert auf Grundlage des Stadtrechtes von Iglau, Wien 1859: 193-300, lat. a něm. znění, srovnání s jinými prameny. Nověji CDB IV/1, 1969: 290-328, listina A, B lat., s odkazy na starší vydání a literaturu.
- 6 J. Mezník: Jihlavské privilegium a počátky města Jihlavy, SAP IV/2 1954: 3-28. - J. Šebánek: Ještě o jihlavské listině, Num. Sb. 7, 1962: 130, 132.

- 7 F. Hoffman: Neznámé znění velkého jihlavského privilegia, StR 20, 1981: 23. (Filiace: 61.)
- 8 Podrobnější rozbor F. Hoffmann - J. Štěpán: K "záhadě" Otakarových práv, StR 24, 1985: 86, 126.
- 9 Nověji se k souvislosti s rakouskými právy vrátil W. Weizsäcker, Wien und Brünn in der Stadtrechtsgeschichte, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt., 1953: 125-158. - Na str. 128 vypočítává nadměrně široce články shodné ve vídeňském a brněnském privilegiu, s to i takové, v nichž souhlasí jen ojedinělá slova, se závěrem neodpovídajícím skutečnosti, že dvě třetiny článků brněnského privilegia jsou převzaty z vídeňského. Ostatně věc není tak jednoduchá: aspoň na sedmi místech brněnského privilegia (v článcích shodných jinak s vídeňským textem) se jeho znění odchyluje od textu vídeňského a je shodné se starším privilegiem města Enže z r. 1212; to dává spíš za pravdu názoru Rösslerovu, že podkladem brněnského privilegia je starší, nedochovaný text, o nějž se opírá jak Enž, tak Vídeň a Brno. (Mínění Weizsäckerovo, že brněňští měli k dispozici pozdější opis vídeňského privilegia, adaptovaný privilegiem města Brna, nemá opory.)
- 10 Toho si povšiml již Tomaschek (pozn. 5: 70). Neudržitelné je ovšem tvrzení, obsažené v učebnici Schröder-Künssberg, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte: 755, že "Jihlava obdržela své první, na Vídní založené právo pravděpodobně r. 1249 ..., které se ... koncem 13. a počátkem 14. století stalo základnou městských práv Prahy a Brna" (?)
- 11 Edice cit. v pozn. 3: 387 ad.
- 12 Dějiny města Brna I: 68.
- 13 Práce cit. v pozn. 1: 270.
- 14 Ustanovení brněnská jsou citována podle uvedené edice Rösslerovy; Ssp podle edice G.C. Homeyer, Des Sachsenspiegels erster Theil, oder das sächsische Landrecht, Berlin 1861, III. vyd.; Schwsp. podle edice F.L.A. Lassberg, Der Schwabenspiegel oder schwäbisches Land- und Lehen-Rechtsbuch, Tübingen 1840.
- 15 Viz dále pozn. 24.
- 16 A. Daniels - Fr. Gruben: Das sächsische Weichbild (Jus municipale Saxonum) mit der Glosse des 16. Jh., 1858; Ermisch: Das Freiburger Stadtrecht, 1889; Laband: Magdeburg-Breslauer systematisches Schöffengericht, 1863; Dirr: Rechtsdenkmäler des Münchner Stadtrechts, 1935; H. Zoepfel, Das alte Bamberger Recht als Quelle der Carolina, 1839; H.M. Schuster, Das Wiener Stadtrechts- oder Weichbildbuch, 1873; Leman, Das Kulmische Recht, 1838; Orloff, Sammlung deutscher Rechtsquellen, I, II, 1836, 1860. - Novější edice (autorovi nedostupná) uvádí ve 3. vydání Homeyerova Soupisu středověkých právních knih H. Coing: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, Bd. I - Mittelalter, München 1973.
- 17 Ed.: E.F. Rössler (viz pozn. 3): 1-300 - Obsáhlá literatura citovaná u J. Dřímala: Archiv města Brna, 1959: 136, další u M. Boháčka (viz pozn. 20): 130. Vývoj textů a přehledy rukopisů podává F. Hoffman v práci Brněnské právo (Brno mezi městy střední Evropy). - Hlavním nedostatkem Rösslerovy edice je, že za základní text byl vzat mladší vídeňský rukopis Manipulu místo brněnského rkp. č. 2 - Codex Joannis notarii. - Rössler kladl (str. XLIII) dokončení rukopisu do r. 1353; skutečně také v knize počtů města Brna je na fol. 78 v soupisu výdajů uvedeno: "It in novis libris legum, scriptis pro civitate, cesserunt 16 mar". (B. Mendl, Knihy počtu města Brna z let 1343-1365, s. 207). Mendl však právem upozorňuje na str. 39 pozn. 3, že rukopis musel být dokončen po r. 1355, jak patrně z úvodní poznámky k privilegiím Karlovým na fol. 130v, která vydával už jako císař. Mendl zároveň identifikoval rukopis písaře Jana v knize počtů a zjistil, že se vyskytuje v zápisech od fol. 11 z r. 1345 do r. 1356, a v r. 1357 že je naposledy jmenován v knize. Rukopis byl tedy patrně dokončen r. 1355-1957, ačkoliv materiál v něm snesený je mnohem starší a pochází ještě z doby před působením Jana ve funkci notáře. (Některé podrobnosti o jeho životě přináší Mendl na str. 20.)
- 18 Práce cit. v pozn. 1: 269.
- 19 E. Ott: Das Eindringen des kanonischen Rechts, seine Lehre und wissenschaftliche Pflege in Böhmen und Mähren während des Mittelalters, Zft der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanon. Abt. 34, 1913: 71.
- 20 M. Boháček: Einflüsse des römischen Rechts im Böhmen und Mähren, In: Ius romanum medii aevi, Milán 1975: 158; romanistický rozbor Knihy písaře Jana a jejích dalších redakcí str. 149 ad.
- 21 Snad jen neznalostí skutečného obsahu památky lze vysvětlit, že zmíněná již učebnice Schröder-Künssberg, str. 757 hodnotí brněnský Schöffengericht, jež ostatně připisuje nesprávnému autorovi, takto: "Mnohé z přednesených právních případů nejsou vztahy ze života, ale spisovatelem podle vzoru Digest konstruovány. Vedle právních případů shledáváme se tu a tam s výpisy z městských privilegií a statutů. Ohlédneme-li od snadno rozeznatelných přídavků pisatele, tedy je obsah čistě německoprávní, a bylo tedy chybou, jestliže starší badatelé tvrdili, že v Brně byl brán zřetel na římské právo ...".
- 22 Manipulus vel directorium juris civilis. Gelnhausenovo autorství této verze přesvědčivě doložil J. Dřímál v stati Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausenu, Sborník archivních prací VIII/1 1958: 109 ad. - Cursus vel registrum civilium sententiarum vydal J. Jireček, CJB II/4, Praha 1898; stručné sentence jihlavské, seřazené v členění podle systematiky brněnské knihy a zařazované v kutnohorském rukopise na konec jednotlivých kapitol, jsou v této edici uvedeny na str. 288 ad. - Addenda e codice Kutttenbergensi. - Viz též práci cit. v pozn. 20: 158, s vyjádřením souvislosti pozdějších redakcí, a literaturou tam uvedenou.

23 Oproti názoru, jež vyslovil Tomaschek a po něm mnozí jiní, že pořadatelem sbírky byl Jan z Gelnhausenu, je dnes zjištěno (tak již B. Bretholz: Johann von Gelnhausen, ZVGMS, 7, 1903: 21), že skutečným původcem byl Jan z Humpolce, který působil v městské kanceláři v l. 1360-1369. (Jan z Gelnhausenu teprve na přelomu 14. a 15. století připojil poznámky do nového textu iluminovaných rukopisů.) - Výklad vzniku kodexu B podává F. Hoffmann: Soubor rukopisů Okresního archivu v Jihlavě (rkp): Kodex vznikl po požáru r. 1353, při kterém byly městské knihy zničeny.

24 J.A. Tomaschek: Der Oberhof Iglau und seine Schöppensprüche aus dem XIII.-XIV. Jahrhundert, Innsbruck 1868: 56-372.

25 Oproti starším názorům o poměrně skrovném rozsahu recepce se nověji ukazuje její vliv jako významný; po Bulínovi (PHS 2, 1956) to prokázal přesvědčivě Boháček (Einflüsse: 120).

26 Zde ovšem jde převážně o zásahy formulační a systematické. Ustanovení vtělená do privilegií a považovaná za jus antiquum civitatis požívala takovou vážnost, že jen ojediněle bylo možno sáhnout k jejich obsahové revizi.

27 J. Mezník: K prvkům jihlavského práva v právní knize písaře Jana, in: Brno minulosti a dnes, VII, 1965: 136-141.

28	Starší (kusá)	Kniha	Starší (kusá)	Kniha
	kniha brn.	písaře Jana	kniha brn.	písaře Jana
	185	-	209	-
	186	-	210	-
	-	271,507	211	-
	187	-	212	-
	-	658,656,657,201	213	-
	-	631,174,651	214,215	-
	-	645	216	-
	188	-	217	-
	189	-	218	-
	190	-	219	-
	191	-	220	-
	192	-	221	-
	193	-	222-24	-
	194	-	225	-
	196,197	-	228	-
	198	-	229	-
	199	-	230	-
	200	-	231	-
	201	-	232	-
	202	-	233	-
	203	-	234	-
	205	-	235	-
	207	-	236	-
	208	-		

29 Edice cit. v pozn. 3: XVI (úvod).

30 J.A. Tomaschek, Oberhof Iglau: 5 a passim u některých nálezů, Schröder-Künssberg, cit. učebnice 756 aj. - Odlišně Mezník a Schwab.

Zu den wechselseitigen Beziehungen zwischen den Sentenzenbüchern des Stadtrechtes von Brno und Jihlava

Jaromír Štěpán

Zusammenfassung

In Kürze wird eine Übersicht über die Entwicklung des Stadtrechtes von Brno und Jihlava aufgrund des Privilegiums für Brno aus dem J.1243 und des nichtauthentischen, sich zum J.1249 präsentierenden, jedoch aus den siebziger und neunziger Jahren des 13.Jahrhunderts stammenden Privilegiums, unter Betonung der beträchtlichen Verselbstständigung des Rechtes dieser Gebiete von der ursprünglichen Abhängigkeit von den Rechten österreichischer Städte, geboten. Die durch die Jurisdiktion der beiden Schöffeninstanzen geformte Entwicklung kulminiert unter dem merklichen Einfluss der Stadtschreiber (Notare) in der Mitte des 14. Jahrhunderts in der Abfassung zweier Sentenzensammlungen, des Buches des Schreibers Johannes aus Brno (Schöppenbuch; ed. Rössler) und der Sammlung von Jihlava (ed. Tomaschek). Beide stellen ausserordentlich wertvolle Denkmäler auch im Vergleich mit zeitgenössischen ausländischen Quellen dar und das Buch des Schreibers Johannes ist eine einzigartig weitgefasste, organisch eingegliederte Rezeption des römischen Rechts.

Aus der Analyse der beiden Sammlungen ergeben sich gewisse Schlussfolgerungen hinsichtlich des Zwischenglieds in der Entwicklung, besonders in bezug auf die Abhängigkeit des Buches aus Brno von der nichterhaltenen, mit dem Text der Statuten von Brno kombinierten Version des Privilegiums von Jihlava (mit diesen Statuten waren nach dem J.1300 die Bestimmungen des ursprünglichen Privilegiums revidiert worden - Mezník) und von der in der Handschrift des ältesten Stadtbuches von Brno aufgezeichneten partiellen Bestandaufnahme aus der Zeit nach dem J.1335.

Die Komparation zahlreicher, im Sentenzenbuch von Brno und Jihlava, bzw. auch in der älteren Bestandaufnahme von Brno, enthaltener paralleler Bestimmungen weist auffallende Übereinstimmungen im Text und auch einige charakteristische Unterschiede auf. Die Analyse deutet darauf hin, dass alle diese drei Sammlungen offenbar einige ihre Artikel aus einer älteren, nichterhaltenen, wahrscheinlich lateinisch abgefassten Aufzeichnung bezogen. Die Entstehung der mutmasslichen Aufzeichnung kann eher nach Brno, mit offensichtlicher Heranziehung von Elementen des Rechts von Jihlava, und zeitlich etwa in das zweite Dezennium des 14.Jahrhunderts, verlegt werden.

Zugleich zeigt sich, dass die allmähliche Annäherung des Rechtes von Brno und Jihlava einen Prozess gegenseitiger Beeinflussung beider Gebiete darstellte, bei dem offensichtlich auch die vermutete nichterhaltene ältere Quelle eine gewisse Rolle gespielt haben mochte.

ROZSAH A DYNAMIKA SEKULARIZACE CÍRKEVNÍCH STATKŮ V ZÁPADNÍCH ČECHÁCH NA POČÁTKU HUSITSKÉ REVOLUCE (V LETECH 1419-1420)

Jaroslav Čechura

Studium hospodářských a sociálních dějin představuje dnes mimořádně důležitou složku medievalistického bádání.¹ Zvláště závažné a naléhavé se ukazuje využití těchto disciplín při studiu husitské revoluce. Zde zůstává poznání hospodářských a sociálních aspektů příčin a vlastního průběhu revolučních událostí, ale i "věku poděbradského", dosud mnoho dlužno gnozeologickým potřebám. Lze bez nadsázky říci, že propracování těchto závažných problémových okruhů může otevřít nové perspektivy studia. Situace na tomto poli však není zatím příliš uspokojivá. Dokladem může být skutečnost, že teprve zcela nedávno vznikla studie zabývající se sociálně ekonomickým postavením poddaných v husitské revoluci.² Jedním z významných předpokladů k objasnění hospodářského a sociálního vývoje v Čechách v době husitské revoluce je poznání procesu sekularizace církevního majetku. Nejedná se ovšem jen o určení podílu jednotlivých skupin feudální společnosti na držbě půdy a stanovení kvantitativních změn, k nimž otevřela revoluce cestu. Jde o součást komplexu otázek souvisejících s určením intenzity vlivu a působení husitské revoluce na hospodářský a sociální vývoj českého státu (zvláště pak Čech samotných) z hlediska dlouhodobé perspektivy nejen 15. století, ale celého období předbělohorského.

Pod pojmem sekularizace rozumíme přesun církevního pozemkového majetku do světských rukou započatý výbuchem husitské revoluce v roce 1419. Změny v držbě půdy se realizovaly různými formami: zábor (živelná sekularizace), zástava (dispozice), pronájem apod. Konkrétních způsobů bylo ještě více, některé lze postihnout pouze rámcově. Nabyvateli církevních statků se stávali jak příslušníci strany husitské, tak katolické; v užším slova smyslu mocenská centra husitství (Tábor, Praha, Hradec Králové), husitská šlechta (vyšší a nižší) a města, na straně katolické pak šlechta (vyšší a nižší) a města. Je tedy vhodné hovořit o sekularizaci husitské a katolické. Kvalitativní rozdíl byl zejména v samotném procesu a způsobu záboru církevních statků (zvláště v letech 1419-1421). Husitská sekularizace se opírala o revoluční situaci v Čechách a mocenské postavení jejích nositelů (byl naplněním důležité části husitského programu), katolická převážně o Zikmundovy dispozice. Pohyb církevních statků v rámci jednotlivých stran a mocenských seskupení, ale záhy i mezi utrakvisty a katolíky (zachytitelný již před polovinou dvacátých let 15. století) vedl postupně k setření rozdílů mezi oběma výchozími typy sekularizace. Od počátku sekularizačního procesu bylo poměrně důsledně dbáno (jednak v písemných pořízeních držitelů církevních statků, jednak královskou komorou) na to, aby se jednalo stále o církevní majetek (zboží

zápisná) proti statkům svobodným (tj. dědičným). Teprve počínaje polovinou 16. století, na sklonku vlády Ferdinanda I., byly zápisné statky prodávány a jako svobodné zapisovány do desk zemských. Alodifikace zápisných statků vyvrcholila za Rudolfa II.³

Sekularizaci církevních statků v době husitské revoluce byla dosud v literatuře věnována celkem malá pozornost. K nevelkému zájmu české historiografie o tuto problematiku zřejmě přispěla i jistá antipatie k osobě Zikmunda Lucemburského, s nímž je někdy sekularizace ztotožňována.⁴ S otázkou významu záboru církevního pozemkového majetku, zejména ve vztahu ke šlechtě, se setkáváme ve starší buržoazní literatuře pouze v souvislosti s výsledky husitství vůbec. Je ovšem třeba připomenout, že jednotlivé názory byly vyslovovány bez rozboru pramenů úřední povahy. F. Palacký předpokládal, že šlechta (aristokracie) si upevnila své postavení v období polipanském.⁵ J. Pekař se domníval, že vyšší i nižší šlechta našla stejným dílem uplatnění u Táboritů a Sirotků, panstvo se pak v rozhodující míře podílelo na sekularizaci církevního majetku.⁶ J. Prokeš soudil, že zábor církevního majetku pomohl nižší šlechtě na určitou dobu oddálit její úpadek.⁷ K. Krofta poukazoval na to, že se jak vyšší, tak nižší šlechta v revoluci hospodářsky povznesla - snad nejvýrazněji "stav vladycký". Z panstva pak získal nejvíce statků Oldřich z Rožmberka.⁸ R. Urbánek předpokládal, že vyšší šlechta získala rozhodující pozice v době porážky polních vojsk.⁹ Názorové spektrum by bylo možné ještě rozšířit, soudím však, že to není nutné; jedná se o názory téměř výlučně vyslovované "ad hoc", jež vzešly z rozboru politických událostí.

Komplexněji se pokusil přistoupit k výsledkům sekularizace F. Hrubý v souvislosti s hospodářským vývojem pohusitských Čech, jemuž přisoudil zejména od druhé poloviny 15. století "počátek hospodářského převratu" spojeného se vznikem šlechtického velkostatku.¹⁰ Jedním z východisek F. Hrubého byla teze, že husitské války zhoršily postavení všech skupin středověké společnosti, neboť došlo k úbytku obyvatelstva na venkově i ve městech (zde zejména německého patriciátu). Významné změny nastaly i v podílu jednotlivých skupin šlechty na držbě půdy. F. Hrubý však sledoval uvedené otázky zejména na Moravě, kde ovšem probíhal vývoj v 15. století jinak než v Čechách.

Poněkud odlišný postoj, vycházející z konfesijní orientace, zaujala jak k husitské revoluci, tak k problematice sekularizace katolická historiografie. Revoluční události hodnotila ze svého reakčního hlediska a sekularizaci pojímala jako protiprávní akt, jako přímý útok proti církvi.¹¹

Poměrně značná pozornost byla věnována působení husitské revoluce na hospodářský a sociální vývoj českých královských měst, zejména z hlediska proměny jejich vnitřní struktury, sledované především na příkladu Prahy. Zde je nutné upozornit na důležité práce B. Mendla,¹² využívající do té doby opomíjené prameny úředního charakteru (městské knihy, berní rejstříky apod.), které byly zpracovány metodou historické statistiky. Hlavní cíl jeho studia tvořila analýza hospodářských kořenů husitství.¹³ Nedílnou součástí těchto studií byla otázka podílu královských měst (opět zejména Prahy) na záboru církevních statků. Tato problematika byla připravena především edičními pracemi J. Teigehe.¹⁴

Poválečná marxistická historiografie vyšla z pojetí V. Husy,¹⁵ rozpracovaného zejména J. Mackem, a obhajovala tezi, že husitství provedením sekularizace církevního majetku stabilizovalo postavení nižší šlechty a oddálilo o půlstoletí její další úpadek. J. Macek navíc akcentoval aktivní roli nižší šlechty v husitské revoluci jako důležitého

článek v tzv. hegemonii měšťanské opozice.¹⁶ Tento názor převzal např. F. Kavka a nalézáme jej i v pracích jiných.¹⁷ F. Šmahel v nové syntéze československých dějin pohlíží na tuto otázku diferencovaněji a s pojmem hegemonie měšťanské opozice již nepracuje.¹⁸

V poslední době jsme svědky zvýšeného zájmu o poznání vývoje a postavení šlechty v epoše feudalismu. Do popředí zájmu se dostávají zejména otázky působení husitské revoluce na vnitřní diferenciaci šlechty v období pozdního feudalismu.¹⁹ Toto studium má značný význam již z toho důvodu, že posledním pokusem o poznání postoje šlechty v husitské revoluci byla disertace F. Kavky vzniklá těsně po druhé světové válce.²⁰ Ve vztahu k analyzované problematice sekularizace církevního majetku má značný význam zjištění I. Rakové, která prokázala, že jeden z předních protagonistů politické scény v Čechách v první polovině dvacátých let 15. století Čeněk z Vartenberka se nepodílel na záboru církevních statků; jeho pozemkový majetek se proti předrevoluční době nezvětšil.²¹ O syntetický pohled na úlohu české šlechty v husitství se pokusil v širokém časovém rozpětí let 1391-1471 kanadský historik J. M. Klassen.²² S novou koncepcí zdůrazňující význam šlechty od polipanského období do první třetiny 16. století, výstižně nazývané pohusitská aristokracie, přišel J. Petráň.²³ Termínem rozumí vyšší i nižší šlechtu, jejíž postavení bylo založeno na urozenosti a majetku, které umožnily získat rozhodující vliv na řízení státu. Důležité je zjištění úzké kontinuity v tendenci ke koncentraci šlechtického pozemkového majetku s dobou před rokem 1419, i když kvantitativní i kvalitativní stránka procesu byly v obou obdobích nesouměřitelné.

Pokud jde o studium podílu českých královských měst na záboru církevního majetku, je možné uvést rozbory J. Mezníka, zabývajícího se pozemkovými zisky hlavního města,²⁴ které dosáhly značného rozsahu, a také analýzu J. Vaniše týkající se Loun.²⁵ I. Janáček je autorem poněkud sporné teze, že základ pozemkové držby českých královských měst byl dán husitskými konfiskacemi.²⁶

Vzhledem k tomu, že v řadě prací bylo pojetí sekularizace v době husitské revoluce ztotožňováno se Zikmundovými zástavami církevního majetku,²⁷ kterými byl také určován rozsah změn v držbě půdy, bylo nezbytné přistoupit k analýze sekularizačního procesu nově, metodicky vyjít z komplexního rozboru písemných pramenů úřední povahy a doplnit je důsledným kartografickým vyhodnocením všech údajů; jen tak je možné zachytit rozsah a dynamiku celého procesu.²⁸ Je třeba vyjít z toho, že Zikmundovy dispozice jsou obsaženy zejména v opisech akt revindikační komise zasedající v letech 1453-1454, ovšem ve značně neúplném stavu.²⁹ Navíc je zde uvedena řada položek souhrnně. Např. v Registrech zápisů uvedenou Toužim je třeba brát jako souhrnný název pro proboštství patřící milevskému klášteru, tvořené před rokem 1419 hradem, dvěma poddanskými městečky a osmi vesnicemi.³⁰ Analogicky je třeba přistupovat ke zprávám o zápisu celých klášterství (Pomuk, Vilémov apod.), ale také hradů (ať již byl jejich majitelem panovník, církev, či šlechta konvertující k husitství). Je proto nutné využít veškerého diplomatického materiálu, který vzešel z činnosti církevních institucí (pokud je k dispozici nebo pokud instituce nezanikla v době revoluce), jichž se proces sekularizace dotkl, a to alespoň do konce 15. století. K tomu je nutné přihlédnout k písemnostem panovníka, šlechty i měst, přinejmenším pro stejné období. Zde je třeba si uvědomit, že některé zprávy o zastavených statcích ve šlechtickém držení se objevují poprvé teprve více než století po výbuchu revoluce. Nelze však pochybovat o tom, že daný statek byl

zabrán šlechtou na počátku sekularizační vlny, neboť původní držitel (např. klášter) přestal existovat de facto již v roce 1420-1421.³¹

Nezbytným východiskem při studiu sekularizačního procesu musí být ovšem znalost rozsahu pozemkové držby nejen jednotlivých církevních institucí, ale i dalších vrstev feudální třídy v analyzované oblasti v době těsně před výbuchem revoluce. Bez těchto předpokladů není možné kvantitativní, ale ani kvalitativní rozbor provést.

Vzhledem k nevyrovnané pramenné základně na území Čech, jež je často zachována pro celé oblasti pouze torzovitě, byla k analýze průběhu, rozsahu a dynamiky sekularizačního procesu s jeho hospodářskými a sociálními důsledky zvolena oblast západních Čech (z hlediska krajského rozdělení té doby plzeňského kraje).³² Zde prameny umožňují velice detailní rozbor jak rozsahu církevního majetku na sklonku předhusitského období, tak jeho přesunů v době revoluční i porevoluční. Bylo však nutné provést určité omezení. Nebylo přihlédnuto ke klášterům žebravých řádů, které nejen nevytvořily - jak ostatně vyplývá z jejich povahy - souvislejší pozemkovou držbu, ale v západních Čechách v době předhusitské nedržely s velkou pravděpodobností žádnou celou ves. Pokud vlastnily půdu, jednalo se pouze o jednotlivé lány ve vsích, tvořící ekonomický základ pro zbožné odkazy, aniversaria apod. Rovněž nebylo přihlíženo k pozemkovému majetku kostelů a far.³³

Rozbor sekularizace v západních Čechách má však svá specifika. Jedná se o území, jež bylo v době husitské revoluce výhradně katolické. Studie se tedy bude zabývat rozbohem k a t o l i c k é sekularizace. Lze ji rozdělit zhruba na dvě fáze. Předně se jednalo o živelnou sekularizaci, kterou lze zachytit již v roce 1419. Šlo o zábor církevních statků katolickou šlechtou, která si ovšem na takto získaný majetek vynucovala "ex post" zlistinění od církevních institucí (často fiktivního obsahu).³⁴ Druhou linií (posloupnost je dána chronologií obou procesů) představovaly Zikmundovy dispozice církevními statky určené jeho stoupencům, zejména šlechtě. Sem patří i konfirmace Václavových zástavních listin z doby před rokem 1419. Tento charakter sekularizace nezmenšuje význam poznání dané oblasti, neboť řadu použitých metodických postupů lze s úspěchem aplikovat na oblasti, jež byly naopak převážně husitské. Pro území západních Čech je pak nutné ověřit tezi, jež se vyskytuje dosti často v literatuře, že se zdejších církevních institucí sekularizace příliš nedotkla, a že si tudíž udržely většinu svého pozemkového majetku.³⁵ Pokud došlo k záboru církevní půdy, dělo se tak ve jménu její "ochrany" před husitstvím. Majetkové přesuny ve prospěch šlechty nebyly ovšem pouze důsledkem politiky Zikmunda Lucemburského vůči institucím, motivované např. potřebou finančních prostředků či snahou získat si podporu šlechty. Provádíme-li rozbor Zikmundových zástavních listin začínajících v létě roku 1420, zjistíme, že řadu z nich tvoří konfirmace zástav provedených již Václavem IV. V první řadě se jednalo o převedení výnosu klášterní berně³⁶ na některého z Václavových milců nebo na příslušníky vyšší šlechty. Zachycuje však také Václavovy přímé zástavy církevních statků těch institucí, jejichž výkon zakladatelských práv náležel panovníkovi. Vedle toho jsme svědky skutečnosti, že za Václavova života řada církevních institucí pronajímala či prodávala své statky, což Václav IV. a poté i Zikmund potvrzovali. Chceme-li pochopit vztah obou Lucemburků k církevnímu pozemkovému majetku a kořeny zástavní praxe církevního zboží v husitství ústící v sekularizaci, je nezbytné vrátit se do doby Václava IV.

Kontinuita poměru Václava IV. (v letech 1400-1419) a Zikmunda Lucemburského (po roce 1420) k církevním institucím

Je známo, že s církevními statky, jež spadaly z titulu zakladatelské vrchnosti pod panovníkovu svrchovanost, mohl český král v případě potřeby volně disponovat.³⁷ Církevní statky zcizovali již Přemyslovci; za vlády Karla IV. však prakticky nedocházelo z panovníkovy vůle k zástavám církevního majetku. Jiné položky komorního majetku, zejména královské hrady a manství, byly však stále předmětem obchodních transakcí. Tento trend značně zesílil za vlády Václava IV. (1378-1419). Vedle nepřetržité řady zástav komorního majetku došlo na sklonku 14. století i na statky církevní. Předmětem prvních dispozic v rámci těchto statků za Václava IV. se stalo postupování k l á š t e r n í b e r n ě, s nímž se setkáváme od devadesátých let 14. století.³⁸ Od konce 14. století až do roku 1419 pak docházelo k častým převodům klášterního úroku, většinou ve prospěch šlechty. Není jistě náhodné, že více než třetina těchto dispozic se týkala klášterů v západních Čechách.³⁹ Jejich přínos do královské pokladny nebyl zanedbatelný; vždyť u pěti západočeských klášterů činila výše vybíraného ročního úroku 1300 kop gr. a představovala tak více než čtvrtinu celkové sumy, kterou odevzdávaly zeměpanské ústavy královské komoře ve druhém desetiletí 15. století (5000 kop gr.):⁴⁰

Chotěšov	330 kop gr.
Kladruby	300 kop gr.
Pomuk	270 kop gr.
Plasy	200 kop gr.
Teplá	<u>200 kop gr.</u>
	1300 kop gr.

Zápisy svědčící o postupování klášterní berně šlechtě se pro oblast západních Čech zachovaly ve značné úplnosti. Jejich rozbor ukazuje celkem jasně, že Václav IV. po roce 1400 postoupil šlechtě téměř veškerou roční berni, jež mu plynula ze západočeských klášterů. Současně je patrné, že český panovník převáděl z těchto klášterů často sumy podstatně vyšší, než odpovídalo roční odváděné berni, navíc splatné ve velice krátkém časovém období. Jen klášter v Teplé v roce 1410 odevzdal Švamberkům hned čtyřnásobek výše roční berně, tedy 800 kop gr.⁴¹ Zdá se, že finanční politika Václavova přesahovala možnosti uvedených klášterů, a když byla ve druhém desetiletí 15. století nadále stupňována, vedla až k zástavám a prodeji klášterních statků, tedy nejen k narušení hospodářské, ale i územní integrity jednotlivých klášterství. Není rovněž bez významu, že větší část klášterní berně byla v západních Čechách převedena ve prospěch místní šlechty, zejména panstva. Vždyť jen nejvýznamnější z nich, Švamberkové, získali zápisy Václava IV. v letech 1401-1418 téměř 4500 kop gr. na západočeských kláštorech. Jak dosvědčují některé zachované kvitance, úzké teritoriální vztahy mezi církevními institucemi a šlechtici-držiteli dispozic na klášterní berni, vybírané přímo v kláštorech, vedou ke zformulování závěru, že Václavovy dispozice ještě prohloubily dosavadní vazby mezi kláštéry a šlechtou. Tím se vytvořil významný precedens, který ve změněných sociálně politických podmínkách po roce 1419 vedl k situaci, že narušené klášterní državy nebyly s to zvládnout značné finanční nároky, a proto kláštéry často samy zastavovaly své

statky do výše dlužné sumy. Tyto statky církev v mnoha případech nezískala již nikdy nazpět.

Václav IV. zasahoval i jinými způsoby do vývoje zeměpanských církevních institucí, zejména po roce 1400. Lze uvést předávání opravy - tedy výkonu pozemkové vrchnosti - některým šlechticům (např. v roce 1401 Jindřichovi z Rožmberka opravu kláštera ve Zlaté Koruně).⁴² Spolu s dohledem nad klášterním hospodářstvím poukazoval šlechticům i dosti značné peněžní sumy včetně dispozice klášterní berní. Tímto postupem se klášter dostal pod úplnou hospodářskou kontrolu daného šlechtice. O provádění zástav klášterních statků přímo Václavem IV. byla již řeč.⁴³

Vedle uvedené tendence je nutné brát v potaz hospodářskou situaci církevních institucí v Čechách na počátku 15. století, kterou lze na základě dosavadního poznání charakterizovat jako krizovou.⁴⁴ Kromě desítek známých zástavních listin, obsahujících souhlas panovníka s dočasným postoupením klášterních statků šlechtě k umoření zejména finančních pohledávek, se zachovala (zvláště z druhého desetiletí 15. století) povolení Václava IV. církevním institucím, aby ve větší míře zastavovaly nemovitosti, obvykle do značně vysoké sumy 1000 až 2000 kop gr.⁴⁵ Zvláštní pozornost zasluhuje situace pražského arcibiskupství v uvedeném období, kde byla zřejmě hospodářská a finanční krize nejhlubší. Na počátku 15. století byla řada arcibiskupských panství zastavena šlechtě.⁴⁶ Ve druhém desetiletí tohoto století se pak setkáváme s případy, že některá panství patřící arcibiskupství byla pronajata přímo purkrabím (většinou z řad nižší šlechty), kteří je spravovali. Po roce 1420 potvrdil Zikmund Lucemburský řadu takových zástav; tyto statky se již nikdy nevrátily své bývalé vrchnosti.

Sledujeme-li jednotlivé druhy zástav Václava IV. a Zikmunda Lucemburského (tedy zástavy před rokem 1419 a po roce 1420), zjišťujeme, že snad kromě zápisů vázaných na postavení určitého počtu žoldnéřů pro Zikmundovy válečné akce (téměř výhradně jízdných)⁴⁷ se prakticky všechny typy zástav církevních statků objevují již za vlády Václava IV. Lze z toho vyvodit vcelku jednoznačný závěr: Zikmundovy zástavy církevních statků v letech 1420-1437 představovaly dovršení trendu nastoupeného Václavem IV. již kolem roku 1400.

Je tedy možné uvažovat o tom, že hospodářská a zejména finanční politika Václava IV. vůči církevním institucím (především klášterům) od počátku 15. století spoluvytvářela objektivní situaci vedoucí ke zlomení hospodářského, a tím také politického postavení církve v Čechách. Navíc byly vytvořeny normativní předpoklady, aby v té části území Čech, která zůstala po výbuchu husitské revoluce pod kontrolou katolické strany (určující politickou, ale i hospodářskou silou zde byla vyšší šlechta), byla provedena sekularizace církevního majetku prakticky ve shodě se stávajícím právním řádem. Tento trend byl dovršen i v oblasti sociální, kde se církevní instituce dostaly do naprosté závislosti na katolickém panstvu, neboť pouze s jeho souhlasem a podporou mohly existovat. Tento vývoj se výrazně projevil rovněž ve sféře právní. Zdá se, že je zde třeba brát v úvahu některé nové tendence, vycházející ze změněného postoje panovníka (Václava IV. a zejména Zikmunda Lucemburského) a šlechty (takřka výlučně vyšší) vůči církevním institucím a týkající se nejen jejich rozsáhlého pozemkového majetku, ale i poslání.⁴⁸

Vedle nejvýraznější změny v právním postavením církevních (zejména klášterních) fundací v rámci území kontrolovaného katolickou stranou, představované odstraňováním

pozemkové vrchnosti církve, to byla hlavně řada právních aktů Zikmundových, měnících postavení klášterů ve srovnání s jejich předchozím vývojem, jež byly ve znamení odklonu od kanonického práva a návratu k domácím právním zvyklostem. Dokonce lze pozorovat, že vývoj klášterních fundací v této sféře se jakoby vrátil zpět do počátků jejich existence v českém státě v 11. a 12. století, kdy konvent byl dotován přímo z knížecí pokladny a výkon pozemkové vrchnosti v rámci statků, jimiž byly kláštery obvěněny, náležel panovníkovi.⁴⁹ Byl zde však kvalitativní rozdíl v tom, že panovníka po roce 1420 nahradila vyšší šlechta (katolická). V roce 1420 zapsal Zikmund Lucemburský Švamberkům klášterství pomucké, přičemž současně vymínil: "...a ty lidi měli (Švamberkové) při právích a svobodách a starých obyčejích zachovat jakož jest je opat držel a zachoval, a osm mniců řádu řečeného kláštera dlužní jsau, a jim slušnou potřebu dávati bez nesnáze..."⁵⁰ V témže roce získal Oldřich z Rožmberka od Zikmunda do zástavy celé ohromné klášterství zlatokorunské s obdobnou podmínkou: "...abbati et fratribus claustralibus loci eiusdem victum et amictum et alia necessaria administrare..."⁵¹ Podobných dokladů lze nalézt více. Vedle této přímé likvidace pozemkové vrchnosti uvedených klášterů pozorujeme řadu šlechtických aktů, jež násobily účinnost Zikmundových zástav církevních statků (tedy i těch, kde výkon pozemkové vrchnosti nepřešel Zikmundovými dispozicemi na šlechtu) a via facti vedly ke stejnému cíli, tj. k převzetí plného výkonu pozemkové vrchnosti nad zastavenými církevními majetky. V nové mocensko-politické situaci v českém státě vyvolané husitskou revolucí byly změny v postavení církevních statků, založené pouze na mocenském vztahu šlechty vůči nim, "ex post" postupně uznávány.⁵² Znovu připomínám, že zde sledované změny v právním postavení církevních institucí se týkají pouze katolické oblasti Čech, speciálně Plzeňska.

To ovšem neznamená, že výrazné přesuny v pozemkové držbě na Plzeňsku přinášející s sebou zásadní změny zejména ve sféře sociálně ekonomické (v rámci feudální třídy) nebyly přes vyhraněný charakter této oblasti a prokazatelný patrikularismus (vždyť zdejší katolická šlechta tak bohatě dotovaná Zikmundem se jen výjimečně účastnila jeho podniků mimo hranice kraje) indikátorem pronikavých změn v Čechách, umožněných husitskou revolucí. Není sporu o tom, že vedle poměrně dlouhodobé tendence změněné politiky posledních dvou Lucemburků vůči církevním institucím a jejich majetku⁵³ zde neobyčejně silně působily revoluční události a bezprostřední mocensko-politické cíle Zikmundovy. K jejich uskutečnění potřeboval nejen finanční prostředky, ale neméně podporu katolické šlechty v těch oblastech Čech, jež zůstaly na jeho straně. Nejdůležitějším prostředkem k jejímu zainteresování na Zikmundově politice byla sekularizace církevního majetku provedená v těchto katolických oblastech většinou "shora".⁵⁴

Vyšší šlechta - rozhodující faktor sekularizace v západních Čechách

Rozborem vývoje pozemkové držby byly k roku 1419 stanoveny v západních Čechách tyto proporce:⁵⁵

církev	36,9 %
panovník	5 %
města	1,9 %
šlechta	56,2 %

Rozdělení půdy mezi nižší a vyšší šlechtu (odhad):

vyšší šlechta	max. 20 %
nižší šlechta	80 %

V roce 1419 došlo k přelomu v dosavadním hospodářském vývoji západních Čech, projevujícím se přímo územním rozpadem církevních (zejména klášterních) velkostatků a jejich převodem do šlechtických rukou. V tomto procesu, charakterizovaném jako katolická sekularizace, hrála vůdčí roli vyšší šlechta, přestože to odporovalo nejen její stávající hospodářské bázi a politickému postavení, ale také její malé početnosti ve sledovaném kraji. Je totiž třeba mít na paměti, že se jednalo prakticky pouze o Švamberky, Rýzंबरky, Kolovraty a Gutštejny.⁵⁶ Určitými symptomy nejen konfesijní orientace, ale i politické aktivity šlechty v západních Čechách je její neúčast v husitské jednotě,⁵⁷ ale také dokumenty, jakými byly stížné listy do Kostnice⁵⁸ a opovědné listy Praze.⁵⁹ Nelze přehlédnout, že stížné listy do Kostnice z roku 1415 zpečetili v kraji pouze dva nižší šlechtici: Bavor z Potštejna na Žinkovech, soused pomuckého klášterství, a Zádubský z Šentálu (Krásného Údolí) na Stříbrsku. Je patrné, že aktivizace katolické šlechty v západních Čechách probíhala jen pomalu a váhavě. Významnými prameny pro poznání tohoto procesu jsou opovědné listy Praze z let 1419 a 1420. V opovědném listu z roku 1419 se setkáváme ze západočeských šlechticů pouze s Janem z Rýzंबरka, Jindřichem z Elsterberka na Plané, Fridrichem a Hanušem z Kolovrat na Libštejně a Krašově, z nižší šlechty snad jen s Vilémem z Hrádku (Sviňomazského) na Lopatě. V opovědném listu Praze z roku 1420 (kde je vyhlašováno nepřátelství i Hynkovi Krušinovi z Lichtenburka, Oldřichovi z Rožंबरka apod.) jsou však již uvedeni Bohuslav ze Švamberka na Boru, Jan z Kolovrat na Bezdržicích, Jan a Vilém z Rýzंबरka (na Švihově a Skále); z 235 dalších českých šlechticů v listu uvedených pochází ze západních Čech nejméně 90, tedy téměř 40 % podepsané katolické šlechty. Z 86 nižších šlechticů se však později podílela sotva čtvrtina na sekularizaci klášterních statků. Na otázku, proč se v prvním listu setkáváme se západočeskou šlechtou jen minimálně, přestože v čele opovědi stojí nejvýznamnější čeští šlechtici jako Čeněk z Vartenberka, Oldřich z Rožंबरka a další, lze snad odpovědět tak, že neúčast západočeské šlechty svědčí zřejmě o jejích dosti silných partikulárních zájmech, které se jevily jako vyčkávání, ale do určité míry i jako pasivní přístup ke vzniklé politické situaci. Tento postoj by mohl vysvětlit i skutečnost, že západočeská šlechta poměrně pozdě přistoupila k Zikmundově straně, do níž snad jediné Bohuslav ze Švamberka na Boru patřil již ve druhé polovině roku 1419.⁶⁰

Přes uvedený značný nepoměr mezi nižší a vyšší šlechtou však panstvo na Plzeňsku plně kontrolovalo situaci. Výraznou mocenskou oporou jim byl nepochybně plzeňský landfríd. V literatuře se setkáváme s názorem, že plzeňský landfríd vznikl na Zikmundovo nařízení v roce 1420.⁶¹ Za vhodnější interpretaci považuji předpoklad, že zřízení landfrídu v západních Čechách bylo dílem Václava IV., který vydal příslušnou listinu 26. února 1417. Zikmundova listina z 29. října 1420 je jejím p o t v r z e n í m; současně potvrzuje i krajského hejtmána Bohuslava ze Švamberka.⁶² Rozhodující slovo

v landfrídu měla vyšší šlechta, zejména Švamberkové, Kolovraté, Rýzmbekové a Gutštejnové, ve dvacátých letech pak ještě Jindřich z Elsterberka (+ 1429). Členové uvedených čtyř nejvýznamnějších západočeských rodů si také rozdělili de facto mezi sebou jednotlivá klášterství jako sféry svého vlivu, v nichž pak uplatňovali své rozhodující slovo nejen ve výkonu pozemkové vrchnosti, ale i při sekularizaci církevních statků. K tomuto závěru lze dojít rozбором polohy sídel vyšších šlechticů vůči jednotlivým církevním institucím. Každý z uvedených rodů ovšem postupoval značně individuálně. Švamberkové, kteří kontrolovali největší část klášterních statků, měli přímý vliv na klášter v Teplé, jehož opravci byli po celé 15. století, dále na statky johanitské patřící k Manětínu, na západní část statků kladrubských, klášter Pomuk a Rokycansko pražského arcibiskupství. V rozptýlu uvedených statků hrála důležitou roli skutečnost, že Švamberkové měli ve dvacátých letech dosti značný rozrod, takže se setkáváme s Bohuslavem, Hynkem Krušinou, Janem, Janem Hanovcem, Jindřichem Bavůrkem a dalšími. Přitom však nelze přehlížet dominantní postavení Bohuslava a Hynka Krušiny (po roce 1421 pouze Hynka Krušiny) jako členů hlavní rodové linie. Vcelku pak zjišťujeme, že do poloviny 15. století nelze pozorovat zesílenou snahu o vytváření koncentrovaného velkostatku;⁶³ je patrné navázání na hospodářský trend tohoto rodu z doby předhusitské. Naproti tomu Gutštejnové a Kolovraté si počínali aktivněji, byť jejich územní zisky nebyly zdaleka tak velké jako švamberské. Centrem jejich zájmu se staly statky plaského kláštera, které si prakticky mezi sebou rozdělili a kde pak začali budovat své domény. Samozřejmě, že se to neobešlo beze sporů a třenic. Gutštejnové (Burjan a Jan) ještě ve dvacátých letech vytlačili z tohoto území Bavůrka ze Švamberka a získali i některé statky kladrubské. Rýzmbekové byli dosti pasivní a centrum jejich zájmu tvořily některé statky kladrubské a chotěšovské (vcelku však jednotliviny). Jindřich z Elsterberka na Plané pak participoval na statcích kladrubských. Toto rozdělení zájmových sfér bylo však v rozhodující míře determinováno r o z l o ž e n í m sídel uvedených panských rodů, přičemž větší rozptýl Švamberků byl již zdůvodněn.

V načrtnutém rozložení zájmových sfér západočeské vyšší šlechty vůči církevním statkům ve dvacátých letech 15. století pozorujeme výjimku - klášter premonstrátů v Chotěšově. Jeho statky se nacházely sice přímo ve středu plzeňského kraje, ale vzhledem k poloze sídel jmenovaných panských rodů (kromě Rýzmbeků - hrad Skála) byly vlastně na okraji jejich zájmu.

Prakticky jediným příslušníkem nižší šlechty, kterému se podařilo narušit hegemonii panstva, byl Zdeněk z Drštky, purkrabí na Horšovském Týně, který po roce 1420 držel toto arcibiskupské panství, jež se stalo základem rodové moci Ronšperků.⁶⁴ Aniž je nutné podceňovat jeho schopnosti osobní, připomínám, že Horšovskotýnsko leželo poněkud stranou hlavních sídel zmiňovaných rodů.

V plzeňském kraji nacházíme celá poměrně rozsáhlá území - a jsou to právě ta s největší koncentrací drobných šlechtických statků (Klatovsko a Domažlicko, Hostouňsko, Tachovsko, Rokycansko) - v nichž sídlí nižší šlechta se prakticky na sekularizaci nepodílela. Je však patrné, že v těchto oblastech se (až na výjimky) nenacházela sídla vyšší šlechty. Zápisy a zástavy církevního zboží ve prospěch nižší šlechty totiž úzce korespondovaly s panskou politikou v tom smyslu, že nižší šlechtici z blízkosti sídel panských rodů byli velice často v jejich službách, případně tvořili jízdní vojenské oddíly, které najímal Zikmund v západních Čechách opět většinou

prostřednictvím vyšší šlechty (např. Kolovratů). Vyskytl-li se některý drobný šlechtic jako držitel církevního majetku, pak je téměř jisté, že pramen, v němž je zachycen příslušný právní akt, je neúplný - uvádí pouze původ šlechtice a nikoliv místo, které v čase nabytí zástavy skutečně držel.

Pomucký, plaský a tepelský klášterní velkostatek tvořily zároveň krajskou hranici a drobná utrakvistická šlechta ze sousedních krajů (Prácheňska, Rakovnicka a Žatecka) s nimi často přímo sousedila. Přesto jak do roku 1419, tak ve dvacátých letech 15. století nemáme žádné zprávy, že by se utrakvistická nižší šlechta (zejména z Prácheňska) pokoušela uchvátit některé západočeské klášterní statky.⁶⁵ Zdá se, že daleko více než konfesijní orientace a ztotožnění s uskutečňováním myšlenek opravného hnutí zde působily mocenské vazby uvnitř šlechty, které byly determinovány politikou její panské části.

Uvedená skutečnost vede k závěru, že plzeňský kraj jako správní jednotka českého státu byl dosti izolován či chráněn před vlivy z ostatních částí Čech. Teprve husitské války dovolily - a to ještě v poměrně malém rozsahu - uplatnění šlechty odjinud v západních Čechách. I když toto zjištění není zatím srovnatelné se situací v jiných oblastech Čech, naznačuje, jaký význam měl plzeňský landfríd s hegemonií vyšší šlechty, jež plně ovládla kraj.

Živelná sekularizace klášterních statků v západních Čechách v letech 1419-1420

Živelná sekularizace představuje první fázi sledovaného procesu v západních Čechách. Její počátky spadají do roku 1419, kdy na samotném sklonku života Václava IV. umožnila především vnitřní hospodářská situace klášterních velkostatků, ale také postupné narůstání nestability církevních institucí tak úzce závislých na panovnické moci přímý zábor církevních statků šlechtou.⁶⁶

Chotěšov

Za nejstarší písemnou zprávu o sekularizačním aktu v západních Čechách považují listinu chotěšovského kláštera z 25. května 1419, v níž je "zastaveno v 2000 kopách" 11 klášterních vsí a městečko Dobřany celkem 11 šlechticům.⁶⁷ Domnívám se, že bylo takto dodatečně zlistiněno zabránění uvedených klášterních statků;⁶⁸ šlechtici měli užívat důchodu z chotěšovských vsí do výše uvedené sumy. Nasvědčuje tomu několik okolností. Předně je to vzájemná poloha šlechtických sídel a klášterních vsí, které Chotěšov ztratil, dále pak některé dodatečné úpravy vztahů mezi držiteli zástavních listin a klášteřem, ale zejména skutečnost, že téměř polovina ze zastavených vsí se po celé 15. století již neobjevuje v zástavách klášterních statků, ale ani v konfirmaci Jiřího z Poděbrad zachycující (v poněkud idealizované podobě) stav klášterní držby k roku 1459.⁶⁹ Ostatně i dodatečné formálně právní pořízení týkající se zabraných vsí plaského kláštera potvrzuje fakt, že zlistinění mělo bezprávný akt překlenout.⁷⁰ Lze říci, že tímto zábořem přišel chotěšovský klášter o více než třetinu ročního výnosu plynoucího z jeho statků. Podotýkám, že v této době (ale již ve druhé polovině 14. století) nelze mechanicky počítat s tím, že by hodnota nemovitostí byla v poměru k prodejní sumě 1:10, jak se někdy uvádí.⁷¹ Definitivní

opuštění tohoto přepočtu pak nalézáme v Zikmundových zápisech církevních statků po roce 1420.⁷²

Pokud jde o polohu zabraných chotěšovských vsí vzhledem ke koncentrovanému klášternímu velkostatku, jednalo se o statky nalézající se při obvodu chotěšovské domény, zvláště o její severovýchodní část s městečkem Dobřany a hradem Liticí, ležícím již v blízkosti královského města Plzně.

Hodnota vsí chotěšovského kláštera sekularizovaných v roce 1419

ves	výměra polností	bonita půdy	výše peněžní renty
Dobřany	⁷³	5	152 k. ⁷⁴
Litice	41 1/2 t. ⁷⁵	4	cca 35 k. ⁷⁶
Robčice	⁷³	4	21 k. 16 gr.
Šlovice	23 (28) t. ⁷⁷	4	58 k. 30 gr. ⁷⁸
Lhotka	20 t.	7	10 k. 40 gr.
Úsuší	11 t.	7	7 k. 30 gr.
Touškov	31 1/2 l.	4	25 k. 12 gr.
Kamenný Újezd	8 1/2 t.	1	10 k. 40 gr.
Červený Újezd	13 1/2 t.	1	21 k. 40 gr.
Přehýšov	40 l.	5	32 k.
Úherce	34 l.	3	22 k. 40 gr.
Černotín	17 t.	2	19 k.

cca 416 kop gr.

Sonda provedená do majetkových poměrů šlechticů, kteří se v roce 1419 zmocnili uvedených chotěšovských vsí, naznačuje, že v případě mnoha z nich byl zábor církevních statků již téměř existenční nutností. Přes torzovitost zpráv je dobře patrný proces neustálého zmenšování a drobení rodových statků;⁷⁹ řada z těchto šlechticů (bratři z Úlic, Jan z Hrádku Sviňomazského) se zřejmě nemohla uchytit na šlechtickém majetku a již před rokem 1419 sídlila na klášterních statcích.

Zdá se, že sekularizační akt na chotěšovském majetku z roku 1419 mohl vyřešit okamžitou situaci místní drobné šlechty; potvrzuje však i domněnku, že klášter ležel mimo sféru zájmu vyšší šlechty. V roce 1420 totiž Zikmund Lucemburský nezastavil žádnou klášterní ves. V tomto roce však finanční požadavky na klášter dosáhly více než 1350 kop gr.,⁸⁰ z čehož klášter hotově zaplatil pouze 110 kop (tj. třetinu z celkové roční berně); další pohledávky v úhrnné výši téměř 300 kop gr. umořil zástavou vsí ve prospěch bratří z Řenče.⁸¹ Konečně zjišťujeme, že Protiva z Netunic, vytlačený z rodového statku zřejmě velmi ambiciózním Vilémem z Nebílov, který se po Netunicích psal již v roce 1420, získal tvrz Luhov a popluží chotěšovského kláštera.⁸² Sledujeme-li Zikmundovy zástavy chotěšovských statků, ale i ostatní transakce kláštera po roce 1420, vidíme, že kromě jediného Zikmundova zápisu na Touškov (Hartmanův) nedošlo k duplicitě zástav jako v případě plaského kláštera.⁸³ Tím se ovšem neříká, že by Zikmund respektoval nabytí chotěšovských statků drobnou šlechtou. Získání uvedených statků však pravděpodobně hospodářskou situaci nabyvatelů dlouhodoběji neovlivnilo, neboť na počátku třicátých let část těchto statků klášter opět pronajímal.

Rozbor nejstaršího sekularizačního aktu v západních Čechách ve sledovaném období zároveň ukázal sociální aspekt sekularizačního procesu ve vazbě k nižší šlechtě. Nabytí církevního statku či podílu na něm znamenalo pro nižší šlechtu pouze krátkodobý zisk. Případný pohyb takto získaných statků se prakticky nelišil od pohybu svobodných statků šlechtických. Máme značné množství dokladů o prodejích zástavních listin apod., a to často velmi záhy po jejich získání. Na využití církevních statků nižší šlechtou jako základnu pro budování větších domén nelze vůbec pomýšlet. Výsledkem pohybu církevního zboží získaného nižší šlechtou byla většinou skutečnost, že statky postupně přecházely do rukou vyšší šlechty (výjimečně došlo k výkupu církevní institucí).

Plasy

Sekularizace statků kláštera v Plasech v letech 1419-1420 byla ve srovnání s Chotěšovem značně odlišná. I když zde v této době představovala výrazný moment opět nižší šlechta, přece jen hrály rozhodující úlohu zájmy vyšších šlechticů: Fridricha a Hanuše z Kolovrat na Libštejně a Krašově, Burjana z Gutštejna na Všerubech (později na Bělé, Nečtinách a Rabštejně), ve dvacátých letech 15. století pak ještě Jindřicha Bavůrka ze Švamberka na Bělé.

V roce 1419 koupil Hanuš z Kolovrat na Krašově od plaského kláštera 4 vsi (Hodyně, Buček, Dřevce a Lednici) za 577 1/2 kopy gr.⁸⁴ Po Hanušově smrti se vsi měly vrátit klášteru, což se ovšem nikdy nestalo; v roce 1558 byly připojeny ke Kaceřovu. Uvedené vsi přímo sousedily s Krašovem. Nejspíše ještě v témže roce prodal (?) klášter Jindřichu Bavůrkovi ze Švamberka na Bělé vsi Mrtník, Litý a Lomničku, což byly nejzápadnější statky plaské, ležící zároveň nejblíže Bělé. Ostatně ve dvacátých letech přešly do držení Burjana z Gutštejna.⁸⁵ Do druhé poloviny roku 1419 lze položit rovněž záznam o tom, že Pavel Ebrzvin na Nekmří získal dispozici některými plaskými statky a Vilém z Nebílov na Netunicích koupil od plaského kláštera polovinu vsi Radčice.⁸⁶ Tyto údaje jsou sice známy pouze ze Zikmundových konfirmací z roku 1420 a 1421, ale s přihlédnutím k faktu, že počínaje květnem 1420 vydávala šlechta na obsazované plaské statky listiny (zřejmě teprve dodatečně), by bylo vhodnější položit tato právní pořízení již do roku 1419. Lze pozorovat, že plaská doména byla rozdělena mezi sféry vlivu vyšších šlechticů - Kolovratů a Gutštejnů (ve dvacátých letech ještě Jindřicha Bavůrka ze Švamberka). Potvrzuje to mimo jiné skutečnost, že tři nižší šlechtici zabrali v roce 1420 9 plaských vsí, sice dosti vzdálených od jejich sídel, ale ještě vzdálenějších od Bělé, Všerub, Libštejna a Krašova, takže měli naději, že si budou moci statky ponechat déle, poněvadž nebudou stát v cestě územním nárokům vyšší šlechty zainteresované na sekularizaci plaského kláštera. 2. května 1420 bylo pak zabrání 9 vsí, dvoru a rybníka, patřících plaskému klášteru, dodatečně zlistěno; podíleli se na něm Něpr Duč z Vařín (na Březině), purktabí na Nečtinách, Ondřej Špalek ze Slatiny na Zvíkovci a Hrdoň z Dubňan na Kaznějově (plaská ves!).⁸⁷ Skutečnost, že posledně jmenovaný šlechtic měl v držení ještě další plaskou ves, která doplňuje počet vsí sekularizovaných zmíněnými třemi nižšími šlechtici, ale také fakt, že "(opat a konvent kláštera) stúpili, tak jakož sme my od nich přijali, beze vší odpory...", vysvětlují, jakým způsobem došlo k této "transakci". Uvedení šlechtici byli vesměs blízkými sousedy plaského velkostatku, jejich drobné državy se nacházely severně od Rokycan, v povodí Berounky, současně však i v blízkosti narůstající domény kolovratské, která vykrystalizovala kolem Libštejna a Krašova. Jak

ukazují jejich predikáty, byli nuceni odejít z rodových statků. Přes tuto nepříznivou výchozí situaci se jednalo o dravé a ambiciózní jedince, pro něž znamenalo zabránění 10 plaských vsí jeden z důležitých momentů v jejich nové kariéře. Vstoupili záhy do služeb krále Zikmunda. Něpr Duč z Vařín a Ondřej Špalek byli ovšem již ve službách krále Václava IV.; vykonávali úřad purkrabího a místopurkrabího na královském hradě Nečtinách.⁸⁸ Něpr získal od Zikmunda ještě zápisné sumy na hradě Nečtinách a na tepelské berni (celkem 900 kop gr.).⁸⁹ Ondřej Špalek a Hrdoň z Dubňan se vystřídali jako purkrabí na Krakovci, druhý pak vykonával v letech 1431-1442 úřad purkrabího na Radyni.⁹⁰ Sekularizované plaské vsi si tito šlechtici podrželi nejméně celé třetí desetiletí 15. století, a to jistě díky jejich "výhodné" poloze. Již 18. května 1420 je zachycen další pohyb plaských statků.⁹¹ Jiřink z Čivcí na Krašovicích a jeho syn Jan potvrdili, že "kúpili plaské vsi Břízu (Horní) a Mrtník". Jakým způsobem nabyli těchto vsí, je patrné ze skutečnosti, že píší "naše ves Koryta" - ta ovšem od 13. století patřila Plasům a jako příslušenství kláštera je uváděna v listinách po celé 15. století. Stranou nezůstal ani Burjan z Gutštejna, který 25. listopadu 1420 zlistinil, že "od konventa kláštera plaského přijal, držel a v držení měl" 5 vsí v západní okrajové části plaského velkostatku, jež ležely nejbližší jeho tehdejšímu sídlu - Všerubům.⁹² Jen o den později (26. listopadu 1420) vypověděli Jan z Rabštejna na Loze a Petr z Terešova na Kokořově, že "přijali a v držení měli a slibujem zase stúpiti" 4 vsi plaského kláštera ležící mezi statky, které uchvátil Gutštejn, a mezi ziskem Něpra Duče z Vařín a dalších, tedy na severozápadním okraji někdejšího klášterního velkostatku.⁹³ Rozpad plaských statků pokračoval v roce 1420 ještě Zikmundovými zápisy ve prospěch Kolovratů. Ti získali předně dispozici na 800 kop gr. s tím, že měli vybírat každý rok 300 kop (tedy o polovinu více, než činila roční berně).⁹⁴ Zejména výhodný byl však zápis z 18. listopadu 1420 vydaný pod majestátní pečeti; Zikmund postoupil Fridrichovi a Hanušovi z Kolovrat jedno městečko, 16 vsí (a jednu částečně) plaského kláštera, 3 (a jednu částečně) vsi zderazského kláštera, 2 vsi kanovníků pražských a 5 plaských lesních porostů, v celkové sumě 2150 kop gr.⁹⁵ Tento Zikmundův zápis byl vedle zástav celých klášterství nejrozsáhlejším zápisem z let 1420-1422 zachycujícím jmenovitě jednotlivé vsi. Všechny uvedené statky (kromě dvou kapitulních) se nacházely v blízkosti kolovratských hradů a zaujímaly celou východní polovinu plaského klášterství. Samotný zápis je výsledkem snahy šlechty získat co nejvíce církevních statků, přičemž jistě záměrně vynechává řadu plaských vsí ležících při Berounce, které Kolovraté získali *via facti*. V kolovratském majetku jsou písemně zachytitelné až po polovině 15. století, ale na základě jejich polohy vůči vsím zapsaným Zikmundem v roce 1420 lze předpokládat, že je již tehdy Kolovraté drželi. Jednalo se o dalších 8-10 vsí. Ze zastavených vsí však například Nynice zapsal Zikmund nejen Kolovratům, ale současně je postoupil Petrovi z Chrástu.⁹⁶ V téže době získali Jan a Burjan z Gutštejna zápis na H. Břízu, Čermný a Kaznějov, tedy vesměs na vsi, kterých se během roku 1420 zmocnila místní drobná šlechta, proti Gutštejnům je však neudržela.⁹⁷ Dosvědčuje to i diplomatický materiál z roku 1421.

Následující tabulka ukazuje nejen některé sporné zápisy, kdy byly určité vsi zapsány dvakrát vyšší šlechtě, ale i situace, že některé vsi získané nižší šlechtou byly téměř současně zapsány šlechtě vyšší, což ovšem v této době (1420-1421) nebylo tak patrné. Otázku, proč právě tolik vsí plaského kláštera bylo v Zikmundových zástavách přiznáno více šlechticům, nelze jednoznačně odpovědět. Lze snad jen vyslovit hypotézu že při

takovém množství zástavních listin, které navíc v řadě případů Zikmundova kancelář pouze pečetila, mohlo dojít k nesrovnalostem a omylům, tím spíše, že se uvedení šlechtici nepochybně snažili získat co nejvíce klášterních vsí.

Vsi plaského kláštera zapsané v letech 1420-1421 více držitelům

Bříza (Horní)	1420 (P) ⁹⁸ Jiřinkovi z Čivcí na Krašovicích
	1420 (Z) Burjanovi a Janovi z Gutštejna
Kaznějov	1420 (P) Hrdoňovi z Dubňan na Kaznějově
	1420 (Z) Fridrichovi a Hanušovi z Kolovrat
	1420 (Z) Burjanovi a Janovi z Gutštejna
Mrtník	1420 (P) Jiřinkovi z Čivcí na Krašovicích
	1420? (P) Bavůrkovi ze Švamberka
	1421 (Z) Bavůrkovi ze Švamberka
Nebřeziny	1420 (Z) Fridrichovi a Hanušovi z Kolovrat
	1421 (Z) Burjanovi z Gutštejna
Nynice	1420 (Z) Fridrichovi a Hanušovi z Kolovrat
	1420 (Z) Petrovi z Chrástu
Obora	1420 (Z) Fridrichovi a Hanušovi z Kolovrat
	1420 (Z) Burjanovi z Gutštejna
	1421 (Z) Burjanovi z Gutštejna
Potvorov	1420 (P) Něprovi Dučovi z Vařín aj.
	1420 (Z) Fridrichovi a Hanušovi z Kolovrat
Vrážné	1420 (P) Janovi z Rabštejna na Loze a Petrovi z Kokořova
	1421 (Z) Bavůrkovi ze Švamberka

Podaný přehled mimo jiné ukazuje, že plaský klášter v letech 1419-1420 ztratil nejméně 85 % svých statků.

Dovršení sekularizace a její rozsah ke konci roku 1420

Pomuk

Léta 1419-1420 znamenala epilog pozemkové držby pomuckého kláštera. Již v roce 1418 ovšem přešla většina konventu do Ebrachu, kde jeho další existence byla podpořena i koupí některých statků, zřejmě v horních Francích.⁹⁹ Na počátku husitské revoluce zůstala v Pomuku jen hrstka řeholníků.

Snad nejpozději do roku 1419 lze klášter poměrně rozsáhlou zástavu učiněnou posledním pomuckým opatem Arnoldem ve prospěch Viléma z Nebílov na Netunicích, který získal městečko Blovice a 4 vsi, jež tvořily nejen nejsevernější výběžek pomucké domény, ale zároveň ležely z klášterních statků nejbližší Netunicím.¹⁰⁰ Příslušnou zástavní listinu vlastnili Netuničtí ještě v padesátých letech 15. století, je ovšem otázka, zda byla ještě v té době podložena skutečnou držbou klášterního majetku, právě tak jako zástava ve prospěch Pavla Ebrzvína seděním na Nekmří.¹⁰¹ Tato okolnost vystupuje tím

naléhavěji, že 22. srpna 1420 král Zikmund zastavil Bohuslavovi a Hynkovi Krušinovi ze Švamberka v sumě 5200 kop gr. "všecka a všeliká zboží opatství kláštera Nepomuckého ...nic odtud nevyjímajíc, co k tomu opatství přísluší..."¹⁰² Zdá se tedy, že Zikmund, ačkoliv potvrdil dvě zástavy učiněné klášterem ve prospěch nižší šlechty, současně zapsal celé klášterství Švamberkům. Při značné vnitřní integritě pomuckého klášterního velkostatku je to velmi pravděpodobné, neboť bylo v roce 1558 prakticky v neztenčeném rozsahu (v porovnání s rokem 1419) zapsáno do desk zemských; Švamberkové získali tedy 88 celých vsí a 14 vsí částečně, navíc městečko Nepomuk.

Ostatní církevní majetek v západních Čechách sekularizovaný do konce roku 1420

Do roku 1420 lze s největší pravděpodobností položit i zástavu toužimského proboštství milevského kláštera, kterou Zikmund učinil ve prospěch Jana z Kolovrat na Bezdržicích. Zikmund sice zřejmě roku 1422 zástavu zrušil, ale Jan z Kolovrat užíval uvedené statky jistě i nadále; naposledy vystupuje v písemných pramenech v roce 1426.¹⁰³ Souhrnně se jednalo o hrad, 2 městečka a 8 vsí. Přesto však zde sídlil milevský konvent po dobytí a vypálení kláštera v roce 1420.

Obdobným způsobem jako v případě Pomuku (zejména po stránce kvantitativní) proběhla sekularizace arcibiskupských statků v západních Čechách, které byly soustředěny kolem Rokycan a Horšovského Týna (s Herštejnem). Tato arcibiskupská panství byla zastavena již Konrádem z Vechty.¹⁰⁴ 4. ledna 1419 postoupil Konrád Janovi Hanovcovi ze Švamberka na Třebli a Bavůrkovi ze Švamberka na Bělé v sumě 1000 kop gr. Rokycany (nepochybně s okolními vesnicemi, jež patřily arcibiskupství).¹⁰⁵ Lze se domnívat, že současně s touto zástavou získali Švamberkové kontrolu nad rokycanskými augustiniány a některými jejich vesnicemi ležícími kolem města. Některé rozptýlené augustiniánské statky pak získali Zikmundovými zápisy z roku 1420 jednak Kolovraté, jednak Bohuslav z Rýzemberka na Janovicích.¹⁰⁶ Dalším významným švamberským ziskem byla Zikmundova zástava johanitské komendy v Manětíně z 28. října 1420.¹⁰⁷ Bohuslav ze Švamberka získal hrad (komendu), městečko a 27 vsí (jednu částečně) v 1000 kopách gr.; zde bylo dokonce v letech 1421-1422 jeho hlavní sídlo. V roce 1425 připsal Zikmund Švamberkům dalších 1000 kop za to, že postaví 100 jízdných žoldnéřů. Na počátku třicátých let 15. století komenda zanikla a veškeré statky zůstaly po celé 15. století ve švamberských rukou.¹⁰⁸

Horšovskotýnsko - nejrozsáhlejší arcibiskupské panství v západních Čechách - spravoval na sklonku druhého desetiletí panoš Zdeněk z Dršťky. Podobně jako byla zastavena např. Supí Hora jejímu purkrabímu Rydkéři z Poleňska, zastavil pro nedostatek finančních prostředků Konrád z Vechty, zřejmě nejpozději v roce 1419, Horšovský Týn s okolními vesnicemi Zdeňkovi z Dršťky.¹⁰⁹ Zda byl Petr Ebrzín z Hradiště purkrabím na Herštejně, nelze s určitostí říci, ale vzhledem k tomu, že mu zde arcibiskup Konrád zapsal 635 kop gr. (400 + 35 + 200), a s přihlédnutím k ostatním pronájmům arcibiskupského zboží, kdy se dlužná suma skládala z několika položek (zadržené platy za služby) je možné považovat purkrabský úřad Petra Ebrzína za velmi pravděpodobný.¹¹⁰ Panošové z Hradiště drželi Herštejn do roku 1437, kdy byl připojen k Horšovskému Týnu, jenž byl v rukou Zdeňka z Dršťky.¹¹¹ Je pozoruhodné, že neznáme žádnou Zikmundovu písemnost, která by Horšovskotýnsko Zdeňkovi z Dršťky potvrdila. Není ovšem důležité, zda ji Zikmund vydal, neboť byl s držitelem Horšovského

Týna ve velice dobrých vztazích, o čemž vypovídá řada finančních půjček z dvacátých let. V případě Herštejna připsal Zikmund Ebrzvínovi jen peněžitou sumu na tomto panství.

Z prostředí nedalekého kláštera pivoňského, zničeného v roce 1421 Domažlickými, je známa pouze zástavní Zikmundova listina z počátku roku 1421 obsahující 5 vsí, které získali sousedé kláštera - panoši z Otova (Jan Gutštejn a Martin Rohec).¹¹² I další pivoňské statky získala nepochybně okolní šlechta (některé snad i Zdeněk z Dršťky).

Rozptýlené statky klášterních fundací ležících mimo plzeňský kraj byly zastaveny vesměs králem Zikmundem již v roce 1420, ojediněle ještě v roce následujícím. Kolovraté získali zderazské statky, na dvou ostrovských vsích na Domažlicku participoval Bohuslav z Rýzmběrka na Janovicích, ostatní jednotlivé vsi, případně jejich části, získala nižší šlechta sídlící v jejich blízkosti.

Je zřejmé, že v letech 1419-1420 ztratilo arcibiskupství v západních Čechách v e š k e r é s t a t k y; rokycanští augustiniáni rovněž všechn svůj nemovitý majetek, právě tak klášter pivoňský. V rukou světských feudálů se ocitly také veškeré rozptýlené statky klášterů ležících mimo plzeňský kraj. V úhrnu se jednalo přibližně o 3 hrady, tvrz, 2 poddanská města, 2 městečka, 60 celých vsí, 20 vsí částečně. Do tohoto souhrnu jsou počítány i některé vsi, které spadaly pod správu rožmitálského panství pražského arcibiskupství.¹¹³ Je třeba říci, že kromě augustiniánských klášterů v Rokycanech a v Pivoni (augustiniáni-eremité), které byly později obnoveny (ovšem se značně redukovánými statky proti době předhusitské), ostatní pozemková držba zmíněných církevních institucí ztratila již na počátku dvacátých let de facto charakter církevního zboží a nikdy nebyla vrácena zpět předhusitským držitelům. Totéž platí o centrech arcibiskupské držby - Horšovském Týnu a Rokycanech (poddanská města, hrady).¹¹⁴

Sekularizační proces v západních Čechách v letech 1419-1420 nebyl ovšem ve všech případech tak dynamický, jak ukazuje předchozí rozbor. Stranou jsme dosud ponechali kláštery v Kladrubech a Teplé, kde byla situace v daném období odlišná.

Kladruby

Klášter v Kladrubech se pravděpodobně nacházel v nepoměrně lepší hospodářské a finanční situaci než jiné západočeské kláštery. Potvrzuje to okolnost, že se z druhého desetiletí 15. století nezachovala jediná zástavní listina tohoto kláštera ve prospěch okolních šlechticů, ale nesetkáváme se ani s živelnou sekularizací, zejména sousední nižší šlechtou. S tím ovšem mohou do jisté míry korespondovat zájmy Švamberků ve vztahu ke klášteru. Z roku 1420 vypovídají o sekularizaci kladrubských statků (s jedinou výjimkou) pouze Zikmundovy zástavy, které ovšem vykazují některé zajímavé rysy. V létě roku 1420 zastavil král Zikmund Janovi z Rýzmběrka na Skále a jeho bratrovi Vilémovi (na Švihově) mezi jinými církevními statky ve výši 1271 kop gr. také klášterní městečko (s proboštstvím) Přeštice a ves Soběkury - klášterní statky ležící jednak mimo koncentrovaný kladrubský velkostatek, jednak v těsné blízkosti hradu Skála.¹¹⁵ Ostatní zástavy byly učiněny zjevně v zájmu Švamberků, byť na nich participovala nižší šlechta. Je zajímavé, že sídla této nižší šlechty se nacházela v blízkosti hradu Švamberka, z čehož lze usuzovat, že byla zřejmě ve švamberských službách. Uvedený názor by mohl podporovat i fakt, že např. panoše Vlach z Krsova přímo sousedil s tepelskými a johanitskými statky, získal však zápis na kladrubskou ves Brod a les Ochoz, ležící z jeho hlediska nepoměrně nevýhodněji než tepelské a johanitské zboží.¹¹⁶ Tuto okolnost potvrzuje i řada zápisů z

počátku roku 1421 a pozdějších. Není možné přehlédnout ani skutečnost, že kladrubské statky zastavené v roce 1420 a v dalších letech byly rovněž vybírány s ohledem na zájmy Švamberků. Sídla řady příslušníků vedlejších švamberských větví totiž s kladrubským velkostatkem (od severozápadu k jihozápadu) územně souvisela. Třebel, Muckov, Staré Sedliště, Bor a další - to vše jsou místa, po nichž se Švamberkové ve dvacátých a třicátých letech 15. století, ale i později, psali. Kladrubské statky zastavené roku 1420 a v dalších letech, pokud je nezískali Švamberkové, se většinou rozkládaly mezi úzkým prstencem vsí obklopujících klášter samotný, jež byly Kladrubům v 15. století ponechány, a západní částí velkostatku směřující k Tachovu, která byla prakticky vklíněna mezi švamberská sídla a postupně během dvacátých a třicátých let přešla téměř beze zbytku do jejich majetku. V roce 1420 ztratil kladrubský klášter podle zástavních listin pouze 8 vsí, s přihlédnutím k jisté možnosti živelné sekularizace pak přibližně 13 celých vsí a jednu částečně. Přelom nastal až v roce 1422, kdy se začal klášterní velkostatek rozpadat.

Teplá

Statky tepelského kláštera směrem k jihu zasahovaly až k samotnému hradu Švamberku (Krasíkovu). Na první pohled by se mohlo zdát, že se tohoto kláštera v průběhu celého 15. století dotkla sekularizace nejméně ze všech církevních ústavů v západních Čechách. Mohla by na to ukazovat skutečnost, že do šedesátých let 15. století ztratil klášter pouze desetinu statků. V letech 1419-1420 pak dokonce podle písemných pramenů neztratil klášter ani jednu ves. Nelze ovšem vyloučit, že již v této době získal Vilém z Pnětluk na Štědré 6 tepelských vsí, jež se nacházely při severovýchodním okraji klášterního velkostatku a zároveň ležely nejbližší Štědré; Zikmund mu je zapsal 9. února 1421 ve Stříbře.¹¹⁷ Nestalo se tak jistě bez tichého souhlasu Švamberků, s nimiž byl Vilém spřízněn sňatkem s Annou ze Švamberka.¹¹⁸

Zásadní kvalitativní změna však nastala v důsledku skutečnosti, že výkon pozemkové vrchnosti tohoto zeměpanského kláštera strhli na sebe Švamberkové. Situaci tepelského kláštera je teda třeba posuzovat pod poněkud odlišným zorným úhlem než v případě jiných klášterů v západních Čechách (snad kromě Pomuku, jehož statky drželi též Švamberkové), výkon jejichž zakladatelských práv spadal stále pod pravomoc panovníka.¹¹⁹ Švamberkové tak získali naprostou kontrolu, alespoň pro období 15. století, nad celým velkostatkem. Kdy se tak stalo, nelze přesně říci. Doklady o pravidelném placení "opravních peněz" klášterem Švamberkům jsou sice až ze čtyřicátých let 15. století, avšak vzhledem k situaci v Čechách po smrti Václava IV., k poloze kláštera vůči Krasíkovu a také k faktu, že Zikmund tepelské statky (s jedinou výjimkou) nezastavoval, lze usuzovat, že Švamberkové drželi výkon pozemkové vrchnosti nad tepelským klášterem již od roku 1420. To by odpovídalo i jejich výjimečnému postavení v západních Čechách.

Položíme-li si otázku, proč se Švamberkové přímo nezmocnili klášterních statků, ať už ve dvacátých letech, nebo během první poloviny 15. století, lze uvažovat o tom, že kvantita švamberských zástav byla zřejmě již na hranici možnosti je přímo spravovat; převážná většina klášterních statků v kraji byla totiž zapsána pouze Bohuslavovi a Hynkovi Krušinovi, tedy představitelům hlavní linie švamberské, menší statky pak Janu

Hanovcovi a Jindřichu Bavůrkovi. Poté, co padl Bohuslav ze Švamberka do táborského zajetí (počátkem roku 1421) a přešel na husitskou stranu, spravoval tak ohromné statky (kromě Pomuku), navíc rozptýlené po celém kraji, pouze Hynek Krušina. Zdá se tedy, že v případě Teplé bylo pro něj výhodnější získávat pravidelně "opravní peníze",¹²⁰ než na sebe brát přímo správu dalších, vcelku málo výnosných statků.

Rozsah sekularizace klášterních statků v západních Čechách ke konci roku 1420

	pozemková držba na počátku roku 1419		vsi ztracené v letech 1419-1420	
	celé vsi	části vsí	celé vsi	části vsí
Kladruby	87	18	max. 13	1
Plasy	74	4	max. 60	2
Pomuk	88	14	88	14
Manětín	28	1	28	1
Teplá	66	4	6	-
Chotěšov	54	5	max. 15	3
Pivoň	10	4	min. 5	-
Rokycany	3	6	3	6
(augustiniáni)				
arcibiskupství	38	10	38	10
ostatní	20	4	20	4
úhrnem	468	70	276	41
			(= 58,8 %, (58,5 %) 71,5 % s tepelskými statky)	

Největší držitelé církevního zboží v západních Čechách z řad vyšší šlechty ke konci roku 1420

	celé vsi	části vsí
Švamberkové	133(+60)	15
Kolovratové	max. 40	5
Gutštejnové	max. 12	-
Rýzmberkové	7	3
ostatní	max. 5	
úhrnem	197 (257)	23

Největší držitelé církevního zboží v západních Čechách z řad nižší šlechty ke konci roku 1420

	celé vsi	části vsí
z Dršťky Zdeněk	28	6
z Vařín Duč		
z Dubňan Hrdoň	max. 9	
ze Slatiny Ondřej		
z Adlaru Habart	3	
z Čivc Jiřink a Jan	3	
z Rabštejna Jan	max. 4	
z Kokořova Petr		
<u>ostatní</u>	<u>max. 37</u>	<u>12</u>
úhrnem	84	18

Podíl šlechty na sekularizovaných církevních statcích ke konci roku 1420

	celé vsi	části vsí
vyšší šlechta	75 %	56
nižší šlechta	25 %	44 %

Závěry

Podaný přehled sekularizačního procesu v západních Čechách do konce roku 1420 ukazuje, jak ohromná byla jeho dynamika, jak neobyčejně a vsutku bytostně se dotkl další existence církevních institucí, zejména klášterních fundací. Šlechta se ve velmi krátkém období - prakticky během půldruhého roku - zmocnila téměř 60 % církevních statků na Plzeňsku. Pozorujeme, že řada klášterních založení byla katolickou šlechtou de facto odsouzena k brzkému zániku. Rozbor let 1419-1420 současně ukázal, že přechod církevních statků do šlechtických rukou nepostupoval nijak jednotně, ale představoval řadu velice odlišných aktů. Z tohoto pohledu jej lze rozdělit na

- živelnou sekularizaci,
- Zikmundovy zástavy,
- klášterní zástavy po roce 1419.

Živelná sekularizace se ve světle písemných pramenů v letech 1419-1420 dotkla jen přibližně 5 % církevních statků v kraji, celkově pak zřejmě stěží přesáhla jednu desetinu těchto statků. Zde pozorujeme dvě základní linie. První je živelná sekularizace prováděná drobnou nižší šlechtou, která se snažila získat dodatečné zlistinění na násilně nabyté statky. Získání církevních vsí nižší šlechtou však představovalo pouhou epizodu v pohybu těchto statků ve světských rukou po roce 1419. Živelné sekularizace se účastnila i šlechta vyšší. Její zisky z let 1419-1420 však měly trvalejší charakter než v případě šlechty nižší. Dokonce některé statky takto získané Burjanem z Gutštejna zůstaly v držení rodu až do první třetiny 16. století. Druhou linii představuje zaokrouhlování již

zastaveného církevního majetku především vyšší šlechtou, která přímým zabíráním některých vsí doplňovala zejména Zikmundovy zástavy učiněné v její prospěch. Tento typ živelné sekularizace měl podstatně delší platnost a v případě Kolovratů a Gutštejnů byl dokonce "ex post" právně upraven. Pokud se týká některých vsí uchvácených nižší šlechtou, byla jejich držba vázána zřejmě na vykonávání určitého - časově omezeného - úřadu (např. opravce chotěšovského kláštera). Spolu s předáním úřadu do rukou jiného nižšího šlechtice přešla snad i možnost dispozice některými klášterními statky.

Zikmundovy zápisy církevního majetku se týkaly předně celých komplexů církevní půdy, které z jeho vůle přecházely zejména do rukou vyšší šlechty. Jestliže největší mocí a vlivem disponovali Švamberkové, projevilo se to nepochybně i na kvantitě církevního majetku, který tento rod získal. Jednotlivé zápisy učiněné ve prospěch vyšších šlechticů se pak týkaly rozptýlených církevních statků, které vyšší šlechta nijak neodmítala, i když jednotlivé vsi získávala Zikmundovými zápisy převážně nižší šlechta.

Rozhodující podíl na sekularizaci církevních statků v západních Čechách měla vysoká šlechta, reprezentovaná velice úzkou základnou pouhých čtyř panských rodů, která si mezi sebou ke konci roku 1420 rozdělila celých 60 % sekularizovaných církevních statků. Dovedla tedy plně využít svého mocenského postavení k značnému vlastnímu obohacení. Nižší šlechtici, pokud živelně sekularizovali klášterní vsi (zachytitelné pouze v případě Chotěšova a Plas), získávali nejvýše 1-3 vsi, navíc trvalost jejich zisku byla velice problematická. Je to patrné zejména na řadě plaských vsí, jež uchvátila drobná místní šlechta a které prakticky po několika měsících byly Zikmundem zapsány ve prospěch neobyčejně ambiciózních panských rodů - Kolovratů a Gutštejnů, budujících teprve na církevních statcích základ svých příštích domén. Jediným nižším šlechticem, který byl s to konkurovat rozsahem získaného církevního majetku vyšší šlechtě, byl Zdeněk z Drštky - držitel arcibiskupského panství Horšovský Týn.

Přestože měl být plzeňský landfríd jednotou šlechtickou, církevní i městskou, královská města v západních Čechách, konkrétně Plzeň, Stříbro a Tachov (Klatovy a Domažlice byly členy táborského městského svazu), se prakticky nepodílela na zisku církevního pozemkového majetku. Je to tím nápadnější, že zejména kolem Plzně a Stříbra byla značná koncentrace klášterních statků a aktivita Plzně ve vojenských akcích landfrídu byla významná. Přesto však získala Plzeň od Zikmunda zápisy na některé církevní statky, jež se však nacházely vesměs mimo kraj;¹²¹ na živelné sekularizaci se vůbec nepodílela. Snad pouze Stříbro mohlo participovat na některých kladrubských vsích ležících v blízkosti města, maximálně se však jednalo o 3 vsi. Toto zjištění ostatně potvrzuje závěry o hegemonii vyšší šlechty v západních Čechách po roce 1419.

Podaný rozbor ukázal, že je nutné definitivně opustit tezi o tom, že by západní Čechy jako výrazně katolická oblast vytvořily v počátečním období husitské revoluce příznivé předpoklady pro konzervaci pozemkové držby v rukou církve. Je rovněž ne-prokazatelné, že by katolická šlechta získávala církevní majetek ve jménu jeho ochrany před husitstvím.

Poznámky

- 1 K teoretickým a koncepčním otázkám viz J. Čechura, Klášterní velkostatek v předhusitských Čechách - základní tendence hospodářského vývoje a metodologická východiska dalšího studia, in: *Archeologia historica* 10, 1985, s. 395-407; na s. 405 uvedeny další autorovy dosud nepublikované studie.
- 2 R. Nový, Poddaní v husitské revoluci, *Husitský Tábor* (dále HT) 4, 1981, s. 93-100.
- 3 Srv. E. Maur, Český komorní velkostatek v 17. století, *AUC, Philosophica et historica, Monographia LIX*, Praha 1975, s. 15-16.
- 4 Srv. již F. Palacký, Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě III-1, Praha 1877 (3. vyd.), s. 409-410.
- 5 F. Palacký, Dějiny III-2, s. 39-40, 147.
- 6 J. Pekař, Žižka a jeho doba I, Praha 1927, s. 193-195.
- 7 J. Prokeš, Jan Žižka z Trocnova a jeho doba, Praha 1920, s. 31.
- 8 K. Krofta, Žižka a husitská revoluce, Praha 1937, s. 145.
- 9 R. Urbánek, Lipany a konec polních vojsk, Praha 1934.
- 10 F. Hrubý, Z hospodářských převratů českých ve stol. XV. a XVI., *Český časopis historický* (dále ČČH) XXX, 1924, s. 205-236, 433-469.
- 11 Např. A. Frind, *Kirchengeschichte Böhmens* III, Prag 1872, A. Neumann, Církevní jmění za doby husitské, Olomouc 1920, či A. Naegle, *Hussitismus und Katolizismus*, Prag 1930, apod.
- 12 B. Mendl, Hospodářské a sociální poměry v městech pražských v letech 1378-1434, ČČH XXII, 1916, s. 54-67, 422-445, XXIII, 1917, s. 74-84, 353-364, též, Z hospodářských dějin středověké Prahy, in: *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy* (dále SPDHMP) V-2, Praha 1932, s. 161-390, aj.
- 13 K tomu blíže M. Marečková, Přínos Bedřicha Mendla k typologii sociální struktury středověkých měst, *Historický časopis* 28, 1980, s. 112-120.
- 14 Ed. J. Teige, Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy A-K, L-Z, *Archiv český* (dále AČ) XXVI, XXVIII, Praha 1909, 1912, též, O statcích obcí Pražských v l. 1420-1526, in: SPDHMP III, Praha 1922, s. 111-201.
- 15 V. Husa, Epoquey českých dějin, Praha 1947, s. 46.
- 16 J. Macek, Husitské revoluční hnutí, Praha 1952, též, Tábor v husitském revolučním hnutí I-II, Praha 1956 (2. vyd.), též, in: *Přehled dějin Československa*, díl 1., do r. 1848 (Maketa), Praha 1958, též, in: *Československá vlastivěda*, díl II, Dějiny, svazek 1, Praha 1963.
- 17 F. Kavka, Dějiny Československa do roku 1437, Praha 1971 (2. vyd.), s. 290 a jinde, formulaci přejímá např. i A. Míka, Stoletý zápas o charakter českého státu (1526-1627), Praha 1974, s. 21.
- 18 *Přehled dějin Československa* I/1 (do r. 1526), Praha 1980, s. 434-466.
- 19 I. Raková, Čeněk z Vartenberka (Příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci), *Sborník historický* (dále SH) 28, 1982, s. 57-99, též, Rožmberské dominium v předvečer husitské revoluce (Vztahy Oldřicha z Rožmberka k Čeněkovi z Vartenberka), *Folia Historica Bohemica* (dále FHB) III, 1981, s. 263-284, B. Zilinskij, Česká šlechta a počátky husitství (1410-1415), *Jihočeský sborník historický* 48, 1979, s. 52-65, M. Polívka, K biografii Mikuláše z Husi, FHB III, 1981, s. 195-261, též, Mikuláš z Husi v počátcích husitské revoluce, HT 4, 1981, s. 69-76, též, Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce, *Rozpravy ČSAV*, SV, 92, sešit 1, Praha 1982.
- 20 F. Kavka, *Strana Zikmundova v husitské revoluci*, Praha 1949 (netištěná disertace).
- 21 I. Raková, Čeněk z Vartenberka, s. 83-85.
- 22 J.M. Klassen, *The Nobility and Making of the Hussite Revolution*. East European Quaterly, New York 1978.
- 23 J. Petráň, Skladba pohusitské aristokracie, *AUC, Philosophica et historica* 1, *Studia historica* XIV, Praha 1976, s. 9-80.
- 24 J. Mezník, Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské, *Rozpravy ČSAV*, řada Společenské vědy 75, sešit 2, Praha 1965.
- 25 Ed. J. Vaniš, *Kniha počtů královského města Loun z let 1450-1472 a 1490-1491*, Praha 1979, s. 9-14, 46-50 (úvod k edici).
- 26 J. Janáček, *České dějiny. Doba pobělohorská 1526-1547*, Praha 1971 (2. vyd.), s. 80, pozn. 29, k vývoji královských měst v západních Čechách v této sféře srv. závěr této práce.
- 27 Viz následující poznámku.
- 28 Tento postup zcela postrádá nedávný rozbor register provedený B. Rotterovou, *Revize feudálního majetku v Čechách v polovině 15. století*. *AUC, Philosophica et historica* 1, *Studia historica* XIV, Praha 1976, s. 261-265 (extrakt diplomové práce); o tyto údaje se opírá J. Petráň, *Skladba pohusitské aristokracie*, s. 32-33.
- 29 Ed. F. Palacký, AČ I, s. 493-546, II, s. 175-208, 444-481, k úplnosti tohoto pramene srv. K. Beránek, V. Beránková, *Zur Tätigkeit einer in den Jahren 1453-1454 zur Revision von Pfandurkunden in Böhmen iengesetzten Kommission*, *Folia diplomatica* II, Brno 1976, s. 187-197; edici je třeba doplnit prací A.

- Sedláčka, Zbytky register králův římských a českých z let 1361-1480, Praha 1914, ale také edicí J. Čelakovského, O domácích a cizích registrech, Praha 1890, a edicí J. Pelikána, Příspěvek k zástavám krále Zikmunda, Časopis Společnosti přátel starožitností českých (dále ČSPSČ) 54, 1946, s. 27-37, srv. také ed. J.V. Nováček, Sigismundi regis Bohemiae litterae donationum regalium (1421-1437), VKČSN 1903, s. 1-52.
- 30 AČ II, s. 452; rozsah proboštství je zachycen in: SÚA, DZV 3 B 21.
- 31 Jako příklad lze uvést řadu statků kláštera ve Vilémově, srv. SÚA, DZV 3 H 28, apod.
- 32 Vymezení podává J. Čechura, Struktura pozemkové držby v západních Čechách na počátku husitské revoluce, SH, 31, 1985.
- 33 K těmto pramenům blíže L. Hlaváček, Zum Urkunden- und Geschäftsgut der Pfarrein und ihrer Pfarrherren in vorhussitischen Böhmen. Zur Frage des Umfangs und der Zusammensetzungen der damaligen Pfarrarchive, in: Grundwissenschaften und Geschichte. Festschrift für Peter Acht, Kallmünz 1976, s. 242-255.
- 34 Za pomoc při zpracování právních aspektů sekularizačního procesu jsem zavázán díky akademiku V. Vaněčkovi.
- 35 Takto např. A. Skýbová, Česká šlechta a jednání o povolení kompaktát r. 1525, AUC, Philosophica et historica 1, Studia historica XIV, Praha 1976, s. 82.
- 36 Převedení klášterní berně panovníkem na šlechtu, pokud nepřesahuje každoročně odevzdávanou sumu, nepředstavuje v právním smyslu zástavu. Václavovy dispozice však záhy obsahovaly nejen vyšší sumu, ale určovaly také kratší termíny na zaplacení než při vybírání klášterního úroku.
- 37 Blíže J. Kapras, K dějinám českého zástavního práva, Praha 1909, s. 85-88, V. Vaněček, Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě II, Praha 1937, s. 49-68.
- 38 AČ II, s. 175, č. 275, Zbytky register, č. 270 a dále.
- 39 Většina známých zápisů na klášterní berni z počátku 15. století je zachycena v rkp. SK ČSR, sign. VI A 7, zvaném "Codex Přemysleus", jehož diplomatický rozbor podal L. Hlaváček, Studie k diplomacie Václava IV., IX. (Registra, jejich vedení a registrační poznámky v kanceláři Václava IV.), in: AUC, Philosophica et historica 5, Praha 1963, s. 48-64, též, Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376-1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatik, Schriften der MGH Bd. 23, Stuttgart 1970, s. 334 nn.
- 40 Ed. J. Čelakovský, Codex iuris municipalis (dále CIM) II, Praha 1895, s. 901: "Summa monasteriorum pro una summa V millia", srv. K. Krofta, Počátky české berně, ČČH 36, 1930, s. 471-472.
- 41 AČ VI, s. 458-459, 464, 465, Švamberkové nejsou rozlišováni podle svých větví ani sídel v letech 1400-1420.
- 42 Zbytky register, č. 360, v roce 1408 Václav IV. připsal opravci na klášterní berni další sumu (Zbytky register, č. 379).
- 43 Zvláště výrazně se to projevilo při záboru poměrně rozsáhlého majetku řádu německých rytířů ve druhém desetiletí 15. století Václavem IV.; k tomu blíže ed. J. Hemmerle, Die Deutschordens-Ballei Böhmen in ihrer Rechnungsbüchern 1382-1411, Bonn 1967 (úvod k edici).
- 44 Otázku není možné na tomto místě detailněji zkoumat.
- 45 Např. Hradiště nad Jizerou (1401 300 kop gr., Zbytky register, č. 291), Břevnov (1405 2000 kop gr., AČ XXVI, s. 109 = Zbytky register, č. 479), ve dvacátých letech získala toto právo řada klášterních fundací, ovšem z rukou Zikmundových.
- 46 Srv. J. Dobiáš, Dějiny někdejšího královského města Pelhřimova I., Pelhřimov 1927, s. 140-142, srv. přehled zboží zastaveného Konrádem z Vechty u A. Sedláčka, Zbytky register, č. 699, s. 99-10; k zadlužení arcibiskupství na počátku 15. století srv. ed. V. Chaloupecký, Účet pokladníka arcibiskupství z let 1382/83, Praha 1912, s. 15-17 (úvod k edici).
- 47 Srv. J. Petráň, Skladba pohusitské aristokracie, s. 45-47. I Václav IV. zastavoval či zapisoval některé statky (nikoli však církevní) za příslib postavení určitého počtu jízdných žoldnéřů, např. AČ IV, s. 22.
- 48 Srv. V. Vaněček, Základy I, s. 44-46.
- 49 V. Vaněček, Základy I, s. 44, J. Kejř, Stát, církev a společnost v disputacích na pražské univerzitě v době Husově a husitské, Rozpravy ČSAV, řada Společenské vědy, sešit 14, ročník 74, Praha 1964, s. 11, 13-14, V. Vaněček, Pronikání římského a kanonického práva na území dnešního Československa od 2. pol. 9. století do 1. pol. 14. století, Právně historické studie 12, 1966, s. 36-37, M. Boháček, Einflüsse des römischen Rechts im Böhmen und Mähren, Mediolani 1975, pro období 11. a 12. století B. Krzemienska, D. Třeštík, Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko a Uhry v 10. a 11. století), Hospodářské dějiny 1, Praha 1978, s. 158.
- 50 AČ II, s. 189, č. 341.
- 51 Ed. M. Pangerl, Urkundenbuch des ehemaligen Cistercienserstiftes Goldendron in Böhmen, FRA, II.Abt., 37.Bd., Wien 1872, č. 168.
- 52 Srv. V. Vaněček, Dějiny státu a práva v Československu do r. 1945, Praha 1975 (3. vyd.), s. 144-147.
- 53 Ke starším kořenům této tendence srv. K. Henner, O rakouských zákonech amortizačních, Praha 1892.
- 54 Jednalo se vedle západních Čech o jižní a severní Čechy, k tomu F. Kavka, Strana Zikmundova, passim.

- 55 Blíže J. Čechura, *Struktura pozemkové držby*, passim; údaje v tabulce vycházejí pouze ze stanovení počtu lokalit (městeček, vsí a dvorů).
- 56 K těmto rodům je třeba ještě připočítat Jindřicha z Elsterberka na Plané (+ 1429), k němu srv. A. Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království českého XIII*, Praha 1905, s. 187.
- 57 Srv. I. Raková, *Čeněk z Vartenberka*, s. 62-63.
- 58 Rozložení utrakvistické šlechty lze zjistit rozбором stížných listů české šlechty do Kostnice, z řady vydání např. V. Novotný, *Hus v Kostnici a česká šlechta*, Praha 1915, srv. A. Sedláček, *Úvahy o osobách v stížných listech* I. 1415 psaných, *ČCH XXIII*, 1917, s. 85-109, 310-352, a též, *Ještě jednou o pečeti při stížném listu*, *ČSPSČ* 30, 1922, s. 3-18, A. Roubic, *Čechové na koncilu kostnickém*, *Sborník VSP v Olomouci - Historie II*, 1955, s. 125 nn., B. Zilynski, *Česká šlechta a počátky husitství (1410-1415)*, *JSH* 48, 1979, s. 52-65.
- 59 AČ IV, s. 375-377, 378-381.
- 60 F. Kavka, *Strana Zikmundova*, s. 32.
- 61 F. Palacký, *Dějiny III-1*, s. 410, W.W. Tomek, *Dějiny Prahy IV*, Praha 1879, s. 9-100, J. Pekař, *Žižka a jeho doba, I-IV*, J. Macek, *Tábor I-II*, F.M. Bartoš, *Husitské revoluce. I. Doba Žižkova 1415-1426*, Praha 1965, se otázkou vzniku landfrídu speciálněji nezabývali; M. Bělohlávek, *Dějiny Plzně I*, Plzeň 1965, s. 78, předpokládá kontinuitu landfrídu mezi léty 1417-1420; srv. definici landfrídu u R. Rauschera, *Zemské míry na Moravě*, Praha 1919, s. 6.
- 62 J. Strnad, *Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad I*, Plzeň 1891, č. 257, s. 289-290, a č. 267, s. 301-302.
- 63 Blíže A. Sedláček, *Hrady IX, XIII*, kde jsou zachyceni i členové pobočných větví.
- 64 A. Sedláček, *Hrady IX*, s. 96-98.
- 65 Viz pozn. 58.
- 66 Přirozeně nelze takto zužovat celou složitou - a dosud nikoli vyčerpávajícím způsobem zpracovanou - problematiku druhého desetiletí 15. století. Je třeba počítat s působením takových jevů jako drobná válka (k tomu blíže F. Hoffmann, *K povaze drobné války, záští a násilných činů před husitskou revolucí*, in: *Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám*, Praha 1975, s. 55-75, kde jsou uvedeny i další autorovy cenné práce věnované těmto otázkám), dále násilné vystupování šlechty proti církevním institucím, kdy je třeba brát v potaz skutečnost, že v akcích před rokem 1419 nelze jednoznačně zachytit konfesionální rozdíly v poměru šlechty k církevnímu majetku a církevním institucím samotným. Samozřejmě není možné ponechat stranou ani lidový radikalismus apod. Tyto otázky by bylo potřebné komplexně zpracovat.
- 67 Thurn-Taxis Archiv Řezno, Akten Böhmen, sign.93, fol.3^a; tento významný kopiář bylo možné zatím studovat pouze z registů laskavě zapůjčených dr. K. Dolistou; podle sdělení prof.dr. M. Piendla, ředitele archivu rodiny Thurn-Taxis v Řezně, není v současné době možné získat mikrofilm. Srv. K. Dolista, *Chotěšovský kopiář v Řezně a vysazení Touškova roku 1311*, *Minulost Západočeského kraje (dále MZK)* 8, 1971, s. 141-148. Definitivní řešení poskytne až plný text listiny.
- 68 Jednalo se o tyto šlechtice: Jan st. a Jan ml. z Úlic, Jan z Hrádku Sviňomazského, Sezema z Kočova, Bohuše ze Skočic, Hynek z Křenov, Hanuš Pehma z Pernolce, Petr z Řenče, Petr z Kamenice, Jan Kréta z Lochusic, Jan z Frumštejna (vyšší šlechtic).
- 69 Zachována pouze v řadě opisů z 16. a 17. století, SÚA, RKP 3529, fol.40^a-44^a (latinsky), fol.46^b-49^b (česky), SK ČSR, sign. XV B 4, s. 422-430 (latinsky).
- 70 Srv. pozn. 87 a 92.
- 71 Tak uvažuje ještě J. Petráň, *Skladba pohusitské aristokracie*, s. 46.
- 72 Řada dokladů z předhusitského období se nalézá v diplomatickém materiálu jednotlivých klášterů.
- 73 Výměra půdy není uvedena.
- 74 Ed. J. Emler, *Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente* (dále DRC), Pragae 1881, s. 41-42.
- 75 Výměra půdy kolísá v chotěšovském urbáři mezi označením "terra" (t.) a "lanei" (l.); takto jsou také uváděny v tabulce.
- 76 Výše peněžní renty byla získána odhadem, není počítán hrad Litice, který se stal nepochybně rovněž cílem tohoto sekularizačního aktu.
- 77 DRC, s. 29, je uveden rozdílný rozsah polností podle dvou rukopisů urbáře.
- 78 V tabulce je uvedena vyšší výměra.
- 79 Provedený rozbor, který na tomto místě nebylo možné publikovat, zachycující průběh čtyř desetiletí, naznačuje oprávněnost teze o postupující pauperizaci nižší šlechty. Pauperizaci považují nikoli za specifikum předhusitského vývoje, ale za dlouhodobý sociálně ekonomický trend, který lze sledovat souběžně s procesem koncentrace statků vyšší šlechty. Tuto modifikovanou tezi bude ovšem třeba podepřít detailní analýzou pro období 14. - 16. století. K problému pauperizace srv. naposledy rozdílné pohledy M. Polívky, *Předpoklady pro účast nižší šlechty v husitské revoluci (klíčové problémy studia)*, in: *Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám akademika Jaroslava Purše*, Praha 1982, s. 212-214 (navrhující užití

- pojmu stagnace), a Z. Hledíkové, Ještě k počátkům blanické pověsti, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka (dále SVPP) 20, 1979, s. 130-131, a R. Nového, Vývoj struktury pozemkového vlastnictví na Benešovsku v předhusitské době, SVPP 20, 1979, s. 149, kteří naopak tezi o pauperizaci přijímají.
- 80 Zbytky register, č. 1112, SOA Plzeň, pobočka Žlutice, fond Teplá, sign. 103, i.č. 112 (reg. J. Pelant, Plzeň v listinách a listech tepelského kláštera, MZK 5, 1967, č. 6, s. 242), SÚA, Chotěšov, č. 106.
- 81 SÚA, Chotěšov, č. 106.
- 82 1.1. 1421 zapsal Zikmund Lucemburský Amchovi z Veselé Luhov, který však měl získat až po smrti Protivy z Netunic, SÚA, Chotěšov, č. 108 = Zbytky register, č. 1118.
- 83 Zbytky register, č. 1117, ve prospěch Zdeňka z Dvorce (v roce 1419 byl Touškov jednou ze vsí živelně sekularizovaných nižší šlechtou); další zápis ve prospěch Zdeňka z Dvorce vydal Zikmund v roce 1425 (Zbytky register, č. 1256) a znovu v roce 1434 (spolu se Zdeňkem z Dršky na Horšovském Týně - Zbytky register, č. 1305).
- 84 SÚA, SLS/P listiny, sign. 119/4, regest V. Černý, Kolovratské a berkovské listiny ve Státním archivu zemědělském, zvláštní otisk ze Sborníku k 60. narozeninám prof.dr. G. Friedricha, Praha 1931, č. 12, s.11.
- 85 Zbytky register, č. 1120 = AČ II, s. 448, č. 514.
- 86 Zbytky register, č. 1052.
- 87 SÚA, Plasy, č. 120.
- 88 Hradý XIII, s. 203, s tiskovou chybou "Mařín" místo Vařín.
- 89 Zbytky register, č. 914.
- 90 Hradý XIII, s. 69.
- 91 AČ VII, s. 623.
- 92 SÚA, RKP 3526, fol.125^b.
- 93 Tamtéž.
- 94 Plasy platily ročně 200 kop gr., srv. CIM II, s. 902, srv. K. Krofta, Počátky české berně, s. 471.
- 95 AČ II, s. 451, č. 533 = Zbytky register, č. 984; oba prameny uvádějí rozdílné sumy (2005 kop gr., 2150 kop gr.).
- 96 AČ II, s. 450, č. 528 = Zbytky register, č. 954, Zbytky register, č. 1106.
- 97 AČ II, s. 450, č. 528 = Zbytky register, č. 954, AČ II, s. 449, č. 519 = Zbytky register, č. 1105.
- 98 P = Plasy, Z = Zikmund Lucemburský.
- 99 Dokládá to listina z roku 1425, v níž se jedná o statech ležících "extra Bohemicae regnum", StA Bamberg, sign. D 7 Nr. 15, s. 340-342, srv. také J. Čechura, Mikuláš z Husi a Zelená hora, MZK 18, 1982, s. 199-209.
- 100 AČ II, s. 449, č. 521, Zbytky register, č. 1105.
- 101 AČ II, s. 471, č. 626 (nedatováno) = Zbytky register, č. 1114 (s datem 1420, 1421?), vzhledem k době vypálení kláštera a zápisu ve prospěch Švamberků je podle mého soudu třeba položit zástavu opata Arnolda do doby dřívější, tedy alespoň 1419.
- 102 AČ II, s. 189, č. 341 = Zbytky register, č. 1059.
- 103 Hradý XIII, s. 55, Zbytky register, č. 1205.
- 104 K osobě Konráda z Vechty naposledy V. Bartůněk, Konrad von Vechta, Erbischof von Prag, Regensburg und Böhmen 1972, s. 173-219, I. Hlaváček, Konrad von Vechta (Ein Niedersachse im spätmittelalterlichen Böhmen), in: Beiträge zur Geschichte der Stadt Vechta IV/1974, s. 5-35.
- 105 AČ II, s. 473-4, č. 644, A. Sedláček, Hradý XIII, s. 216-217, Zbytky register, s touto zástavou nepracuje.
- 106 AČ I, s. 530, č. 195 = Zbytky register, č. 955, AČ II, s. 451, č. 530 = Zbytky register, č. 1126.
- 107 AČ II, s. 490, č. 343 = Zbytky register, č. 1074.
- 108 Hradý III, s. 144.
- 109 Hradý IX, s. 96-97, za zástavní listinu Konráda z Vechty lze považovat AČ II, s. 465, č. 593, srv. Zbytky register, č. 699, s. 100.
- 110 AČ II, s. 465, č. 593, Hradý IX, s. 104.
- 111 Hradý IX, s. 97.
- 112 AČ II, s. 451, č. 534 = Zbytky register, č. 1143.
- 113 Hradý IX, s. 195.
- 114 Rokycany získaly na konci 15. století charakter komorního majetku, srv. Hradý XIII, s. 218.
- 115 Zbytky register, č. 1058, 1185.
- 116 Zbytky register, č. 1144.
- 117 AČ I, s. 529, č. 190 = zbytky register, č. 1147.
- 118 Zbytky register, č. 1276, Hradý XIII, s. 210.
- 119 K tomu V. Vaněček, Základy II, s. 54-5, 59-62.
- 120 Srv. listinu z 3.3. 1443 (SOA Plzeň, pobočka Žlutice, fond Teplá, sign. 113, i.č. 123), kde Hynek Krušina ze Švamberka jako opravce tepelského kláštera urovnává spor mezi klášterem a městečkem Teplou. Výkonnou moc zde měl "hejtman tepelského kláštera", jak je jmenován např. v listině z 8.12. 1455 (SOA Plzeň), pobočka Žlutice, fond Teplá, s. 118a, i.č. 129) Zdeslav ze Stropčic. Výše "opravních peněz" byla 50

kop ročně ve dvou splátkách, např. listina z 26.10. 1459 (tamtéž, s. 128, i.č. 141), v níž Bohuslav ze Švamberka kvituje splátku 25 kop gr.

121 J. Strnad, Listář I, s. 303, 313, Zbytky register, č. 1433, srv. M. Bělohávek, Dějiny Plzně I, s. 72-84.

Umfang und Dynamik der Säkularisierung der Kirchengüter in Westböhmen am Beginn der hussitischen Revolution (in den Jahren 1419-1420)

Jaroslav Čechura

Zusammenfassung

Die allseitige Erkenntnis der wirtschaftlichen und sozialen Aspekte der hussitischen Revolution stellt eine wichtige Aufgabe für mediävalistische Studien dar. Zu den diesbezüglichen Hauptmomenten gehört das Studium der Säkularisierung des damaligen Kirchenbesitzes als Ausgangspunkt für die Erkenntnis des Einflusses des Hussitentums auf die Strukturveränderung der privilegierten Gesellschaft in Böhmen. Die Säkularisierung wird in dieser Arbeit als Verlagerung des kirchlichen Besitzes in weltliche Hände aufgefasst, die mit dem Ausbruch der hussitischen Revolution im Jahre 1419 begann. Die Veränderungen im Bodenbesitz erfolgten in verschiedenen Formen (Beschlagnahme, Verpfändung, Verpachtung u.a.). Mit Rücksicht auf die Teilung Böhmens in einen utraquistischen und einen katholischen Bereich muss zwischen einer hussitischen und einer katholischen Säkularisierung unterschieden werden. Der quantitative Unterschied bestand direkt im Prozess und der Art der Beschlagnahme der Kirchengüter. Die hussitische Säkularisierung stützte sich auf die revolutionäre Situation in Böhmen, auf die Machtposition ihrer Träger, die katholische vorwiegend auf die Pfänder Siegmunds.

In der Studie wird eine Analyse der katholischen Säkularisierung in Westböhmen (in Kreis Plzeň) in den Jahren 1419-1420 vorgenommen. In bezug auf dieses Gebiet herrscht die Ansicht vor, die Kirche habe hier den Grossteil ihres Liegenschaftsbesitzes aus der vorhussitischen Periode behaupten können. Für eine Analyse musste neu eine Untersuchungsmethode aufgestellt werden: man muss nicht nur von den Pfandurkunden Siegmunds, sondern auch von den aufgrund der Kompetenz der kirchlichen Institutionen im betreffenden Gebiet im Laufe des 15. Jahrhunderts entstandenen Akten unter Berücksichtigung des Schriftguts des Herrschers, des Adels und der Städte ausgehen. Unerlässliche Voraussetzung war allerdings die Festlegung des Umfangs des Kirchenbesitzes in Westböhmen am Beginn des Jahres 1419; die Kirche besass hier 36,9 % des Bodens (469 Lokalitäten zur Gänze und 70 teilweise). Eine entscheidende Macht im Säkularisierungsprozess in Westböhmen war der höhere Adel, und zwar lediglich vier Hochadelsfamilien (Švamberk, Rýzmbek, Gutštejn und Kolovrat). Man kann nachweisen, dass diese Familien die kirchlichen Institutionen als ihre Einflussphären untereinander aufteilten und deren Grundbesitz insbesondere mit Hilfe der Pfänder Siegmunds beherrschten. In den Jahren 1419-1420 verloren die kirchlichen Institutionen im Kreis gegen 60 % ihrer Güter (276 Lokalitäten zur Gänze, 41 teilweise). Der höhere Adel erwarb davon mehr als 70 %, wobei die Švamberks überdies die Güter des Klosters in Teplá kontrollierten. Der niedere Adel, der sich einer gewissen Menge von Gütern durch ungeregelte Säkularisierung bemächtigte, verlor alsbald diese Güter zugunsten des höheren Adels. Es wäre bloss Zdeněk von Dršťka zu erwähnen, der die Hegemonie der angeführten Hochadelsfamilien durch Erwerb von Horšovský Týn unterwanderte. Abseits von der Säkularisierung verblieben die königlichen Städte in Westböhmen - Plzeň,

Stříbro und Tachov (Klatovy und Domažlice gehörten dem Städtebund der Taboriten an). Die angeführten Städte gewannen (vielleicht mit Ausnahme von Stříbro) keinen kirchlichen Grundbesitz in Kreis. Diese Feststellung bestätigt die Hegemonie der höheren Adels in Westböhmen nach dem Jahre 1419.

Die Analyse erwies die Notwendigkeit, die These aufzugeben, wonach Westböhmen als katholisches Gebiet günstige Bedingungen für die Wahrung des Grundbesitzes in den Händen der Kirche schuf. Die katholische Säkularisierung auf diesem Territorium deutete darauf hin, das auch hier die wirtschaftliche und machtpolitische Stellung der Kirche ganz gebrochen wurde, deren Institutionen in völlige Abhängigkeit vom hiesigen katholischen Adel gelangten, wobei auch eine ziemlich spürbare Reduktion der Zahl der kirchlichen Foundationen im Vergleich mit der Zeit vor dem Jahre 1419 erfolgte.

Ještěd je hora částečně skalnatá v Praze, při přechodu odvodňovacího území do 1805.

Ještědská je hora, která má výšku 3 m a šířku 70,5 m. V jejím okolí se nachází několik pramenů, z nichž Václavská je nejvýše položená. Ještědská hora je kryta přibližně 100 m vysokou krasovou vápennou kůstou. Na jejím vrcholu se nachází několik stromů a keřů. V okolí Ještědské hory se nachází několik pramenů, z nichž Václavská je nejvýše položená. Ještědská hora je kryta přibližně 100 m vysokou krasovou vápennou kůstou. Na jejím vrcholu se nachází několik stromů a keřů. V okolí Ještědské hory se nachází několik pramenů, z nichž Václavská je nejvýše položená.

Věhlasť je hora, která má výšku 3 m a šířku 70,5 m. V jejím okolí se nachází několik pramenů, z nichž Václavská je nejvýše položená. Ještědská hora je kryta přibližně 100 m vysokou krasovou vápennou kůstou. Na jejím vrcholu se nachází několik stromů a keřů. V okolí Ještědské hory se nachází několik pramenů, z nichž Václavská je nejvýše položená.

Ještědská hora je kryta přibližně 100 m vysokou krasovou vápennou kůstou. Na jejím vrcholu se nachází několik stromů a keřů. V okolí Ještědské hory se nachází několik pramenů, z nichž Václavská je nejvýše položená. Ještědská hora je kryta přibližně 100 m vysokou krasovou vápennou kůstou. Na jejím vrcholu se nachází několik stromů a keřů. V okolí Ještědské hory se nachází několik pramenů, z nichž Václavská je nejvýše položená.

Ještědská hora je kryta přibližně 100 m vysokou krasovou vápennou kůstou. Na jejím vrcholu se nachází několik stromů a keřů. V okolí Ještědské hory se nachází několik pramenů, z nichž Václavská je nejvýše položená. Ještědská hora je kryta přibližně 100 m vysokou krasovou vápennou kůstou. Na jejím vrcholu se nachází několik stromů a keřů. V okolí Ještědské hory se nachází několik pramenů, z nichž Václavská je nejvýše položená.

PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM ČESKÉ ZEMSKÉ PEČETI

Karel Beránek

V různých muzeích a archivech u nás i mimo území našeho státu¹ se uchovalo románské pečetidlo zemského soudu českého, které bývá také někdy nazýváno českou zemskou pečetí. Jde většinou o některou z kopií, které byly pořízeny podle originálu chovaného tehdy u zemského soudu v Praze, při příležitosti národopisné výstavy roku 1895.

Pečetidlo je bronzový kotouč 3 mm tlustý o průměru 70,5 mm. V pečetním poli je zobrazena stojící postava sv. Václava. Hlava knížete je kryta přilbou zpevněnou kováním a věnčenou svatozáří s opisem S.WENCESLAUS. Tvář je bezvousá. Kníže je oděn drátěnou košilí s krátkými rukávy, sahající ke kolenům. Opásán je pasem připomínajícím královskou korunu o třech liliích a opatřeným pláty chránícími břicho. V levici drží štít s orlicí a kopí s praporcem ozdobeným hvězdou. V pravici má stuhu s nápisem CITAT AD IUDICIUM. Pod stuhou sedí postavička s knihou a soudcovskou hůlkou označená nápisem Wenceslaus. Vlevo od knížete je révový (?) keř. Unciální opis mezi dvěma perlovci zní: + S.IVSTICIE.TOCIUS:TERRE SCI WENCEZLAI DVCIS BOEM.

Většina středověkých pečetidel má na rubu nízku kobylku nebo sklopné křídlo. Zde je držadlem postava sedícího lva, značně starší než samo pečetidlo. To vedlo k domněnce, že byl na tomto neobvyklém držadle přiletován původně nějaký jiný, starší typář.² Podle názoru dr. Josefa Hráského (myslím nepublikovaného) šlo o aquamanile - konvičku na vodu, která byla upravena na držadlo pečetidla, a tak by byl problém různého stáří typáře a držadla uspokojivě vyřešen bez nutnosti teorie o původně jiném, starším typáři.

Nejstarší dochovaný otisk tohoto pečetidla je na listu úředníků pražských úředníkům plzeňské provincie z 20. května 1284, v kterém se povoluje chotěšovskému proboštu Miroslavovi, aby si ve sporu se sousedy přizval komorníka soudu v Plzni nebo ve Stříbře.³ V koroboraci této listiny je pečeť označena jako pečeť zemská - sigillum terrae. Pečetidlo je pochopitelně starší. Václav vyobrazený s knihou (kvaternem desk zemských), který dal asi pečetidlo zhotovit, je nejspíše totožný se zemským písařem Václavem uvedeným jako svědek na listině pražské měštky Malichie z roku 1264.⁴ Tato zemská pečeť je pečeť půhonná a jejím otiskem se vykazoval posel zemského soudu při doručování půhonu. Proto se také prof. Fiala domníval, že jí bylo při ověření zmíněné listiny z roku 1284 užito nenáležitě.⁵

S pojmem zemské pečeti se setkáváme již dříve v listině krále Přemysla I. z ledna roku 1219 adresované papeži Hadrianovi III., kterou se král zavázal zachovávat smír smluvený s pražským biskupem Ondřejem.⁶ V koroboraci této listiny je uvedeno, že ji král dal potvrdit "svou zvláštní pečetí se společnou pečetí Království českého, poněvadž jeho dvořané (comites) neužívali zvláštních pečetí ve společném pořizení". Tato koroborace vyvolala pozornost již počátkem minulého století,⁷ a poněvadž se listina dochovala pouze v opisu v registrech papežských, vznikla představa, že při jejím zpečetění bylo

použito pečetidla zemského soudu.⁸ Koss, Bauer a další se však klonili k názoru, že šlo i v tomto případě o svatováclavskou pečeť, které Přemysl užíval jako rubní pečeť (podobně jako jeho předchůdci).⁹ Vašků vidí zemskou pečeť ve svatováclavské pečeť, která se vyskytovala za knížete Jindřicha Břetislava se stojícím sv. Václavem v mitře, a byla přivěšována samostatně.¹⁰ Opis pečeťi zněl SCS WENCESLAVS DVX. Její průměr (79 mm) byl značně menší oproti knížecí pečeťi Jindřicha Břetislava (86 mm). Svatováclavská (rubní) strana pečeťi krále Přemysla I. naopak představovala opět knížete Václava sedícího na knížecím stolci, oděného pláštěm, levicí přidržujícího velký okovaný štít s puklou, v pravici korouhev zdobenou mřížováním (na posledním typu jeho pečeťi byla korouhev ozdobena křížkem a štít orlicí). Podobně vyhlížela i rubní (svatováclavská) strana jeho zlatých bul. Opis svatováclavské strany pečeťi zněl: SANCTVS.WENCEZLAVS.BOEMORVM.DVX s jistými pravopisnými obměnami.¹¹

Od roku 1284 do roku 1547 se nám prakticky otisk románské zemské citační pečeťi nedochoval, ačkoliv z díla Všehrdova víme, že tohoto typáře bylo často používáno: pro každého komorníka zemského soudu, jakmile složil přísahu, byl zhotoven otisk jako průkaz jeho úřadu. Dále jí byly pečeti obranné listy a výpisy z desk komorníčních.¹²

V úřední rešerši (tuším Rosenthalově)¹³ z doby po roce 1743 se připomíná jiná zemská pečeť, respektive pečeť Království českého, jak je označena v koroboraci. Pečeť nese v pečetním poli dvouocasého českého lva na štítě. Minuskulní opis zní: Sigillum.corone.regni.Bohemie. Pečeť byla přivěšena k listu obecného sněmu určenému pro české poselstvo vyslané k Basilejskému koncilu z roku 1435. Tento list by měl být dosud uložen v Rakouském státním archivu ve Vídni. Myslím, že jde nejspíše o listinu uvedenou v repertáři Domácího, dvorního a státního archivu A XII 389 pod čís. 1288. Umístěním českého znaku v pečetním poli se nabízí myšlenka, že pečeť vznikla v době husitské revoluce, neboť husitské haléře ražené v době mezivládí nesou také obraz českého lva.¹⁴ Původ této pečeťi mohl však být také starší, z doby Václava IV., ne-li již z doby Karla IV., kdy se vytvořil právní pojem České koruny, s kterým se setkáváme na reverzech a smlouvách vedle osoby panovníkovy. Znamení českého lva měl již tehdy na pečeťi např. Jan, vévoda opavský, jakožto frankenštejnský královský hejtman.¹⁵

Poměrně lépe jsme informováni o další zemské pečeťi. Její vznik spadá do doby vlády Vladislava Jagellonského. Po zvolení uherským králem roku 1490 dlel tento panovník až do své smrti v Uhrách a za tu dobu pobýval v Čechách jen třikrát: roku 1497, roku 1502 a v letech 1509-10. Krále zastupovali v době jeho nepřítomnosti nejprve čtyři hejtmané jím jmenovaní; později svěřil vládu zemským úředníkům a roku 1508 zemským soudcům v čele s novým pražským purkrabím Zdeňkem Lvem z Rožmitálu.¹⁶ Tato poslední vláda si dala pořídit nové stříbrné pečetídlo, na jehož zhotovení byly dány z mince dvě libry stříbra.¹⁷ Nová pečeť má průměr 95 mm. V pečetním poli pod gotickým baldachýnem stojí sv. Václav v rytířském brnění; na hlavě má však knížecí klobouk. Tvář zdobí plnovous, vlas je dlouhý, vlnitý. Kníže se opírá levicí o dlouhý meč a přidržuje jí štít s orlicí. V pravici drží praporec rovněž zdobený orlicí a na lokti má zavěšen jezdecký štít s českým lvem. V kruhu kolem knížete jsou pak štíty se znaky pobočných zemí: vpravo Moravy, Lucemburska a Horní Lužice, vlevo Slezska, Dolní Lužice a Zhořelecka. Pole mezi znaky je vyplněno révou. Opis na stuze vinoucí se kolem pečetního pole vychází v zásadě z opisu na svatováclavské pečeťi Jindřicha Břetislava, Přemysla I. či Václava I. a zní:

DIWS.WENCESLAVS.DVX.AC.PATRONVS.REGNI

BOEMIE:CVM:PROPRIO:ET:REGNI:ALIISQVE:EIVSDEM:REGNI:CORONE:IN-SIGNIIS.

Tato pečeť je důstojným protějškem majestátní pečeti Vladislavovy jak po stránce umělecké, tak po stránce obsahové, neboť je zde v pozdně gotickém slohu volně přepracován motiv starého románského pečetidla tak, že vyjadřuje mocné postavení Koruny Království českého a její šlechtické reprezentace. Tato nová pečeť je přitiskována a přivěšována daleko častěji než její předchůdkyně, i tam, kde bývaly jindy přitištěny pečeti zemských úředníků nebo zástupců stavů na sněmu shromážděných. Vidíme ji na výpisech z desk zemských¹⁸ (snad proto, že šlo v těchto případech o státní smlouvy), jsou jí ověřovány plné moci,¹⁹ smlouvy,²⁰ ale i uzavírány listy poselací.²¹ Pečeť je v koroboracích nazývána pečeti zemskou celého Království českého (sigillum terrae totius regni Bohemiae, Kunigreich und Kron Böhmen Lands Insigel). Poslední její otisk v Archivu české koruny je ze 17. června 1531.²²

Velké stříbrné pečetidlo se snad ztratilo za stavovského povstání roku 1547,²³ neboť kopiáře privilegií zemských pořízené roku 1547 a určené pro krále byly již ověřeny otiskem starého románského pečetidla.²⁴ S pečeti z tohoto románského typáře se setkáváme na listině z 27. února 1552, kterou stavové souhlasili s přenesením zástavní sumy z Ratibořska a Opolska na jiné statky²⁵ a na listu karlštejnskému purkrabímu z 19. září 1575, v němž žádali, aby vydal jejich poslům korunovační klenoty,²⁶ tedy v případech, v jakých bylo používáno v předchozích létech velké stříbrné pečeti.

Někdy v době mezi léty 1512-1517 byla pořízena menší pečeť zemská. Nemáme ji pro ten čas přímo doloženou v listinách, ale můžeme o době jejího vzniku takto soudit z toho, že v koroboraci listiny na prodej Sycówa z 6. prosince 1517 je označena dosavadní zemská pečeť z roku 1508 jako větší.²⁷ I tato nová pečeť byla stříbrná. Její průměr byl 55 mm. V pečetním poli stojí sv. Václav v rytířském brnění s knížecím kloboukem na hlavě. Levicí se opírá o štít s orlicí, v pravici drží palmovou ratolest. Při ní je štít s českým lvem. Pečetní pole vyplňuje po obou stranách nápisová stuha nesoucí ve čtyřech pásech po jednom slovu majuskulního nápisu: SIGILLVM.MINVS.REGNI.BOEMIE. Přívlastek "minus" je i v nejlépe dochovaném otisku velmi nejasný. Otisky tohoto pečetidla se zachovaly až na listinách z let 1592 a 1608.²⁸ V koroboracích listin z této doby je tato pečeť již jen označována jako "pečeť naše zemská" nebo "Cronn Böhmen Landt Insiegel". Vydavatelem těchto listin je český sněm. Touto pečeti se ověřovaly plné moci různým stavovským komisím např. v záležitostech zemských hranic, plavby na Labi apod.²⁹ Povolení k jejímu přitištění byla uváděna v sněmovních sneseních a v kvaternech relací. Zřejmě podle ní si dali moravští stavové zhotovit v letech 1608-10 svou druhou pečeť, která měla s (menší) českou zemskou pečeti stejnou velikost.³⁰

Velká zemská pečeť, jak jsme se s ní seznámili na listinách a listech správců zemských, stavů a sněmu v první polovině 16. století, se náhle objevuje v Archivu české koruny znovu na třech listinách z 12. května 1620.³¹ Jde o výpisy konfederace z desk zemských a o výpis odpovědi dané zástupci Gabriela Betlena. Pečeť je v koroboraci označena jako pečeť zemská.

Jak tomu s touto pečeti bylo, se dovídáme ze sněmovních snesení z doby stavovského povstání. Vláda třiceti direktorů, která se ustavila po defenestraci v květnu 1618, uzavírala své listy sekrety přítomných direktorů, jak tomu bývalo zvykem i v sněmovních záležitostech, a pečetila tak i své patenty. Teprve, když došlo k volbě Fridricha

Falckého za krále českého na generálním sněmu v úterý po sv. Markétě roku 1619 a bylo nutno psát novému králi, jednal sněm také o zemské pečetí. Nejvyšší písař Království českého Jan z Klenového a z Janovic, který zachoval věrnost Habsburskému domu, ukryl zemskou pečeť (t.j. sigillum minus regni Boemiae) a uprchl ze země. Poněvadž nebyla naděje, že se pečeť najde, pověřili stavové irektory a rady zemské, aby "jinou pečeť zemskou na zlatě na způsob takový, jakož se za krále Ludvíka slavné paměti užívala, vyrýti dali a ji pak k psaním, které se jeho milosti královské činiti budou, též k instrukci vyslaným k jeho milosti dáti mohli...".³² To se také stalo, jak potvrzuje artikul generálního sněmu konaného na den Šimona a Judy roku 1619. Stavové tehdy udělili relaci k přitištění nové zemské pečetě k jmenování knížete z Anhaltu generálem vojska konfederovaných zemí, k patentům na to k vojsku a dodatečnou relaci k psaní poslanému králi, a k instrukci vyslancům ke králi poslaným. Poněvadž se zatím našla stará stříbrná pečeť, bylo rozhodnuto, aby byla uložena u zemských privilegií a aby se v zemských záležitostech užívalo jen nové zlaté pečetě, která byla v péči nejvyššího zemského písaře.³³ Tím byl v době vlády Fridrichovy Václav Budovec z Budova.

Po Bílé hoře není o zlaté pečetě svatováclavské, ani o menší stříbrné pečetě zmínky a objevují se pouze vzácné otisky románského pečetidla zemského soudu.³⁴ S tímto pečetidlem se nyní zacházelo jako v letech 1619-1620 se zlatou pečetí a před tím s oběma stříbrnými pečetěmi. Pečetidlo bylo sice nadále v opatrování místopísaře, ale k jeho přitištění bylo třeba relace všech čtyř stavů Království českého, kteří k tomu účelu vysílali po dvou relátorech k deskám zemským. Zprávy o tom se nacházely v kvaternech sněmů, v sněmovních artikulech a v kvaternech relací.

Tímto pečetidlem dali stavové ověřit např. 16. října 1720 pragmatickou sankci³⁵ a 16. července 1743 výňatek z Berlínské mírové smlouvy o postoupení části Slezska a Kladska Prusku³⁶ a ověřovali jím rukojemství a jiné listiny.

Konec používání tohoto pečetidla nezpůsobil ani reskript Marie Terezie z 16. června 1760, v kterém bylo nařízeno zavedení nové větší a menší pečetě u úřadu desk zemských. Rozklad, který stavové podali, vykládající o starobylosti zemských desk, způsobu pečetění osobními pečetěmi úředníků a o používání pečetě s obrazem sv. Václava jen v záležitostech celého království a obzvláště při ručení v úvěrových věcech ve prospěch panovnice způsobil, že tato pečeť byla nadále úřadu desk zemských reskriptem z 14. března následujícího roku ponechána.³⁷ Pečeť pak zůstala v rukou zemského soudu až do časů první republiky, kdy byla předána tehdejšímu Archivu ministerstva vnitra.

Z toho, co bylo v předchozích řádcích uvedeno, vyplývá, že bývala v Čechách dvojitá zemská pečeť. První z nich co do významu byla pečeť státní (pečeť království).³⁸ V nejstarší době byla totožná s pečetí panovnickou (až do doby Václava I. ji představovala rubní svatováclavská strana panovnické pečetě, za Přemysla II. již jen exerg). V státě stavovském byla oddělena od pečetě panovnické, byla v péči nejvyššího písaře a rozhodování o jejím užití náleželo sněmu. Nejprve je doložena v husitské době k roku 1435. Byla to pečeť Království českého (sigillum regni Boemiae) nesoucí český znak. Její nástupkyní se stala stříbrná pečeť svatováclavská pořízená roku 1508 za vlády zemských soudců s opisem "D.Wenceslaus...". K ní se přidružuje o něco později menší pečeť (sigillum minus regni Boemiae). Od konce 16. století je tato menší pečeť sama pečetí zemskou (pečeť státní, pečeť království). V letech stavovského povstání 1619-1620 ji nahradila nová zlatá pečeť svatováclavská. Tato pečeť je symbolem stavovského státu. V

době nastupujícího absolutismu, kdy vládne silný panovník a sílí centralistické snahy, je zatlačována do pozadí, tak jako stavové, které reprezentuje, nebo vůbec neexistuje.

Druhá pečeť zemská je pečeť zemského soudu - *sigillum iustitiae* a existuje beze změny od polovice 13. století. Její otisky sloužily jako legitimace soudním poslům a k ověřování některých písemností zemského soudu. Její typář byl ve správě zemského místopísaře (kdežto první byla ve správě zemského písaře). Zemskou pečetí se nazývala, protože jí "úřad zemský při deskách, při listech a při komornících užíval".

Tato druhá zemská pečeť mohla z vůle či v potřebě krále nebo sněmu zastoupit první pečeť. Stalo se tak zřejmě po potlačení stavovského povstání Ferdinandem I. roku 1547 a trvale po porážce bělohorské, kdy pečeť zemského soudu zemskou pečetí státní (pečeť Království českého) úplně nahradila. O sto let později její původní význam jako pečeti citační zmizel z vědomí stavovských reprezentantů a pečeť se jim stala starobylým symbolem království.

(Věnováno doc. dr. Pavlu Preissovi, DrSc., k 60. narozeninám)

Poznámky

- 1 Např. Státní ústřední archiv v Praze, Národní muzeum v Praze, Státní archiv v Drážďanech.
- 2 Jiří Čarek, O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova. Sborník příspěvků k dějinám hl.m. Prahy VIII, 1938, str. 32.
- 3 RBM II, str. 568-569, č. 1315.
- 4 Tamtéž, str. 182, č. 467.
- 5 Zdeněk Fiala, Panovnické listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II. SAP 1/1, 1959, str. 279.
- 6 CDB II, str. 161, č. 172.
- 7 K.J. Demuth, Das böhmische Landes- oder Sect. Wenzels Siegel. Libussa 1843, str. 308.
- 8 Viz pozn. 7. Dále Vojtěch Král z Dobré Vody, Časopis přátel starožitností českých 3, 1895, str. 13; Josef Kalousek, Obrana knížete Václava Svatého proti smyšlenkám a křivým úsudkům o jeho povaze. V Praze 1901-2, str. 132; Václav Vojtíšek, Naše státní znaky. Praha 1921, str. 10 nn; František Stejskal, Svatý Václav, jeho život a úcta. 1925, str. 195 nn; Karel Stloukal, Sv. Václav, 1929, str. 38.
- 9 Rudolf Koss, Kritische Bemerkungen zu Friedrichs Codex diplomaticus, Prager Studien 1911, str. 74 nn; Otakar Bauer, O původu dvojstrannosti české pečeti panovnické, ČČH 37, 1931, str. 310-326; Václav Hrubý, Tři studie k české diplomacie. Brno 1936, str. 175-185.
- 10 V. Vašků, Příspěvek k otázce svatováclavské pečeti. SPFFBU C 5, str. 26-39.
- 11 Jiří Čarek, O pečetech českých knížat a králů, str. 11.
- 12 CIB III/III, str. 134, 385.
- 13 SÚA: SM: L 48/8. Rosenthal - Theodor Anthon Taulow z Rosenthalu (1702-1779), archivář Domácího, dvorního a státního archivu.
- 14 Boh. Hlinka - Pavel Radoměský, Peníze celého světa. Praha 1981, str. 130.
- 15 Např. na listině SÚA: sign. Jo 2909 z 2. prosince 1398.
- 16 W.W. Tomek, Dějepis města Prahy X. W Praze 1894, str. 250.
- 17 OA Kutná Hora: HF 117.
- 18 SÚA: AČK 1875, 1876, 1881.
- 19 SÚA: AČK 1888-1893, 1926.
- 20 SÚA: AČK 1922.
- 21 SÚA: AČK 1949.
- 22 SÚA: AČK 1933.
- 23 Poslední jasná zmínka o pečeti pořízené tímto pečetidlem je v relaci z 11. května 1542 (SÚA: DZStav. 42, f. A 18).
- 24 Viz pozn. 13.
- 25 SÚA: AČK 2157.
- 26 SÚA: AČK 2204.

27 Viz pozn. 20.

28 SÚA: AČK 2279, 2285, I II. 2372.

29 Doklady o tom v Sněmech českých VIII, str. 143, 228, 256, 386.

30 Jindřich Šebánek, Strážci moravského znaku. Erbovní knížka na rok 1941, str. 23-27; František Kameníček, Zemské sněmy a sjezdy moravské. I, V Brně 1900, str. 209-210.

31 SÚA: AČK 2360-2362.

32 SÚA: Sněmovní artikule, sv. 36, str. 290.

33 Tamtéž, sv. 32, sněm dne 28. října 1619.

34 Např. artikule sněmu z 6.-18. března 1636 (SÚA: Sněmovní artikule, sv. 43a).

35 Viz pozn. 13. Listina Rakouského státního archivu č. 1934 (podle repertoria Domácího, dvorního a státního archivu A XII 389).

36 SÚA: AČK 2497.

37 SÚA: SZV: leden 1761, č. 21; SÚA: ČG - dvor. dekret 14.3. 1761. Podle prof. Šebánka (cf. pozn. 30) lze sledovat užívání moravské zemské pečeti takřka až do roku 1848.

38 Viktorin Kornel ze Všehrd ve svém díle O právech, súdech i dskách Země české se zabývá pouze druhou zemskou pečeti (pečeti zemského soudu). V druhé redakci svého spisu z r. 1508 připojil dokonce zvláštní kapitolu VIII. 28 O pečeti zemské, kde opět píše pouze o pečeti zemského soudu a pečeť zemskou státní nechce znát. Tou je mu majestátní pečeť panovnická (CIB III/III, str. 385). Naopak Pavel Stránský, O státě českém, kap. 14, když popisuje onu soudní pečeť zemskou, odlišuje ji od pečeti království (totiž od pečeti zemské státní).

Ein Beitrag zur Geschichte des böhmischen Landessiegels

Karel Beránek

Zusammenfassung

Der Autor behandelt neben dem bekannten romanischen Siegel des Landgerichtes, das auch böhmisches Landessiegel heisst, hauptsächlich andere Siegel, die gleichfalls als Landessiegel bezeichnet wurden. Abgesehen von der Erwähnung aus dem Jahre 1219 ist dies vor allem das Siegel mit dem böhmischen Löwen, mit dem der Landtag im Jahre 1435 die Urkunde für die böhmische Gesandtschaft zum Konzil von Basel bestätigte, dann das grosse Siegel mit dem hl. Wenzel inmitten der Wappen der Länder der Böhmisches Krone, wie es im Kronarchiv auf Urkunden und Briefen aus dem ersten Drittel des 16. Jahrhunderts belegt ist, sowie das kleinere Siegel mit dem hl. Wenzel, das wahr-

scheinlich zwischen den Jahren 1512-1517 angefertigt wurde, im Staatlichen Zentralarchiv jedoch auf Urkunden aus den Jahren 1592 und 1608 erhalten ist. Er befasst sich auch mit der Anfertigung eines goldenen Siegelstockes mit dem Motiv des grossen St.-Wenzels-Siegels aus dem ersten Drittel des 16. Jahrhunderts während des Ständeaufstandes im Jahre 1620. Der Autor kommt zu dem Schluss, dass in Böhmen gleichzeitig zweierlei Landessiegel in Verwendung standen.

Das erste von ihnen war das Staatssiegel (Siegel des Königreiches). In der ältesten Zeit deckte es sich mit dem Siegel des Herrschers. Im Ständestaat wurde es vom Siegel des Herrschers losgelöst, war in der Obhut des Obersten Schreibers, und über seine Verwendung entschied der Landtag. Dieses Landessiegel (Staatssiegel) war das Siegel mit dem böhmischen Löwen auf einer Urkunde aus dem Jahre 1435, aber auch die beiden St.-Wenzels-Siegel aus dem 16. Jahrhundert und das goldene Siegel aus dem Jahre 1620. Zweites Landessiegel war das Siegel des Landgerichtes, das unverändert seit der Mitte des 13. Jahrhunderts existierte. Sein Siegelstock befand sich in der Verwaltung des Landes-Vizeschreibers und sein Abdruck diente vor allem als Legitimation für die Gerichtsboten. Dieses zweite Landessiegel vertrat nach der Unterdrückung des Ständeaufstandes im Jahre 1547 das erste Landessiegel für eine gewisse Zeit. Dauernd ersetzte es dieses in der Zeit nach der Schlacht auf dem Weissen Berg.

K OTÁZCE ČESKO-RAKOUSKÉHO A ČESKO-UHERSKÉHO KONFEDERAČNÍHO HNUTÍ V LETECH 1619-1620

Karolina Adamová

§ 1. Česko-rakouská konfederace¹

Kořeny konfедераčního hnutí v Rakousích spatřujeme již v prvním desetiletí 17. století. Dne 30. srpna roku 1608 se vytvořila ennská konfederace hornorakouských protestantských stavů, která měla jistý, byť skrytý protihabsburský náboj. Iniciátorem tohoto spojení, jehož se účastnila vedle vyšší a nižší šlechty i města, byl rakouský politik a diplomat G.E. Tschernembl.²

Dne 3. října 1608 se vytvořil v Hornu svazek dolnorakouských stavů.³ Konfederace dolnorakouských stavů se omezovala pouze na vyšší stavy, města v ní zastoupena nebyla. V politice dolnorakouské protestantské šlechty se tak ve vztahu k městům projevila stejná chyba jako u českých pánů a rytířů, kteří mnohdy odmítavým politickým postojem vůči městským požadavkům bránili vytvoření jednotné široké protihabsburské fronty, což bylo aktuální zejména v letech 1618-1620. Důvodem uzavření obou konfедераčních spojení v Rakousích byla ochrana protestantského /evangelického/ náboženství a ochrana před vnitřním a vnějším (Turecko) nepřítelem.

Na konci roku 1618 zaslali čeští direktori evangelickým stavům do Vídně dopis, ve kterém se zasazují za uzavření česko-rakouské konfederace. Již v lednu roku 1619 obdrželi čeští stavové z Vídně odpověď, ze které je zřejmé, že Rakušané uvažují vážně o uzavření česko-rakouské konfederace.⁴ Tento postoj vyjádřili Rakušané již v průběhu generálního sněmu v Praze v roce 1615, kdy kupodivu čeští stavové se ke konfederaci s Rakušany stavěli odmítavě.

V dubnu roku 1619 vyjednávali čeští diplomaté Radslav z Vchynic a Petr Milner se zástupci hornorakouských stavů o uzavření česko-rakouské konfederace. Horní Rakušané považovali sjednocení s českými stavy za velmi žádoucí. Rovněž i ohlas konfедераčních snah českých stavů u dolnorakouských stavů se zdál být v této době kladný.⁵

V polovině roku 1619 předali čeští direktori představiteli konfедераčního hnutí v Rakousích G.E. Tschernemblovi návrh textu České konfederace s tím, aby jej předložil hornorakouským stavům, kteří tak měli být seznámeni s obsahem projektu České konfederace. Čeští direktori a Tschernembl počítali s možným připojením hornorakouských a dolnorakouských stavů k České konfederaci. Tschernembl, který nebyl z počátku pro úplný rozkol s panovníkem, zdůrazňoval v rakouském i českém konfедераčním hnutí myšlenku obrany evangelického náboženství.⁶ Za jeho osobní účasti došlo 16. srpna 1619 v Praze k uzavření konfederace mezi českými stavy a zástupci inkorporovaných zemí se zástupci dolnorakouských a hornorakouských stavů. Byly tak uzavřeny dvě konfедераční smlouvy, které navazovaly svým obsahem na Českou konfederaci. Texty obou smluv uvádí V. Slavata ve svých Pamětech.⁷

V úvodu konfедераční smlouvy uzavřené s dolnorakouskými stavy je formulován i důvod uzavření smlouvy. Je zde zdůrazněno, že smlouva byla uzavřena za účelem obrany konfederace. Za cíl sjednocení je uvedena obrana obecně; není tu tedy jmenovitě hovořeno o obraně víry. Je upozorněno na existenci vojenského nebezpečí ze strany zemí mimo konfederaci a proto smluvní strany považují za nutné spojit se a zabezpečit obranu v případě napadení. Ze smlouvy vyplývá, že s jejím uzavřením projevily souhlas panský, rytířský a městský stav jednotlivých smluvních stran - dolnorakouských teritorií a všech zemí účastných České konfederace. Stavy všech konfederovaných zemí se zavázaly, že budou zachovávat ustanovení dolno-rakouské konfederace a chránit všemi prostředky její dodržování. Sjednocení zemí nemělo být nikomu ke škodě, ale mělo sloužit k ochraně vlasti a k obhajobě stavovských privilegií a práv a "šťastnému panování naší vyšší vrchnosti a knížete země." Takřka jedním dechem se ve smlouvě hovoří o ochraně konfederace všemi prostředky proti komukoli, tedy zřejmě i proti panovníku, kdo by ji porušoval a na druhé straně má být zabezpečeno "šťastné panování" vrchnosti a knížete. Je otázkou do jaké míry byli ochotni stavové ze svých nároků týkajících se jejich práv a privilegií ustoupit, aby byla zároveň zajištěna podle jejich představ "šťastná vláda" panovníka.

V textu České konfederace podobné ustanovení o zajištění "šťastného panování" vrchnosti či krále nenalézáme. Je třeba se ptát z jakého důvodu tato formulace, ostatně mnohokrát opakovaná v různých formách, byla do konečné česko-dolnorakouské smlouvy pojata. Je zřejmé, že tuto myšlenku zastávali zástupci dolnorakouských stavů a patrně z taktických důvodů je do konečného znění česko-rakouské konfедераční listiny prosadili. Z úvodních pasáží vystupuje do popředí náboženská povaha smlouvy - stoupenci evangelického náboženství zde byli nabádáni k důslednému zachování jejich víry. Rušitelé norem křesťanského života mohli být pokutováni svou vrchností. Autoři mají pod pojmem křesťanský život na mysli dodržování norem evangelického vyznání.

Po úvodní části následuje 9 článků, které tvoří obsahové těžiště česko-dolnorakouského konfедераčního ujednání. Smluvní strany se zavázaly zajišťovat pokojný výkon práv stavů jednotlivých konfederovaných zemí. Stejně jako česká konfederace vychází i česko-dolnorakouské ujednání z priority evangelických stavů oproti katolíkům. Pokud by katolíci proti konfederaci nic zlého nepodnikali, počítalo se s tím, že "k této konfederaci na ohlášení připuštění býti mají". Není zde stanoveno, jako je tomu v České konfederaci, že se musí zavázat přísahou k dodržování konfедераční smlouvy. Zřejmě stačilo jejich prohlášení, že budou zachovávat konfедераční ujednání. Toto prohlášení měli katolíci patrně učinit před evangelickými stavy.

V česko-dolnorakouské konfедераční smlouvě nalezneme mnohá ustanovení, která bychom mohli označit za ustanovení ústavněprávní. Takovouto povahu má výrazně článek č. 7, ze kterého vyplývá, že signatáři česko-dolnorakouské konfедераční listiny počítají se společným generálním sněmem, který se měl scházet jednou za pět let. Na tomto sněmu měl být vždy přečten text této konfederace, aby si i dědici signatářů uvědomili závažnost tohoto dokumentu a skutečnost, že i oni jsou jím vázáni. Stavy všech smluvních stran se měly dohodnout o místě konání generálního sněmu, který byl kompetentní řešit všechny záležitosti spojené úzce s obsahem konfедераční listiny. Šlo například o konkretizaci a specifikaci některých ustanovení konfедераční smlouvy či o řešení závažných činů směřujících proti konfедераční listině. Vedle zákonodárné pravo-

moci tak byl sněm nadán i určitou pravomocí soudní a výkonnou. Autoři počítali s tím, že generální sněm uplatní vůči rušitelům příslušné sankce.

O kompetenci generálního sněmu není již nic bližšího v konfедераční listině stanoveno. Není zde také řečeno, kdo se mohl a měl sněmu účastnit, i když lze předpokládat, že to měli být zástupci evangelických stavů smluvních stran. Není také jasné, kdo měl být svolavatelem sněmu. Článek č. 7 je nutno posuzovat v úzké spojitosti s článkem č. 5. V tomto článku je stanoveno, že kdyby některé smluvní strany či stavové těchto smluvních stran (zemí) byli ve svých právech zaručených konfедераční smlouvou omezováni, mají dát na vědomí tuto skutečnost ostatním smluvním stranám. V tom případě se měl sejít generální sněm evangelických stavů a celou záležitost posoudit a řešit. To znamená, že generální sněm se měl sejít ne pouze jednou za pět let, ale vždy v případě nutnosti. Selhala-li by smírná cesta řešení záležitostí navrhovaná generálním sněmem, bylo třeba jednotně společnými silami "utištěné" ochránit. V článku č. 5 je tak jasně stanovena povinnost všech smluvních stran spornou věc vyřešit.

V česko-dolnorakouském ujednání nenacházíme zakotvení práva na odpor stavů proti panovníku, jak je tomu v článku č. 30 České konfederace. Z této skutečnosti lze dovozovat, že dolnorakouští stavové, kteří se nechtěli dostat do konfliktu s panovníkem nebyli stoupenci monarchomachických ideí a v tomto směru byli tedy méně radikální než čeští stavové.

V článku č. 8 česko-dolnorakouského ujednání je vytyčena povinnost stavů seznámit panovníka (krále, knížete) s textem konfедераční listiny. Z tohoto ustanovení vyplývá, že panovníkův souhlas s obsahem konfедераční smlouvy se k její platnosti nevyžadoval a stejně tomu bylo i v případě České konfederace. I přes formulace česko-dolnorakouské konfедераční listiny o zachování a zajištění "šťastné vlády" vrchnosti lze konstatovat, že i česko-rakouské ujednání, stejně jako Česká konfederace, vycházelo ze zásady, že všechna moc v zemi patří evangelickým stavům.

V posledním artikulu bylo zakotveno, že česko-dolnorakouská konfederace nesměruje proti žádnému jinému spolku- konfederaci- ani proti privilegiím stavů jednotlivých zemí účastných na česko-dolnorakouském ujednání.

Česko-dolnorakouskou konfederaci můžeme považovat za mezinárodní smlouvu mezi zeměmi České koruny a Dolními Rakousy. Šlo o smlouvu sledující obranné cíle a obsahující ustanovení značně obecného a spíše proklamativního charakteru. Ústavněprávní prvky se promítly do smlouvy pouze nepatrně. Pokud hovoříme o obecné povaze smlouvy, máme na mysli zejména tu skutečnost, že zde není konkrétně řešena otázka vzájemné vojenské pomoci ani otázka konkrétní náplně vztahů mezi jednotlivými zeměmi. Na základě konfедераční smlouvy se mělo vytvořit volné sdružení suverenních států, svazek zemí spojených společným zájmem, kterým byla obrana před nepřítelem, ochrana stavovských privilegií a evangelické víry.

Česko-dolnorakouská smlouva byla sjednána evangelickými stavy bez souhlasu panovníka. Příprava a přijetí konfедераční smlouvy bez ohledu na stanovisko panovníka je příkladem uvedení do praxe zásady, že všechna moc pochází od evangelických stavů, a že panovník jim není v žádném případě nadřazen. Je jenom logické, že prosazování této zásady, společně s preferováním evangelické víry, bylo ostře odsuzováno habsburskými panovníky a představiteli katolíků.⁸

Dne 16. srpna 1619 byla uzavřena také druhá konfедераční smlouva mezi zástupci České koruny a stavy Horních Rakous. Výslovně je zde stanoveno, že má "v této konfederaci zavřín býti a jí užívati král a kníže země ...".

Stejně jako v České konfederaci je zde stanoveno, že na přední úřady v konfederovaných zemích nemají být dosazováni cizozemci. Panovník (král, kníže) se nesměl radit s jezuitou a se žádným cizím poselstvem. I v dalším textu necházíme ustanovení velmi obsahově a formulačně podobná článkům České konfederace.

V konfederaci uzavřené s hornorakouskými stavy se počítalo s tím, že král (knížata zemí účastných konfederace) projeví s uzavřením této konfederace souhlas. Podobné ustanovení nacházíme v České konfederaci,⁹ ale není obsaženo ve smlouvě českých zemí s dolnorakouskými stavy, i když celková koncepce a obsahová složka této smlouvy byla nejméně radikální.

Ustanovení o souhlasu krále, knížete s konfederací českých stavů s hornorakouskými stavy je ovšem čistě formálního a proklamativního charakteru, stejně jako je tomu i v České konfederaci. Pokud by panovník (král, kníže) se zněním konfедераční listiny nesouhlasil, neznamenovalo by to v žádném případě neplatnost konfедераčního ujednání.

Stejně jako do textu České konfederace se promítlo i do této konfедераční listiny právo na odpor proti králi (knížeti), který by nedodržel konfедераční smlouvu a dokonce proti ní cokoli podnikal (vyjednával s cizozemci o obsazení nejvyšších úřadů atp.). Zde vystupuje do popředí světský charakter a výslovně politická povaha konfедераčního záměru českých a hornorakouských stavů. Tschernemblem teoreticky připouštěné právo na odpor stavů proti panovníku zde našlo své jasné vyjádření. Stejně jako v České konfederaci se i ve smlouvě s hornorakouskými stavy prosadil zřetelně monarchismus. Pokud by král (kníže) učinil cokoli proti konfederaci, měli být stavové ipso facto zproštěni svých závazků vůči němu "a to, coby budoucně před sebe vzali, nemá jim k žádné urážce důstojnosti a vyvýšenosti královské a knížecí vykládáno býti." Ustanovení o případném zproštění stavů jakýchkoli závazků vůči panovníku dává možnost k úvaze, zda mohli stavové takového panovníka zbavit trůnu.

Ve smlouvě s hornorakouskými stavy se objevilo i ustanovení z dědictvého práva, které již známe z textu České konfederace. Majetek z jedné země (smluvní strany) měl být "propuštěn" pravým dědicům do druhé země bez jakýchkoli těžkostí ze strany země, ve které se majetek - dědictví - nacházelo. Použijeme-li moderní terminologie, jde o ustanovení spadající svojí povahou do mezinárodního práva soukromého.

Další text konfедераční listiny je věnován defenzorům, přičemž čeští defenzoři zaujímají přední místo v defenzorském sboru konfederovaných zemí. Defenzoři skládali přísahu evangelickým stavům. Z České konfederace byla přejata ustanovení o vztazích mezi defenzory jednotlivých zemí. Každoročně se měli defenzoři všech konfederovaných zemí sejít, přičemž právo svolávat defenzory (v případě potřeby i častěji než jednou ročně) měli čeští defenzoři. Byla-li některá ze zemí napadena, měli právo svolávat defenzory konfederovaných zemí defenzoři napadené země. Všechny sjednocené země byly zavázány vzájemně si i vojensky bezprodleně pomoci. Výše vojenské pomoci (kvóta) však zde stanovena není. To znamená, že ustanovení o vzájemné pomoci zůstávají opět pouze v rovině obecné. Ze smlouvy vyplývá snaha řešit pokud možno v rámci konfederace všechny sporné záležitosti nejdříve smírnou cestou a pak teprve, když by všechny smírné

prostředky selhaly, řešit konflikt násilným způsobem. V česko-hornorakouské konfедераční listině je zdůrazňován společný postup konfederovaných zemí při posuzování a řešení všech závažných záležitostí týkajících se konfederace. Je zdůrazněna suverenita jednotlivých zemí, žádná smluvní strana si neměla osobovat nad druhou stranou jakoukoli superioritu a neměla zasahovat do vnitřních věcí jiné smluvní strany. Závěrem konfедераčního ujednání je opět pamatováno na otázku víry. Tato problematika prolíná celou konfедераční listinou, která vychází z důsledné ochrany evangelického náboženství. Je zde dále stanoveno, že katolíci budou požívat stejné ochrany zaručené konfederací, jako evangelíci, zavázali se, že budou zachovávat konfederaci a nepodnikat nic proti evangelickému náboženství.

Z česko-hornorakouské konfедераční smlouvy vyplývá, že není dokumentem uzavřeným, ale že i v budoucnu se počítá s jejím případným rozšířením a obohacením. Tuto povahu měly i Česká konfederace a smlouva uzavřená s dolnorakouskými stavy. Doplnky a změny v ustanovení konfедераčních listin neměly být ovšem v rozporu se základními myšlenkami konfедераčních smluv. Ke smlouvě s dolnorakouskými stavy připojili své pečeti i zástupci z Horních Rakous a smlouvu s hornorakouskými stavy zpečetili také zástupci dolnorakouských stavů.

V ujednání stavů Českého království s dolnorakouskými a hornorakouskými stavy není stanoveno, kdo měl stát v čele všech konfederovaných zemí. Úvahy v tomto bodě byly velmi nejasné a mlhavé. Připomeňme v této souvislosti, že dolnorakouští stavové požádali Bedřicha Falckého až na svém sněmu v Retzu dne 1. srpna 1620, aby nad nimi převzal svoji vládu.¹⁰

Konfederace uzavřená s hornorakouskými stavy (autoři stejně jako v případě smlouvy uzavřené s dolnorakouskými stavy nejsou známi) měla také povahu mezinárodní smlouvy, ale je zároveň oproti konfederaci uzavřené s dolnorakouskými stavy výrazně ústavněprávním dokumentem. V tom se podobá České konfederaci. Je otázka, proč smlouva uzavřená zástupci Českého království s hornorakouskými stavy, se svou obsahovou a koncepční složkou tak silně odlišuje od smlouvy uzavřené se stavy dolnorakouskými. Hrál zde snad svoji roli vliv zástupce hornorakouských stavů G.E. Tschernembela, který se tak silně angažoval v českém konfедераčním hnutí? Je třeba dodat, že v Horních Rakousích vládla již delší dobu Tschernemblova strana, naproti tomu v Dolních Rakousích došlo k ustavení direktorské vlády teprve po uzavření smlouvy se zástupci Českého království (ve vládě dolnorakouských stavů nebyla zastoupena města, protože odmítla obeslat svými zástupci sněm dolnorakouských stavů v Hornu v roce 1619).¹¹

Uzavření česko-rakouských smluv ze srpna roku 1619 bylo výrazem připojení Horních a Dolních Rakous k českému stavovskému povstání.

§ 2. Česko-uherská konfederace¹²

Dne 15. ledna roku 1620 byla schválena na uherském sněmu v Bratislavě za přítomnosti Gabriela Bethlena česko-uherská konfederace.¹³ Na témže sněmu se ke konfederaci připojili i zástupci stavů Horních a Dolních Rakous.¹⁴ S uzavřením česko-

uherské konfederace se sice již počítalo v roce 1619, ale z Uher se neúčastnili pražského generálního sněmu zástupci a proto celá záležitost byla odložena.¹⁵

Gabriel Bethlen, zastánce konfедераčního hnutí usiloval o vytvoření jednotného Uherska, které by bylo schopno odolat mocenským aspiracím Habsburků a územním požadavkům Turecka. Již ve druhé polovině roku 1619 nabízel Bethlen spojení Moravanům, kteří tento návrh uvítali. Zdůraznili však, že podle textu České konfederace nemohou sami bez ostatních sjednocených zemí jednat o konfederaci s Uhry. Slíbili ovšem, že moravská deputace přednese tento Bethlenův návrh na nejbližším generálním sněmu zemí Koruny české.¹⁶

Konfедераční smlouva přijatá v lednu roku 1620 na uherském sněmu v Bratislavě byla pak ratifikována na dubnovém generálním sněmu v Praze.¹⁷ Zde došlo ke konkretizaci některých článků česko-uherské konfederace, zejména pokud jde o vzájemné vojenské závazky. Smlouva s doplňky pak byla projednávána a v konečném znění schválena na uherském sněmu v Bánské Bystrici v létě, roku 1620, kterého se účastnili za českou stranu Volrad z Plesu a Jan Jessenius.¹⁸

Text česko-uherské smlouvy byl formálně opět založen na zásadě náboženské tolerance, přičemž prioritu měla evangelická víra. Stavové zemí, které by chtěli přistoupit ke konfederaci, museli přísahat, že budou zachovávat ustanovení konfедераčního ujednání. Podmínkou pro vstup do konfедераčního svazku byl závazek smluvních stran plnit povinnosti vyplývající z konfедераční listiny. Bethlen prosazoval, aby uchazeči o připojení se ke konfederaci byli zavázáni přispívat Uhrům pevně stanovenou sumou peněz na ochranu uherského pohraničí, a aby byli povinni poskytnout v případě napadení Uhrům všemožnou pomoc. Tento Bethlenův požadavek hájili také uherští delegáti v Praze roku 1620 na generálním sněmu.¹⁹

Do konfедераčního česko-uherského ujednání se promítá snaha konfederalizovaných zemí o teritoriální rozšíření konfederace. Uvedme v této souvislosti, že na sněmu v Bánské Bystrici vystoupil hrabě E. Thurzo a informoval účastníky sněmu o vážném zájmu Benátek, Anglie, Nizozemí, Švýcar, Pruska a Litevska přistoupit ke konfederaci, což účastníci sněmu vřele uvítali. Thurzo pak předložil sněmu opisy listů uvedených států, ve kterých tyto státy projevovaly zájem o připojení ke konfederaci a obracely se v tomto směru na českého krále.²⁰ Otázkou zůstává, proč opisy těchto listů, které byly určeny českému panovníku předkládal sněmu uherský diplomat a proč sněm byl seznámen pouze s opisy a nikoli přímo s originály. Není také zcela jasné, do jaké míry měly tyto evropské státy skutečný zájem o připojení se ke konfederaci (v případě Anglie mohl přece anglický král jednat o spojení přímo se svým zetěm Bedřichem Falckým) a do jaké míry jejich představy o evropské konfederaci byly konkrétní. Návrhy z jejich strany, pokud vůbec originály existovaly, však přišly již pozdě - krátce po generálním sněmu došlo k bitvě na Bílé hoře - a diplomatická jednání v tomto směru se již nemohla rozvíjet. Není vyloučeno, že ze strany těchto evropských států bylo také úmyslné taktizování, totiž neuzavřít si možnost vyjednávání, případně spolupráce, jak se stranou evangelických stavů, tak se stranou stavů katolických.

Členy konfederace byli podle čl. 1 česko-uherské konfederace vedle zemí i český král, sedmihradský kníže, knížata ostatních zemí atd. to znamená, že konfедераční ujednání vycházelo i z osobního členství v konfederaci.

V souladu s konfедераčním ujednáním měl těžký trest postihnout ty, kteří by činili cokoli proti konfederaci nebo z ní chtěli vystoupit. Takovéto činy měly být posuzovány stejně jako *crimen laesae maiestatis*.²¹ V případě vystoupení některé ze smluvních stran - země z konfederace, měla být taková země donucena opět k návratu, (není jasné, jak to mělo být v případě, kdyby například český král, sedmihradský kníže atp. vystoupili z konfederace), a k zachování konfедераčního ujednání, a byla povinna uhradit škodu, která by případně v důsledku jejího vystoupení konfederovaným zemím vznikla.²² Žádná ze smluvních stran nesměla sama bez ostatních smluvních stran vést válku "verbovat" vojsko a vyjednávat s nepřítelem, uzavírat separátní příměří a mír. Důraz byl kladen na společný postup zemí a na jejich společné řešení záležitostí souvisejících s vojenskou obranou sjednocených zemí.²³ V ostatních konfедераčních smlouvách (Česká konfederace atp.) nenalzáme takové ustanovení, které bylo vtěleno do česko-uherské konfederace, že rodiny těch, kteří by "za příčinou často dotčené konfederací aneb povinnosti své k zkáze přišli" mají být sjednocenými zeměmi finančně zabezpečeny.²⁴ Z textu konfедераčního ujednání vyplývá, že se o takovou rodinu měla primárně postarat ta země, ve které měl žítel rodiny obyvatelské právo.

Do česko-uherské konfederace pronikly rovněž myšlenky monarchomachů.²⁵ Je zde stanoveno, že pokud by král (kníže) podnikal cokoli proti konfедераčnímu ujednání, nejsou poddaní povinni ho nadále poslouchat. Vyvázání poddaných ze závazků vůči králi (knížeti) bylo důsledkem porušení konfедераční smlouvy ze strany krále (knížete) a nastávalo tedy *ipso facto*. Myšlenka monarchomachismu je zde zakotvena v ostřejší podobě než v České konfederaci, neboť je zde přímo stanoveno, že kdyby panovník se stavěl proti konfедераčnímu ujednání, porušoval je, či proti němu něco podnikal, ... *in eo casu status et ordines a fidelitatis homagio absolutos pronunciari, eidemque contradicendi, et resistendi plenariam, perpetuamque potestatis facultatem habere debere, nec ideo a quoquam hominum criminis laesae Maiestatis postulari oportere, utrinque volumus et sancimus*.²⁶

V česko-uherské konfederaci se nacházejí, stejně jako i v ostatních konfедераčních ujednáních, rovněž ustanovení o generální defenzi, ve kterých je skryto jádro monarchomachismu.²⁷ Měla být použita proti každému porušiteli konfederace, tedy i proti panovníku, a měly se jí účastnit všechny smluvní strany.²⁸ Žádná ze smluvních stran nebyla oprávněna zasahovat do vnitřních záležitostí druhé smluvní strany. Princip státní suverenity zde jasně vystupuje do popředí. Ojedinělé je v této konfедераční smlouvě ustanovení (článek č. 12) o jmenování několika osob, které by působily jako smírčí orgán v záležitostech souvisejících úzce s konfederací. Není ovšem stanoveno, kdo má tyto osoby (jakési defenzory) jmenovat, z jakých složek obyvatelstva se mají skládat, není stanoven jejich počet, ani určena jejich pravomoc. Výsledky šetření tohoto orgánu měly být zřejmě předloženy generálnímu sněmu konfederovaných zemí. Ze zmíněného ustanovení jasně vyplývá, že přednost v řešení sporných záležitostí byla dávána, stejně jako i v ostatních konfедераčních smlouvách, smírnému řešení sporů.

Válka měla být vyhlášena vždy jen po poradě všech účastníků konfederace a pouze z jejich vůle. V případě, že jedna ze smluvních stran by byla napadena, ostatní byly povinny jí pomoci. Opět je zde zdůrazněna zásada kolektivní obrany.²⁹ Pamatuje se zde i na ochranu pohraničních území.³⁰ Pokud se týká ustanovení o vedení války, vztahují se na případy napadení ze strany vnějšího nepřítele. Napadení jedné ze zemí jinou zemí v

rámci konfederace (vnitřní nepřítel) bylo řešeno normami o generální defenzi. Je otázkou, zda v takovém případě, kdy jedna strana napadla druhou smluvní stranu, měla být použita ustanovení o smířčím řešení konfliktu.

Pravidla vojenské obrany obsažená v česko-uherské konfederaci mají poměrně detailní charakter v porovnání s ostatními ustanoveními konfедераční smlouvy. Na generálním sněmu v roce 1621 v Praze a na sněmu v Bánské Bystrici byla ustanovení vojenské povahy v konfедераční smlouvě konkretizována.³¹ Bylo stanoveno, že po první výzvě k vojenské pomoci poskytnou ostatní konfederované země napadené zemi 4000 vojáků, po druhé výzvě 8000 vojáků a po třetí výzvě 12000 vojáků (usnesení sněmu v Bánské Bystrici).

Přímo v textu česko-uherské konfederace schválené na počátku roku 1620 v Bratislavě byla stanovena povinnost českého krále odvádět Uhrům ročně 50000 tolarů na udržování uherských hraničních opevnění a na vydržování strážných jednotek v těchto oblastech.³²

Zásobování uherských žoldnéřských vojsk měly zajišťovat ty konfederované země, kde se žoldnéřská vojska nacházela a proviant jim měl být prodáván laciněji, než v té které zemi bylo obvyklé. Toto ustanovení bylo velmi výhodné pro uherské stavy.³³ Benevolence ostatních konfederovaných zemí vůči Uhrům však zcela jistě znamenala, že konfederované země počítají se stejnou výhodou ze strany Uher i pro svá žoldnéřská vojska, pokud se budou nacházet na uherském území. Text zmíněného ustanovení se v původním textu česko-uherského ujednání nenacházel a je dokladem úsilí konfederovaných zemí získat a udržet uherské spojení za každou cenu.

Na sněmu v Bratislavě, v Praze i Bánské Bystrici byla podrobně projednávána i otázka jednotného centrálního vojenského vedení, jakési vojenské rady složené ze zástupců jednotlivých konfederovaných zemí, která měla mít koordinační úlohu.³⁴ Počítalo se se zřízením kontrolního orgánu, který měl dohlížet na to, aby finanční prostředky poskytované sjednocenými zeměmi Uhrům byly skutečně použity na ochranu pohraničí (namířeno proti tureckému nebezpečí).³⁵ Otázka hranic, zvláště jejich ochrany a přesného vymezení byla velmi důležitá. Zejména šlo o území v nejbližším sousedství hranic Uher, Slezska, Moravy a Rakous. Měly být zřízeny komise složené ze zástupců zainteresovaných stran, které by vyřešily hraniční záležitosti s konečnou platností. Předpokládalo se rovněž předložení návrhů ze strany českých a uherských stavů na uspořádání územní otázky ve vztahu k Rakousům. Podle Uhrů drželi Rakušané část území (hraničního), které patřilo Uhrům.³⁶

Do česko-uherské smlouvy se velmi silně promítly hospodářské zájmy Gabriela Bethlena a uherské šlechty. Na sněmu v Bánské Bystrici se jednalo o možnosti osvobodit uherské zboží v rámci konfederace od cla, o jednotné minci a o kursu platidel. Již na generálním sněmu v roce 1620 předložili uherští delegáti návrhy měnových kursů. Z toho jasně vyplývá, že jedním z motivů konfедераčních snah Uhrů bylo i jejich úsilí o rozšíření uherských styků, vyrovnání měny a o hospodářské sblížení s ostatními zeměmi konfederace.³⁷

Do znění česko-uherského ujednání bylo zařazeno i ustanovení trestněprávní povahy týkající se extradice odsouzených a proskribovaných osob v rámci konfederovaných zemí.³⁸

Stejně jako v ostatních konfедераčních ujednáních je v závěru česko-uherské smlouvy stanoveno, že tato smlouva má "věčně" trvat a že zavazuje i dědice těch, kteří konfедераční smlouvu sjednali.

V česko-uherské konfederaci nechybí ani známé nám již ustanovení o generálním sněmu konfederovaných zemí, který se měl scházet jednou za pět let.³⁹ Jde o jedno z mála ustanovení česko-uherské konfederace, které můžeme považovat za ustanovení výrazně ústavněprávní povahy. V souladu s konfедераční smlouvou měla být šetřena a respektována práva a privilegia jednotlivých konfederovaných zemí. V souvislosti s touto zásadou mělo dojít na podnět Uhrů k prozkoumání archivů jednotlivých sjednocených zemí a k restituci privilegií týkajících se uherského státu.⁴⁰

Již na sněmu v Bratislavě v lednu 1620 byli přítomni zástupci ze Sedmihradska, kteří vyjednávali o připojení sedmihradského knížectví k česko-uherské konfederaci. Oficiálně přistoupilo Sedmihradsko ke konfederaci až na sněmu v Bánské Bystrici v létě roku 1620.⁴¹ Došlo i k uzavření samostatné smlouvy mezi zástupci českých zemí, Uherska, Horních a Dolních Rakous a Sedmihradska.⁴²

Tato smlouva obsahuje podobně jako ostatní konfедераční ujednání ustanovení o vzájemné pomoci a závazku nečinít nic proti konfederaci a smluvním stranám. I zde se vychází z priority evangelických stavů. Jinak je tato smlouva dokumentem výrazně vojensko-politické povahy a náboženské aspekty ponechává prakticky stranou. Hovoří se zde o "válce proti domu Rakouskému". Šlo vlastně o protihabsburský odboj a do smlouvy se tak promítla myšlenka monarchomachů o oprávněném odporu poddaných proti panovníku, který má být veden "nákladem všeobecným". Je zde zdůrazněno významné postavení Gabriela Bethlena, bez jehož vědomí nemělo být ze strany smluvních partnerů přistoupeno k jakémukoli vyjednávání s jinou zemí. Hovoří se tu dále o soudobých mírových vztazích s osmanskou říší a o nutnosti vypravit do Turecka k tureckému císaři Osmanu II. poselstvo, což bylo jasně stanoveno i ve smlouvě. Poselstvo složené i ze zástupců z Českého království mělo vyjednávat s tureckým panovníkem o otázce zabezpečení míru v Evropě.

Do smlouvy je vtělesněn i územní Bethlenův požadavek, který byl v daleko mírnější podobě a poněkud jiné formě vřazen do česko-uherského ujednání. Bethlen požadoval, aby v případě porážky rakouského domu společnými silami "obojí Rakousy, Štýrsko, Karintie a Kraiň" připadly uherské zemi. Gabriel Bethlen usiloval rovněž o to zavázat si smluvní strany k případné pomoci proti polskému králi Zikmundu III. Vasovi, který byl švagrem Ferdinanda II.

Česká politická opozice se velmi kriticky a ostře postavila proti konfederaci česko-uherské. Její stanovisko vyjádřil ve svých Pamětech Vilém Slavata. Napadal vytvoření sjednocení, které směřovalo proti rakouskému domu a odsuzoval územní nároky Gabriela Bethlena vyjádřené tak nepokrytě zejména v ujednáních se Sedmihradskem.⁴³

Česko-uherská konfederace byla slavnostně přečtena a přijata na posledním generálním sněmu před Bílou horou konaném roku 1620 v Praze.⁴⁴

Rozbor článků česko-hornorakouské, česko-dolnorakouské a česko-uherské konfederace z počátku 17. století a jejich srovnání s Českou konfederací prokázaly, že pouze Česká konfederace z 31. července 1619 měla výrazně ústavněprávní charakter. Šlo tu v pravém slova smyslu o novou českou ústavu monarchomachické a protiabsolutistické povahy.⁴⁵ Ostatní konfедераční ujednání byla v první řadě mezinárodními smlouvami

(česko-hornorakouská konfederace ovšem v sobě obsahuje četná ústavněprávní ustanovení) evangelických stavů majících obranný charakter vůči habsburské dynastii.

Porážka českých evangelických stavů na Bílé hoře znamenala konec konfедераčním projektům v českém státě. Rovněž konfедераční ujednání stavů zemí České koruny s hornorakouskými, dolnorakouskými a uherskými stavy následkem změněných politicko-mocenských podmínek po roce 1620 pozbyla své platnosti.

Poznámky

- 1 V poslední době věnoval česko-hornorakouské a česko-dolnorakouské konfederaci pozornost K. Malý ve stati "Změny státního zřízení v českém stavovském povstání", *Folia Historica Bohemica* 8, Praha 1985, s. 74-76. V tomto svazku jsou obsaženy četné podnětné příspěvky k problematice předbělohorského a bělohorského období v českém státě. Viz např. úvodní studii od J. Janáčka, *České stavovské povstání (Otázky a problémy)*, s. 7-41.
- 2 H. Sturmberger, Georg Erasmus Tschernembl, *Zur Geschichte der Gegenreformation*, Linz 1953, s. 169.
- 3 Tamtéž, s. 174.
- 4 P. Skála, III, s. 9- n. (ed. K. Tieftrunk), nejnovější edice Pavla Skály ze Zhoře, *Historie česká*, Praha 1984 (ed. J. Janáček).
- 5 P. Skála, III, s. 115- n. (K. Tieftrunk).
- 6 H. Sturmberger, Georg Erasmus etc., s. 300-303. Tschernembl považoval v době uzavírání česko-rakouských konfедераčních smluv konfederované země za seskupení mající obranný charakter i vůči samotnému panovníku. (Srv. tamtéž na str. 304).
- 7 V. Slavata, *Paměti od 1. 1608 do 1619*, ed. J. Jireček, ve dvou dílech, Praha 1866 a 1868. Smlouva s dolnorakouskými stavy viz s. 227-229, smlouva s hornorakouskými stavy na s. 231-233. Oficiální znění obou smluv viz též - tisk St. knihovna Praha; sign. 54 C 152. Texty obou smluv u Slavaty a v tisku St. knihovny v Praze jsou prakticky totožné. Po stránce formální se od sebe nepatrně liší texty konfедераční smlouvy s Hornorakouskými, znění smlouvy ve Státní knihovně je podrobnější než u Slavaty. Je třeba zdůraznit, že Horní a Dolní Rakousy, se kterými české země uzavířely konfедераční smlouvy, tvořily jen část Rakous. Vedle nich se nacházely na rakouském území ještě Tyroly, Korutany, Štýrsko, Kraňsko, Istrie a Salzburg.
- 8 V. Slavata, *Paměti*, s. 229-231.
- 9 Např. čl. č. 29 České konfедераce, in Fr. Kameníček, *Zemské sněmy a sjezdy moravské*, Brno 1902, s. 649- n.
- 10 Fr. Kavka, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962, s. 209. Srv. též A. Gindely, *Dějiny II*, Praha 1878, s. 146.
- 11 Fr. Kavka, cit. d. s. 159.
- 12 Latinský text konfедераční listiny viz Ch. d'Elvert, *Beiträge zur Geschichte der Rebellion, Reformation des dreissigjährigen Kriegs etc.*, Brünn 1867, *Schriften* 16, s. 88- n. Zkrácené znění viz V. Slavata, *Paměti*, s. 237-238. Český text u P. Skály (K. Tieftrunk), IV, s. 16-26.
- 13 Členy české delegace na uherském sněmu byli mimo jiné J.M. Thurn a P. Ješín.
- 14 Št. Krivošík, *Príspevok k dejinám stavovskej konfederácie českých a uherských stavov z r. 1620*, *Právnické štúdie* 7, 1959, 1, s. 147.
- 15 Srv. *Přehled dějin Československa* 1/2, s. 105. Viz též Slavata, *Paměti*, cit. d., s. 237.
- 16 Št. Krivošík, *Príspevok*, cit. d., s. 158, srv. Kameníček II, Brno 1902, s. 517.
- 17 P. Skála, IV (K. Tieftrunk), s. 16- n. Edice J. Janáčka, str. 246- n.
- 18 Št. Krivošík, *Príspevok*, cit. d., s. 159.
- 19 Tamtéž, s. 180.
- 20 Srv. Česko-uherská konfедераce, čl. č. 3 (Skála), Št. Krivošík, cit. d. s. 179.
- 21 Čl. č. 2 Česko-uherská konfедераce - Skála, viz též V. Slavata, *Paměti*, s. 238, čl. č. 4.
- 22 V. Slavata, s. 238, čl. 8, čl. 2 (Elvert).
- 23 Srv. čl. č. 5 konfедераční listiny (Elvert).
- 24 Srv. V. Slavata čl. č. 6, v textu u Elverta ani u Skály toto ustanovení nenacházíme.
- 25 Poslední článek konfедераční listiny (Postremo) - Elvert.
- 26 Elvert, cit. s. 95.
- 27 V. Slavata, *Paměti*, s. 238, čl. č. 3 a č. 9, Elvert např. čl. č. 2 a č. 18.
- 28 Např. čl. č. 10 (Slavata), Elvert, srv. čl. č. 16, úvod a závěr konfедераční listiny.
- 29 Čl. č. 5 (Elvert).

30 Čl. č. 3 a č. 6 konfедераční listiny (Elvert).

31 Št. Krivošík, Příspěvek cit. d., s. 161-162 (konkretizace čl. č. 2). Elvert, s. 100, 101.

32 Št. Krivošík, Příspěvek cit. d., s. 163, srv. čl. č. 6 konfедераční listiny - Elvert.

33 Čl. č. 14 - Elvert, Krivošík, s. 164 (k modifikovanému ustanovení čl. č. 14).

34 Čl. č. konfедераční listiny.

35 Čl. č. 6 - Elvert.

36 Čl. č. 8 a čl. č. 9 - Elvert. Srv. Kameníček, II, s. 404, 406.

37 Št. Krivošík, Příspěvek cit. d., s. 168.

38 Srv. čl. č. 17 (Elvert).

39 Čl. č. 4 (Elvert).

40 Čl. č. 5 (Elvert).

41 Fr. Kavka, Bílá hora, cit. d., s. 211, V. Slavata, Paměti, s. 238-9.

42 Text smlouvy se Sedmíhradskem je uveden ve Slavatových Pamětech, cit. d., s. 238-239 (jde o zkrácené znění - český překlad).

43 V. Slavata, Paměti, s. 239-240.

44 Viz pozn. č. 17.

45 Srv. V. Vaněček, Dějiny státu a práva v Československu, III. vyd. Praha 1975, s. 223. Viz v této souvislosti též J. Kapras, Právní dějiny zemí Koruny české, I-II, Praha 1913, s. 448-452.

Zur Frage der böhmisch-österreichischen und böhmisch-ungarischen Konföderationsbewegung in den Jahren 1619-1620

Karolina Adamová

Zusammenfassung

In der vorliegenden Abhandlung befasst sich die Autorin mit einer Analyse der böhmisch-niederösterreichischen und böhmisch-oberösterreichischen Konföderation vom August 1619 und der böhmisch-ungarischen Konföderation aus dem Jahre 1620. Sie vergleicht den Inhalt der Konföderationsverträge auch mit dem Text der Böhmisches Konföderation - der böhmischen Verfassung aus dem Jahre 1619. Dabei gelangt sie zu dem Schluss, dass die mit den oberösterreichischen Ständen abgeschlossene Konföderation gegenüber der mit den niederösterreichischen Ständen abgeschlossenen Konföderation verfassungsrechtlichen Charakter hatte. In der Konföderationsvereinbarung der böhmischen protestantischen Stände mit den Oberösterreichern spiegelte sich, ähnlich wie in der Böhmisches Konföderation, die Lehre des Monarchomachismus und des Widerstandsrechtes der Stände gegen den sich als Tyrannen gebärdenden Herrscher. In die böhmisch-niederösterreichische Konföderationsvereinbarung ist dieser grundlegende Gedanke des Monarchomachismus nicht eingedrungen.

Im Zusammenhang mit der böhmisch-ungarischen Konföderationsvereinbarung wird in der Abhandlung auch die Siebenbürger Konföderation erwähnt. Wenngleich die böhmisch-ungarische Konföderation in erster Linie ein internationaler Vertrag über gegenseitige Hilfe der beteiligten Länder mit der Verpflichtung ist, nichts gegen die Konföderation zu unternehmen, enthält sie analog wie die Böhmisches Konföderation und die Vereinbarung der böhmischen Stände mit Oberösterreich auch manche ausgeprägt verfassungsrechtliche Bestimmungen.

VÁCLAV ARNOŠT MARKVART Z HRÁDKU, ŠLECHTICKÝ PRÁVNÍK, ZEMSKÝ HODNOSTÁŘ A MANUFAKTURNÍ PODNIKATEL (K PROBLEMATICE FEUDÁLNÍHO STAVOVSTVÍ V POBĚLOHORSKÝCH ČECHÁCH)

Valentin Urfus

Spojit osudy jednotlivců s dobou, v níž žili, není vždy snadné. Poskytuje-li k tomu příležitost časový úsek, který známe zatím převážně obecně, je to tím vítanější. Přelom 17. a 18. stol. je právě takovým obdobím. Ani to nelze přehlédnout, že poslední desetiletí přinesla řadu poznatků, které z něho učinily jakousi křižovatku, jež změnila v minulosti našich zemí původní směr pobělohorského vývoje.

Hovoříme-li o perzekuci, jež vystřídala porážku stavovského povstání, máme na mysli zpravidla její krajní projevy. Méně si uvědomujeme, že stejné příčiny mohly pronikavě pozměnit i životy těch, kterých se zdánlivě tak hluboko nedotkly. Nemusil to být vždy trpký osud exulanta, stačilo vytržení z tradičního, byť v poměru k zemi jen regionálního prostředí, aby život následujících generací byl určen novým způsobem.

Václav Arnošt Markvart z Hrádku vyšel právě z takové rodiny, pro níž Bílá hora znamenala odchod z rodných západních Čech, odkud nejen pocházela, nýbrž kde její předkové od nepaměti zasahovali do veřejného života. Hrádečtí vladykové náleželi mezi nejstarší západočeské rytířské rody.¹ Byli vlivní a úspěšní, nejednou svým významem a mocí překročili místní hranice. Ani majetkově nezůstávali pozadu. Dovedli své zisky prozíravě zvětšovat, takže na konci 16. století se zdálo, že nic nemůže zastavit jejich úspěšný rozlet. Zvolna se rýsující soumrak nižší šlechty, který u nás připravovala tato doba, jim naopak přinášel naději dalšího postupu.

Bílá hora však rázem změnila tyto vyhlídky. Značný majetek, Bělou, Nekmř a Podmokly, který v západních Čechách držel Diviš Markvart z Hrádku, propadl konfiskací a jeho pán, aktivní účastník povstání, zemřel v cizině.² Potomstvo - syn Miroš a vnuk Jan Pavel - zůstalo sice v Čechách, žilo však v poměrech značně změněných a nepochybně i stísněných. Kdysi zámožná rytířská rodina hospodařila nyní na jediném nevelkém statku v jihozápadních Čechách - byl to Dub u Prachatic -,³ nemluvě o tom, že válkou i novým režimem přerušená spojení vylučovala asi jiné uplatnění. Nová generace, k níž náležel Václav Arnošt musila tak počítat se zcela jiným vstupem do života, než jakým bylo postavení mohovitého venkovského šlechtice, který buď v měřítku svého domovského kraje či celé země mohl snadno dospět k významným funkcím. Budoucnost, jež se před ní rýsovala, vyplývala z daleko skromnějších základů. Jako jediná východiska se nabízela služba ve vojsku nebo úřednická kariéra. Prvá byla samozřejmě riskantní, mohla však také přinést rychlý a náhlý obrat. Snad na to pomýšlel Miroslav, starší z obou

bratří nové markvartovské generace, která se již narodila v pobělohorských Čechách. Počítal-li s vojáckým štěstím v nekonečných válkách těchto let, tvrdě na to doplatil, neboť zemřel, jak se zdá, mlád a neženat v Uhrách během tureckého tažení.⁴

Václav Arnošt (narozený 21. srpna 1667), jeho mladší a po matce nevlastní bratr,⁵ šel cestou, kterou nabízela byrokratická dráha. Snad o tom rozhodovalo přirozené nadání, kterým byl obdařen - v tom lze věřit jeho pozdějším oslavovatelům;⁶ asi tím více, že podobné rozhodnutí se neobešlo bez odborné přípravy. Je proto téměř přirozené, setkáváme-li se s ním na pražské právnické fakultě mezi posluchači, což nebylo pro synka zchudlé rytířské rodiny jistě snadné.⁷ Možná, že k tomu přispívala ještě jiná okolnost, která mladého Markvarta vymanila kupodivu z původního prostředí vlastní rodiny. Po brzké smrti otce se jeho matka znovu provdala za zemského místopísaře Václava Silvestra Smrčku z Mnichu, který snad proto, že sám byl poslední svého rodu, se stal, jak ledacos nesvědčuje, jakýmsi protektorem mladého Václava Arnošta.⁸ Studia a patrně úzké vztahy k nevlastnímu otci byly to, co nejvíce usnadňovalo životní dráhu budoucího vysokého hodnostáře. Ještě jednu podrobnost není možno nechat bez povšimnutí. Mladý Markvart na fakultě nedospěl k úplnému dovršení odborné kvalifikace, což se asi u jeho společenské vrstvy ani nežádalo. Zato svá studia zakončil kavalířskou cestou do ciziny, která jej dovedla nejen na jih do Itálie, kde býval pravidelně cíl podobných cest, nýbrž i do západní Evropy, do Francie a Nizozemí, tedy zemí, které představovaly zcela jiný svět než habsburská střední Evropa.⁹ Je to okolnost sama o sobě v té době obvyklá, překvapující je však to, že ji podniká příslušník zchudlého rodu, pro něhož - a to i tehdy, připustíme-li ostatně pravděpodobnou možnost, že doprovázel významnějšího a bohatšího společníka - podobný podnik musil být spojen se značnými obětmi.

Cílevědomá příprava přinesla záhy zralé ovoce. V mladém věku,¹⁰ nepochybně hned po studiích a zahraniční cestě, se Markvart stává radou apelačního soudu, tedy justičního orgánu, jehož význam v pobělohorských Čechách stále stoupal. O tom, že si dovedl hned na počátku najít příznivce nebo že dovedl uchopit každou příležitost, svědčí, že apelační soud, který pro jiné byl životní šancí, byl pro něho jen prvou příčkou žebříku, po kterém pak stoupal dále.

Netrvalo dlouho a Markvart se dostává do sboru menších úředníků zemských, je tedy jedním z těch, kdož tvořili úřad spravující tak významnou a starobylou instituci, jakou byly desky zemské. Ocítá se tedy tam, kde působil jeho nevlastní otec, jehož vliv na další postup Václava Arnošta je v tomto případě zcela zřejmý. Markvart tedy mohl být spokojen s tím, čeho dosáhl a čeho dosáhl navíc poměrně rychle a - jak se zdá - i snadno. Pro mnohého příslušníka nižší šlechty, tedy vrstvy, ke které patřil, to vystačilo na celý život, zvláště proto, že menší úředníci se podle pevného a obyčejem ustáleného pořadí střídali, postupující od funkcí nižší k vyšší, pokud se uprázdnila. Ani Markvart nebyl výjimkou; i on tu prodělal několikerou změnu: začal jako úředník, tedy zástupce podkomořího a posléze se stal místosudím.¹¹

A přece nakonec jeho životní běh vyústil někde docela jinde. Slibně rozvinutá kariéra stále ještě čekala na konečný impuls. Ten se dostavil jmenováním mezi nejvyšší zemské úředníky. Nejdříve jako purkrabí hradeckého kraje, záhy však jako podkomoří se Markvart stává jedním z nejvyšších hodnostářů českého feudálního státu a současně i členem zemské vlády, zvláště po té, co byl jmenován místodržícím.¹² Probíhal-li jeho

život dosud úspěšně, zmíněný obrat byl něčím, co se zdařilo málokterému z jeho vrstevníků.

Nutně se tak vynořuje řada otázek. Jak je řešit, napovídá především doba, kdy k této změně v Markvartově životě došlo; ustanoven byl v r. 1707 a vystřídal dosavadního podkomořího Václava Obyteckého z Obytec, který byl snad jeho vzdáleným příbuzným.¹³ Ledacos nasvědčuje i při velmi povrchním pohledu, že nešlo o běžné jmenování; od Markvarta se žádalo zřejmě něco nového, něco, co dosavadní hodnostáři nesplnili nebo co nebylo jejich úkolem.

Od konce 17. století se v našich zemích počíná uvažovat o nových hospodářskopolitických opatřeních, která mají vést k ozdravení státních financí. Pozornost se soustřeďuje - kromě jiného - na královská města, jejichž hospodářství bylo po desetiletí ochromováno řadou neblahých skutečností, z nichž některé byly ještě dědictvím války. Jejich úpadek bylo třeba proto zastavit. Cesty k tomuto cíli spolu s podkomořím, který byl, jak bychom moderně řekli rezortně příslušným, měla hledat zvláštní jmenovaná komise odborníků a stavovských funkcionářů.¹⁴ Do proudu se všechny tyto věci dostaly za krátké vlády Josefa I. Markvart tu tedy vystupuje jako představitel těchto sil a zároveň i jako někdo, kdo byl schopen tyto úkoly splnit. Juristické vzdělání nebylo pro to, jak se zdá, rozhodující podmínkou, i když právnická erudice byla vedle bystrosti a pracovní energie trvalými vlastnostmi, které příznivě ovlivňovaly veškerou Markvartovu činnost.¹⁵ Důvody, proč v okruhu své působnosti mohl ztělesňovat nový proud, ležely zřejmě jinde.

Úzký vztah k hospodářským a hospodářskopolitickým otázkám provázel Markvarta celý život. Nerozhodovalo o něm jen jeho úřední postavení; jak ještě uvidíme, bylo jím poznamenáno i jeho soukromí. Mladistvá cesta do západní Evropy nebyla v jeho životopise určitě nahodilou epizodou, na kterou se rychle zapomíná. Zavedla jej, jak již víme, do Francie, tedy do země považované obecně za vlast markantilismu, z jehož teoretických představ čerpala většina tehdy uplatňovaných nebo zamýšlených hospodářskopolitických opatření. Vše tedy nasvědčuje, že je v ní možno hledat jedno z východisek, která inspirovala ekonomické zájmy Markvartovy a činila z něho možná v očích současníků zkušeného odborníka. Proto zřejmě, a ne jen pro svoji podkomořskou funkci, se stal i členem nového centrálního orgánu - komerčního kolegia - který od druhého desetiletí 18. stol. měl v Čechách posuzovat všechny hospodářskopolitické záměry.¹⁶

Ve světle těchto vztahů jeví se Markvart jako někdo, kdo ztělesňuje zájmy státní hospodářské politiky. A přece vykreslit jeho profil jen pomocí těchto linií, bylo by, jak nasvědčuje řada dalších okolností, příliš jednostranné. Uplatnění nových hospodářskopolitických hledisek bylo tehdy ještě nemyslitelné bez jisté aktivní účasti stavovského živlu. Dokonce lze tvrdit, že zmíněný hospodářskopolitický ruch ovlivnil v Čechách stavovské sebevědomí šlechty a setkával se na půli cesty s působením jiných činitelů - např. snahou revidovat pobělohorské Obnovené zřízení zemské - a spolu s nimi vedl pak k výrazným projevům státoprávního, zemsky a stavovsky orientovaného patriotismu, se kterými se v této době setkáváme.¹⁷

Že Markvart pocházel opravdu ze starého domácího rodu dostávalo tak nový přídech a nabývalo v tomto ovzduší nové ceny. Stavovské vědomí pobělohorských Čech považovalo tuto skutečnost vždy za významnou. Stačí sběžný pohled na seznam

stavovských nejvyšších úředníků, aby bylo jasno, že sbor těchto funkcionářů zůstával vyhrazen jen příslušníkům starých domácích rodů; několik výjimek - z vyšší šlechty např. Colloredové či Gallasové - potvrzuje toto pravidlo. Není to samozřejmě nic neznámého, o trvalých rozporech mezi tradiční a novou, namnoze cizí složkou české feudální společnosti je možno se přesvědčit v Čechách po Bílé hoře nejrozumnějším způsobem. Ostatně to pěkně dokládá i takový zdánlivý detail, jakým bylo nově zavedené povyšování mezi tak řečené starožitné rody. Připočteme-li k tomu okolnost, že opravdu starých rytířů, kteří by mohli jako nejvyšší úředníci reprezentovat tuto upadající vrstvu, bylo stále méně, pochopíme teprve asi plně, co u Markvarta znamenal jeho rodový původ.

Porozumíme však zřejmě i něčemu dalšímu, totiž tomu, že se jej Markvart snažil právě v této době nově zdůvodnit a oslavit. Historizující genealogie byla pro dějepisectví zmíněného období příznačnou. Rozmanité fikce a legendy vznikaly i mimo stránky kronikářských a historických spisů. To byl patrně i případ nových, snad samotným Markvartem šířených údajů o počátcích jeho rodiny.¹⁸ Západočeští vladykové, jejichž původním sídlem, podle kterého se také nazývali, byl Hrádek u Sviňomaz nedaleko Trpist na dnešním Stříbrsku, pocházeli prý z daleko starších a samozřejmě i vznešenějších kořenů. Za jejich předky, kteří svým postavením si v ničem nezadali s předky starých panských rodů,¹⁹ byl prohlašován stejnojmenný feudální rod, jehož majetkem byl (Červený) Hrádek mezi dnešní Starou a Novou Říší. Naznačenou kombinaci usnadňovala pozoruhodná skutečnost, že i v moravském rodě přicházelo osobní jméno Markvart, které se v rodině Václava Arnošta stalo příjmením. Moravští Markvartové byli zakladateli novoříšského kláštera a hráli poměrně významnou úlohu na přemyslovském královském i markraběcím dvoře již ve 13. stol.²⁰ I když Václav Arnošt byl vzdělaným člověkem, sotva mohl být asi sám autorem těchto fikcí. Vedle šlechty hledaly v této době svoji minulost i církevní instituce, zejména kláštery, které prožívaly vrchol svého vývoje v pobělohorských Čechách. Nebudeme se tedy divit, že i novoříšští premonstráti usilovali o to, aby se jejich klášter, který byl dosud jen proboštstvím, povznesl jako samostatné opatství mezi přední řádové ústavy v zemi. Důraz na jeho starobylost měl v tomto úsilí jistě svoje místo; vyjadřovalo to i přijetí původního erbu domnělých zakladatelů za nový znak kláštera. Odlišnost jeho znamení od rodového znaku západočeských Markvartů zřejmě nevadila.²¹ Zmíněná fikce měla pro Václava Arnošta výhodu ještě v jednom směru: u potomka zbožných fundátorů ze 13. stol. se jistě snadno zapomínalo na to, že byl potomkem bělohorského rebela.

Čím výše se Václav Arnošt v tehdejším společenském rozvrstvení povznášel, tím více byl také uznáván za jakési ztělesnění starého českého rytířství. Jeho postavení se tím nepochybně upevňovalo, současně se tím však vytvářela i jistá úskalí, která jej vháněla do slepé uličky, takže nemohl počítat s tím, co bylo kýženým cílem všech jemu podobných; další postup na vyšší stupně tehdejší feudální hierarchie,²² který byl pro mnoho starých členů tradiční nižší šlechty samozřejmostí, jemu zůstával uzavřen. Přes svoje významné funkce byl tak stále rytířem a musil jím být i dál, třebaže současníky byl považován za osobnost, jež překračovala tyto hranice, jak dobře ukazuje úřední i soukromá korespondence, jejímž byl adresátem.

Nebyl ostatně sám, kdo hrál podobnou úlohu. Jakýmsi Markvartovým předchůdcem byl v tomto směru i tehdejší nejvyšší písař Václav Kryštof Hložek ze Žampachu,²³ po němž také tento významný úřad dva roky před svou smrtí zdědil a kterého již dříve občas

zastupoval v reprezentačních povinnostech. Svoje postavení jakéhosi stálého představitele téměř neexistujícího rytířského stavu dovršil však Markvart daleko dříve. Jako jeden z tak řečených dědičných dvorských úřadů byla pro něho při korunovaci Karla VI. vytvořena hodnost dědičného korouhevníka rytířského stavu, čímž měl být zřejmě odškodněn, že tak ztrácel jakoukoli naději na jiné budoucí povýšení.²⁴ Byl to pěkný projev dobového státoprávního historismu, kterým byl vídeňský dvůr ochoten vyjít vstříc stavovským náladám mezi českou šlechtou ve chvíli, kdy po schválení pragmatické sankce se měl v Čechách opakovat slavnostní akt, který se tu naposledy odehrál před více než půl stoletím a měřeno počtem let právě vládnoucího panovníka značně opožděně.

Markvart nebyl však jen - obrazně řečeno - jakousi chtěnou či naopak trpěnou zka-menělinou přežívajícího stavovství, které se tehdy chystalo svést poslední kolo svého skrytého zápasu s vídeňským centralismem. Byl a nikdy nepřestával být - v tom tkví také přitažlivost jeho postavy - ztělesněním toho, co přinášela doba, v níž žil, tedy člověkem veskrze současným. Proto stavovský funkcionář Markvart mohl být někým, kdo prosazoval současně zeměpanské a etatistické požadavky. Asi tím upřímněji, že rozpor obojího nebyl schopen postihnout. Opětovně býval královským komisařem v době stavovského sněmování a těšil se neomezené důvěře dvora i jinak.²⁵ Úřad podkomořího, jak již bylo naznačeno, získal proto, že mu byla blízká nová zeměpanskou moc podporující hlediska. Ani to, že dotčený úřad dovedl zastávat plná tři desetiletí, nebyla maličkost. Můžeme se jen domýšlet, jaké osobní obratnosti bylo zapotřebí, aby přeladil některé své postoje, když reformní ruch krátké éry Josefa I. byl vystřídán vládou posledního Habsburka přímé mužské linie. Lze-li počátek 18. stol. u nás považovat za dobu, kdy se ke slovu hlásí výrazně obnovené stavovské vědomí, nesené státoprávním patriotismem, pak Markvartova osobnost je dokladem toho, jak životní osudy jednotlivců spojují podobné projevy s tím, co jim v konečných důsledcích odporuje.

Snad ještě více než úřední činnost vykresluje dotčené vztahy Markvartův soukromý život. Byl dvakrát ženat, v obou případech to byla spojení, jež odrážejí jeho mentalitu, názorový svět i majetkové poměry. Prvá manželka Marie Karolina, která pocházela z popanštělé rodiny Odkolků z Újezda, byla jeho vrstevnicí, s níž strávil valnou část života a s níž měl i několik dětí.²⁶ Odkolkové náleželi ke stejným kruhům, z jakých vyšel i Markvart, byli však zámožnější. Patřil jim Batelov na Třebíčsku. Tady je také asi třeba hledat inspiraci, z níž vycházela genealogická fikce o účasti Markvartových předků při vzniku novoříšského kláštera. Navíc Odkolkové si počínali sami podobně, když svůj rodový erb spojili se znakem známého panského rodu Vartenberků, který v Čechách náležel vždy k nejpřednějším.²⁷ Vzestup rodu byl výsledkem ekonomické aktivity, která mohla v mladém Markvartovi, když se do odkolkovské rodiny přiženil, upevnit to, co se o nových proudech ekonomického myšlení dozvěděl v zahraničí. Jaké bylo toto prostředí naznačují i tady výmluvně rodinné vztahy: děd Markvartovy manželky, Vilém Jindřich Odkolek, byl radou komory a současně hejtmanem českých komorních statků, jeho tchýně pak pocházela dokonce z rodiny známého a neblaze proslulého Valdštejnova bankéře De Witte- ho z Lilienthalu, jehož jméno je spojeno s pobělohorskou kaládou.²⁸ Všechny tyto podněty pak jistě upevňoval a dále rozvíjel styk s tak významným nositelem nových hospodářskopolitických idejí, jakým byl známý merkantilista Jan Kryštof Bořek, s nímž Markvart spolupracoval služebně.

Že nejde jen o povrchní úsudky, ukazuje nejlépe to, jak Markvart hospodařil sv. majetkem. Chtěl jej nepochybně rozmnožit. Zároveň si však byl zřejmě vědom i toho, že naději na úspěch mu může poskytnout jen pronikavá změna dosavadního životního stylu. Tak se stal tím, k čemu ho vedla jeho úřední činnost - manufakturním podnikatelem.

Vyžadovalo to ovšem hmotné předpoklady a Markvart bohat nebyl. Za svůj dědický podíl získal sice Suchomasty na Berounsku,²⁹ nevelký statek v ryze zemědělské oblasti, který se pro podobné záměry nehodil. Větší rozmach mu umožnilo teprve převzetí smrčkovského majetku. Stal se tak vlastníkem Vernéhořova pod Krušnými horami nedaleko Klášterce nad Ohří, tedy na samém pomezí západočeského kraje.³⁰ Dalšími koupěmi se snažil tuto základnu rozšířit. Získal nedaleké Kaštice a posléze v samotném sousedství Vernéhořova drobný Schönbach, nyní Potočnou.³¹ Zvláště tato druhá akvizice měla pro něho význam, neboť v Potočné zřídil manufakturu. V Čechách, kde počátky manufakturního průmyslu byly, jak známo, spojeny převážně s textilní a sklářskou výrobou, působí podnikání, které Markvart zvolil značně nezvykle: stal se totiž zbrojařem, neboť jeho manufaktura vyráběla pušky. V místním měřítku Krušných hor to ovšem tak neobvyklý způsob výroby nebyl. Zpracování kovů, stejně jako báňské podnikání, tu vycházely z domácích kořenů a obojí bylo rozšířeno v okolí nedalekých Vejprt a Kovářské.³² Nový průmyslový podnik tuto tradici tedy pomáhal vytvářet.

Zbrojářská manufaktura - či podle dobového způsobu vyjadřování, který tak označoval každý provoz, v němž mělo význam užívání ohně - "fabrika" ("fabrica bombardaria") zaujímal část dnešní Potočné, kde se ještě donedávna užíval pomístní název "Faberské", tedy vlastně "Fabriční domky".³³ Její zakladatel byl k ní, jak se zdá, vázán pevným svazkem, jenž nepostrádal ani citové zabarvení. Fabriku Markvart považoval za svoje dílo, kterého si vysoce cenil a jež v jeho očích usměrněných merkantilistickým pohledem mělo povahu vlasteneckého činu.³⁴

Dobové doklady jsou zajímavé i tím, jak podávají obraz vnitřního uspořádání manufaktury. Výrobu soustřeďovala jen částečně. Naznačuje to dobře právě uvedený název, jenž nasvědčuje, že provoz nebyl soustředěn do jedné, nýbrž více budov, které byly zároveň obydlím mistrů-puškařů, o kterých víme, že vyráběli zčásti ve vlastní režii; vedení podniku jim poskytovalo zálohy na nákup materiálu a další výdaje. K vyúčtování docházelo až při odbytu výrobků.³⁵ Mistři měli své vlastní učně a zachovávali, což je jistě také zajímavé, běžné cechovní zvyklosti, spojené s propouštěním z učebního poměru, a to dokonce ještě v druhé polovině století, kdy manufaktura byla již v jiných rukách.³⁶

Na svém podnikání si Markvart zakládal a byl pro ně ochoten učinit mnoho, i když asi ne vždy to, co bylo právě zapotřebí. Výrobu přímo neorganizoval, zabýval se však vším, co mohlo umožnit prodej výrobků. Spoléhal především na osobní kontakty a vliv. V jeho okolí nalézáme vysoké důstojníky, za jednoho z nich provdal i svoji nejstarší dceru, stejně jako se důstojnickému povolání věnoval jeden z jeho dvou synů.³⁷ Nakonec si z těchto kruhů vyvolil i svoji druhou manželku Charlotu Isabelu Maltzanovou, se kterou se 26ti letou ve svých 59 letech oženil.³⁸

Nebylo to však mnoho platné. Jeho majetek byl záhy přetížen pohledávkami, takže po jeho smrti - Markvart zemřel 1.II. 1739 - nezbývalo než vyhlásit nad předluženou pozůstalostí křidu neboli konkurs. Dokonce i všechny osobní movitosti byly prodány v dražbě.³⁹ Byl to smutný konec velkého rozletu, který s sebou strhl i jeho syna Františka Václava, v té době již apelačního radu a přisedícího dvorského a komorního soudu.

Zcela ožebračen zemřel tento poslední potomek markvartovského rodu záhy po svém otci, když pozbyl posléze i úřad hejtmána pražského hradu.⁴⁰

Markvart jistě nebyl jediným šlechtickým podnikavcem, který takto skončil. Dokladů o šlechtických křídách z této doby je více než dost. Jako manufakturní podnikatel však Markvart nebyl běžným bankrotářem. Příčiny jeho úpadku nebyly také spojeny s podnikáním samotným, neboť zbrojovka přes obavy, které projevil před smrtí, nezanikla a v dalších desetiletích zřejmě i prosperovala. O neúspěchu rozhodovalo patrně daleko více řízení výroby, jakož i to, že manufaktura nebyla schopna krýt ostatní výdaje svého zakladatele. Velký podíl na tom měla nespolehlivost a nepoctivost pracovníků. Připočteme-li lehkomyšlné krytí většiny nákladů přepjatým úvěrem, falešné spoléhání na vlastní vliv a možná i jistou velkorysost, která jinak náležela k sympatickým stránkám jeho osobnosti, dostáváme více méně úplný obraz, proč podnikání dlouholetého podkomořího a posléze nejvyššího písaře musilo špatně dopadnout.⁴¹ Snad ani to nelze přehlížet, že manufaktura v Potočné postrádala širší produkční základnu, kterou např. v textilním odvětví poskytovala v rámci velkých dominií rozvinutá domácí výroba.

Šlechtický právník, stavovský hodnostář a vyznavač hospodářskopolitických požadavků, které neváhal odvážně prosazovat i v osobním životě - to jsou tedy hlavní rysy Markvartova portréту. Všechny mají svou obecnou platnost a všechny se také vzájemně prolínají. Ještě jedno je však třeba dodat. Přes vysoké stavovské funkce náležel Markvart v jádře již profesionální byrokracii, jejíž materiální potřeby jsou závislé na služebních požitcích. I to byl nepochybně nový prvek, jenž odhaluje změny v charakteru nejvyšších představitelů českého státu za absolutismu. Jako potomek starého rodu nebyl s tímto osudem zřejmě spokojen, alespoň jeho podnikatelská energie, zdá se tomu nasvědčovat. Na druhé straně vedle urozenosti byla odbornost to jediné co mohl nabídnout a co se od něho také očekávalo. Že šlo nakonec o poznatky, které si osvojil jinak než univerzitní průpravou nesmí v tomto hodnocení mýlit, stejně jako to, jak úspěšně dovedl vplout do běžné rutiny a postupovat v souladu se zájmy vídeňského dvora. Právě tato skutečnost mu bránila poznat - jistě nebyl sám mezi svými generačními druhy - dostředivou sílu těchto opatření, jejichž působení vyvolávalo současně v Čechách jak obnovené stavovské vědomí, tak zemský patriotismus zdůrazňující státoprávní svébytnost českého státu. Markvart byl tedy - krátce řečeno - pravým mužem přechodného období, jakýmsi posledním českým rytířem na rozhraní pobělohorského a k osvícenským reformám směřujícího absolutismu, jenž svoji ekonomickou aktivitu uplatňoval právě jako příslušník této mizející vrstvy české feudální společnosti.

Poznámky

1 A. S e d l á č e k, Hrad, zámky a tvrze království Českého, XII., Praha 1905, 134; dále srv. příslušné heslo v Ottově Slovníku naučném.

2 J. F r i d r i c h, Z minulosti velkostatku Nekmíře, Poměry majetkové, hospodářské a sociální ve 14.-17. stol., Minulost Západočeského kraje, VII., 1970, 221; J. V a c e k, Skladba šlechtické společnosti Plzeňského kraje v první polovině 17. stol., I., tamtéž, XIX., 1983, 106, II., tamtéž, XX., 1984, 93, 105: Diviš byl relátorem na sněmu 1620, v r. 1623 byl odsouzen ke konfiskaci 2/3 majetku; i jinak byl pozoruhodnou osobností: v mládí procestoval prý mnoho zemí, zemřel v poměrně vysokém věku (nar. 1555) v r. 1625 "extra patriam" a zanechal "seines Geschlechtes Memorien" (srv. níže u Wunschwitze)

- 3 S e d l á č e k, l.c., VII., Praha 1890, 232: Dub zdědili Markvartové po Anně (Anežce) z Říčan, která byla dcerou známého účastníka povstání Pavla z Ř. a druhou manželkou Divišovou
- 4 Zemřel v r. 1692 u Varadína jako "Obrister-Wachmeister" heisslerovského pluku
- 5 Otec Václava Arnošta, Jan Pavel, byl dvakrát ženat: po prvé s Annou Záborskou z Brloha, po druhé s jeho matkou Zuzanou Maxmiliánou Častolárovou z Dlouhé vsi. - Všechny biografické údaje týkající se Václava Arnošta i jeho příbuzných jsou, pokud není výslovně uvedeno jinak, převzaty z W u n s h w i t z o v y s b í r k y, č. 709 ve Státním ústředním archivu. Hlavním pramenem Markvartova životopisu je tu jednak genealogický přehled, na jehož vypracování se podílel Wuschwitzův přítel M i c h a l A d a m F r a n c k z F r a n k e n s t e i n a, jednak oslavná gratulační báseň, kterou složil v r. 1737 a tiskem vydal J U D r J o h a n n G o t t l o b F i e b i g e r, přísežný advokát u arcibiskupské konsistoře a vrchního úřadu ("Oberamt") v Horní Lužici; báseň byla napsána k Markvartovu jmenování nejvyšším písařem
- 6 Fiebigero va báseň - W u n s c h w i t z o v a s b í r k a, č. 709 - tisky
- 7 Archiv Univerzity Karlovy, XII, Matricula renovata (1638-1767) - zápis k r. 1685, na fakultě s ním studoval jeho bezpochyby vzdálený příbuzný Arnošt Vilém Malovec
- 8 Jan Pavel Markvart zemřel již 24.I. 1669; k rozchoďu s původní rodinou přispělo jistě i to, že matka vedla spor o poručenství s Janou Marií Chlumčanskou, roz. Markvartovou - S Ú A S M M 8/2, 1672-9; v r. 1678 koupila Zuzana Markvartová, matka Václava Arnošta, malý statek Lipovice (t a m t é ž, M/3), přežila i druhého manžela a zemřela 70ti letá v r. 1717
- 9 Fiebigero va báseň o tom těžkopádně sice, ale výmluvně říká: "Allein sein muntre Geist... / fand lange nicht genug im Vaterland zu lernen, / er will viel lieber sich auf fremde Flur entfernen / was Wellschland, Gallien, und was nur Niederland / in seinem gantzen Staat Betrachtungs - würdig fand, / ward vom demselbigen mit Eifer durchgegangen..."
- 10 Byl jmenován 28.III. 1689, tedy v 22ti letech
- 11 V deskovém úřadě postupoval "gradatim": úředníkem podkomožským byl od r. 1693, místopísařem od r. 1699, vicesudím od r. 1701; během této doby byl zařazen i mezi přísedící dvorského a komorního soudu
- 12 Purkrabím, tedy nejnižším z nejvyšších úředníků se stal 1.II. 1705; český jmenovací dekret: S Ú A S M M 8/4, současně se dostal i mezi přísedící zemského soudu; podkomožím byl jmenován 3.XII. 1707, místodržícím ještě dříve. - Na jeho postup mezi nejv. úředníky mohl mít vliv druhý manžel matky Markvartovy ženy, tedy jeho nevlastní tchán, Vilém Gervasius z Gollen, který tuto funkci zastával, kromě toho, že byl předtím významným hodnostářem v dvorské kanceláři
- 13 Jedna ze sester Markvartova děda, Marie Jana byla provdána za Václava Kryštofa Obyteckého, menšího písaře, který byl v r. 1648 zastřelen při obléhání Prahy
- 14 Zevrubně se těmito otázkami zabýval J. K l e p l, Královská města česká počátkem 18. století (Reformy hospodářské a správní), ČČH XXXVIII., 1932 a XXXIX., 1933
- 15 K l e p l, l.c., ČČH XXXIX., 60 a n., zvl. 63, srv. i. Č e l a k o v s k ý, Úřad podkomožský v Čechách, časopis Musea král. Českého, LII., 1878, 18 - M. byl dobrým úředníkem, vydržoval si i vlastního účetního
- 16 Členem tehdy ještě merkantilní komise (starší název kolegia) byl jmenován 15.III. 1717: S Ú A S M M 8/4; dále srv. A. F. P r i b r a m, Das böhmische Comerzcollegium und seine Thätigkeit, Prag 1898, 27
- 17 Nejnověji: Z d. Š i m e ě e k, Studium českých dějin, slavistika a austroslavismus, K vývoji státní ideologie v Čechách v 18. a na počátku 19. století, Slovanský přehled, 1977, 115 a n.; dále srv. práce autora tohoto článku: K pokusu o revisi zemského zřízení v Čechách na počátku 18. století, Právněhistorické studie 16, Praha 1971, 177 a n., Český merkantilista Jan Kryštof Bořek a jeho sbírka, Časopis Národního muzea - historické muzeum, CXL., 1971, 71 a n. - Tuto náladu dobře vyjadřuje i vícekrát již uvedená F i e b i g e r o v a báseň. Markvarta oslovuje: "Oracul Böhmerlands! Rechtsschaffner Patriot!", v dalších verších pak říká, že Markvart byl dán "dem Czechen Volcke" a připojuje k tomu ještě výzvu: "Komm, frohes Czeschen Volck! Sieh Deinen Markvart an!"
- 18 Nejúplněji je přináší opět F i e b i g e r o v a báseň, která je současně jakousi veršovanou genealogií markvartovského rodu. O starobylost a propagaci svého původu se ovšem M. staral sám. Na sklonku svého života si dal vymalovat velký "štambaum" svého rodu, který měl být doplněn právě Fiebigеровými verši. Tento záměr však M. odmítl, neboť verše považoval za příliš "ruhmsichtig", což jistě svědčí sympaticky o jeho vkusu; věcně však proti nim neměl námitky.
- 19 V materiálech zachovaných ve W u n s c h w i t z o v ě s b í r c e se na několika místech zdůrazňuje příbuzenství Markvartů s vysokou šlechtou; podle těchto zmínek měl Václav Arnošt společné předky s Černíný a jednou linií valdštejnského rodu
- 20 J. T i r a y, Dačický okres, Brno 1925, Vlastivěda Moravská, II., IV., 125, t ý ž, Telecký okres, Brno 1913, 310, V. R i c h t e r, K založení ženského premonstrátského kláštera v Nové Říši, Studie z Vysočiny, společenské vědy, Jihlava 1964, 3 a n. - podle tradice, zaznamenané teprve na počátku 17. stol. proboštem Adamem Scotem, založili v r. 1211 klášter manželé Markvart z Hrádku (de Castello) a jeho choť Vojslava

- 21 Kosmý pruh s křídly, snad letící pták-holoubek, neboť rodině náležel zřejmě i stejnojmenný hrad u Třebíče. Václav Arnošt zdědil po svých předcích ovšem jiný znak: vodorovný pruh s hořící koulí v klenotu.
- Opatstvím se Nová Říše stala až v r. 1733 za opata Výminka: k tomu D o m. K. Č e r m á k, Premonstráti v Čechách a na Moravě, Praha 1877, 473 a n.
- 22 Dobře to osvětluje právě v této době se měnící složení deskového úřadu a sboru nejvyšších úředníků, tedy úředních míst, jimiž Václav Arnošt během své kariéry prošel. Od počátku 18. stol. tu téměř mizí příslušníci starých domácích rodů; naopak většina potomků starého českého rytířstva zakotvila v té době, pokud jejich rodiny přežily Bílou horu, již mezi vyšší šlechtou
- 23 Životopisná data Hložkova lze najít u W u n s c h w i t z e, č. 387; jako představitel upadajícího rytířstva byla hložkovská rodina příkladem sociální dekadence v daleko větší míře než Markvartové: Hložek měl 4 bratry, všechny řádové duchovní; M. jej jako nejv. písaře zastupoval při korunovaci Karla VI.; Hl., narozený r. 1650, zemřel neženat až 23.V. 1737 jako poslední svého rodu, ač jeden z jeho bratří, theatin Václav Vojtěch, jenž působil jako "missionarius ad Indias", tehdy ještě žil, ovšem jako s řeholníkem s ním nebylo počítáno. Markvart se nejvyšším písařem stal 8.VII. 1737
- 24 Jmenován byl 26.VII. 1723; taxa za povýšení mu byla snížena na 1000 zl. - S Ú A S M M 8/4; dobové doklady označují hodnotu zpravidla nečesky "Erb-Pannier". - Když se pak M. stal i nejv. písařem v r. 1737 po Hložkovi, dal se jako dědičný korouhevnický portrétovat od stejného malíře, který pro něho vyhotovil i výše zmíněný "štambaum"; byl jím nejspíše Johann Andreas Leberl, který snad pracoval i pro Wunschwitze (srv. fol. 15 sbírky). Portrét byl ještě na počátku našeho století na zámku ve Vrchotových Janovicích, kam jej přinesla Markvartova dcera Josefa Sylvie, po druhé (prvý manžel byl Adam Josef Chanovský) provdaná za Jana Josefa hr. Vratislava, jediná z jeho dětí, která měla potomstvo: - srv. S e d l á č e k, l.c., XV., Praha 1927, 267. - Vedle Fiebigera vyšla k Markvartovu jmenování nejv. písařem tiskem i další veršovaná gratulace, obsahově však nevýznamná, od místodržitelského koncipisty P e t r a A n t o n a P ö g e l a
- 25 Ustanovovací dekrety, většinou české: S Ú A S M M 8/4; M., jenž byl v úzkém osobním vztahu k nejv. kancléři Šlikovi, působil příležitostně jako úvěrový a finanční důvěrník dvora: např. v r. 1723 jednal důvěrně s Vilémem Kolovratem o půjčku 1000.000 zl. ze sirotčích peněz, kterou dvoru nabízela ovdovělá hr. Černínová, roz. Khuenburgová, podobně se s ním setkáváme při půjčce Daminána hr. Šternberka; opětovně jedná s hr. Joh. Ferd. Kueffsteinem, ředitelem "Hof-Cassa" a císař mu také píše, aby působil na stavy, kteří mají svolit "Musical-Impost"
- 26 Byla dcerou Karla Václava Odkolka, zemřela 25.XII. 1720 ve věku 53 let
- 27 Jak se tím Odkolkové pyšnili, ukazují dobře pohřební štíty zachované u W u n s c h w i t z e
- 28 Byla to Eva De Witte-ová z Lilienthalu, dcera Jana De Witteho z L. na Hrazených Ratajích a Kácově a jeho manželky Anny z Glouchova (srv. výše pozn. č. 12)
- 29 S e d l á č e k, l.c., VI., Praha 1889, 232
- 30 S Ú A D Z V č. 408, A 15, 4.XI. 1701: Verněřov koupil M. od smrčkovských dědiců, k nimž vedle jeho matky a Heleny Markéty Vřesovcové, roz. Smrčkové náležely děti předtím již zemřelé Smrčkovy dcery Reginy Konstancie provdané Vraždové. - K Verněřovu patřil Louchov a M. jako jiní drobní feudální vlastníci té doby zdvojoval zdání svého majetku tím, že se tituloval "na Verněřově a Louchově"
- 21 S Ú A D Z V č. 493, B 29, 9.V. 1710: Potočnou koupil od Fr. Karla Pecelia z Adlersheimu, svého kolegy z deskového úřadu; k tomu srv. A l b. K o p p - R u d. M o r g e s s t e r n, Geschichte des Dorfes Schönbach, Heimatsbeilage zur Kaadner Zeitung (k roč. 16, 1922), Organ der Arbeitsvereinigung für Heimatsforschung im Bezirke Kaaden-Duppau, 1. Jahrgang, Nr.6, 11-12, kde omylem udáno, že Pecelius prodával jako plnomocník Schmiedgräbnerů z Lusteneku; takto od Pecelia koupil M. Kaštice: S Ú A S M M 8/5, fol. 36 (DZV č. 493, C 7)
- 32 F r. J o s. S t o c k l ö w, Das Buch der Heimat, Der Bezirk Kaaden, Allgemeiner Theil, Kaaden 1890, 240
- 33 A l b. K o p p - R u d. M o r g e n s t e r n, Geschichte von Faberhütten, Heimatsbeilage zur Kaadner Zeitung, 3. Jahrg., 1924, Nr. 4
- 34 S Ú A S M M 8/5, fol. 19: 31.I. 1739, den před smrtí, diktuje M. "Notata", jakýsi koncept testamentu; chlubí se v něm, že svůj majetek zlepšil založením "kostbare Gewehr-Fabrique....wodurch viele Tausend Gulden im Land verbleiben", žádá císaře a další činitele, aby zachovali jeho dílo a nedopustili je "über den Haufen zu werfen", svoje prosby označuje jako "diese meine Patriotische Erinnerungen"
- 35 T a m t é ž, fol. 85: zpráva Jos. Schmiedgräbnera z Lusteneku, který se po Markvartově smrti stal jako "in fabriquenwesen experiertierter Mann" (fol. 45b) sekvestrem manufaktury
- 36 P f. K a r a f i a t, Von der Wernsdorfer Gewehrfabrik, Erzgebirgs-Zeitung, Monatschrift für Volkskunde und Heimatsforschung, Wanderpflege und Fremdenverkehr, 47 Jahrg., Teplitz-Schönau 1926, Hf. 6, 81: propouštění učňů se dělo "vor offener Lade"; dále srv. K o p p - M o r g e n s t e r n, Faberhütten, kde jsou uvedeny seznamy vyučených
- 37 Markvartova dcera Zuzana Terezie se stala druhou ženou Jana Fridricha sv. p. z Globitz, generála polního maršálka a vrchního válečného komisaře, druhý syn Václav Josef, svatováclavský rytíř, zemřel svobodný

- 22.II. 1736 u Norimberky v hodnosti rytmistra lobkovických kyrysníků, naopak nejmladší dcera Ludmila Josefa se stala dominikánkou u sv. Anny v Praze
- 38 Byla dcerou Jana Jiřího sv. p. Maltzana, rovněž pozdějšího polního maršálka a dvorní dámou na dvoře rakouské arcivévodkyně provdané do Saska; M. se s ní oženil 3.XI. 1726
- 39 M. byl pohřben v kostele sv. Maří Magdaleny na Malé Straně do rodinné hrobky na útraty stavů. Projednání kridy - srv. S Ú A S M M 8/5, fol. 36, 45: pasiva převyšovala o 83.388 zl. aktiva; jedinou milostí bylo, že císař svolil, aby došlo k dobrovolnému narovnání s věřiteli, ovšem "ohne Hemmung des cursus juris"; většinu pozůstalosti pak v komisionelním prodeji koupil jeden z místodržících hr. Václav Antonín Chotek, president komise "in materia usurariae pravitatis", který se tak stal novým vlastníkem Vernéhořova a Potočné: S Ú A D Z V č. 508, I 25; Kašice koupila Judita Gaidlerová z Wolfsfeldu: K o p p - M o r g e n s t e r n, Schönbach, 11-12
- 40 S Ú A S M M 8/5, fol. 17: Frant. Václav žádá místodržitele o remuneraci a stěžuje si na svoji svízelnou hmotnou situaci, ve které mu chybí peníze na běžné výdaje; fol. 102: žádá o alimentaci; dále J. Svátek, Dějiny panování Marie Terezie, I., Praha 1897, 160
- 41 O neprozřetelnosti, se kterou si M. vypůjčoval, kde mohl, svědčí soupis dlužníků v kridárních spisech (t a m - t é ž). O jeho sympatických osobních vlastnostech a nepoctivosti vedoucího personálu manufaktury hovoří K o p p - M o r g e n s t e r n, Geschichte des Dorfes Schönbach; odvolávají se na dnes patrně již nedostupné prameny - klášterní účty týkající se nedalekých Mikulovic (Niklasdorf)

**Václav Arnošt Markvart von Hrádek,
adeliger Jurist, Landeswürdenträger und Manufakturenunternehmer
(Zur Problematik des feudalen Ständewesens in Böhmen in der Zeit nach der Schlacht
auf dem Weissen Berg)**

Valentin Urfus

Zusammenfassung

Die Zusammensetzung der böhmischen feudalen Gesellschaft veränderte sich nach dem Dreissigjährigen Krieg merklich. Die resümierte Abhandlung erörtert die biographischen Daten des Václav Arnošt (Wenzel Ernst) Markvart von Hrádek, der als Angehöriger einer der alten böhmischen Ritterfamilien ein Repräsentant dieser bereits im Abstieg begriffenen Schicht war. Am Beginn des 18. Jh. gehörte er zu den höchsten Landesbeamten, war also Mitglied des Kollegiums jener ständischen Funktionäre, die gewissermassen die Landesregierung bildeten. Als Unterkämmerer und zuletzt als Oberstlandschreiber war er in der Regierungszeit Josefs I. und Karls VI. eine Persönlichkeit, die die wirtschaftspolitischen Pläne des Wiener Hofes zu verwirklichen hatte. Er besass hierzu auch die entsprechenden fachlichen Voraussetzungen, einerseits juristische Ausbildung, andererseits durch eine Westeuropareise erworbene Erfahrungen. Zugleich war er aber auch Repräsentant des spätfeudalen Ständetums, ohne dessen Mitwirkung damals die Realisierung dieser Absichten noch nicht hätte auskommen können. Dies fand Ausdruck auch in seiner Ernennung zum "Erb-Pannier des böhmischen Ritterstandes"; dies war zwar bloss ein leerer Titel, der jedoch nicht ganz bedeutungslos war, denn er reagierte auf die noch fortdauernden ständischen Stimmungen, die der Wiener Hof so für sich gewinnen wollte. Charakteristisch für das Leben Markvarts war auch der Umstand, dass er Manufakturenunternehmer wurde, also die neuen wirtschaftspolitischen Ideen auch in seinen privaten Beziehungen zur Geltung brachte. Der Lebenslauf Markvarts ist demnach gewissermassen ein ideal typisches Beispiel dafür, wie sich die dem Familienadel entstammenden alten ständischen Funktionäre in fachlich gebildete byrokratische Würdenträger verwandelten.

POLITICKÉ DELIKTY V PRAXI MORAVSKO-SLEZSKÉHO TRIBUNÁLU V LETECH 1803-1848.

Ctibor Moravčík

Soudní praxe předbřeznového Rakouska neoznačovala činnost namířenou proti státu jako "politický delikt." Pro tuto formu trestné činnosti byly používány např. názvy "Staatsverbrechen-Staatsverbrecher", tedy státní zločin a státní zločinec, respektive "Staatsverrath" - státní zrada, ale častěji "Hochverrath - Hochverrath" - velezrada a velezrádce.¹

Název "politický vězeň" se však objevuje často v kmenových knihách provinciálních věznic. Jednání, která naplňovala skutkovou podstatu "těžkého policejního přestupku", dle trestního zákona z roku 1803, (který vysvětlujeme dále) se totiž do dne jeho účinnosti, (tj. 1.1. 1804) nazývala "politickým zločinem". V praxi se toto označení dochovalo až do 30. let 19. století.² Ve věznicích se takto odlišovali pachatelé těžkých policejních přestupků od vězňů odsouzených pro zločiny.³

Po vydání všeobecného soudního řádu ze dne 1.7. 1781, konkursního řádu z téhož dne a horního patentu z 1.11. 1781 a po úpravě činnosti merkantilních a vojenských soudů ze dne 9.2. 1782 přistoupil Josef II., k zásadní reorganizaci celé justiční správy ve svých tzv. "rakouských dědičných zemích." Zrušené stavovské soudy měly být nahrazeny zjednodušeným stálým byrokratickým orgánem. Současně tak mělo dojít k zesílení pravomocí státu v soudnictví. V rámci této akce i na Moravě byla provedena reforma moravského tribunálu - staré soudní instituce, založené již v roce 1636 a podstatně reorganizované v roce 1753.⁴

Dvorským dekretem z 11.4. 1782 byl i na Moravě uplatněn v civilním i trestním soudnictví trojinstanční postup a dalším dekretem z 12.4. 1782 se stal moravský tribunál apelačním soudem i pro Slezsko (s platností od 1.7. 1782). Po definitivním spojení Moravy a Slezska, po vzoru dolnorakouském, došlo k zániku tribunálu, konsensu, úřadu zemských desek, zemského soudu a pupilární komise. Dvorským dekretem ze dne 27.2. 1783 pak bylo ohlášeno zřízení nové instituce - moravsko-slezského apelačního soudu (s účinností od 1.5. 1783). Jeho prezidentem se stal gubernátor Ludvík hrabě Gavriani, viceprezidentem nejvyšší komorník Jan Křtitel hrabě Mitrowski a soudními rady většinou bývalí přísedící tribunálu. Dále měl tento nový soud tři sekretáře, jednoho radního protokolistu a jednoho expeditora, který vykonával zároveň funkci registrátora.⁵

Dvorským dekretem z 20.8. 1785 se Brněnský soud stal v souvislosti s celkovou úpravou hrdelního soudnictví na Moravě vrchním kriminálním moravsko-slezským soudem (Criminal-Obergericht), jemuž musely hlásit moravské i slezské kriminální soudy všechny rozsudky, v nichž byl vynesena tresty nad 1 rok odnětí svobody a všechny rozsudky nad šlechtici. Dále vykonával správu věznic a pevností Špilberku. Uděloval milost zločincům na základě dekretu ze dne 8.8. 1792, zkoušel justiciáře na zák-

ladě patentu ze dne 21.1. 1787, schvaloval purkmistry a ostatní zaměstnance magistrátů apod.⁶

V 1. pol. 19. stol. došlo pak k částečnému omezení pravomoci apelačního soudu v důsledku zřízení vojenského apelačního soudu ve Vídni. Naopak apelační soud v Brně převzal stíhání zločinů falšování peněz a cenných papírů. Tak tomu bylo až do revolučního roku 1848, kdy výnosem panovníka ze dne 9. května byla proklamována naprostá jednota a nezávislost soudnictví všech občanů bez rozdílu stavu a vytčena nová pravomoc apelačního soudu. Ukázalo se však brzy, že tato opatření byla nedostačující a že bylo nutné od základu přebudovat celou soudní organizaci. Došlo k tomu v letech 1849-1850, kdy Nejvyšším rozhodnutím ze dne 14.6. 1849 byl mimo jiné s platností od 1.5. 1850 zrušen i apelační soud moravsko-slezský a zřízen nový zemský odvolací soud - Vrchní zemský soud v Brně (Ober-Landesgericht in Brünn).⁷

Základním pramenem trestního práva hmotného i procesního se stal ve zkoumané době "Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey Uebertretungen" z roku 1803, v českém překladu "Kniha práv nad přečiněními hrdelními a těžkými řádu Městského (totiž Policie) přestupky".

Politické delikty, dle našeho dnešního pojetí, lze spatřovat ve skutkových podstatách §§ 52-82 hlavy 7, 8 a 9. dílu I. a v §§ 33-85 II. dílu citovaného zákona. Hlava VII. se týká "zrady vlasti, urážení velebnosti Pána země a jiných jednání rušících veřejný pokoj." Zločinu velezrady (§ 52) se dopustil ten, kdo jakýmkoli způsobem ohrozil osobní bezpečnost nejvyšší hlavy státu. Dále ten, kdo se jen rozhodl ("jenž něco před se beře") k násilnému skutku, jenž by měl za následek změnu politického zřízení a ohrožení země "zvenku". K plné právní odpovědnosti postačoval, jak uvádíme dále, i jen úmysl. Podobně mělo být klasifikováno i vyvolání jakéhokoli nebezpečí pro stát zevnitř i zvenčí. Nemělo být při postihu rozdílu, zda např. ke vzpouře či občanské válce by mohlo dojít buď na základě činnosti osob, spolků, skrytě, veřejně, anebo za použití, či beze zbraní, respektive vyražení státního tajemství. Za uvedená jednání, byť by následek nenastal, či zůstalo jen u pokusu, byl stanoven trest smrti. Spoluvinu u těchto deliktů upravoval pak § 54, který hrozil trestem na doživotí v nejtěžším žaláři těm, kdož by taková počínání, za podmínky, že překažení by jim nebylo na újmu, nepřekazili. Jak byly tyto skutkové podstaty využívány předbřeznovým soudnictvím k potírání pokrokového hnutí, tedy co bylo v soudní praxi za zločin velezrady považováno, naznačuje několik případů. V roce 1822 se podařilo habsburským vládnoucím kruhům zčásti likvidovat italsko-francouzské sdružení "karbonářů", v jehož čele stáli významní francouzští a italští vlastenci, básníci a spisovatelé, usilující o svržení nadvlády Habsburků. Z italské strany Silvio Pellico, Petro Maroncelli a mnozí další, byli rakouskou justicí jako velezrádci odsouzeni k trestu smrti. Absolutní tresty jim byly panovníkem změněny na doživotní žalář. Za místo výkonu této sankce byl určen Špilberk - v té době nejtěžší žalář pro celou habsburskou monarchii.

O deset let později zadržela habsburská policie příslušníky dalšího zakázaného tajného spolku tzv. "Mladá Itálie." Usiloval rovněž o odstranění tyranie a o osamostatnění italského národa. Za účast v něm byly tresty smrti uloženy dalším osobám. I u těchto rozsudků došlo ke zmírnění sankce a doživotní trest odnětí svobody měl být také vykonán na Špilberku. V této souvislosti se nabízí i domněnka, že změna absolutního trestu v doživotí nebyla výsledkem humaních snah, ale obav před sociálním výbuchem. Poprava tolika významných činitelů kulturního života mohla totiž otrávit národy a vyvolat

nepokoje, přičemž účel splnilo i pomalé, ale jisté umírání politických zločinců na Špilberku. Z příslušníků karbonářů tak zde např. zemřel Oroboni, Villa, Albertini, Moretti a Vincenti. Ostatní byli postupně propouštěni až do roku 1846.⁸

Další vlna politických delikventů se dostala na Špilberk v roce 1839. Šlo o účastníky spiknutí s cílem sjednocení Polska a svržení Habsburků. Potlačování tohoto hnutí trvalo až do roku 1847, do krakovského povstání v Haliči. Celkem bylo na Špilberku vězněno od roku 1839 do roku 1848 190 Poláků, označených jako "velezrádci." Na následky věznění zemřel Henrick Hubicki.⁹ Polští vězňové zde měli vlastní samosprávu, a budova v níž byli Poláci umístěni, dostala název "Haličské křídlo."

V souvislosti s událostmi v Polsku vytvářely se i tajné spolky ve Slezsku, jako např. při gymnáziu v Šamboru, kdy Josef Berechulský, 19 let starý, z Vysočanky, se dopustil zločinu velezrady spolu s Michalem Popielom, Petrem Czeykowskim, Johanem Michowitzem, Josefem Paviňským, Dionisem Townerickim a Ambrožem Noskiewitzem tím, že založili tajný spolek s cílem - dle rozsudku - "násilnou mocí změnit státní uspořádání" (*gewaltsame Veränderung der Staatsverfassung*). Za toto jednání byli odsouzeni opavským kriminálním soudem k dvaceti letům odnětí svobody v žaláři nejtěžším na Špilberku. Cestou milosti, udělenou panovníkem, byl pak tento vysoký trest snížen na dvě léta.¹⁰ Tentýž soud dne 24.9. 1840 odsoudil pro zločin velezrady Ignata Zielnického, ve věku 35 let, k dvaceti letům nejtěžšího žaláře spolu s Romunaldem Krzyzanovskim, Sulvestrem Miejewskim a to rovněž za účast na činnosti tajného zakázaného spolku. I u nich byl vysoký trest panovníkem snížen na tři až pět let.¹¹

K těmto "velezrádcům" přibyli v roce 1844 další a to bratři Josef a Karel Schestagovi, kteří se dopustili zločinu velezrady tím, že byli členy "Svazu spravedlivých" (jak je obecně známo, vznikl z něj v roce 1847 "Svaz komunistů"). I jim byl původní trest smrti milostí panovnicka změněn na pět let nejtěžšího žaláře na Špilberku. Pro "dobré chování a svůj mladistvý věk" byli oba propuštěni ještě před uplynutím trestu.¹²

Ze zápisů v kmenových knihách vězňů na Špilberku vyplývá, že v letech 1803-1848 odpykalo trest odnětí svobody v nejtěžším žaláři celkem 1.308 vězňů, z toho označených za "velezrádce" 236 vězňů, což činí 18,04 %.¹³ Přibližně jeden pachatel velezrady na 4-5 ostatních (tzv. "sprostých") ukazuje zostřování antagonistických rozporů v předbřeznovém Rakousku, zvláště ve srovnání s lety 1822, 1824, 1832 a 1842-1848.

Z § 56 trestního zákona z roku 1803 je zřejmé, že zákonodárce počítal při potírání pokrokového dění i s některými příslušníky ilegálních organizací, neboť obsah tohoto paragrafu podporoval denunciaci. Dle něj byla zaručena úplná beztrestnost pro toho, kdo se podílel na činnosti jakýchkoli zakázaných spolků, avšak učinil udání v době, kdy mohlo dojít ze strany vrchnosti k protiopatření.¹⁴ Současně byla zaručena i tajnost takového udání, které bylo u apelačního soudu zapsáno jen v tajné registratuře. To se dělo nejen proto, aby byl právní podklad pro další trestné řízení vůči konkrétní osobě, ale i pro její další využívání. Tajná registratura apelačního soudu v Brně, pod položkou A1-23 denunciací vykazuje v letech 1803-1850 pouze pět denunciantů ve smyslu tohoto paragrafu.¹⁵ Tato skutečnost je názorným příkladem přístupu široké veřejnosti k dané politické situaci. Málo co jiného ji může lépe vystihnout než holá fakta, kdy z řádově desítek pachatelů politických deliktů se k takovému činu snížilo jen pět osob (otázkou ale je, kolik jich denunciovalo přímo policii.).

Další politický delikt lze spatřovat v § 57 citovaného trestního zákona, dle kterého zločinu "rušení veřejného pokoje" se dopustil ten, kdo svými řečmi, písemnostmi nebo malováním vzbudil "nelibost u svých spolubydlících či sousedů" ke způsobu řízení státu, k veřejné správě anebo k uspořádání země. Podobně i § 58 upravoval zločin "rušení veřejného pokoje rouháním osobě Pána země." I tohoto skutku se mohla osoba dopustit jak svými řečmi, písmem či posměšky. Trest za spáchání kteréhokoli z obou zločinů byl stanoven od jednoho do pěti let v těžkém žaláři.

Rušením veřejného pokoje písemným projevem bylo např. rozšiřování "Otčenáše" - hanlivého spisu na císaře Františka I. - JUDrem Josefem Eltztem z Opavy, který byl odsouzen kriminálním soudem v Opavě v roce 1833 k trestu odnětí svobody v trvání pěti let. Trest si odpykal v provinční věznici v Brně-Cejlu.¹⁶ Tamtéž si odbyl trest ve stejné výši i Matouš Pomando z Vyškova za napsání a namalování hanlivých nápisů na obecní studni ve Vyškově. V jeho obžalovacím spise nalézáme hesla ... "Ty na hnoji stojící králi budeš viset ... Ty nespravedlivý soudče... Před tebou ochraňuj nás Bůh..."¹⁷

Hlava VIII. trestního zákona z roku 1803 se pak týkala dalších politických deliktů, které byly shrnuty do tzv. "zločinu pozdvižení, bouře a rozbroje v lidu." Zločinu pozdvižení ve smyslu § 61 citovaného zákona se dopustil ten, jehož jednání mohlo být posuzováno jako: Shluknutí a spolčení více osob (nejméně tří), které se postavily vrchnosti na odpor za účelem něco vyzískat; odmítly vykonat určité povinnosti; dopustily se násilí proti osobě vrchnostenské, úředníku, představeným obce, respektive i násilí proti nižším úředníkům, pokud ti to byli pověřeni vykonat určitý příkaz. Nerozhodovalo, zda se pachatel podílel na skutku již od jeho počátku či až v průběhu shluknutí nebo spolčení. Sankci pak upravovaly §§ 61-62. Bylo jí odnětí svobody na dobu od pěti do dvaceti let v těžkém žaláři a mohla být doplněna nucenými pracemi. Pro ty, kteří ve svém odporu proti vrchnosti vytrvali a v něm pokračovali i přes upozornění ze strany vrchnostenských osob, byl pak stanoven trest od deseti do dvaceti let v těžkém žaláři, včetně nucených prací. Bylo-li zapotřebí k utišení nepokoje mimořádných prostředků, např. vojska, tedy došlo-li ke zločinu "bouře a rozbroje v lidu", byly tresty daleko přísnější, zejména pokud byl nepokoj potlačen pomocí stanného práva (§ 66). Na organizátory a vůdce se vztahoval pak trest uvedený v §§ 500 - 513 citovaného zákona a to "odpravení provazem". Byl-li takový rozsudek skutečně vyneseno, musel být proveden do dvou hodin, lhůta mohla být prodloužena o jednu hodinu na "prosbu jeho snažnou" (§ 511). Proti rozsudku stanného soudu nebylo odvolání a nepřipouštěla se milost.

Vládnoucím kruhům tehdejšího Rakouska šlo především o izolaci osob podílejících se na organizování protihabsburského hnutí. Náš názor potvrzuje i skutečnost, že v období od roku 1804 do roku 1847 bylo v celé monarchii 1.304 rozsudků smrti. Z toho 1.183 za kriminální zločiny a 121 za politické delikty. Skutečně bylo vykonáno 448 poprav. Z toho počtu však jen 2 za politické zločiny a to u polských revolucionářů Teofila Wiśniewského a Josefa Kapuścińskiego ve Lvově v roce 1847.¹⁸

Hlava devátá trestního zákona z roku 1803 se týkala zločinů "veřejného násilí, vejboje a autoku". Politické delikty lze spatřovat v §§ 70-71, kdy zločinu veřejného násilí se dopustil ten, kdo mimo shluknutí a spolčení (tedy sám nebo nanejvýše s jedním spolupachatelem) napadl vrchnostenskou osobu, sudího či jiného pověřeného úředníka, anebo se dopustil vůči nim nebezpečného vyhrožování. Trest byl pak určen na dobu jednoho roku odnětí svobody v těžkém žaláři. Dopustil-li se však pachatel fyzického útoku tedy

zločinu "vejboje a autoku" se zbraní, respektive došlo-li k následkům, např. ublížení na zdraví, byla sankce zvýšena a to na jeden až pět let těžkého žaláře. Šlo v podstatě o doplňující skutkové podstaty k §§ 61-62 citovaného zákona, neboť se s nimi postihovalo účastenství na uvedených deliktech, ale mimo organizátory a vůdce. Praxe kriminálních soudů to potvrzuje: např. brněnský kriminální soud v roce 1819 odsoudil textilního dělníka Ignatze Heiliga z Otáslavic k pěti letům těžkého žaláře za zločin "svedení k rušení veřejného pokoje". Jednalo se o stávku textilních dělníků v Brně, při níž účastníci stávky bránili vstupu vedení firmy doprovázeného městskou stráží do objektu textilky.¹⁹

Vídeňský kriminální soud v roce 1812 odsoudil Agnera Christianse, textilního dělníka, za zločin "veřejného násilí" ("Oeffentliche Gewaltthätigkeit") k dvaceti letům nejtěžšího žaláře, za fyzické napadení vrchnostenské osoby, vyzývající k rozejítí stávkujících dělníků.²⁰

Jen na Špilberku si vykonávalo trest odnětí svobody za zločiny "rušení veřejného pokoje" v letech 1803-1847 devět pachatelů. Za zločiny "pozdvížení a shluknutí" čtrnáct odsouzených, nepočítaje v to stovky dalších, umístěných v méně těžkých věznicích, za tytéž delikty avšak bez označení "organizátor" či "vůdce".²¹

Pokud jde o způsoby trestů, sankce za všechny zločiny, uvedené v hlavě sedm až sedmnáct trestního zákona z roku 1803, podrobněji upravovaly jeho §§ 9-35, kdy § 9 přímo stanovil, že "trest zločincův je smrt zločince anebo jeho držení v žaláři". Absolutní trest se vykonával "odpravením provazem", žalář se dělil na 3 stupně. První stupeň se nazýval "žalář," druhý "těžký žalář" a třetí "žalář nejtěžší" (§ 11).

Toto dělení mělo velký význam pro osobu delikventa, neboť v 1. stupni si odsouzený odpykal trest bez pout a obdržel takovou stravu, jaká byla v místě zvykem. Z nápojů dostával jen vodu, styk s jinou osobou než vrchnostenskou se nepřipouštěl bez přítomnosti strážce znalého jazyka obou osob (§ 12).

"Těžký žalář" znamenal pro odsouzeného již pouta na nohou. K jídlu obdržel každý den teplé jídlo, ale bez masa. Stýkat se mohl, na rozdíl od prvního stupně žaláře, jen s úředními osobami.

Pokud byl někdo odsouzen k "žaláři nejtěžšímu" musel se podrobit i nejtěžším opatřením. Mimo pouta na rukou a nohou byl odsouzený připoután (při přepravě a pobytu v cele) pomocí železného kruhu umístěného v pase řetězem ke stěně cely nebo k povozu. Nárok na jídlo byl již omezen tak, že teplé jídlo obdržel jen každý druhý den, vždy bez masa, v ostatní dny jen vodu a chléb. Nepřipouštěl se styk "s vnějším světem," jen s úředními osobami.

Je-li konfrontována strohost trestního zákona z roku 1803 s praxí výkonu trestu u politických deliktů, lze spatřovat podstatný rozdíl. Máme možnost se o tom přesvědčit např. na jídelním lístku italských karbonářů, tedy dle trestního zákona "velezrádců" v pravém slova smyslu. "Speisetabelle der Italienischer Hochverräther" uvádí: Pondělí: 1/4 pfundu (libry) hovězího masa, dva žejdlíky masité polévky. Úterý: tři a půl žejdlíku rýže. Středa: tři a půl žejdlíku turecké kaše. Čtvrtek: dva a půl žejdlíku kyselého zelí nebo řepy a dva a půl žejdlíku masité polévky. Pátek: dva a půl žejdlíku tureckých škrubánků a dva a půl žejdlíku mléka. Sobota: dva a půl žejdlíku fazolí a dva a půl žejdlíku kyselého zelí nebo řepy. Neděle: "to co ve středu".²²

Denní režim politických delikventů na Špilberku je nenutil k práci jako ostatní vězně, ale mohli pracovat dobrovolně. Např. byli zaměstnáváni při řezání dřeva, pletení

punčoch z ovčí vlny a čerpání vody ze 114 metrů hluboké studny. Voda se čerpala pomocí šlapacího kola, k načerpání jednoho okovu bylo zapotřebí čtvrt hodinové činnosti čtyř až šesti mužů.²³ Budíček pro všechny vězně na Špilberku byl v zimě v šest, v létě ve čtyři hodiny ráno. Následovala prohlídka okovů, jídlo, odchod na pracoviště, opakovaná prohlídka okovů, práce, jídlo atd.²⁴

Izolovat politické delikventy od vnějšího dění, jak vyžadoval trestní zákon z roku 1803, se rovněž zcela nepodařilo. Svědčí o tom příkaz císaře ze dne 23.7. 1826 pod ev. č. 476 "O podání dodatečné zprávy o zdravotním stavu italského velezrádce Villa a o psaní italských vězňů krví." Z podané zprávy představených věznice Špilberk vyplývá, že vězni obcházelí zákaz styku s vnějším světem tím, že psali motáky vlastní krví pomocí per, která zhotovovali z křídel husí, sloužících jako smetáček. Vytažená brka obrousili do tvaru pera o kamenné zdi. Jako papír jim sloužily listy knih, které jim byly císařem "milostivě dovoleny". Na tento způsob psaní zpráv se přišlo při náhodné kontrole, kdy bylo zjištěno, že chybí listy v bibli.²⁵

Pokud se jedná o pouta na rukou a nohou velezrádců, platilo nařízení císaře z roku 1825 "... aby bylo s vězni nakládáno na Špilberku podle všeobecných zákonů a zvláště k tomu vydaných nařízení..."²⁶

Z přípisu císaře z roku 1827 "O železech na nohy pro italské vězně na Špilberku" je zřejmé, že bylo možné sejmout pouta s nohou v případě vážného onemocnění. Musel to však doporučit lékař a učinit o tom zápis do ordinace knihy. Vzhledem k tomu, že se stále častěji opakovala onemocnění v důsledku působení studeného kovu na nohy odsouzených, císař povolil u politických vězňů nošení vlněných ponožek pod pouta.²⁷

Podmínky výkonu trestu odnětí svobody v "těžkém žaláři," který se nacházel pro Moravu a Slezsko v Brně - Cejlu (tzv. Provinční věznice) byly podstatně příznivější, jak po stránce zacházení, tak i z hlediska zajištění hygienických potřeb. Političtí vězni, na rozdíl od "sprostých", měli možnost si přikupovat za vlastní peníze jídlo, pití a kuřácké potřeby. Mohli se pohybovat v občanském oděvu, byli umístěni odděleně od jiných vězňů, k práci nebyli donucováni a měli nárok nejméně dvakrát denně na zdravotní procházku.²⁸

Méně závažné delikty, na rozdíl od zločinů, se nazývaly "těžké policejní přestupky." Za těžké policejní přestupky byla považována všechna dolosní a kulposní poškození, resp. ohrožení objektů ochráněných právem, kterým však chyběl některý z dalších znaků skutkové podstaty zločinu.

Rovněž jednání proti "zákonným záповědím" nebo opomenutí "zákonných příkazů" se mohla stát těžkým policejním přestupkem ("bezprostřední avšak neúmyslná porušení pouhých předpisů nebo zařízení k ochraně konkrétních statků před zločincem.")²⁹

Politické delikty lze spatřovat v "těžkém policejním přestupku proti bezpečnosti státu" a částečně v "těžkých policejních přestupcích proti veřejnobebezpečnostním opatřením." Jednalo se o §§ 37-71 hlavy páté a §§ 72-85 hlavy šesté II. dílu trestního zákona z roku 1803.

Dle formuláře, určeného k podávání statistických zpráv kriminálních soudů a vrchních zemských soudů Nejvyššímu soudnímu dvoru ve Vídni z roku 1805 bylo možno spáchat těžký policejní přestupek proti bezpečnosti státu buď členstvím v tajných a zakázaných spolcích, anebo shluknutím, ale také přestoupením tiskového zákona či sváděním k vystěhování a pobuřování.³⁰ Tak např. v roce 1808 odsoudil brněnský krimi-

nální soud za účast v tajném spolku, dle § 37, písm. a/ a § 40, písm. b/ II. dílu trestního zákona z roku 1803 k šesti měsícům tuhého vězení Josefa Brzowského, Miroslava Sedláčka, Martina Čermáka a Venzla Kudlu. Šlo o členy tajného spolku, který organizoval nepokoje textilních tovaryšů na Brněnsku.³¹ Tentýž soud v roce 1830 odsoudil za těžký policejní přestupek označený jako "shluknutí", dle § 37, písm. b/ II. dílu trestního zákona z roku 1803 k šesti měsícům tuhého vězení "(Frohnfeste)" 12 účastníků stávky textilních dělníků v Brně.³²

V roce 1824 byla zadržena skupina žen, která prodávala zakázané knihy. Jednalo se o Ernu Krokalovou, Josefu Bárovou, Katarinu Stehlíkovou, Vincencinu Wolrábovou, všechny z okolí Brna. Byly odsouzeny brněnským kriminálním soudem pro těžké policejní přestupky proti tiskovému zákonu, dle § 37, písm. c/ II. dílu trestního zákona z roku 1803 k trestům od jednoho do šesti měsíců odnětí svobody v I. stupni vězení.³³

Ustanovení o těžkých policejních přestupcích bylo také použito proti účastníkům bouří domáckých tkalců na Krnovsku a Bruntálsku v roce 1844. Jejich jednání bylo kvalifikováno opavským kriminálním soudem jako těžký policejní přestupek ve smyslu § 37, písm. b/ II. dílu trestního zákona z roku 1803. (Celkem 10 osob bylo odsouzeno k trestům odnětí svobody od tří do šesti měsíců v tuhém vězení nebo vězení 1. stupně).

Pokud jde o těžké policejní přestupky proti veřejno-bezpečnostním opatřením, politických deliktů se týkaly §§ 72-74 II. dílu trestního zákona z roku 1803. Takového přestupku se mohl dopustit každý, kdo slovem či skutkem urazil příslušníky stráže městské, vojenské, ale i úředníky vrchnostenských úřadů a také ten, kdo neuposlechl výzvy těchto osob (k čemuž docházelo nejčastěji). Z ročního hlášení podaného brněnským apelačním soudem v roce 1835 Nejvyššímu soudnímu dvoru ve Vídni vyplývá, že skutkové podstaty §§ 72-74 bylo použito celkem v 45 případech.³⁴ Podrobnějším zkoumáním bylo zjištěno, že např. v Brně se jednalo o shluknutí železničních dělníků v roce 1834, kdy část účastníků byla potrestána pro těžké policejní přestupky dle §§ 72-74 a část pro zločiny. Jenom pro názornost vzájemného poměru deliktů politické povahy a ostatních uvádíme roční statistiku např. z roku 1839. V rámci Moravy a Slezska bylo spácháno 1.145 těžkých policejních přestupků. Z toho 31 kvalifikovaných dle §§ 37, písm. a-f nebo 72-74 II. dílu trestního zákona z roku 1803.³⁵

Je zřejmé, že skutkových podstat §§ 37 písm. a-f a 72-74 II. dílu trestního zákona bylo používáno jako doplňujících prostředků vládnoucích kruhů proti šířícímu se sociálnímu hnutí předbřeznového Rakouska. Každá účast v tajných spolcích, v shluknutí, stávkách či bouřích byla kvalifikována jako rušení veřejného pokoje a proto mohl být postižen každý účastník. Tuto skutečnost umožňoval i daleko větší rozsah trestů za těžké policejní přestupky (oproti zločincům).

Pokud jde o výkon trestu, vězení bylo rozlišováno na dva stupně. První tzv. "vězení bez přísady" znamenalo umístění ve věznici, ale bez pout, odsouzený si směl přikupovat jídlo, nápoje a kuřácké potřeby, buď z vlastních finančních zdrojů nebo svých přátel. Druhý stupeň byl označován jako "tuhé vězení". Odsouzený k tomuto trestu byl již zakován do lehčích okovů na nohou, obdržel jen jednou denně teplé jídlo, z nápojů jen vodu. Návštěvy a rozmluvy mohly být uskutečňovány jen za přítomnosti osoby vrchnostenské. Oba druhy vězení byly ukládány na dobu od jednoho dne do šesti měsíců.

Vedle toho však byly používány i jiné tresty: peněžitá pokuta, propadnutí zboží, ztráta občanských práv a titulů, ale i tělesné trestání. To však jen u "čeládky, řemeslnických tovaryšů a osob živících se denní prací."³⁶

Politici delikventi měli vyhrazeno ve věznicích zvláštní oddělení, vězeňský režim byl vůči nim mírnější. Mohli používat psací prostředky, číst dovolené knihy, práce se zúčastňovali dle vlastní volby. Pokud pracovali, neobdrželi mzdu, ale přilepšení na stravě. Měli zajištěny procházky dvakrát denně na čerstvém vzduchu, nebyli povinni nosit vězeňský oděv.³⁷

Právní úprava i praxe prováděná výkonem trestu odnětí svobody u politických delikventů jak za zločiny, tak i za těžké policejní přestupky ukazuje, že v počátečním období platnosti trestního zákona z roku 1803 byla pokládána jednání směřující proti bezpečnosti státu, jeho celistvosti a hlavě státu, za zvláště nebezpečná a stíhána proto nejpřísnějšími tresty. Později, zejména od dvacátých let 19. stol., se začal měnit názor na politické provinilce. Vyplyvá to ze zjištěných rozporů mezi strohou citací trestního zákona, která se po celou dobu platnosti neměnila, a skutečnou praxí výkonu trestu u politických delikventů. Došlo k jejich odlišení od tzv. "sprostých zločinců." Jak jsme již poukázali výše při výkladu o výkonu trestu odnětí svobody u politických deliktů, dostávali tito odsouzení teplé jídlo, porce dvakrát větší než byla norma vězeňského ošetrovacího oddělení,³⁸ někdy mléko, třikrát týdně kyselé zelé proti kurdějím, měli možnost číst dovolené knihy, svobodu rozhodování o tom, zda budou pracovat apod. V témže období kriminální ("sprostí") zločinci měli zpřísněn vězeňský režim postem, bitím, samovazbou či pobytem v kasematech za sebemenší provinění proti vězeňskému řádu.

Důvody těchto změn lze spatřovat v první řadě v měnícím se veřejném mínění, ovlivňovaném především růstem sociálního napětí. Na pachatele politických deliktů se začalo nahlížet ze strany veřejnosti jako na představitele národního odporu proti utlačovatelům. Zmírňování tvrdosti vynesených rozsudků za politické delikty bylo vydáváno vládnoucími kruhy předbřeznového Rakouska za humánní tendence v činnosti státních orgánů, přičemž šlo spíše o obavy vládnoucích tříd ze sociálního výbuchu, neboť okamžitá fyzická likvidace představitelů politického, kulturního a sociálního života by mohla vyvolat prudké zostření situace uvnitř státu.

Změny v nahlížení na politické delikventy byly podmíněny i mezinárodními vlivy. Belgický zákon z 1. října 1833 "O vydávání politických zločinců" takto např. označoval pachatele úmyslných deliktů proti existenci a bezpečnosti státu, proti hlavě státu a proti politickým právům státních občanů.³⁹

Politické delikty tak, jak jsme se je pokusili přiblížit na pozadí materiálů o činnosti vrchního zemského soudu v Brně a jemu instančně podřízených soudů v letech 1803-1848, se staly jedním ze znaků třídních rozporů feudální společnosti a procesu přerůstání feudální společnosti v kapitalistickou.

Poznámky

1 Státní oblastní archiv Brno (dále jen SOAB) B-4 Kmenové knihy špilberských vězňů č. 220-224.

2 S O A B C-5 Místodržitelství, rozsudky těžkých policejních přestupků, ev. č. kartonu 2571, sign. 48/21.

3 Tomuto závěru předcházelo podrobné prozkoumání desítek rozsudků těžkých policejních přestupků, což by bylo bez účinné pomoci pracovníků SOAB nemožné.

- 4 Podrobněji viz např. Radimský, J.: Průvodce archivem, SOAB, 1936 C-5 Apelační soud, úvod, str. 1.
- 5 Tamtéž, str. 2.
- 6 Tamtéž, str. 4.
- 7 Tamtéž, str. 6.
- 8 SOAB, Moravsko-slezské gubernium 1783-1850, B-4 Knihy ředitelství špilberské věznice.
- 9 Tamtéž, Kmenová kniha špilberských vězňů č. 220, 221, 223.
- 10 S O A B, C-5 Kriminální vyšetřování ... "Auskunftstabelle" ...
- 11 Tamtéž; dále podrobněji k událostem v Polsku viz Bardach Julius a kol.: Historia Panstwa i prawa polskiego, Warszawa 1979.
- 12 Tamtéž.
- 13 S O A B, B-4 Kmenové knihy vězňů č. 216 z let 1802-1821, č. 217 z let 1823-1829, č. 218 z let 1829-1837, č. 219 z let 1838-1841, č. 220 z let 1841-1845, č. 221 z let 1846-1848, č. 222 z let 1848-1853 - vlastní statistika.
- 14 Trestní zákon z roku 1803, hlava VII. § 56.
- 15 S O A B, C-5, tajná registratura, karton 516, A 1-23.
- 16 S O A B, C-5, karton 554, kriminální vyšetřování 1780-1862, A 2-1.
- 17 S O A B, Moravsko-slezské gubernium, karton 308, ev. č. 5220.
- 18 M o r e l o w s k i, J.: Zur Geschichte der Strafrechtsgesetzgebung, des Strafsystems und der Entwicklung der Gefängnisse in Österreich in den letzten Hundert Jahren, Lwow 1887, str. 741-742.
- 19 SOAB, B-95, kriminální vyšetřování.
- 20 Tamtéž.
- 21 S O A B, B-4 Kmenové knihy špilberských vězňů č. 216-221.
- 22 S O A B, B-95, karton 46.
- 23 Č e r m á k a kol.: Špilberk, průvodce po Národní kulturní památce, Brno 1980, str. 10.
- 24 Tamtéž, str. 13.
- 25 S O A B, B-95 Tajná registratura, ev. č. 271, ze dne 19.11. 1826.
- 26 Tamtéž, karton 285, ev. č. 310/G-1-X2.
- 27 Tamtéž, karton 268, ev. č. 150/G.
- 28 S O A B, Apelační soud C-5, kriminální vyšetřování, A 2-1, 554, směrnice pro vedoucího věznice (Kerkermeister).
- 29 Trestní zákon z r. 1803, Úvod čl. III-V Název hlavy páté byl přeložen do jazyka českého nepřesně. "Kniha práv nad přečiněními hrdelními a těžkými řádu Městského (totiž Policie) přestupky" vydaná ve Vídni roku 1804 uvádí "... hlava pátá: o těžkých řádu Městského přestupcích proti bezpečnosti svazku towarzysstwa Městského a pokojnosti veřejné...". "Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey - Uebertretungen" vydaný ve Vídni roku , tutéž hlavu uvádí "... von den schweren Polizey - Uebertretungen gegen die Siherheit des gemeinschaftlichen Staatsbandes, und den öffentlichen Ruhestand...".
- 30 SOAB, Místodržitelství, rozsudky těžkých policejních přestupků ev. č. 2571 sign. 48/21.
- 31 Tamtéž.
- 32 Tamtéž.
- 33 Tamtéž.
- 34 SOAB, Apelační soud C-5 Kriminální vyšetřování.
- 35 Tamtéž.
- 36 Trestní zákon z roku 1803, II. díl. §§ 8-18.
- 37 S O A B, C-5, A A-1, Kriminální vyšetřování, směrnice pro představené tuhého vězení.
- 38 S O A B, Moravské-slezské gubernium, karton 1351, ev. č. 1174/4/G.
- 39 Viz H r a b á n e k, J.: Práva politických vězňů, Kroměříž 1931, dále M i ř i č k a, A.: Slovník veřejného práva československého, Brno, 1935, str. 169.

Die politischen Delikte in der Praxis des mährisch-schlesischen Tribunale in den Jahren 1803-1848

Otíbor Moravčík

Zusammenfassung

Die staatsfeindliche Tätigkeit gehört in die Kategorie jener Straftaten, die so alt wie Staat selbst sind. Sie wurde verschiedentlich bezeichnet, umfasste aber stets Angriffe auf die innere und äussere Sicherheit des Staates.

Die Verfolgung politischer Delikte weist vom rechtshistorischen Standpunkt Abweichungen gegenüber der Verfolgung anderer Straftaten auf. Wir finden diese vor allem in der gerichtlichen Zuständigkeit: für ihre Behandlung wurden höhere Justizorgane in bezug auf personelle Besetzung und Qualifikation delegiert und der Täter hatte im Vorbereitungs-, Entscheidungs- und Vollzugsverfahren eine Sonderstellung.

Die politischen Delikte machten so nach der anfänglichen allmählichen Herauslösung aus der allgemeinen rechtlichen Regelung und Verfolgung in den dreissiger Jahren des 19. Jahrhunderts eine Entwicklung von negativen zu einer positiven Abgrenzung durch und wurden so zum Spiegel der damaligen Gesellschaft und somit auch zu einem Teil der Staats- und Rechtsgeschichte.

Anhand der Gerichtsakten des mährisch-schlesischen Appellationsgerichtes in Brno untersuchte der Autor die Wurzeln und Ursachen der Begehung politischer Delikte in der Zeit vor dem März 1848 und das Vorgehen der damaligen Regierungsorgane gegen solche Störungen der öffentlichen Ordnung. Der untersuchte Zeitraum wurde absichtlich ausgewählt, denn darin trat die Diskrepanz zwischen den progressiven Produktivkräften und rückständigen Produktionsbeziehungen am augenfälligsten hervor.

Grundlegende Quelle für die Tätigkeit der Justiz im Vormärz wurde das "Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey Übertretungen" aus dem Jahre 1803. Das zitierte Gesetz spiegelte bereits vollauf das Streben der herrschenden Klasse, auch rechtlich alles Fortschrittliche, sich besonders unter dem Einfluss der französischen bürgerlichen Revolution Entwickelnde zu liquidieren. Das neue Strafgesetz zählt eingehend insbesondere die politischen Delikte auf. Die politischen Verbrechen sind in den §§ 52-82, Kapitel 7, 8, 9 des I. Teiles und die politischen Übertretungen in den §§ 33-85 des II. Teiles des zitierten Gesetzes angeführt. Es handelte sich insbesondere um die Verbrechen "Hochverrat, Störung der öffentlichen Ordnung, Aufruhr, Volksaufwiegelung, öffentliche Gewalttat, Widerstand und Angriffe" und um die schweren Polizeiübertretungen" gegen die Sicherheit des Staates und gegen öffentliche Sicherheitsmassnahmen".

Die Gerichtspraxis im Österreich des Vormärz bezeichnete die gegen den Staat gerichtete Tätigkeit nicht als "politische Delikte". Für diese Form der strafbaren Tätigkeit verwandte man z.B. die Bezeichnungen "Staatsverbrechen - Staatsverbrecher", bzw. "Hochverrath - Hochverräther". Die Bezeichnung "politischer Häftling" kommt aber oft in den Stammbüchern der Provinzgefängnisse vor. Handlungen, die den Tatbestand einer "schweren Polizeiübertretung" nach dem Strafgesetz aus dem Jahre 1803 erfüllten,

hiessen nämlich bis zum Tag seiner Inkraftsetzung (d.h. 1.1. 1804) "politische Verbrechen". In der Praxis hat sich diese Bezeichnung bis in die dreissiger Jahre des 19. Jahrhunderts erhalten. In den Gefängnissen wurden so die schweren Polizeiübertretungen von den wegen Verbrechen verurteilten Häftlingen unterschieden.

Der Autor untersuchte die Arten der Vollstreckung des Freiheitsentzuges insbesondere in dem berüchtigten Gefängnis "Spielberg" in Brno, wo vor allem Repräsentanten der italienischen und polnischen nationalen Freiheitsbewegung eingekerkert waren. Er gelangt zu der Schlussfolgerung, dass sich in den dreissiger Jahren des 19. Jahrhunderts in Österreich eine neue Ansicht über die politischen Delinquenten und die Vollstreckungsart beim Freiheitsentzug für politische Verbrechen abzuzeichnen beginnt.

K VÝVOJI TISKOVÉHO PRÁVA V ČESKÝCH ZEMÍCH PO R. 1848

Ladislav Soukup

Počátky buržoazního tiskového práva v českých zemích jsou spojeny s prosazováním svobody tisku za buržoazně demokratické revoluce v letech 1848-1849. "Heslo svobody tisku bylo projevem pokrokové buržoazie, tj. jejího boje proti králům, feudálům a statkářům."¹ Umírněný požadavek svobody tisku omezované pouze trestními zákony, které je však třeba zmodernizovat, obsahovala první pražská petice.² Patentem ze dne 15.3. 1848 provedeným v Čechách nařízením z 21.3. 1848 byla pod tlakem zrevolucionizovaných mas zrušena dosavadní "předbřeznová" censura tisku, kterou prováděly policejní orgány.³ Krátce na to, 29.3. 1848 vydala vídeňská vláda prozatimní tiskový řád (provizorní předpis o tisku), kterým se snažila udržet pod kontrolou státních orgánů lanovitě se šířící vydávání tiskovin.⁴ Proto tiskový řád v rozporu s konstitučními představami demokratů stanovil řadu omezení pro vydavatele periodických tiskopisů, kteří např. pro vydávání časopisu v místě mimo sídlo krajského úřadu museli žádat místodržitelství o povolení a byli povinni složit kauci od jednoho do dvou tisíc zlatých. Tiskový řád upravoval také soudní řízení o tiskových deliktech a zabavení časopisu. Za tiskový delikt politické povahy stanovil trest až do jednoho roku vězení. Jeho neoficiální vyhlášení se setkalo s rozhodným odporem širokých vrstev obyvatelstva, zejména intelligence v Praze a ve Vídni, takže tento předpis nebyl ani publikován v žádné Sbírce zákonů a nebyl v Čechách respektován.⁵

Během dubna 1848 připravila komise složená z novinářů a spisovatelů novou úpravu tiskového práva pro pražský Národní výbor.⁶ Odtud byla postoupena místodržitelství a jím ministru vnitra.⁷ Návrh sestavený do 38 paragrafů⁸ vycházel z demokratizačních tendencí buržoazní revoluce a při zachování možnosti kontroly vydavatelské činnosti státem upravoval jednotlivé instituty tiskového práva daleko volněji než dřívější předpisy.

V úvodu výslovně prohlašoval svobodu tisku. K řízení periodického tiskopisu mělo stačit pouze oznámení s uvedením tiskaře a redaktora, kteří spolu s autorem a nakladatelem měli odpovídat za obsah časopisu. Návrh rozlišoval tiskové přečiny a pořádkové přestupky. Tiskové přečiny uváděl taxativně. Na prvním místě chránily nedotknutelnost a autoritu panovníka ("útok na osobu zeměpána") a monarchistickou formu státu, dále buržazní zájmy ochrany soukromého vlastnictví a osob ("štvání k poškozování majetku a osoby"). Mezi dalšími přečiny, které návrh tiskového zákona upravoval bylo m.j. vyzývání k nesplnění zákonných povinností, ohrožování mravnosti, urážky na cti. Soudní řízení mohlo být zahájeno na návrh státního žalobce - komorního prokurátora - nebo soukromé osoby u soudu první instance, kterou byl zemský soud v Praze. Vyšetřování se mělo konat bez omezení svobody žalovaného. Jednání mělo probíhat ústně a veřejně. V návrhu byla věnována pozornost tehdy živé jazykové otázce a dával žalované straně právo volby jednacích řečí. Proto byl povinen prezident zemského soudu k projednávání tiskových věcí jmenovat u zemského soudu pět soudců, kteří ovládali oba "zemské jazyky". Tiskový

soud byl soudem porotním. Členové poroty měli být v počtu 300 zvoleni z řad občanů splňujících podmínky pro vstup do národní gardy. Členství v porotě bylo prohlášeno za občanskou povinnost. Pro projednávání každého případu mělo být určeno losem 34 porotců. Jejich počet na předepsaných 12 měli vyloučením redukovat žalovaný a žalobce, oba stejným dílem. K odsuzujícímu výroku poroty návrh stanovil tříčtvrtinovou většinu hlasů.

Trestem bylo podle návrhu Národního výboru vězení v délce od jednoho dne do 5 let. Maximální trest mohl být uložen při odsouzení za přečin štvání k převratu ústavy. Dalším možným postihem byla konfiskace příslušného článku, kterou musel ve stanovené lhůtě potvrdit tiskový soud. Horní hranice trestu vězení daleko převyšovala stanovenou míru tohoto trestu prozatímním tiskovým řádem z 29.3., který ovšem byl odmítán hlavně pro přísné podmínky vydávání časopisů.

Jako soud druhé stolice byl v návrhu určen apelační soud. Odvolání proti rozsudku zemského soudu (lhůta 3 dny) mohlo mít odkladný účinek na čestné slovo odsouzeného nebo po složení peněžní záruky. Rovněž u apelačního soudu byla předepsána zásada veřejnosti a ústnosti jednání.

Návrh tiskového zákona pražského Národního výboru předpokládal pro přezkoumání řízení o tiskových přečinech jako poslední - třetí instanci, kterou měl být místodržitelství úřad. Na nejvyšším stupni se tedy rozhodování v tiskových věcech přenášelo do sféry správní.

Pořádkové přestupky měly být stíhány obvyklým způsobem správními orgány podle obecných správních předpisů.

V návrhu bylo pamatováno i na finanční stránku soudního řízení. Všechna podání byla osvobozena od soudních poplatků i od poštovného.

Současně s pražským návrhem byl připravován vládou ve Vídni nový předpis namísto prozatímního tiskového řádu z 29.3. 1848, který se jí nepodařilo provést. V Pillersdorfově ústavě vydané 25.4. 1848 byla proto slibována nová úprava tiskového práva.⁹ Pod tlakem rostoucích revolučních nálad byl slib splněn. Dne 18.5. 1848 ve Vídni vydaná nařízení ministerské rady, následující den publikovaná v Praze,¹⁰ už nestanovila vydavatelům povinnosti žádat o povolení a skládat kauci. Tiskové věci prikazovala porotním soudům a celkově upravovala práva a povinnosti osob podílejících se na vydávání časopisů volněji, obdobně jako popsany návrh Národního výboru.

Liberální nařízení se v praxi státních orgánů vůči periodickému tisku uskutečňovalo pouze do počátku stavu obležení, během něhož bylo v rozporu s dosud platnou právní úpravou třeba k vydávání časopisu souhlasu vojenských úřadů. Byla také obnovena předběžná cenzura a byl pozorně sledován ohlas tisku na veřejnosti.¹¹

Ústavní výbor říšského sněmu ve Vídni, bez ohledu na vývoj politické situace ve státě, připravoval právní úpravu občanských práv v demokratickém duchu. Dne 26.9. 1848 dokončil "Návrh práv základních", který v § 20 pojednával o svobodě projevu.¹² Výslovně zakazoval její omezení zejména cenzurou, požadováním kaucí a poplatků nebo na základě výsad. Protiprávní jednání - zneužití tisku mělo být posuzováno podle obecně platných zákonů porotními soudy. Odpovědnost za uveřejněnou zprávu ukládal v prvé řadě autorovi. Je-li znám a má bydliště na území státu nemůže být místo něho stíhán někdo jiný. Tento návrh však nebyl projednáván v plénu říšského sněmu, který v důsledku revolučních událostí ve Vídni od 6. října 1848 přestal fungovat.

Návrh základních práv z 21.XII. 1848 přepracovaný kroměřížským sněmem, přesto, že vcelku byl už mnohem méně radikální, přebíral od ústavního výboru původní úpravu svobody projevu téměř beze změny. Neobsahoval pouze detailní úpravu otázky odpovědnosti autora, jak je uváděna výše.¹³

Vojenské i civilní správní orgány při potlačování revolučního hnutí dále potlačovaly svobodu projevu, uplatňovanou zvl. prostřednictvím tisku koncem r. 1848.

Omezení tisku, zejména při jeho rozšiřování, (zákaz vyvěšování plakátů a bezplatného rozdílení nebo prodeje letáků na veřejných místech) a předběžnou cenzurou časopisů politického obsahu ponechávalo v platnosti i pro pozdější dobu nařízení ministerstva vnitra vydané dne 20.XII. 1848.¹⁴

Další úpravu tiskového práva nacházíme v císařském patentu o základních občanských právech, vydaném současně s březnovou ústavou r. 1849.¹⁵ Zde v § 5 byla formálně zakotvena svoboda projevu, m.j. též prostřednictvím tisku a zakázána cenzura. Předpokládalo se také vydání zákona, který by zamezoval "zlé užívání tisku".¹⁶ Krátce nato, 13.3. 1849, byly vydány dva prováděcí zákony.¹⁷

Tiskový patent označovaný jako zákon proti zneužívání tisku obsahoval řadu podmínek omezujících realizaci tiskové svobody. K vydávání časopisu stačilo jen oznámení, ale u osoby odpovědného redaktora vyžadoval rakouskou státní příslušnost, občanskou bezúhonnost, věk 24 let a bydliště v místě vydávání listu. K usnadnění úřední evidence časopisu zákon stanovil předkládání povinných výtisků, dále zakazoval kolportáž a nařizoval bezplatné uveřejňování tiskových oprav od úřadů i soukromých osob. Největší omezení, které tento předpis zaváděl, bylo stanovení kaucí pro politické časopisy. Jejich výše byla odstupňována podle počtu obyvatel místa vydávání a počtu publikovaných čísel v jednom měsíci. Kauce zčásti nebo zcela propadaly při uložení peněžitých trestů. Zákon také rozšiřoval okruh osob odpovědných za obsah časopisu. Byli jimi odpovědný redaktor, vydavatel, ale i jiné osoby podílející se na vydávání. Formulace jednotlivých ustanovení připouštěla uplatňovat proti časopisům mírnější nebo ztřísněný postup státních orgánů podle jejich úvahy a politické situace.

Zákon o řízení ve věcech tiskových vydaný současně přebíral dosavadní úpravu z 18.V. 1848, podle které byly pro tiskové delikty příslušné porotní soudy.

Důležitější než obecná právní úprava byla pro vydávání časopisů v této době politická praxe represivních orgánů státu. Výjimečný stav vyhlášený v Praze a okolí 10.V. 1849 a trvající až do 1.9. 1853 měl m.j. omezit i svobodu tisku. Vyhláška o stavu obležení stanoví, že k vydávání časopisu je třeba povolení úřadu.¹⁸ V zápětí na to byla rozšířena platnost vojenského trestního zákona i na nakladatele časopisu, kteří poruší vyhlášku o výjimečném stavu.¹⁹ V podmínkách vojenské diktatury v krátké době zanikly téměř všechny české časopisy politického charakteru. V roce 1852 už vycházely pouze dva.²⁰

Rostoucí represi protivládních tendencí v této době ilustruje vyhláška vojenského velitele Prahy ze dne 8.3. 1852, která zvyšuje tresty za rozšiřování tiskopisů revolučního obsahu až na 5 let nucených prací.²¹

Otázek tiskového práva se částečně dotýkal nový trestní řád ze 17. ledna 1850, podle něhož byla stanovena příslušnost porotních soudů, dosud platná pouze pro trestní věci tiskové, všeobecně. Trestní řád upravoval odchylně dílčí procesní otázky týkající se tisku.

Následujícího roku byla značně rozšířena pravomoc správních orgánů vykonávajících dohled nad tiskem. Nařízení ze dne 6.VII. 1851 usnadňovalo administrativní

represi periodického tisku za použití nové instituce výstrahy a následného zastavení časopisu.²² Důvody pro aplikaci těchto opatření byly v nařízení formulovány velmi obecně, nepřátelské zaměření časopisu vůči trůnu, či náboženství nebo nesrovnatelné s udržením veřejného pokoje. Po dvou písemných úředních výstrahách mohl být časopis zastaven správním aktem. Takto bylo umožněno přímé ovlivňování obsahu časopisů úřední cestou i v těch částech Rakouska, kde nebyl vyhlášen výjimečný stav. Nařízení tedy dále podstatně omezilo svobodu tisku, kterou u nás přinesla buržoazní revoluce r. 1848 a bylo v oblasti demokratických práv a svobod občanů předzvěstí obnovy absolutismu.

Současně s rakouským trestním zákoníkem²³ byl vydán v květnu 1852 nový tiskový řád, koncipovaný zcela v duchu neoabsolutismu.²⁴ Přebíral z dosavadních předpisů všechna opatření omezující tisk a připojoval k nim ještě další, takže úprava tiskových poměrů podle něho byla přísnější než podle zvláštních předpisů výjimečného stavu.²⁵

Tiskový řád bachovského absolutismu pro zahájení vydavatelské činnosti periodického tisku zaváděl koncesní systém. Povolení vydávat časopisy mohly správní orgány libovolně odmítnout, nebo je vydat na dobu určitou či neurčitou. Pro osobu redaktora byla stanovena mravní bezúhonnost a odborná erudice potřebná k vedení vydavatelství.

Řád přebíral z dřívější úpravy instituci kauce, která se podle něho vztahovala i na časopisy nepolitické a zvyšoval její částky.

Další omezení obsahovalo ustanovení o předběžné cenzuře, k níž měly být předkládány výtisky periodik jednu hodinu před vydáním, neperiodické tiskopisy 3 dny před vydáním. Tato úprava umožňovala zásahy do hotových výtisků i v poslední chvíli před zahájením prodeje a tím mohl být vydavatel finančně poškozován.

Ke konfiskaci části nebo celého čísla časopisu byly kompetentní správní orgány, které rozhodovaly též o zastavení časopisu a propadnutí kauce. S možností soudního přezkoumání jejich rozhodnutí tiskový řád nepočítal. V této situaci naprosté závislosti odpovědných osob na dohlížejících státních orgánech museli být redaktor a vydavatel listu, ve snaze předejít represivním zásahům, censory sami sobě. Jejich činností podle Marxe bylo "uhýbání, ustupování, ohýbání hřbetu a prosívání slov."²⁶

Tiskový řád přebíral z dosavadní úpravy instituci výstrahy a ještě rozšiřoval důvody jejího použití v zájmu ochrany absolutní monarchie. Umožňoval stíhání odpovědných osob i za uveřejnění údajů, které mohou vzbudit domněnku osobní urážky jednotlivců. Státním úředníkům zakazoval jakoukoliv účast v periodickém tisku. Mezi odpovědné osoby zahrnoval prakticky všechny, kdo se na vydavatelské činnosti podíleli, od autora nebo překladatele, redaktora a vydavatele až po tiskaře a prodavače. Tiskový řád z r. 1852 přebíral z dřívějších předpisů všechna ustanovení omezující iniciativu v publikační činnosti a všestranně posiloval státní dohled byrokratického aparátu nad tiskem. K potlačování svobody projevu byla využita také opatření ekonomického charakteru, který umožňoval daňový systém. Proto byla převzata i daň z inzerátů zavedená r. 1850, snižující příjmy vydavatelství.²⁷ Ekonomickými nástroji se snažila rakouská vláda omezovat tisk i později, když r. 1857 byla inzertní daň zvýšena a zaveden novinářský kolek.²⁸

Bachovský absolutismus zavedl i důkladnější evidenci periodického tisku a tiskařských podniků. Od r. 1852 místodržitelství pořizovalo vždy za půlroční období v červenci a v lednu přehled časopisů, které vycházejí v zemi a jednou v roce soupis tiskáren vyrábějících periodika. Seznamy časopisů vedle běžných údajů obsahovaly politické zaměření listu a případné konfiskace a tresty.²⁹

Další zhoršení tiskových poměrů tentokrát ve sféře procesního práva, přinesla nová úprava trestního řízení uskutečněná trestním řádem z r. 1853. V souladu s absolutistickými tendencemi přestavby státního aparátu byl zrušením porotních soudů odstraněn laický prvek v soudnictví. Také projednávání tiskových deliktů, pokud o nich podle tiskového řádu nerozhodovaly správní orgány, bylo tak podrobeno větší ingerenci státu.

Poslední úpravou tiskového práva v období bachovského absolutismu bylo společné nařízení ministrů vnitra, spravedlnosti, policie a nejvyššího vojenského velitele z 27.XI. 1859, kterým se doplňoval tiskový řád. Zmírňovalo některá z dosavadních represivních opatření vůči tisku a naznačovalo tak počátek konce nedemokratického, absolutistického režimu, který Rakousko přivedl k všeobecnému úpadku. Nařízení zavedlo dědičnost novinářské (vydavatelské) koncese a stanovilo dosud neomezenou dobu platnosti úřední výstrahy na dva roky. Vedle toho však obsahovalo i zpřísňující ustanovení o urážkách a zesměšňování úřadů i soukromých osob, o rušení pokoje a obrožování důvěry vládě. Podle nich byly postihovány zvláště také humoristické listy. Policejní orgány s neslábnoucí energií potlačovaly protivládní tendence i zákroky proti tiskárnám. Vedle konfiskace hotových výtisků časopisů zabavovaly i tiskařskou sazbu celého čísla listu. Tímto nezákonným postupem působily tiskárnám výrobní potíže.

Buržoazně demokratické, liberální politické koncepce prosazované po skončení absolutismu a při obnově ústavnosti na počátku 60. let byly příslibem demokratické úpravy občanských práv a svobod, tedy i svobody projevu. V únorové ústavě z r. 1861 však vůbec základní občanská práva upravena nebyla. Odpor konzervativní vlády byl postupně překonáván liberálními politickými skupinami na půdě parlamentu cestou uzákonění práv a svobod občanů speciálními zákony. Téměř dva roky byl připravován a za stálých průtahů ve sněmovně projednáván návrh nového tiskového zákona.

Zákonem o tisku vydaným 17.12. 1862³⁰ byla zrušena některá ustanovení represivní povahy dosud mnohostranně omezující tisk, především tiskový řád z r. 1852. Nový předpis se stal základní normou tiskového práva v Rakousku až do zániku monarchie r. 1918. Při vzniku Československa byl tento zákon spolu s novelami recipován a tvořil základ právní úpravy tiskových poměrů v českých zemích ČSR.

Zákon o tisku upravoval v 41 paragrafech, rozdělených do 3 oddílů všechny podstatné otázky realizace svobody projevu prostřednictvím tisku. V obecných ustanoveních (část I.) zakotvoval univerzální osobní působnost a potvrzoval platnost zvláštních předpisů vojenských pro osoby podléhající pravomoci vojenských soudů. Odkazoval také na živnostenské předpisy, které upravovaly tištění, vydávání a obchod s tiskopisy. V tomto dílu zákona byly rovněž - byť nedokonale - formulovány některé základní pojmy tiskového práva jako jsou tiskař, rozšiřování tiskopisů a periodický tiskopis. Jejich vymezení bylo důležité pro stanovení odpovědnosti a z ní plynoucího trestního postihu, o kterém pojednávaly další díly zákona.

Pořádková ustanovení ve věcech tiskových obsahovala část II. Stanovila povinné údaje na tiskopisech, oznamovací povinnost na počátku vydávání časopisu a náležitosti takového oznámení, požadavky na osobu odpovědného redaktora, kauce, předkládání povinných výtisků k cenzuře a k archivním účelům. Určovala podmínky úřední i soukromé tiskové opravy, uveřejňování úředních vyhlášek a rozšiřování tiskopisů. Upravovala dále zastavení časopisů rozhodnutím správního orgánu nebo soudu. Porušení těchto ustanovení bylo trestné buď jako přečin nebo jako přestupek.

Část třetí obsahovala ustanovení o trestných činech spáchaných obsahem tiskopisu. Stanovila použití trestního zákona, byla-li porušena jeho ustanovení, upravovala odpovědnost autora, redaktora a dalších osob za zanedbání povinné péče při vydávání tiskopisů. Nahrazovala zvláštní ustanovení trestního zákona o zločinech a přečinech spáchaných tiskopisy novou úpravou propadnutí kauce a soudního zákazu tiskopisu. V závěru pojednávala o promlčení tiskových deliktů.

Nový tiskový zákon z r. 1862 umožňoval realizovat svobodu projevu tisku značně volněji než dosavadní předpisy. Nevyžadoval již úřední povolení správního orgánu k vydávání časopisu (koncesi), nyní stačilo oznámení vydavatele. Nepřevzal také, v absolutismu často používanou, instituci výstrahy.³¹ Zdaleka jej však nelze považovat za liberální, neboť celé jeho pojetí a řada konkrétních ustanovení zvláště, sledovaly cíl omezení rozvoje tisku, zvl. časopisů. Nový tiskový zákon byl vlastně ústupkem vlády od tiskového zákona z doby absolutismu. Ten jako celek nebyl na počátku šedesátých let udržitelný, ale většina represivních opatření byla z něho přijata do nové normy. Podle oficiálních názorů byl v Rakousku periodický tisk pokládán za nebezpečný státu.³² Vláda si byla vědoma významu tisku pro národnostní hnutí utlačovaných národů Rakouska i pro rozvíjející se boj dělnictva za jeho sociální a politický program. Rozmachu periodického tisku byly kladeny překážky ekonomického rázu, které zdražovaly jeho vydávání nevýrobními náklady (kauce a novinářský kolek) tak, aby "Svoboda tisku byla výlučným privilegiem kapitálu."³³ Tyto výdaje, jak již bylo poznamenáno výše, byly nejtěživější pro dělnický tisk, který zápasil s trvalými finančními problémy.

O kaucích pojednávaly §§ 13-16 zákona o tisku. Povinnost ji složit měli vydavatelé periodických tiskopisů vycházejících více než dvakrát měsíčně, jejichž obsah mohl být nepohodlný vládě. Okruh takových časopisů byl proto vymezen co nejšířejí, podle toho, zda se zabývaly politickými, náboženskými nebo společenskými otázkami. Tato problematika nemusela být hlavním posláním časopisu. Ustanovení o kauci se nevztahovalo pouze na časopisy vědecké a odborné. Výše kauce byla určena podle počtu obyvatelstva v místě vydání časopisu, a v přilehlém okolí do dvou mil, v rozmezí od 8 000 do 2 000 zlatých. Např. pro Prahu byla určena kauce v částce 6 000 zlatých. Mírnější - pouze poloviční - sazba platila pro vydavatele časopisů vycházejících nejvíce třikrát v týdu. Kauce se skládala buď v hotovosti, nebo v některých druzích dlužních úpisů u určených peněžních ústavů.³⁴ Po skončení vydávání časopisu měla být kauce, pokud nepropadla, vrácena vydavateli, resp. když nebyla použita k uhrazení peněžních trestů a nákladů trestního řízení, ke kterým byl vydavatel odsouzen za tiskové delikty. Při odsouzení odpovědné osoby pro tiskový zločin nebo přečin, soud vedle trestu obžalovanému, rozhodoval též o propadnutí části nebo celé kauce ve prospěch fondu chudých v místě, kde došlo k trestnému jednání. Propadající částka činila 60 zlatých až 300 zlatých šlo-li o přečin, v případě zločinu 300 zlatých až do výše celé sumy. Propadnutí kauce se vztahovalo i na delikty zanedbání povinné péče. Zákon vyžadoval, aby kauce v určité výši byla trvale uložena u peněžního ústavu. Pokud byla její suma snížena výkonem trestního rozsudku, musela být do osmi dnů doplněna, jinak správní orgány zastavily časopis až do té doby, než byla kauce obnovena.³⁵

Vedle nástrojů ekonomického působení umožňoval tiskový zákon ovlivňování a kontrolu tisku řadou policejních a trestních opatření převzatých z dosavadní úpravy. Mezi nimi je na prvním místě třeba uvést § 17 umožňující cenzuru. Podle něho je tiskař

povinen současně se zahájením rozšiřování periodického tiskopisu, "ihned když jej počne rozdávat neb rozesílati", odevzdat jeden výtisk správnímu úřadu v místě vydávání, a pokud je tímto místem sídlo úřadu státního zástupce, také jemu. Povinnost odevzdávat cenzurní exemplář měl tiskař i při vydávání neperiodických tiskopisů v rozsahu do 5 tiskových archů, na kterých musely být povinné údaje, a to nejpozději do 24 hodin před počátkem rozšiřování. Tato lhůta mohla být zkrácena se svolením úřadů. Výtisky se odevzdávaly bez náhrady.

Odvádění povinných - cenzurních výtisků mělo co nejvíce usnadnit dohlížejším orgánům kontrolu tisku a jeho případnou včasnou represi. Někteří starší buržoazní autoři kritizují skutečnost, že povinnosti odvádět výtisky ke kontrole mají jejich výrobci.³⁶ Poukazují zejména na to, že žádný jiný řemeslník není nucen, sám upozorňovat úřady, když se dopustí protiprávního jednání. Tyto úvahy mají společného jmenovatele s liberálními teoriemi o realizaci zásady formální svobody a rovnosti všech občanů. Odvádění povinných výtisků k cenzurním účelům bylo v těchto souvislostech označováno za opatření omezující svobodu tisku. Jeho účel je ovšem zcela jasný. Označuje jej zejména sama rakouská buržoazní právní věda. Odevzdávání cenzurních výtisků má sloužit včasnému zabavení a současně lacino, rychle a pohodlně, informovat kontrolní orgány o všech nově vydávaných periodických tiskopisech.³⁷ Demokraticky a pokrokově smýšlející autoři poukazovali také na to, že ustanovení tiskového zákona, které takto usnadňuje cenzuru, staví tisk apriori do podezřelého světla.³⁸ Podle stanoviska rakouské konzervativní vlády³⁹ byl tisk, i v liberálním období 60.ých let a později, považován z velké části za státu nebezpečný, a represivní opatření vůči němu právními normami zakotvovaná, byla pokládána za nezbytná. Přitom se zdůrazňovalo, že při odevzdávání kontrolních výtisků nejde o preventivní cenzuru a že po zrušení koncesního systému je to jediná cesta, jak státním úřadům zajistit přehled o množství vznikajících a zanikajících časopisů, z nichž mnohé jsou nebezpečné státu. Omezení cenzurních výtisků (odváděly se zdarma) na periodika a na neperiodické tiskopisy menšího rozsahu, mělo čelit námitkám poukazujícím na finanční zatížení působené nakladatelům povinnými výtisky.

Proti možnému obcházení očekávaného cenzurního zásahu se strany nakladatele nebo vydavatele byl § 17 vykládán tak, že místem vydání, kde mají být odevzdány povinné výtisky, není místo vytištění, ale místo rozšiřování. Obě nemusí být totožná. Za včasné a správné odevzdání tiskopisu na úřad ručil tiskař, osoba zajišťující jeho výrobu. Právní teorie také toto ustanovení kritizovala, poukazující na to, že tuto povinnost by měl mít především vydavatel.⁴⁰ Jeho porušení bylo trestné jako přestupek pokutou 10 až 100 zlatých.

Právní úpravou souběžné cenzury především periodických tiskopisů byly, v podmínkách politické situace počátků 60. let 19. stol. v Rakousku, vytvořeny vládě vyhovující předpoklady pro kontrolu tisku ze strany státních orgánů. Nesporným pokrokem a výsledkem liberalizačního úsilí radikálně orientovaných buržoazních politiků bylo odstranění předběžné cenzury uplatňované dosud z bachovského období. Nová úprava provádění cenzury a její aplikace v praxi znamenala výrazné uvolnění tiskových poměrů, přestože pružně a spolehlivě fungující soustava státních správních úřadů a soudů umožňovala rychlý postih odpovědných osob. Stát mohl proti publikování tiskopisů nežádoucího obsahu zasahovat pouze ex post a nemohl již zabránit jeho rozšiřování od

samého začátku. Tento stav trval však pouze do r. 1869, kdy, jak uvádíme dále, L. připuštěna ve výjimečných případech opět cenzura preventivní.

Podobná formulace o odvádění cenzurních výtisků je upravena v následujícím § 18 o odevzdávání povinných exemplářů tiskopisů k archivním účelům, i když v žádném z těchto ustanovení není uveden účel. U výtisků určených k archivaci se nerozlišoval jejich periodický nebo neperiodický charakter. Nakladatel byl povinen zasílat je ministerstvu vnitra a označeným knihovnám, případně, pokud šlo o cizince, tiskař.⁴¹ Také tyto tiskopisy se měly zasílat zdarma. Za nákladně upravené spisy měla být poskytována snížená náhrada. Porušení tohoto ustanovení bylo trestáno jako přestupek pokutou od 5 do 50 zlatých. Starší literatura posuzuje odvádění archivních povinných výtisků převážně z hlediska materiálního a hodnotí je jako finanční břemeno.⁴² Posuzování řady otázek tiskového práva z pozice soukromého podnikatele je, pro starší odborná díla rakouská a německá, typické. Represivním opatřením vůči samotnému tiskopisu jako výsledku činnosti odpovědných osob, jestliže byl publikován text naplňující skutkovou podstatu deliktu, nebo byl-li protiprávně rozšiřován, bylo zabavení.

Význam instituce zabavení pro omezování tisku vzrostl po zrušení předběžné cenzury. Za její platnosti kontrolní orgány nepřipustily vydání tiskopisu s trestním obsahem. Zabavení pak jako výsledek trestního stíhání bylo používáno jen u ilegálních tiskopisů.

Od účinnosti tiskového zákona z r. 1862 musela vláda daleko více využívat k represii tisku zabavení, protože množství tiskopisů s nežádoucím, trestným obsahem výrazně vzrostlo.

Zabavení tiskopisu bylo autory 2. pol. 19. stol. kritizováno jako nástroj mnohostranně omezující svobodu tisku.⁴³ Kritické hlasy poukazovaly též na materiální škody, které zabavení působí vlastníkům tiskopisů.

Rakouské tiskové předpisy upravovaly zabavení v několika formách; podle účelu k němuž mělo sloužit. Jako trest propadnutí tiskopisu je upravoval § 24 tiskového zákona v souvislosti s přestupkem nedovolené kolportáže nebo plakátování, kdy nezáleželo na obsahu tiskopisu. Ten mohl být z hlediska trestnosti i nezávadný. Propadlé tiskopisy podle obsahu trestně nezávadné měly být předány do prodeje chudinskému fondu, kterému se odváděly peněžité tresty. Trestem bylo dále zničení tiskopisu a technických prostředků k jeho rozmnožování stanovené v § 37 tiskového zákona. Jestliže soud rozsudkem zakázal další rozšiřování tiskopisu, když byl jeho obsahem "spáchán zločin", musel připojiť též rozhodnutí o jeho zničení. V případě přečinu nebo přestupku bylo, podle § 36 tiskového zákona, rozhodnutí soudu o zničení tiskopisu fakultativní.

Další forma zabavení tiskopisu měla procesní účely. Sem patří zabavení k zajištění důkazu pro trestní řízení. Mohlo se týkat buď obsahu tiskopisu nebo porušení zvláštních ustanovení tiskového zákona. Např. neúplné označení tiskopisu § 9, vydávání časopisu bez předepsaného oznamovacího postupu § 11, nedodržení cenzurních výtisků § 17, otištění opravy nesprávným způsobem § 22, nedovolené rozšiřování § 23. K důkazním účelům mělo být zabavováno pouze několik výtisků tiskopisu, případně 1 exemplář. Naproti tomu zabavení k zajištění exekuce resp. exekuční zabavení, které má též procesní účely, se týká celého nákladu tiskopisů s výjimkou těch výtisků, které přešly v držení jiných osob k vlastní potřebě. Exekuční zabavení bylo aplikováno u tiskových deliktů, na které byl stanoven trest zničení nebo propadnutí tiskopisu. V soudním řízení musel být uložen uvedený trest a rozhodnutí muselo nabýt právní moci. Zabavení k

zajištění exekuce mělo umožnit realizaci represivního opatření poté, co proběhne soudní řízení a bude uložen předpokládaný trest propadnutí nebo zničení. Mělo zabránit dalšímu rozšiřování tiskopisu, jeho ukrytí a pod. až do právní moci rozsudku. Relativní zlepšení ve sféře svobody projevu, dané projednáváním tiskových deliktů soudy, bylo touto úpravou zabavení k zajištění exekuce výrazně oslabeno. Zabavení tiskopisu mohlo mít též povahu opatření policejního.⁴⁴ Zabavení předstižně policejní, kterým administrativní cestou mohlo být zabráněno vydání tiskopisu a tudíž i spáchání deliktu, bylo používáno za Bachova policejního absolutismu na základě předběžné cenzury. Zaniklo spolu se systémem výstrah vydáním tiskového zákona r. 1862.⁴⁵

Zabavení represivně policejní, chápané jako opatření, které má zabránit šíření již vydaného tiskopisu trestného obsahu, má realizovat státní správa zpravidla na základě rozhodnutí soudu.⁴⁶ Vychází z § 36 a 37 tiskového zákona. Předběžně (prozatimní) policejní zabavení upravoval zákon č. 7/1863 ř. ze dne 17.12. 1862 o řízení ve věcech tiskových (§§ 6-10). Pro delikty obsahové nebo pořádkové je prováděl správní orgán, t.j. bezpečnostní úřad, buď na základě vlastního rozhodnutí nebo na pokyn státního zástupce. Státní zástupce byl povinen do 3 dnů navrhnout potvrzení konfiskace soudu nebo zabavení provedené z podnětu policejního úřadu zrušit. Rovněž soud měl třídní lhůtu pro své rozhodnutí. Pokud nerozhodl do 8 dnů od provedení konfiskace byl povinen policejní úřad sám zabavení neprodleně zrušit. Byla-li konfiskace soudem potvrzena, musel státní zástupce nejdéle do 8 dnů potom dát podnět k zahájení trestního řízení, (návrh na přípravné vyšetřování) nebo podat obžalobu.

Právní úprava svobody tisku v Rakousku v 60. letech minulého století zahrnovala ještě další instituci ochrany zájmů vládnoucí třídy, tzv. objektivní řízení. Podle něho bylo možno zneškodnit tiskopis, jehož obsah byl pro vládu nebezpečný i tehdy když nemohla být trestně postižena odpovědná osoba, tzn. když v řízení proti subjektu trestného činu nebylo dosaženo úspěchu, ale též tehdy, jevilo-li se objektivní řízení v konkrétním případě pro represivní orgány snadnější.

Podle § 16 zákona o tiskovém řízení mohl státní zástupce požádat soud, aby obsah tiskopisu prohlásil za trestný buď jako zločin nebo přečin. Přitom nebylo třeba, aby byla současně obžalována konkrétní osoba, odpovědná za obsah tiskopisu. Soud rozhodoval o návrhu v neveřejném zasedání po slyšení státního zástupce. Záleželo tedy pouze na vůli úřadu, zda dá podnět k objektivnímu řízení, nebo bude stíhat odpovědné osoby. Znění zákona o tiskovém řízení z r. 1862 připouštělo dokonce i obojí postup současně. Tato úprava byla novelou z r. 1868 změněna na alternativní, avšak nový trestní řád z r. 1873 připustil opět obojí řízení souběžně.⁴⁷ Cílem těchto úprav bylo dát státním orgánům co největší prostor pro represii tisku i v případech, kdy odpovědné osoby nemohou být potrestány - např. z důvodu promlčení nebo byl-li obžalovaný zproštěn viny.

V řízení objektivním mohlo být rozhodnuto o zákazu rozšiřování tiskopisu nebo i o jeho zničení včetně technických prostředků k jeho vytištění. Podle § 15 zákona o trestním řízení stačilo, aby soud konstatoval trestnost obsahu tiskopisu. Objektivní řízení tedy velmi široce umožňovalo konfiskaci nežádoucích tiskopisů.

Dalším represivním opatřením rakouského tiskového práva bylo zastavení periodického tiskopisu. Tento osvědčený prostředek potlačování tisku v éře absolutismu, uplatňovaný administrativní cestou ve spojení s institucí výstrahy, byl v umírněnější podobě převzat i do tiskového zákona z r. 1862. I starší buržoatní literatura zdůrazňuje, že o

otázce zastavení časopisu by měly rozhodovat výhradně soudy, nikoli policejní úřad nebo státní zástupce.⁴⁸ Zastavení se přípouští v § 11 jestliže nebyla dodržena čekací lhůta při oznámení o vydávání nebo když nebyly včas podány změny oznamovaných údajů. Dále také, když bylo porušeno ustanovení o kaucích zastavil časopis policejní úřad.

Zastavení periodického tiskopisu výrokem soudu podle § 11 tiskového zákona, mohlo být provedeno pro porušení předpisů o osobě odpovědného redaktora, nebo podle ustanovení § 21 tiskového zákona o tiskové opravě. Když byl obsahem periodického tiskopisu spáchán zločin trestaný žalářem delším než 5 let, nebo když šlo o několikanásobnou recidivu méně trestných zločinů nebo přečinů během jednoho roku, mohlo být na návrh státního zástupce použito § 38.

K represi tisku podle tiskového zákona přispívala též ustanovení o tiskové nedbalosti. Starší literatura podrobně teoreticky rozpracovala otázku nedbalostních deliktů tiskových a poukázala na jejich právní problematičnost.⁴⁹ Rakouská právní úprava zde dala přednost politickým potřebám širokých možností vlády pro potlačování projevů odporu třídně a národnostně utiskovaných mas. Stanovila široký okruh osob odpovědných za obsah tiskopisu. Podmínky jejich trestní odpovědnosti byly přísnější než podle trestního zákona. Upravovaly je podrobně §§ 29-33 tiskového zákona.

Byl-li spáchán obsahem tiskopisu zločin nebo přečin, odpovídali "za zanedbání povinné pečlivosti a pozornosti" pisatel, vydavatel nebo nakladatel, tiskař, rozšiřovatel. U periodických tiskopisů byl odpovědný redaktor (zřejmě jde o odpovědného redaktora). Pisatel mohl být postižen proto, že obsah jeho spisu byl trestný, čemuž mohl zabránit vynaložením povinné pozornosti, zatímco redaktor byl trestně odpovědný za obsah časopisu vždy a nemohl jí být nijak zbaven. Vydavatel a nakladatel mohli být zproštěni odpovědnosti, jestliže hned při prvním výsledku uvedli jméno autora, který se v době převzetí tiskopisu k vydání zdržoval na území státu. Mimo to nakladatel měl uvést vydavatele. Tiskař odpovídal za zanedbání povinné péče při porušení předpisu o povinných údajích na tiskopise a o cenzuře; rozšiřovatel při porušení ustanovení o rozšiřování tiskopisu.

Tiskový zákon také stanovil podmínky, které musel splňovat odpovědný redaktor periodického tiskopisu - osoba řídící redakci a nesoucí trestní odpovědnost za obsah časopisu. Je to osoba, jejíž jméno bývá na tiskopisu uvedeno. Tuto funkci mohl podle § 12 zastávat rakouský občan - tedy pouze osoba fyzická - muž i žena - po dosažení zletilosti (24 let). Někteří autoři zastávali názor, že by tato věková hranice, vzhledem k náročné činnosti odpovědného redaktora měla být vyšší.⁵⁰ Další podmínkou bylo, aby odpovědný redaktor měl bydliště v místě vydávání časopisu. To mělo usnadnit jeho případné trestní stíhání. Odpovědný redaktor musel ještě splňovat podmínku občanské bezúhonnosti, nesměl být zbaven pasivního volebního práva podle obecního zákona. Odpovědní redaktori pokrokových časopisů, převážně dělnických, byli často trestáni za delikty spáchané obsahem jejich časopisů.

Trestem býval převážně žalář nebo vězení. K ochraně odpovědných redaktorů před trestním postihem bylo v novinářské praxi používáno pseudoredaktora, t.j. osoby pouze formálně zastávající funkci odpovědného redaktora a určené k tomu, aby odpykala případné tresty. Otázka postihu této praxe byla řešena podle § 11 jako nepravdivé oznámení.

Efektivním prostředkem státní kontroly periodických tiskopisů po zrušení koncesního systému se podle tiskového zákona z r. 1862 stalo předběžné ohlášení připravovaného vydávání časopisu. Oznámení podle § 10 tiskového zákona mělo obsahovat řadu údajů pro informaci státním orgánům a mělo být předáno státnímu zástupci a okresnímu hejtmánství podle místa zamýšleného vydávání časopisu. Oznámení mělo obsahovat titul časopisu, lhůty ve kterých bude vycházet a programové zaměření, dále jméno a bydliště odpovědného redaktora nebo, je-li jich více, všech odpovědných redaktorů a potvrzení, že vyhovují stanoveným podmínkám (viz dále). Další náležitostí oznámení bylo jméno a bydliště tiskaře, nakladatele, pokud nebyl totožný s vydavatelem, který měl povinnost oznámení podat. Policejní úřady zkoumaly pravdivost a úplnost uvedených údajů a případně vyžadovaly doplnění. Vydávání časopisu mohlo být zahájeno po složení předepsané kauce po uplynutí osmidenní lhůty od podání oznámení nebo od jeho doplnění jestliže policejní úřad neuplatnil žádné námitky.

Oznamovací povinnost v třídní lhůtě platila i během vydávání časopisu pokud došlo ke změnám v předepsaných údajích.

Porušení ustanovení o lhůtě 8 a 3 dny bylo trestné jako přestupek pokutou 50-200 zlatých. Jako přečin trestaný pokutou 50-500 zlatých bylo uvedení nepravdivých údajů, na jejichž základě byl časopis vydáván. V tomto případě mohl být časopis zastaven.

Tiskový zákon, aby usnadnil kontrolu tisku a postih odpovědných osob stanovil povinné údaje, uváděné na každém tiskopisu. Šlo o vyjmenování osob odpovědných za obsah tiskopisu a dodržení pořádkových ustanovení při jeho vydávání. Proti nim mohlo být zahájeno případné trestní řízení. Povinné označení tiskárny a nakladatele usnadňovalo úřadům případné zabavení tiskopisu. Podle § 9 patřilo k povinným údajům místo vytištění a jméno nebo firma tiskaře. Za tiskaře mohl být považován pouze držitel tiskařské životnosti. Dále muselo být uvedeno jméno nakladatele, u periodického tiskopisu jméno vydavatele a alespoň jednoho odpovědného redaktora. Povinné údaje nemusely být uváděny na tiskopisech pro účely obchodu, řemesla nebo společenského života.

Vedle otázek týkajících se tiskopisu a jeho obsahu, upravují předpisy tiskového práva také velmi důležitou instituci rozšiřování tiskopisu. Rozšiřováním zhotoveného tiskařského díla se teprve umožňuje a dosahuje svoboda projevu a současně s rozšiřováním souvisí počátek trestnosti vůbec. Ve snaze omezovat formální svobodu tisku byla různá omezení rozšiřování tiskopisu v zájmu rakouského státu. S termínem "rozšiřování" se obsahově kryje pojem "uveřejnění tiskopisu".⁵¹ Tiskový zákon z r. 1862 za rozšiřování tiskopisu považoval podle § 6 pouze rozdělávání (odbyt), rozdávání a prodej nebo přibíjení, vyvěšování či vykládání na veřejných místech, v knihovnách, čítárnách apod. Za rozšiřování tedy bylo považováno zaslání tiskopisu knihkupci k prodeji, odezdání kolportérovi a vyvěšení na veřejných místech.

Podle § 23 tiskového zákona z r. 1862 byla v Rakousku volná kolportáž zakázána. K získání předplatitelů bylo třeba zvláštního povolení policejního úřadu stejně jako k vyvěšování tiskopisu na veřejných místech. Bez povolení mohly být vyvěšovány tiskopisy pro živnostenské účely (různá oznámení apod.).

Při rozhodnutí soudu, které konstatuje, že obsahem tiskopisu byl spáchán zločin, muselo být současně zakázáno jeho rozšiřování. Šlo-li o méně závažné delikty - přečin

nebo přestupek - záleželo na uvážení soudu, zda zákaz rozšiřování tiskopisu měl být zveřejněn v úředním listě.

Otázku trestní odpovědnosti za tiskové delikty řešil tiskový zákon z r. 1862, stejně jako dřívější rakouské tiskové předpisy, obecným odkazem na ustanovení trestního zákona vydaného na počátku Bachova policejního absolutismu.⁵² Podle § 28 tiskového zákona se měl trestný čin spáchaný obsahem tiskopisu posuzovat podle platných trestních předpisů. Podle nich měla být posuzována odpovědnost všech osob, které se účastnily výroby a rozšiřování tiskopisu. Tiskové předpisy tedy nestanovily zvláštní odpovědnost za úmyslné tiskové delikty spáchané obsahem tiskopisu. Odpovědnost podle obecných zásad trestního práva byla pouze doplněna ustanoveními o tiskové nedbalosti (viz dále). Další odstavec § 28 zdůrazňoval - z legislativního hlediska nadbytečně, co vyplývá z ustanovení trestního zákona: trestní odpovědnosti se nelze za obsahový tiskový delikt zprostit prohlášením nesouhlasu s inkriminovaným článkem, odmítnutím jeho hájení nebo prohlášením jiné osoby, že na sebe bere v daném případě odpovědnost. V závěru tohoto ustanovení byla zaručena beztrestnost při publikaci zpráv o veřejných jednáních říšské rady a zemských sněmů.

Zásada universální platnosti trestního zákoníku pro stáhání úmyslně spáchaných obsahových trestných činů tiskem, plně odpovídala snaze vedení státu o omezování svobody projevu tiskem. Odkaz na ustanovení trestního zákoníku byl vhodným a snadným řešením záměrů reakce, prosadit represi tisku v rakouském parlamentě při projednávání návrhu tiskového zákona z r. 1862. Trestní zákoník dával velmi široké možnosti stáhání tiskových deliktů stejně jako všech pokrokových tendencí, které reakce chtěla po buržoazní revoluci u nás potlačit. Trestní zákoník určoval v § 7 velmi početnou skupinu osob, která mohla být trestně postižena pro tiskový zločin spáchaný obsahem tiskopisu. Patřili do ní všichni, kteří se jakýmkoliv způsobem účastnili vytvoření a rozšiřování tiskopisů. Za spoluviníky byli podle tohoto ustanovení považováni: spisovatel, překladatel, vydavatel, nakladatel nebo obstaravatel prodeje, knihkupec a tiskař. U periodických tiskopisů byl to dále odpovědný redaktor a všechny osoby, "kteréž při tisku nebo při rozšiřování trestného tiskopisu spolupůsobily". Byly tedy trestně postižitelné všechny formy účastenství (návod, pomoc, spolupachatelství) a to podle § 8 trestního zákoníku i pro pouhý pokus zločinu, který byl trestný stejně jako dokonalý zločin. Právní teorie otázku pokusu tiskového deliktu posuzovala nejednotně. Řada autorů jej vůbec vylučovala a připouštěla pouze přípravné jednání.⁵³ V § 10 trestního zákoníku bylo stanoveno, že trestnost počíná u spisovatele, překladatele, vydavatele a nakladatele odevzdáním díla, určeného k rozšiřování do tisku. U dalších spoluviníků začínala trestnost jejich jednání podle konkrétních okolností v okamžiku, kdy se do trestné činnosti zapojili. Jako pokus tiskového deliktu tedy mohlo být postiženo jednání pachatele, jakmile vykonal čin vedoucí k uskutečnění zločinu.

Obecná platnost ustanovení trestního zákoníku pro delikty spáchané obsahem tiskopisu vedla, jak vyplývá z tohoto rozboru, k problematickým závěrům, vyhovovala však politické linii konzervativní rakouské vlády. Pro ni bylo užitečné každé pojetí, které v dané situaci mohlo omezovat tisk.

Podle trestního zákoníku mohly být obsahové i tiskové delikty stíhány např. jako zločin urážky veličenstva (§ 63) s trestem těžkého žaláře od 1 do 5 let, urážky údů domů

císařského (§ 64) trest žaláře 1-5 let a velmi často jako zločin rušení veřejného pokoje (§ 65) trestný těžkým žalářem od 1 do 5 let.

Tiskovým přečinem bylo např. pobuřování proti úřadům podle § 300 trestního zákoníku trestané vězením na dobu 1-6 měsíců, popuzování k zášti proti národnostem a náboženským spolkům podle § 302 s trestem tuhého vězení od 3 do 6 měsíců. Šíření poplašných zpráv (§ 308) a např. sbírky na náhradu propadlých kaucí (§ 310) byly tiskovými přestupky trestnými až tříměsíčním vězením.

Tiskové delikty v trestním zákoníku měly, pro něj typické, kaučukové formulace. Např. § 65 hovořil o vybízení k neposlušnosti nebo k odporu proti zákonům. Takto neurčitě popsanou skutkovou podstatu bylo možno snadno nalézt v každém textu vládě nežádoucího tiskopisu.

U všech obsahových deliktů spáchaných tiskem muselo být obžalovanému před soudem dokázáno úmyslné jednání. To bylo důsledkem všeobecného odkazu tiskového zákona na trestní předpisy a poskytovala se takto žalovaným možnost obrany, resp. důkazu opaku tvrzení žalobce. V mnoha případech bylo dokázat odpovědným osobám úmysl velmi obtížné a žalovaní museli být zproštěni viny z úmyslného trestného činu. Mohli pak být stíháni pouze pro tiskovou nedbalost (zanedbání povinné péče) na základě tiskového zákona. Tato právní úprava odpovědnosti za tiskové delikty umožňovala žalovanému odpovědnému redaktoru, byl-li stíhán pro zločin, t.zn. pro úmyslné jednání prohlásit, že nečetl rukopis inkriminovaného článku, a že před odevzdáním do tisku se s ním neseznámil. Pak byl vyšetřován, případně žalován a odsouzen pro přestupek zanedbání povinné péče, což byl menší trest, než kdyby byl trestán pro zločin. Tato mezera v represivních ustanoveních rakouských tiskových předpisů z r. 1862, relativně usnadňovala boj pokrokových publicistů za politická a sociální práva utlačených tříd a národů habsburské monarchie.

Rakouský tiskový zákon z r. 1862 též řešil v tiskovém právu buržoazních zemí obvyklou otázku tiskové opravy. V § 11 stanovil vydavateli periodického tiskopisu povinnost, otisknout na žádost úřadu nebo soukromé osoby opravu zprávy, které se jich týká. Oprava měla být zařazena do nejbližšího čísla časopisu, které vyjde po uvedení žádosti a bude vytištěna ve stejné úpravě jako původní zpráva. Úřední opravy musely být zveřejněny zdarma, bez ohledu na jejich rozsah, soukromé opravy bezplatně otištěné neměly překročit dvojnásobek původní zprávy. Za přesahující část měl žadatel uhradit insertní sazbu. O doručení žádosti o opravu měla redakce vydat žadateli potvrzení, které mělo význam v případném dalším řízení, nebyla-li oprava dobrovolně uveřejněna. Donucovacím prostředkem pak bylo zastavení časopisu administrativní cestou na podnět státního zástupce. Zastavení mělo trvat do té doby, dokud nebude oprava uveřejněna. O tomto opatření proti časopisu mohl rozhodnout na návrh poškozeného též soud, pokud shledal, že odpovědný redaktor odmítá vytištění opravy bezdůvodně. Redaktorovi samotnému hrozil trest pokuty 20 až 200 zlatých pro přestupek. Právní úprava tiskové opravy označovaná za institut prospěšný celé společnosti, chránící občany před škodami, které jim mohou způsobit nepravdivé zprávy periodického tisku, mohla být aplikována v zájmu reakční vlády proti nepohodlným časopisům. Vedle oprav byli vydavatelé periodik, které měly insertní rubriku, zavázáni k povinnému uveřejňování úředních vyhlášek za náhradu ve výši poplatků za inseráty. Každý časopis musel zdarma na první stránce

zveřejnit rozhodnutí trestního soudu v řízení vedeném pro obsahový delikt. K tomu musel dát soud výslovný pokyn.

Mezi pořádkovými ustanoveními tiskového zákona z r. 1862 byla upravena též otázka rozšiřování cizozemských tiskopisů. V ní se prosadilo pokrokové pojetí. § 26 zrušil všechny administrativní zákazy tiskopisů cizího původu vydané podle dřívějších tiskových předloh. V přechodném období 3 měsíců od počátku působnosti zákona, měl státní zástupce zajistit, aby byl soudem vydán zákaz u těch tiskopisů, které byly již po vydání zákona zabaveny. Mohlo tedy podle ustanovení § 38 tiskového zákona pojednávajícího o zabavení (viz výše) být zakázáno rozšiřování určitého cizozemského časopisu i do budoucna. Toto opatření bylo namířeno především proti šíření tiskovin proletářského charakteru, přispívajících k třídnímu a politickému uvědomování dělnictva.

Současně s tiskovým zákonem byl koncem r. 1862 ve Vídeňském parlamentě schválen zákon o řízení ve věcech tiskových.⁵⁴ Upravoval řadu procesních otázek jinak, než byly obecné zásady trestního řízení, čímž vlastně zaváděl zvláštní řízení tiskové.

Pro projednávání všech tiskových deliktů byly věcně příslušné soudy krajské a zemské "jako soudy tiskové" (§ 1). Místní příslušnost soudu se řídila místem spáchání deliktu. U obsahových trestných činů se za místo spáchání považovalo místo vytištění tiskopisu, pokud se nacházelo na území státu. Byl-li tiskopis vytištěn v cizině, určovala se místní příslušnost podle místa rozšíření tiskopisu. Pro pořádkové přestupky byl příslušný pouze okresní soud v sídle sborového soudu první instance (§ 2).

Řízení ve věcech tiskových doplňovalo rámec opatření omezujících a potlačujících svobodu projevu prostřednictvím tisku, které zakotvoval tiskový zákon. Nejdůležitější z nich, jako předběžné policejní zabavení tiskopisu, nebo tzv. objektivní řízení, jsou charakterizovány výše.

Represivní ustanovení tiskových předpisů byla při vydání základních norem tiskového práva r. 1862 doplněna novelou trestního zákoníku.⁵⁵ V ní byly upraveny další skutkové podstaty deliktů, které bylo možno spáchat tiskem. Zločin rušení veřejného pokoje podle článku II. novely, zakládalo vedle dosavadního ustanovení § 65 trestního zákona, také popouzení k opovrhování ústavou říše nebo k nenávisti k ní prostřednictvím tisku, přečin protizákonného ohlašování - § 309 tr. zák., který byl podle čl. VII. novely rozšířen o předčasné uveřejnění obsahu spisů trestního procesu, a podle čl. IX. novely o zveřejnění údajů tvořících vojenské tajemství.

Důležitým mezníkem ve vývoji rakouského tiskového práva byla prosincová ústava z r. 1867. Teprve jejím vydáním u nás byly dosaženy cíle buržoazní revoluce v oblasti práv a svobod občanů.

Koncepce v otázkách základních občanských práv měla výrazně liberální rysy, byla však typicky formální. V praktickém životě se mnohá demokratická ustanovení ústavy promítala už méně liberálně; v mezích, které určovaly prováděcí předpisy. Přes ústavní zakotvení občanských práv a svobod trval v Rakousku národnostní útlak a represe projevů odporu proti němu. Persekuce dělnictva pokračovala, a postupně se stávala prvořadým úkolem státních orgánů.⁵⁶

Svoboda projevu zahrnující svobodu tisku byla zakotvena v čl. 13 zákona o všeobecných právech státních občanů.⁵⁷ Podle něho měl každý právo v zákonných mezích volně projevovat své mínění slovem, písmem, tiskem nebo vyobrazením. Současně normou nejvyšší právní síly byla zakázána předběžná cenzura a koncesní sys-

tém - instituty, které platný tiskový zákon neobsahoval. Ustanovení čl. 13 zák. č. 142/67 mělo tedy především význam ve formálním vyjádření svobody tisku. Její zákonné meze byly dány už dříve.

Výraznou změnu zlepšující postavení osob odpovědných za obsah vydávaných tiskopisů, přinášel další ze zákonů tvořících prosincovou ústavu. Zákon o moci soudcovské,⁵⁸ v čl. 11 prikazoval projednávání obsahových přečinů a zločinů porotním soudům. Tato procesní zásada byla provedena r. 1869.⁵⁹ Porotní soudy pro tiskové delikty, takto v Rakousku obnovené, už zůstaly zachovány. O jejich existenci pozitivně hovoří i starší odborná literatura.⁶⁰ Často vynášely osvobozující rozsudky a nebyly proto poslušným nástrojem vlády k persekuci pokrokového tisku.

Pokračující liberalizace úpravy tiskových poměrů po vydání prosincové ústavy, byla vyjádřena dalším předpisem tiskového práva - tiskovou novelou z r. 1868.⁶¹ Podle nové úpravy byl doplněn § 12 zákona o tisku z r. 1862. Podmínky osobní nezpůsobilosti pro funkci odpovědného redaktora byly zúženy. Významným zmírněním represivních opatření vůči periodickému tisku, bylo zrušení zastavení časopisu jako sankce za nezveřejnění tiskové opravy podle § 19 zákona o tisku (viz výše). Dále zrušení § 38 zákona o tisku, který upravoval zastavení časopisu rozhodnutím soudu, v důsledku odsouzení pro obsahový zločin, trestný nejméně pětiletým žalářem.

Tisková novela z r. 1868 také poněkud pozměnila ustanovení zákona o tisku upravujícího tiskovou nedbalost ve prospěch odpovědných osob. Základní konstrukce zanedbání povinné péče byla ponechána, původní ustanovení byla stylizována jasněji. Mezi uvedené odpovědné osoby už nebyli zahrnuti spisovatel a vydavatel. Odpovědnost redaktora periodického tiskopisu byla v novele řešena racionálněji. Nebyl odpovědný za každý případ jako v dřívější úpravě, ale jenom tehdy, jestliže mohl svou povinnost povinné péče o obsah časopisu splnit, avšak neučinil to. Z toho vyplývá, že v jednotlivých případech musela být redaktorovi dokázána vina. Také u nakladatele byla odpovědnost zjednodušena. Vztahovala se pouze tehdy na neperiodické tiskopisy, jestliže nemohl při prvním výslechu označit spisovatele. Odpovědnost dalších osob, tiskaře a rozšiřovatele nebyla v zásadě pozměněna. Problematicnost institutu tiskové nedbalosti, jak je naznačeno výše, nebyla těmito převážně pouze stylistickými úpravami odstraněna.

Novela tiskových přepisů z r. 1868 se týká též tiskového řízení. Upravovala nově objektivní řízení. Podle jejího znění už nebylo přípustné stíhání osoby odpovědné ze obsahový delikt současně s objektivním řízením. Státní zástupce mohl využít pouze jednu z alternativ. Dále zaváděla námitky proti rozhodnutí tiskového soudu, kterým by se na návrh státního zástupce zavádělo objektivní řízení. O námitkách, které mohly podat všechny dotčené osoby rozhodoval stejný soud, avšak veřejně a po výslechu obou stran. Touto změnou byla tedy zavedena alespoň omezená možnost obrany proti zásahům státních orgánů vůči tisku. V praxi tato novelizace objektivního řízení větší význam neměla. Celá úprava tiskového práva i po vydání prosincové ústavy a částečné liberalizace, zahrnovala pestrou škálu prostředků k potlačování opozičního tisku, zvláště dělnického.

Formální záruky občanských práv zakotvené prosincovou ústavou, mezi nimi i svoboda tisku, byly zanedlouho po vyhlášení okleštěny. Zákonem č. 66/1869 ř.z. byla připouštěna dočasná a místní suspenze práv občanů v Předlitavsku.⁶² Na základě rozhodnutí ministerské rady a císaře mohl být takto suspendován i čl. 13 základního zákona o všeobecných právech občanů. Správní orgán mohl zastavit vydávání nebo

rozšiřování tiskopisu, zastavit provoz tiskárny a odmítnout poštovní přepravu tiskopisů, které "přinášejí veřejnému pořádku nebezpečnost" (§ 7). Podle téhož ustanovení mohla být obnovena předběžná cenzura. Úřad mohl určit až tříhodinovou lhůtu pro předkládání cenzurních výtisků u časopisů, a až 8 dnů u ostatních tiskopisů. Vládnoucí velkoburžoazie a bývalí feudálové v Rakousku nepřipustili neomezenou svobodu tisku ani v jejím formálním pojetí. Zákonem z r. 1869 mohly být vládě nepohodlné ústavní záruky svobody projevu tisku kdykoliv zrušeny.

Trestní řízení ve věcech tiskových, upravené samostatně zákonem o tiskovém řízení r. 1862, bylo při vydání nového trestního řádu r. 1873 zahrnuto v jeho ustanoveních.⁶³ Trestní řád v zásadě přebíral celou dosavadní úpravu tiskového řízení. Dílčí změny jednak v menší míře pozměňovaly tiskové trestní řízení ve prospěch zainteresovaných a odpovědných osob, jednak, v otázce objektivního řízení, usnadňovaly prosazování zájmů vlády v tiskové politice namířené proti opozici dělnictva a hnutí slovanských národů za osamostatnění. V trestním soudnictví zákon obnovil, jako obecnou instituci, poroty. Ve shodě s tím potvrzoval příslušnost porotních soudů zavedenou r. 1869 pro projednávání tiskových zločinů a přečinů. Obsahové přestupky spadaly před okresní soudy. Místní příslušnost soudů se neměnila. Trestní řád také v celém rozsahu přebíral dosavadní úpravu předběžného policejního zabavení tiskopisu, až na změnu zjednodušující procesní úkony. To lze hodnotit jako opatření omezující pravomoc policejních orgánů ve prospěch vydavatele. Předběžné policejní zabavení podle nové úpravy mělo platnost pouze 8 dnů, během nichž je musel potvrdit soud. Po jejich uplynutí musel na požádání státní orgán zrušit zabavení. Naproti tomu instituce objektivního řízení, která byla rovněž trestním řádem převzata, obnovovala možnost souběžného stíhání odpovědné osoby s objektivním řízením, což bylo jako zvýhodnění státních orgánů v tiskové novele z r. 1869 vyloučeno. Nadto objektivní řízení přípustné pouze u tiskových zločinů a přečinů bylo, podle § 493 tr. řádu, rozšířeno i na případy přestupků spáchaných obsahem tiskopisů. Tak byly vytvořeny téměř neomezené možnosti konfiskace tisku, a státní orgány je plně využívaly. V 70. letech získával zostrující se třídní boj stále větší ohlas v tisku, hlavně periodickém.⁶⁴ Konfiskační praxe jako jeden z nejrozšířenějších prostředků represe tisku byla vládou stále zostrována.⁶⁵

Zmírnění represe tisku v Rakousku bylo uskutečněno až v 90. letech. Tisková novela z r. 1894 zrušila, nebo pozměnila některá ustanovení tiskových předpisů v duchu liberalizace.⁶⁶ Nejvýznamnějším opatřením usnadňujícím vydávání periodického tisku bylo zrušení kaucí. Nepochybně znamenalo zlepšení finančních podmínek pro vydavatelství časopisů. Ekonomický přínos měla pro vydavatele také další ustanovení tiskové novely. Podle § 4 musel stát nahradit škodu vzniklou zabavením, které bylo uznáno za bezdůvodné, a podle § 5 byly vyňaty z konfiskovaného tiskopisu jeho oddělitelné části nezávadného (netrestného) obsahu.

Při zabavení tuzemského časopisu novela nařizovala, že státní orgán musí označit článek, nebo jednotlivá místa v jeho textu, pro které se konfiskace vykonává. Nově a volněji byly upraveny také podmínky prodeje periodických tiskopisů. Podle novely nemohlo být odepřeno povolení k prodeji časopisů vyrobených na území státu osobě, která byla oprávněna provozovat samostatnou živnost podle živnostenského řádu.⁶⁴ Technický pokrok doby konce 19. stol. si vynutil právní úpravu prodeje tiskopisů pomocí strojů. K němu novela vyžadovala schválení seznamu prodáváných tiskopisů státním orgánem.

Pro úplnost přehledu vývoje tiskového práva v Rakousku ve II. pol. 19. stol. je třeba uvést ještě zrušení daně z inzerátů, uzákoněné r. 1874, a zrušení kolkového poplatku z novin a kalendářů provedené r. 1899.⁶⁸ Obojí znamenala zlepšení hospodářských podmínek tisku. První však prospívala převážně časopisům spjatým s buržoazními vrstvami, jejichž příslušníci inzerce používali jako nástroje ekonomického vlivu na redakce.

V podobě, kterou tiskovým předpisům vtiskly poslední úpravy v 90. letech, rakouské tiskové právo platilo až do r. 1918. Pokusy vlády i poslanecké sněmovny na počátku 20. stol. o modernizaci tiskových zákonů byly neúspěšné.⁶⁹

Vývoj tiskového práva platného na Slovensku, zahrnutém v uherském státním rámci, byl jednodušší.

Počátky právní úpravy svobody projevu v tisku v Uhrách byly položeny, stejně jako v rakouské části habsburské monarchie, v buržoazní revoluci r. 1848. Jako výsledek revolučních snah maďarské buržoazie byl tehdy vydán tiskový zákon.⁷⁰ Ten, až na období bachovského absolutismu, byl až do počátku I. světové války základní normou uherského tiskového práva. Stejně jako rakouský tiskový zákon vytvářel možnosti pro omezování tisku státem, ovšem některá liberální opatření uherského tiskového práva uzákoněná za revoluce musela být v Rakousku, v závislosti na jeho odlišném politickém vývoji, pomalu a s obtížemi prosazována až do 60. let minulého století. Uherský tiskový zákon zrušil předběžnou cenzuru a koncese, zaváděl pro vydávání časopisů instituci oznámení a příslušnost porotních soudů pro projednávání tiskových deliktů. (Porotní tiskové soudy byly v praxi vytvářeny až do r. 1867, nejdříve v Pešti, Debrecíně, Trnavě a Prešově).⁷¹

Na druhé straně překážkou rozvoje tisku byl požadavek kaucí pro periodické tiskopisy politického charakteru. O politické nebo nepolitické povaze časopisu rozhodovaly orgány uherského státu. Zákon obsahoval řadu možností stíhání osob odpovědných za obsah tiskopisu a upravoval též konfiskaci včetně objektivního řízení.

Osoby odpovědné za obsah tiskopisu i za porušení pořádkových předpisů byly, stejně jako v Rakousku, postihovány podle obecných trestněprávních norem.⁷²

Roku 1914 byl v Uhersku vydán nový tiskový zákon.⁷³ Podle oficiálního stanoviska vlády měl odstranit mezery, které měla dřívější úprava a zamezit zneužívání tisku. Ve skutečnosti bylo záměrem vládnoucích statkářů a průmyslové velkoburžoazie zdokonalit a prohloubit dosah restriktivních norem tiskového práva.

Nový tiskový zákon ponechával u politických časopisů institut kaucí a upravoval v dosavadním rozsahu souběžnou cenzuru. Vedle toho rozšířil okruh osob odpovědných za obsah tiskopisu i jejich trestní odpovědnost v zásadě na úroveň přísnější rakouské úpravy. Podobně řešil také otázku tiskové opravy. Pozitivní, tisku prospívající ustanovení se týkala zakotvení přepravní povinnosti tiskopisů poštou a úpravy kolportáže tiskopisů. Pouliční prodej byl sice připouštěn, ale s řadou omezujících podmínek včetně úředního povolení. Novinkou byla zákonná ustanovení V. oddílu o pracovním poměru mezi vydavatelem časopisu a členy redakce. Podle nich byl např. odpovědný redaktor chráněn proti ukončení služebního poměru ze strany vydavatele, nejméně jednoroční výpovědní lhůtou.

Pro trestní proces ve věcech tiskových, upravený v r. 1896 obecným předpisem,⁷⁴ a pak v oddíle IV. tiskového zákona z r. 1914, je charakteristická snaha o urychlení tiskového řízení. Demokratický prvek příslušnosti porotních soudů pro tiskové delikty zůstal zachován jako prostředek pro realizaci represivních záměrů vlády. V případech,

kdy porotní soudy odmítaly plnit úlohu poslušného nástroje, byla uzákoněna možnost odebrání případu místně příslušné porotě a přikázat ho jiné porotě.

Poznámky

- 1 Lenin, V.I., Spisy, sv. 32, str. 525-526
- 2 Text I. pražské petice v původní i upravené verzi uvádí J.M. Černý, *Boj za právo*, část I., Praha 1893, str. 5-17.
- 3 K tomu viz *Pražské noviny* 1848, str. 88, 99 a dále např. J.M. Černý, c.d., str. 18, Roubík Fr., *Časopisectvo v Čechách v letech 1848-1862*, Praha 1930, str. 11, Hrabánek, J. *Soustava čs. práva tiskového*, Praha - Brno 1934, str. 16. (Zde i na jiných místech neuvádějí Hrabánek a Roubík shodná data: Hrabánek má většinou na mysli počátek provádění v Čechách, Roubík den vydání ve Vídni). Tobolka, Z., *Politické dějiny čsl. národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl I., Praha 1932, str. 41. Vaněček, V., *Dějiny státu a práva v Československu do r. 1945*, Praha 1975, str. 306 a násl.
- 4 Jak uvádí Roubík, c.d. str. 27, v Praze v r. 1848 vycházelo 66 titulů periodického tisku.
- 5 *Národní noviny* 4.4. 1848, str. 3, srovnej J.M. Černý, c.d. 84, Kazbunda, K., *České hnutí r. 1848*, Praha 1929, str. 133, Miřička, A., *Tiskové právo*, Brno 1937, str. 2. Teprve tento tiskový řád chybně považuje za opatření rušící cenzuru.
- 6 Jak uvádějí *Národní noviny* dne 4.4. 1848, str. 3, členy komise byli K.J. Erben, V. Hanka, K. Havlíček, Fr. Palacký, K. Sabina, V.V. Tomek, J.K. Tyl, J.E. Vorel.
- 7 Roubík, c.d., str. 15
- 8 SUA, presidiální registratura pražského místodržitelství, oddělení 1846-1849, Sg 16/117, viz též Kazbunda, c.d. str. 175 a n.
- 9 Kazbunda, c.d. str. 159
- 10 *Provinciální sbírka zákonů* č. 1150 a 1151/1848.
- 11 SUA, presidiální registratura pražského místodržitelství, oddělení 1846-1849, Sg 16/143.
- 12 *Pražské noviny* č. 54 ze dne 3.X. 1848.
- 13 Černý, c.d. str. 483.
- 14 Roubík, c.d. str. 19.
- 15 *Patent* č. 152 ř.z. ze dne 4.3. 1849.
- 16 K tomu Černý, c.d. str. 580.
- 17 *Patenty* č. 161 a 162 ř.z. ze dne 13.3. 1849.
- 18 "Bez povolení vojenského úřadu se nemá ničehož tisknouti a uveřejniti". *Pražské noviny* 849, str. 85.
- 19 *Zpráva v Pražských novinách* 1849, str. 99 ze dne 24.5. 1849.
- 20 Roubík, c.d. str. 49. Byly to vládní "Pražské noviny" a "Pražský prstonárodní list", který téhož roku zanikl pro nedostatek odběratelů, srovnej také Tobolka, c.d. díl I., Praha 1932, str. 185-6.
- 21 *Pražské noviny* 1852, str. 64.
- 22 *Císařské nařízení* č. 163 ř.z. ze dne 6.VII. 1851. Úředních výstrah bylo r. 1851 použito např. proti známému Havlíčkovu listu "Slovan" vydávanému tehdy v Kutné Hoře, Roubík c.d. str. 50.
- 23 Viz pozn. č. 49. Odpovědnost za tiskové delikty podle něho uvádíme na str. 23 a n. v souvislosti s tiskovým zákonem z r. 1862.
- 24 *Tiskový řád* č. 122 ř.z. ze dne 27.V. 1852.
- 25 Takto hodnotil tiskový řád i pražský policejní ředitel. Tobolka, c.d., díl I., Praha 1932, str. 181.
- 26 K. Marx - B. Engels, *Spisy*, sv. 27, str. 469.
- 27 Dne 6.9. 1850 byla stanovena daň z novinových inzerátů 10 krejcarů, Roubík, c.d. str. 53.
- 28 Dne 27.X. 1857 byla zvýšená daň z novinových inzerátů na 15 krejcarů a stanoven kolkový poplatek 1 krejcar za každé číslo. Tamtéž str. 55.
- 29 K tomu Roubík, c.d. str. 58 a násl.
- 30 *Zákon o tisku* č. 6/1863 ř.z. ze dne 17.XII. 1862. Nabyl účinnosti dne 1.3. 1863.
- 31 Hrabánek, c.d. str. 19, chybně spojuje zrušení koncesí až s prosincovou ústavou z r. 1867.
- 32 Sládeček, J., *Tiskové právo trestní a policejní*, Kladno 1900, str. XVIII.
- 33 K. Marx - B. Engels, *Spisy*, sv. 11, str. 197.
- 34 Podle výnosů min. financí č. 163/1851 ř.z. ze dne 14.8. 1851 a č. 191/1851 ř.z. ze dne 22.9. 1851 ř.z. těmito ústavy byly např. Zemská hlavní pokladna v Praze, Brně a Opavě, sběrací pokladna v Mladé Boleslavi, Litoměřicích, Jičíně, v Písku, Čes. Budějovicích, v Olomouci, Jihlavě, Uherském Hradišti, Těšíně a Krnově.
- 35 *Prováděcí pokyny o nakládání s kaucemi v peněžních ústavech* byly vydány výnosem min. financí č. 67/1863 ř.z. ze dne 16.7. 1863.

- 36 K tomu viz. např.: Jacques, Abhandlungen zur Reform der Gesetzgebung Leipzig, 1874, str. 51.
- 37 Liszt, Fr., Lehrbuch des österreichischen Presserechts, Leipzig, 1878, str. 153.
- 38 K tomu podrobněji viz Sládeček, c.d. str. 95 a n.
- 39 Odpůrcem liberalizace ve veřejném životě byl na prvním místě císař. Srovnej Tobolka, c.d., díl II, Praha 1933, str. 77-78.
- 40 Tamtéž, str. 101.
- 41 Hrabánek, str. 101.
- 42 Liszt c.d. str. 137.
- 43 Viz např. Liszt, c.d. str. 162.
- 44 Termíny zabavení předstižně (preventivně) policejní a represivně policejní běžně používá odborná literatura např. Storch, c.d. str. 38 a n., Hrabánek, c.d. str. 159.
- 45 Viz pozn. č. 27.
- 46 Podrobně viz např. Storch Fr., Zabavení v právu tiskovém, Praha 1908, str. 43 a n.
- 47 Tisková novela č. 142/1868 ř.z. ze dne 15.X. 1868 a trestní řád č. 119/1873 ř.z. ze dne 27.5. 1873 budou vyloženy dále, zde jsou připomenuty pro celkovou charakteristiku institutu objektivního řízení.
- 48 Sládeček, c.d. str. 147.
- 49 Srovnej např. Liszt, c.d. str. 240 a n. Sládeček, c.d. str. 312 a n. Miříčka, c.d. str. 80.
- 50 Např. Sládeček, c.d. str. 64 uvádí věk nejméně 30 let.
- 51 K tomu viz Sládeček, c.d. str. 24.
- 52 Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích - trestní zákoník rakouský č. 117/1852 ř.z., ze dne 27.V. 1852, účinný od 1.9. 1852.
- 53 Sládeček, c.d. str. 228-234 podává přehled stanovisek různých německých a rakouských autorů a sám pokus tiskového zločinu odmítá.
- 54 Zákon č. 7/1863 ř.z. ze dne 17.12. 1862.
- 55 Zákon č. 8/1863 ř.z. ze dne 17.12. 1862.
- 56 K tomu zejména: Vaněček, V., Dějiny státu a práva v Československu do r. 1945, Praha 1975, str. 383 a n. Malý, K., Policejní a soudní persekuce dělnické třídy ve 2. polovině 19. století v Čechách, Praha 1967, týž, Einige Bemerkungen zur Problematik der bürgerlichen Freiheiten in der Zeit des Dualismus, v publikaci Die Freiheitsrechte und die Staatstheorien im Zeitalter des Dualismus, Budapest 1966, str. 37 a n.; týž Česká dělnická třída a rakouský stát, AUC Jurudica, č. 4/1970, str. 297-310.
- 57 Základní státní zák. č. 142/1867 ř.z.
- 58 Základní státní zák. č. 144/1867 ř.z. ze dne 21.XII. 1867.
- 59 Zákony č. 32 a 33/1869 ř.z. ze dne 9.3. 1869.
- 60 K otázce porotních soudů srovnej např. Storch, Řízení trestní rakouské I., str. 21-38, Sládeček, c.d. str. 254 a n.
- 61 Zákon č. 142/1868 ř.z. ze dne 15.X. 1868.
- 62 Zákon o výjimečném stavu č. 66/1869 ř.z. ze dne 5.V. 1869.
- 63 Trestní řád č. 119/1873 ř.z. ze dne 23.V. 1873.
- 64 Požadavky sociální demokracie na "poskytnutí svobody pro tisk" z počátku 70.tých let shrnuje B Šmeral, Historické práce 1908-1940, Praha 1961, str. 51-52. "Úplná svoboda tisku, odstranění kolku a zrušení kauce při vydávání novin" byl jeden z bodů programu boje za nejširší politické svobody, uveřejněný v Dělnických listech dne 3.1. 1873.
- 65 R. 1873 pouze na území Prahy bylo 344 případů konfiskace, Hrabánek c.d. str. 20.
- 66 Tisková novela - zák. č. 161/1894 ř.z. ze dne 9.7. 1894.
- 67 Zákon o živnostech č. 227/1859 ř.z. ze dne 20.12. 1859 novelizovaný zák. č. 117/1883 ř.z.
- 68 Zákon č. 30/1874 ř.z. a zák. č. 261/1899 ř.z.
- 69 Osnova nového tisk. zák. - návrh tiskového výboru poslanecké sněmovny č. 1386 a č. 2578 příloh stenografických protokolů poslanecké sněmovny, zasedání XVII. z 1906, k tomu srovnej Miříčka, c.d. str. 87 a n.
- 70 Zákonný článek 18/1848.
- 71 Nařízení ministra spravedlnosti č. 307 ze dne 17.V. 1867.
- 72 Trestní zákoník - zák. čl. 5/1878 a trestní zákoník přestupkový - zák. čl. 40/1879.
- 73 Zákonný čl. 14/1914 doplněný téhož roku zák. čl. 41/1914.
- 74 Trestní řád - zákoný čl. 33/1896.

Zur Entwicklung des Presserechtes in den böhmischen Ländern nach dem Jahre 1848

Ladislav Soukup

Zusammenfassung

In den böhmischen Ländern reichen die Anfänge des bürgerlichen Presserechtes in die Zeit der bürgerlichen Revolution zurück, wo die Pressefreiheit als eines der fortschrittlichen Postulate zur Durchsetzung gebracht werden sollte. Im März 1848 wurde bei uns die Pressezensur aufgehoben. Der Prager Nationalausschuss bereitete den Entwurf eines Pressegesetzes mit einer Reihe demokratischer Massnahmen vor, das zugleich dem Staatsapparat die Kontrollmöglichkeit über Editionstätigkeit wahren wollte. Auch die Wiener Regierung erliess liberale Massnahmen im Bereich der Presse. In den Verfassungsentwürfen wurde gleichfalls die Frage der Meinungs- und Pressefreiheit im revolutionären Geist behandelt. Nach der Verkündung des Ausnahmezustandes wurde die Pressefreiheit immer mehr eingeengt. In kurzer Zeit gingen fast alle tschechischen Zeitschriften mit politischem Charakter ein. Die in den fünfziger Jahren erlassenen neuen Strafrechtsvorschriften regelten auch die Fragen des Presserechtes. Die Presseordnung aus dem Jahre 1852 verschärfte noch weiter die Bedingungen für eine Realisierung der Pressefreiheit. Sie führte die Institution der Kautions auch für unpolitische Zeitschriften und eine Vorzensur ein, erweiterte die Möglichkeiten zur Verfolgung der verantwortlichen Personen. In jeder Hinsicht erstrebte sie eine staatliche Oberaufsicht über die Presse.

Nach dem Ende des Absolutismus wurde Ende 1862 ein neues Pressegesetz herausgegeben. Es ermöglichte die Ausübung der Meinungsfreiheit in der Presse in weitaus liberalerer Weise als die früheren Vorschriften. Es wurde zur Grundnorm für das Presserecht in Österreich bis zum Untergang der Monarchie und wurde samt seinen Novellen in die Rechtsordnung der ČSR übernommen. Hier bildete es weiterhin die Basis der rechtlichen Regelung der Presseverhältnisse im westlichen Teil der Republik. Es regelte alle wesentlichen Fragen der Ausübung der Meinungsfreiheit in der Presse. Daneben verblieben selbständig jene gewerberechtlichen Bestimmungen bestehen, die den Druck, die Herausgabe und den Handel mit Druckschriften regelten. Das Pressegesetz formulierte einige Grundbegriffe des Presserechtes, enthielt Ordnungsbestimmungen und Straftaten, die durch den Inhalt einer Druckschrift begangen werden konnten. Es regelte die Verantwortlichkeit des Autors, des Redakteurs und weiterer Personen, objektive Verfahren, die Einstellung einer Zeitschrift usw.

Die Frage der strafrechtlichen Verantwortung für Pressedelikte regelte das Pressegesetz aus dem Jahre 1862 ebenso wie die früheren österreichischen Pressevorschriften durch den allgemeinen Hinweis auf die Bestimmungen des Strafgesetzes aus dem Beginn des Bachschen Polizeiabsolutismus. So konnte in Übereinstimmung mit den Interessen der Staatsführung die Meinungsfreiheit in der Presse eingeschränkt werden. Das Strafgesetz belass nämlich sehr weitgehende Möglichkeiten für die Verfolgung von Pressedelikten. Es umriss eine zahlenmässig grosse Gruppe von Personen, die wegen eines Presseverbrechens strafrechtlich belangt werden konnten. Dazu gehörten alle, die sich an der Schaffung und Verbreitung von Druckschriften beteiligt hatten. Die

Pressdelikte im Strafgesetz hatten die dafür typischen Kautschukformulierungen. Bei allen durch die Presse begangenen Inhaltsdelikten musste den Angeklagten vor Gericht dolose Handlungsweise nachgewiesen werden. Sonst konnten sie lediglich wegen Fahrlässigkeit belangt werden.

Einen wichtigen Meilenstein in der Entwicklung des österreichischen Presserechtes bedeutete die Verfassung vom Dezember 1867. Die auch die Pressefreiheit beinhaltende Meinungsfreiheit wurde in Art. 13 des Gesetzes über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger verankert. Ein weiteres der die Dezemberverfassung bildenden Gesetze, das Gesetz über die richterliche Gewalt, wies in Art. 11 die Verhandlung von Inhaltsverbrechen den Schwurgerichten zu. Dieser Grundsatz wurde i.J. 1869 realisiert, und die Schwurgerichte erliessen oft Urteile mit Freisprüchen.

Die Liberalisierung der Regelung der Presseverhältnisse nahm nach Erlassung der Dezemberverfassung mit der Pressenovelle aus dem J. 1868 ihren Fortgang, die einige bisherige repressive Massnahmen gegenüber der periodischen Presse milderte. So wurde z.B. die Verantwortung des Zeitschriftenredakteurs eingeeengt.

Die in der Dezemberverfassung verankerten formalen Garantien der Bürgerrechte einschliesslich der Pressefreiheit wurden bald nach ihrer Verkündung durch das Gesetz über den Ausnahmezustand aus dem J. 1869 geschmälert. Aufgrund dieses Gesetzes waren die Verwaltungsorgane berechtigt, sehr gewichtige Eingriffe in die Pressefreiheit vorzunehmen.

Die im Jahre 1873 erlassene österreichische Strafprozessordnung übernahm die bisherigen Prozessbestimmungen über Pressesachen. Es enthielt nur partielle Abänderungen, die eine Verschärfung der Repression der Presse bedeuteten.

Eine Milderung der rechtlichen Regelung der Presseverhältnisse in Österreich erfolgte dann in den neunziger Jahren. Die Pressenovelle aus dem J. 1894 hob die Kautionen für die Herausgabe der periodischen Presse auf und führte auch weitere günstige Bedingungen für die Herausgabe von Zeitschriften ein.

OBECNÍ SAMOSPRÁVA V ČESKÝCH ZEMÍCH V OBDOBÍ BURŽOAZNÍ REPUBLIKY

Karel Schelle

Recepčním zákonem z 28. října 1918 byla převzata kompletní rakouská územní samospráva. Její počátek můžeme spatřovat v roce 1849, kdy byla poprvé právně upravena v tzv. Stadionově obecním zřízení zakotveného v zákoně č. 170 ř.z., jenž byl vyhlášen 20. března 1849. Buržoazie při její obhajobě vycházela z koncepce o existenci "přirozených" společenských útvarů na územním podkladě, mající jistá přirozená práva, jako obdoba přirozených práv fyzických osob. Vytvořením územních samosprávných útvarů se sledovalo jednak vytvoření zdání spravedlivého nadtřídního uspořádání státu, "v němž by obyvatelstvu určitých místních svazků" byla dána možnost, aby nezávisle na vlastní státní správě si vyřizovalo "jisté věci samo". Zároveň tyto útvary místní samosprávy měly plnit úlohu jakýchsi obhájců národních zájmů a potřeb proti rakouským byrokratickým, z Vídně řízeným, státním orgánům. Konečně jak uvádí V. Vaněček "všeobecně byly možnosti, jež myšlenka samosprávy skýtala, chápána českou i německou buržoazií jako příležitost k tomu, aby si mezi sebou podle národních principů rozdělily vládu nad pracujícím lidem v jednotlivých obcích, okresech i zemích."¹ V období bachovského absolutismu v souvislosti s reorganizací politické správy však došlo k výrazným zásahům do samosprávné soustavy, mající za následek podstatné okleštění její pravomoci. Nové obecní zřízení bylo vydáno až roku 1859 zákonem č. 58 ř.z., z něhož byly realizovány pouze domovskoprávní předpisy. Důsledkem únorové ústavy č. 20/1861 ř.z. byl vydán říšský obecní zákon č. 18/1862 ř.z., jímž se vyměřovala základní pravidla, podle nichž se měly uspořádat obecní věci. V důsledku jeho realizace došlo v letech 1863-1864 k vydání příslušných zemských zákonů, kterými bylo vydáno obecní zřízení pro Slezsko (č. 17/1863 z.z.), Moravu (č. 4/1864 z.z.) a Čechy (č. 7/1864 z.z.). Hlavní orgány obecní samosprávy byly obecní výbor a obecní představenstvo, které se volily obecními příslušníky a tvořily tzv. obecní zastupitelstvo (obecní starší). Obecní představenstvo tvořil obecní starosta, jenž byl někdy označován jako primátor, purkmistr, obecní představený nebo měšťanosta, a obecní radní, z nichž první byl starostovým náměstkem. Obecní představenstvo ze svého středu volil obecní výbor, jenž měl usnášecí a dozírací pravomoc. Působnost obecních orgánů se dělila na vlastní a přenesenou, přičemž obě byly rozsáhlé.

Po vzniku republiky se právě obecní samospráva stala nejdiskutovanější částí celé samosprávné soustavy. Přitom je třeba zdůraznit, že diskuse o této problematice v podstatě pouze navázala na rozsáhlou polemiku, která na nejrůznějších úrovních začala již dlouho před 28. říjnem 1918.²

Vznikem republiky se však problematika obecní samosprávy dostala do zcela nové situace. Některé politické důvody, kterými byla samospráva v době monarchie obha-

jována, odpadly. Především obecní orgány přestaly plnit funkci jakýchsi "ochránců národních zájmů" před centrálně, z Vídně řízenými politickými úřady, což dalo podnět k zesílení hlasu zastáncům zrušení dvojkolejnosti veřejné správy. Zároveň však zvláště představitelé levicových složek tehdejšího politického života začaly více upozorňovat na tu skutečnost, že v těchto korporacích nemá buď žádné, nebo zcela nedostačující zastoupení dělnická třída. Problematika obecní samosprávy se dostala do zcela nového světla vytvořením soustavy místních národních výborů. Proto několik dnů po převratu přišlo Právo lidu s požadavkem na rozpuštění všech obecních zastupitelstev zvolených na základě majetkových výsad. Podobné návrhy byly prosazovány i některými místními Socialistickými radami nebo vzešly přímo z řad dělnické třídy. Toto stanovisko rovněž podporoval klub sociálně demokratických členů Národního shromáždění a zmínka o reformě obecní samosprávy se v zastřešené podobě objevila i v rezoluci z XII. sjezdu sociálně demokratické strany konaného v prosinci 1918.³

Rovněž představitelé buržoazie si byli vědomi, že alespoň pro vytvoření zdání demokratizace veřejné správy v nově vzniklé republice, je třeba provést určité ústupky a přikročit k některým reformním zásadám. Z tohoto hlediska se bezpochyby jevila jako nejvýhodnější obecní samospráva, která přece jen v rámci celého složitého systému buržoazní veřejné správy měla vzhledem ke svým kompetenčním možnostem druhořadé postavení. Z toho důvodu zdůrazňujíc Masarykovo heslo, že "podstata demokracie je v administraci a samosprávě" se organizace územní samosprávy především na nejnižším stupni, stala předmětem pozornosti ústředních orgánů téměř bezprostředně po vyhlášení samostatnosti.

Ze zápisů z porad Národního výboru v Praze je patrné, že problematika obecní samosprávy se dostala na pořad dne tohoto orgánu již 6. listopadu 1918. Na základě podrobné diskuse v ústavní komisi Národního výboru byla vytvořena tříčlenná subkomise (J. Hoetzel, B. Bobek a V. Joachim), která dostala za úkol předložit do osmi dnů osnovy jednak volebního řádu do obecních orgánů a jednak novely k obecnímu zřízení. Z jejich podnětu také došlo ke svolání porady Svazu českých měst a okresů na 10. a 13. listopad 1918, na níž byly diskutovány návrhy prvních verzí osnov.⁴ Tím však činnost této komise skončila protože další legislativní přípravy byly přeneseny na půdu prozatímního Národního shromáždění, které se 14. listopadu 1918 sešlo poprvé.

Předmětem pozornosti Národního shromáždění se nejprve stala reforma volebního práva do obcí, o nichž bylo zahájeno jednání již 26. listopadu 1918 na základě návrhu skupiny poslanců v čele se sociálním demokratem A. Meissnerem.⁵ Brzy na to 1. prosince 1918 byl předložen návrh na vypracování zákona o obecním zřízení, který byl 10. prosince 1918 předán ústavnímu výboru. Zároveň se rozpoutala diskuse i na stránkách denního tisku.⁶

Ústavní výbor věnoval projednání obou osnov více než dvacet schůzí, jejichž výsledkem byly dvě zpracované zprávy předložené 9. a 15. ledna 1919 Národnímu shromáždění. První se týkala volebního práva, druhá obsahovala návrh na novelu k obecnímu zřízení.

Jednání v plénu Národního shromáždění začalo na 19. schůzi 22. ledna 1919 nejprve o volebním řádu, který byl po několikadenní diskusi přijat a publikován ve Sbírce zákonů a nařízení pod číslem 75.⁷ Volební právo bylo přiznáno všem osobám, které měly v obci alespoň tříměsíční pobyt a nebyly určitým způsobem diskvalifikovány. K ztrátě volebního práva mohlo dojít buď ze zákona nebo výrokem soudu. Volitelný byl ten, kdo splňoval

podmínky aktivního volebního práva, věk 26 let a roční pobyt v obci. Důvody vylučující z volebního práva bylo zaměstnání u orgánu nad nimž mělo obecní zastupitelstvo dohlédací moc, resp. v těch, které dohlížely nad obcí, neplacení veřejných dávek a příbuzenství s jiným členem obecní rady. Zákon stanovil, že každý byl povinen nejen volit, ale i přijmout funkci, do níž byl zvolen, pokud nešlo o výjimky stanovené zákonem. Tak se voleb nemusel účastnit ten, komu bylo více než 70 let, byl nemocen, vzdálen místa svého bydliště apod. Od povinnosti přijmout volbu do obecního orgánu byli osvobozeni například vojáci z povolání, ženy, osoby starší 70 let atd. V další části zákona byl stanoven počet členů obecních zastupitelstev, a to vzhledem k počtu obyvatelstva od 9 do 60, a délka jejich funkčního období: pro první volby tři, a pro další čtyři roky.⁸

Jednání o návrhu novely k obecnímu zřízení v plénu Národního shromáždění začalo 31. ledna 1919. Po úvodním vystoupení zpravodaje J. Brabce se přistoupilo ke generální debatě, která byla ukončena 6. února 1919 a zároveň byla zahájena rozprava podrobná. Příští den byl návrh novely po menších úpravách přijat jako zákon č. 76 Sb. z. a nař.⁹

Především je třeba zdůraznit, že novela k obecnímu zřízení platila pouze pro české země a navíc se jednalo, jak bylo také zdůrazněno i zpravodajem ústavního výboru, pouze o částečnou kodifikaci, reagující nejnutnějšími změnami a doplňky na zastaralá a nedostatečná ustanovení dosavadních obecních zřízení.

Úvodní ustanovení obecního zřízení pojednávající o obecním území nedoznala pronikavějších změn. Učinila pouze bezpředmětnou císařskou sankcí a suspendovala ustanovení o zemském sněmu. Na přechodnou dobu ovšem mělo značný význam ustanovení § 23 novely, jež výrazně modifikovalo paragrafy 2-4 obecního řádu, poněvadž zmocňovalo vládu, aby v přechodné době do konce roku 1919 slučovala nebo rozlučovala obce a měnila obecní a okresní hranice, aniž by byla vázána jakoukoli předepsanou formalitou. Toto zmocnění bylo potom postupně prodlužováno zákony č. 117/1921 Sb. z. a nař., č. 406/1922 Sb. z. a nař., č. 257/1923 Sb. z. a nař. č. 298/1924 Sb. z. a nař. až do roku 1924, za předpokladu, že bylo řízení zahájeno do konce roku 1920. Jako doplněk tohoto paragrafu je třeba považovat výnosy ministerstva vnitra č. 5761 z 21. února 1919 a č. 9600 z 18. března 1919 adresované zemským politickým správám v Praze, Brně a Opavě, jímž bylo uloženo provést prostřednictvím okresních politických správ soupis případů, na něž se § 23 novely vztahoval.¹⁰

V důvodové zprávě k § 23 bylo sice uvedeno, že "tato neobmezenost zmocnění daného vládě nijak není nebezpečná se stanoviska autonomie, jelikož jest na krátkou poměrně dobu, a jest samozřejmé, že vláda při své ústavní odpovědnosti musí přes to jednati jen na základě úředně opatřeného materiálu statistického a přirozeně v úzkém kontaktu s dotčenými obcemi...",¹¹ u odborné veřejnosti se však toto zmocnění nesetkalo s jednoznačným ohlasem. Nejenže den před přijetím novely to označil J. Hoetzel v Národní politice za "správní diktaturu vlády",¹² ale se svými výhradami přišli i někteří další významní představitelé správní vědy a vědy správního práva.¹³ Jak se také skutečně ukázalo, ustanovení § 23 vyvolalo nejen pochybnosti politické, ale naráželo především v praxi na řadu obtíží, vyvolaných interpretačními nejasnostmi. Navíc vláda byla nucena z důvodů nadměrného zatížení množstvím žádostí, usnesením z 30. července 1919, zmocnit k jejich přímému vyřízení ministra vnitra. To vyvolalo další diskusi o legalitě přenesení této kompetence.¹⁴ Zároveň na základě vládního návrhu¹⁵ byl vydán zákon č. 295 Sb. z. a nař. z 27. května 1919, kterým byl ministr vnitra zmocněn, "aby v případě, kde jedná se o

sloučení nebo rozloučení obcí a podle výsledků šetření jeví se to potřebným nebo účelným před provedením sloučení nebo rozloučení" jmenovat správní komisi, která měla hned převzít správu v příslušných obcích.

Významné změny přinesla novela jak v nomenklatuře, tak v samotné organizaci obecních orgánů. Rozeznávala čtyři druhy orgánů: obecní zastupitelstvo, obecní radu, starostu (jeho náměstký) a komise. Obecní zastupitelstvo nastupovalo na místo obecního výboru a obecní rada na místo obecního představenstva. I když název "obecní (městská) rada" byl pro tento orgán užíván běžně i před vydáním novely, nebyl zákonně až do roku 1919 sankcionován. Zároveň u obecních orgánů došlo novelou k sjednocení jejich názvů pro něž promiscue byla v různých právních normách užívána různá označení (např. "obecní starší", "obecní představený" atd.). Konečně se novelou odstranil názorový rozpor, zdali dřívější obecní výbor tvoří sbor či nikoli, zcela jednoznačným ustanovením paragrafů 1 a 7, kde bylo konstatováno, že "obecní rada tvoří sbor, který za předsedání starostova usnází se o všech věcech, které podle zákona nejsou výslovně vyhrazeny obecnímu zastupitelstvu, nejsou vzneseny na starostu".

Obecní zastupitelstvo skládající se z 9 až 60 členů podle počtu obyvatelstva, bylo voleno všemi k volbě oprávněnými voliči. Virilisté byli zrušeni. Zastupitelstvo ze svého středu dále volilo obecní (městskou) radu, skládající se ze starosty, jeho náměstka (popř. náměstků), a členů rady. Počet všech dohromady činil jednu třetinu členů obecního zastupitelstva. Z toho důvodu byl nejnižší počet zastupitelstva určen číslicí devět, aby bylo možné vytvořit třetinu. Obecní zastupitelstvo ze svého středu rovněž volilo starostu a jeho náměstka. V případě, že mělo alespoň 24 členů byli voleni náměstkové dva.

Podstatně se novelou změnilo postavení starosty, který až doposud sám vedl běžnou obecní agendu. Obecní rada byla do té doby jen jeho poradním orgánem. Od vydání novely se však změnila v usnášecí sbor o všech záležitostech vlastní i přenesené působnosti, které nebyly vyhrazeny obecnímu zastupitelstvu.¹⁶

Právem obce bylo si zřizovat poradní a přípravné sbory ve formě komisí. Komise, které byly fakultativní, byly zřizovány většinou ke správě obecních podniků a ústavů. Obligatorně byly pouze určeny komise finanční a letopisecká.

Ustanovení o finanční komisi znamenalo výrazné novum v obecním zřízení. Polovina jejich členů byla volena obecním zastupitelstvem a druhá polovina jmenována příslušným dohlédacím úřadem. Jednalo se tedy o výrazně reakční zásah do obecního zřízení, čímž mělo být alespoň částečně neutralizováno všeobecné volební právo kodifikované pro obecní volby zákonem č. 75/1919 Sb. z. a nař.

Zavedením demokratických zásad ve volebním právu do obcí mělo pro politické složení obecních orgánů dalekosáhlé důsledky, značně pozměnilo stranicko-politickou strukturu obecních orgánů, v jejichž čele se ocitli mnohdy zástupci socialistických stran. Tento vývoj bylo možné předpokládat již v době přípravy volební reformy, proto si zástupci buržoazních stran snažili vymoci alespoň částečnou kompenzaci v podobě finančního hospodářství nedemokratickým složením finančních komisí. Z toho důvodu se jim také dostalo rozsáhlé pravomoci. Především měla právo kontrolovat veškeré obecní hospodářství a odvolávat se proti všem usnesením obecního zastupitelstva finanční povahy s odkládacím účinkem, což znamenalo, že do projednání stížnosti nesmělo být usnesení voleného orgánu provedeno. Dále měla komise právo tzv. preventivní kontroly v

podobě zkoumání obecních rozpočtů a účtů, které musely být vždy předloženy se všemi doklady a žádoucím vysvětlením.¹⁷

Vzhledem k reakčnímu charakteru ustanovení o finančních komisích nás jistě nepřekvapí, že se stalo okamžitě předmětem rozsáhlé kritiky. Již při projednávání osnovy novely k obecnímu zřízení v ústavním výboru Národního shromáždění poslanec za socialistickou stranu E. Franke je nazval "kuratelou obecního zastupitelstva".¹⁸ S ostrou kritikou vystoupili i další poslanci socialistických stran, k nimž se přidal hlavně sociálně-demokratický tisk.¹⁹ Výhrady byly především proti tomu, že kontrola obecních financí byla z poloviny v rukou nevolených orgánů. Na jejich nátlak musel být proto § 14 alespoň doplněn ustanovením, že dohlédací úřad bude sice jmenovat polovinu jejich členů, ale až po dohodě s politickými stranami v místě zastoupenými. Konečné stanovisko socialistických poslanců k finančním komisím vyslovil L. Aust: "Seznáme-li v praxi, že komise dobře slouží veřejnému zájmu, budeme jejich činnost všemožně podporovat a zdokonalovat, v opačném případě postaráme se o to, aby včas zmizely a nezpůsobily škody demokracii v obcích".²⁰

S navrhovaným zněním ustanovení o finančních komisích, které předpokládalo jejich vytvoření pouze v obcích nad 500 obyvatel, však nesouhlasila ani pravice. Proto na jejich nátlak bylo toto ustanovení dodatečně ústavním výborem upraveno tak, že tyto komise měly být vytvořeny ve všech obcích bez ohledu na počet obyvatel.²¹

Návrh socialistických poslanců na zrušení ustanovení o finančních komisích tedy neprošel, naopak na nátlak pravice byla rozšířena jeho působnost na všechny obce. Finanční komise se tím staly jakousi "obecní horní sněmovnou", která mohla vetovat některá usnesení voleného orgánu. Autoři novely si rovněž vymohli, že se rozhodnutí v celé řadě případů přeneslo na dohlédací úřad. Stalo se tak především při plánování větších výdajů mimo rozpočet, při rozkrádání obecního kmenového majetku, v případě zvýšení obecní přírážky starého poplatku o více než 20 %. Dále v případě, že podala námitku v obcích do 10 000 obyvatel nejméně desetina voličů, a ve větších obcích nejméně 5 000 oprávněných voličů. Důvod tohoto ustanovení byl zcela zřejmý. Mělo se tím zabránit majorizaci majetných voličů, kteří tím byli zabezpečeni proti tomu, aby obecní rady zvolené všeobecným hlasovacím právem nemohly sáhnout z důvodu sanování obecních financí na jejich majetek.

Nově bylo rovněž v novele vymezeno postavení "obecních úředníků", kterým bylo v § 9 přiznáno místo a poradní hlas v zastupitelstvu, radě i komisích, pokud se projednávala otázka patřící do oboru jejich činnosti.

V novele bylo dále upraveno postavení tzv. dohlédacího, tedy dozorčího úřadu (paragrafy 6 a 22), jinak též "vyššího úřadu, který má dozor nad hospodařením obce" (§ 10), "nadřízeného úřadu správního" (§ 11), "širšího sboru samosprávného" (§ 20), kterým byl podle důvodové zprávy míněn v Čechách okresní výbor a v dalším instančním pořadí zemský (správní) výbor. Na Moravě to byl zemský výbor, ale když šlo o oblast přenesené obecní působnosti byl jím politický úřad I. instance.²²

Kromě pravidelných orgánů obecní samosprávy existovaly ještě tzv. mimořádné orgány obce, k nimž náležel vládní komisař a správní komise. Jejich vytvoření přicházelo v úvahu v případě rozpuštění obecního zastupitelstva zemským úřadem, kdy nastupovala povinnost tohoto úřadu učinit "opatření jichž je zapotřebí". To znamenalo, že okresní úřad stanovil pro obec přechodný orgán, a to buď vládního komisaře (orgán

monokratický) nebo správní komisi (orgán kolegiální), případně oba zároveň s tím, že správní komise se stala pouze poradním orgánem vládního komisaře, který vedl správu obecních věcí "do času až bude nové zastupitelstvo dosazeno". K tvorbě těchto mimořádných obecních orgánů docházelo především po převratu, a to v některých velkých městech, jako např. v Praze, Brně, Jihlavě, Olomouci atd., nebo ve větších obcích, které byly sice převážně české, ale samosprávné orgány měly v rukou Němci.²³

V oblasti působnosti obecních orgánů nedošlo k výraznějšímu posunu. Pouze § 20 stanovil pět oblastí, jejichž správa měla přejít na politické orgány. Jednalo se o věcné náklady na obecní školství, bezpečnost a polní policii, zdravotnictví a mravnostní policii, stavbu a udržování silnic a správu chudobinců a dobročinných ústavů. I když se zpravodaj ústavního výboru J. Brabec při svém vystoupení na plenárním zasedání Národního shromáždění snažil v souladu s důvodovou zprávou přesvědčit poslance o tom, že jde o pouhé "odlehčení, ulehčení, pomoc" a že místní samospráva nemá být tímto ustanovením porušena²⁴, návrh ustanovení § 20 se stal předmětem bouřlivější diskuse představitelů jednotlivých politických směrů zastoupených v Národním shromáždění. Především převedení správy obecního školství na státní orgány bylo napadeno zástupci socialistických stran, což nakonec vyústilo v podání návrhu skupiny poslanců v čele s J. Stivínem. V něm bylo doporučeno, aby tyto obory byly převedeny nejprve na širší samosprávné sbory a teprve v případě nezbytnosti na státní správu.²⁵ Odmítavý postoj k ustanovení § 20 pramenil z obavy, aby tak důležité záležitosti jako je správa školství a chudinských záležitostí nebyly vydány na pospas státní byrokracii. Návrh socialistických poslanců byl přijat a text této části novely upraven.

Přenesení působnosti na stát v § 20 vyjmenovaných oblastí se mělo stát zvláštním zákonem, a to do jednoho roku (§ 21). Vláda však tento úkol nestačila splnit, a tak 13. ledna 1920 předložila Národnímu shromáždění vládní návrh, podle něhož stanovená lhůta se prodlužovala do konce roku 1921.²⁶ Po vcelku hladkém projednání v ústavním výboru²⁷ byl návrh Národním shromážděním 18. března 1920 schválen (zákon č. 164/1920 Sb. z. a nař.). Z řady důvodů však i v této prodloužené lhůtě došlo pouze k převedení zdravotní a mravnostní policie zákonem č. 332/1920 Sb. z. a nař., bezpečnostní policie zákonem č. 165/1920 Sb. z. a nař. a některé další věci zákonem č. 88/1920 Sb. z. a nař. o státní regulační komisi. Oblast řízení obecního školství a péče o chudé tedy převedeny nebyly.

Novela k obecnímu zřízení tedy na jedné straně přinesla řadu demokratických prvků. Byly zrušeny nařízení o zastoupení virilistů a ustanovení moravského obecního zřízení o zvláštním postavení velkostatku v obci. Členům obecních orgánů byly předepsány diety, aby se umožnilo i příslušníkům proletariátu zastávat funkce v obecní samosprávě. Korrupci mělo překazit nové ustanovení o inkompabilitě, které zakazovalo členům obecních orgánů zúčastnit se na dodávkách a pracích zadáných obcí a hlasovat ve věcech, na kterých mají oni sami, jejich rodina nebo jejich akciová společnost soukromý zájem. Všechny palčivé problémy samosprávy však vyřešeny nebyly a ani se neuskutečnila unifikace obecního zřízení v českých zemích a na Slovensku, i když při projednávání návrhu v ústavním výboru byly právě proti této skutečnosti podány důrazné námitky. Veškeré další změny byly odkázány na vydání nového obecního zřízení, k čemuž mělo dojít v souvislosti s reformou politické správy. Novela k obecnímu zřízení byla tedy typickým příkladem tehdejší kompromisní politiky buržoazních a socialistických stran.

Přes řadu demokratických ústupků však ponechávala buržoazním kruhům dost pozic, které mohly využít jako východisko pro upevnění své moci v samosprávě v budoucnu.²⁸

Částečná reforma obecního zřízení, která vedle úpravy volebního práva do obcí byla bezesporu nejvýznamnějším produktem legislativní činnosti prozatímního Národního shromáždění ve vztahu k obecní samosprávě, nebyla však jediným případem, kdy se tento nejvyšší zákonodárný orgán obecními záležitostmi zabýval. Vedle méně významných návrhů, jako bylo zrušení židovských obcí, které se vymykaly z rámce obecního zřízení, postavení obecních úředníků německé národnosti v Olomouci a především převedení matrik z církevních úřadů na obecní úředníky, to bylo především zlepšení pracovních poměrů samosprávných úředníků, a to jak na úrovni obcí, tak okresů. Na základě několika návrhů a po projednání v ústavním výboru²⁹ došlo k vydání zákonů č. 443/1919 Sb. z. a nař. a č. 444/1919 Sb. z. a nař. jimiž se materiální nároky samosprávných zaměstnanců uznaly za veřejnoprávní a jejich platy byly určeny v relacích odpovídajících příslušným kategoriím státních zaměstnanců v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a k jejich uznání jako důležité byrokratické složky vedle státních zaměstnanců.³⁰ Brzy tato platová úprava byla rozšířena i na cestmistry při silničních okresních výborech a předmětem zájmu Národního shromáždění se stala rovněž úprava poměrů okresních zřízenců. Materiální postavení samosprávných úředníků a dalších zaměstnanců se tím sice podstatně zlepšilo, obecní finance, které již tak byly v zcela dezolátním stavu, tím po úpravě učitelských platů provedené zákonem č. 287/1919 Sb. z. a nař., dostaly další citelnou ránu. Finanční zdroje obcí nebylo možné, jako tomu bylo u státu zvyšovat, a dávkový systém vedle dalších subsidiárních pramenů nestačil. Navíc vláda nové uspořádání samosprávných financí stále odkládala. Obecní pokladny tedy nikdy neoplývaly velkými finančními částkami, proto také 26. března 1919 přijalo Národní shromáždění rezoluci, v níž byla požadována sanace obecních financí.³¹ Ani poté však nedošlo k výraznějšímu zlepšení.

Novela k obecnímu zřízení se pochopitelně částečně vztahovala i na tzv. statutární města neboli města se zvláštním statutem, která jakožto zvláštní samosprávné korporace byla zároveň povolána k tomu, aby v přenesené působnosti vykonávala politickou správu v první instanci, tedy byla postavena na úroveň okresním politickým úřadům. V Čechách to byla Praha a Liberec, na Moravě Brno, Jihlava, Olomouc, Znojmo, Uherské Hradiště a Kroměříž a ve Slezsku Opava a Frýdek. Zvláštností bylo především to, že starosta, který zároveň vykonával funkci okresního hejtmána, musel být potvrzován vládou (dříve panovníkem). Z těchto statutárních měst zvláštní postavení postupně získaly Praha, Brno a Olomouc, vzhledem k tomu, že v prvních letech republiky, došlo ke spojení těchto měst s okolními obcemi, čemuž musela být přizpůsobena a nově právně upravena jejich správa.³²

* * *

Na další významnější zásah do oblasti územní samosprávy na úrovni obcí si československá veřejnost musela počkat do roku 1921, kdy 12. srpna byl vydán zákon č. 329 Sb. z. a nař., označovaný jako tzv. první finanční novela, kterou se upravovalo finanční hospodářství obcí. Došlo jím především k přesnějšímu a preciznějšímu vymezení vzniku a postavení finančních komisí. K údajnému zlepšení finanční situace bylo obcím dovoleno zcizovat kmenové jmění a disponovat nemovitostmi, aby se tak zvýšil výnos jejich vlastního jmění. Ze státního rozpočtu se jim přikazovala polovina výnosu splatné

domovní daně, všem samosprávným svazkům dohromady 40 % výnosu z daně z obratu, zemím čistý výnos pozemkové daně, přírážkami k dani z lihu podle zákona č. 678/1920 Sb. z. a nař. a 7 mil. korun ročně místo dosavadního výnosu přírážky k dědickým poplatkům. § 27 finanční novely dovoloval obcím přinutit velké podniky k příspěvku na vydání, která vznikla jejich provozem nebo tím, že velký počet jejich zaměstnanců v obci bydlel. Dále došlo k přesnému formulování a sjednocení předpisů o vedení účetnictví obcí a obecních výdělečných podniků v českých zemích a na Slovensku. Později byly rozvedeny předpisy o sestavení a schválení rozpočtů, formulovány rozdíly mezi řádnými a mimořádnými příjmy a zakázány přesuny mezi nimi. Kromě toho byla vláda zmocněna vydat vzorová pravidla pro hlavní typy obcemi vybíraných poplatků a stanovit podle potřeby jejich maximální výši, což se stalo vládním nařízením č. 143/1922 Sb. z. a nař., později doplněným vládním nařízením č. 15/1928 Sb. z. a nař.

Na neutěšený finanční stav obecních financí a na nutnost jeho zlepšení upozorňovala i řadu představitelů sociálně demokratické strany a později strany komunistické. Tak například ve dnech 7.-8. prosince 1919 se konal v Praze sjezd sociálně demokratických starostů a členů obecních zastupitelstev. V hlavním referátu poslanec J. Ulrich důrazně požadoval "zavést pořádek do obecní správy, zkonzolidovat obecní finance a vrátit ztracenou důvěru správě obcí. Aby se docílilo ozdravení obecní správy, musí se celá řada funkcí přenést na stát a na ty sbory samosprávné, které se po reorganizaci veřejné správy v budoucnu zřídí".³³ O rok později J. Ulrich přišel s požadavkem aby sociálně demokratická strana vypracovala nový komunální program, který by podle něho měl obsahovat následující hlavní body:

- Odstranit všechno zbytečné poručníkování nadřazených orgánů nad obcí.
- Obce by měly k úhradě svých potřeb vypsát jednotnou vzestupnou komunální daň z příjmů. Mělo by dojít ke zrušení všech daňových a poplatkových úlev pro jednotlivé osoby. Zároveň bylo požadováno zavedení daněprostého existenčního minima.
- Obce by měly podporovat družstevní akce směřující ke zřízení laciných a zdravých bytů.
- Bezplatné poskytování všech učebních a vyučovacích pomůcek pro všechny děti ze strany obce. Zavedení funkce školního lékaře a bezplatné ošetření.³⁴

I když sociálně demokratická strana se stala důležitým činitelem vládní koalice, neprosadila ani jeden z těchto požadavků, které pro obecní hospodářství byly tak důležité.

Místo aby došlo ke konzolidaci samosprávných financí a zlepšení obecních rozpočtů, jak to požadoval i Svaz českých měst v rezoluci z 3. června 1920, novela přinesla spíše další omezení kompetence obecních orgánů. Nejenže nebylo dosaženo ozdravení samosprávy, ale hospodářské nesnáze se dále prohlubovaly. Orientovat obce na získání příjmu především z obecních dávek se nepodařilo, protože zastupitelstva zvolená všeobecným hlasovacím právem, se mnohdy stavěla proti tomu, aby byly obecní příjmy uhrazovány ze spotřeby širokých mas. Obcím proto nezbývalo, než dále zvyšovat přírážky k přímým daním, protože hospodaření vlastních obecních podniků vynášelo málo, nebo bylo přímo pasívní vzhledem k nedostatečným investicím. Situace se nevyřešila ani v dalších letech a tak buržoazie začala finanční situaci obcí spojovat s všeobecným volebním právem. V souvislosti s přípravou reformy politické správy, reformy celní a reformy přímých daní v roce 1927 zákonem č. 77 Sb. z. a nař., přivedlo na svět tzv. druhou finanční novelu. Jejím hlavním posláním bylo utužení nepřímé závislosti samosprávných svazků na politické

správě prostřednictvím zasahování do finančního hospodářství samosprávy. Byly stanoveny limity přírážek k přímým daním, které směly obnášet pro zemi nejvíce 160 %, pro okresy 110 % a pro obec 200 % (úhrnem 470 %). K jejich překročení mohlo dojít jen zcela výjimečně, pokud by to bylo nutné k úhradě zápůjček a splátek. Zároveň s tím mělo dojít k odškodnění zvýšením přídělů ze státních daní, které však neměly připadnout samosprávným svazům přímo, ale jen cestou subvencí z nově vytvořených tzv. vyrovnávacích fondů. Tyto subvence však mohly být uděleny jen za předpokladu, že obce vyčerpaly všechny možnosti dávkové a provedly ustanovení tzv. zaměstnaneckých zákonů. V zájmu toho, aby se předešlo nutnosti zvyšovat samosprávné přírážky, získaly dohlédací instance pravomoc nařídit zavedení vhodných dávek a poplatků ze spotřeby. Také mohly zvýšit sazby dávek a poplatků již zavedených a to i proti vůli zvoleného zastupitelstva a dohlížet, aby se výnosů těchto dávek nepoužívalo k jiným účelům, než k zaplacení dluhu, k úhradě rozpočtových schodků a snížení přírážek v příštích letech. Zároveň dohlédací úřad získal možnost svým rozhodnutím nahrazovat pravomoc samosprávných orgánů. Tyto úřady podle uvedené druhé finanční novely nejen mohly přezkoumávat rozpočty samosprávných svazků z hlediska účelnosti a zákonnosti, nýbrž také z hlediska účelnosti provádět v rozpočtech odhlasovaných zastupitelstvy změny jak v úhradě tak ve spotřebě. Jmenovitě vyškrtnutím tzv. výdajů zbytných, např. odkladu schopných, a snížením jiných výdajů na míru, která se jevila dohlédacímu úřadu přiměřená. Dohlédací orgány také mohly podle druhé finanční novely proti vůli zvolených orgánů přesunout těžiště příjmového hospodářství obcí do zdaňování spotřeby lidových mas dávkami. Finanční hospodářství samosprávných obcí tak bylo druhou finanční novelou prakticky zrušeno. Jinak se na postavení a organizaci obecní samosprávy nic podstatnějšího nezměnilo.³⁵ I přesto, že důvodová zpráva k novele k obecnímu zřízení z roku 1919 ubezpečovala, že se jedná pouze o dočasnou úpravu, i přes ujišťování vlády, že se pracuje na novém obecním zřízení, ani v důsledku přijatých rezolucí poslanecké sněmovny a senátu z roku 1923, jimiž byla vláda vyzvána, aby co nejdříve předložila návrh zákona o novém obecním zřízení, které by platilo pro celou republiku s výjimkou Zakarpatské Ukrajiny, k nové reorganizaci obecní samosprávy nebylo přikročeno.³⁶ Konečně ani v případě realizace župního zákona v českých zemích, by organizace obecní samosprávy nebyla výrazněji dotčena.³⁷

Důležitým momentem pro obecní samosprávu byl rok 1923, kdy se konaly obecní volby. Tříleté funkční období obecních zastupitelstev zvolených v roce 1919 sice končilo již v červenci 1922, avšak vzhledem k radikálním náladám pro měšťácko-reformistickou koalici, byly volby stále odkládány. Pokles popularity sociální demokracie, která vyhrála první obecní volby v nové republice v roce 1919, ve prospěch komunistické strany, konečně potvrdily i výsledky dílčích doplňovacích voleb. Tyto obavy z možných přesunů politických sil v obcích, vedly již Černého úřednickou vládu k předložení návrhu v senátu, na novelizaci volebního řádu do obcí.³⁸ Vláda tímto návrhem chtěla zbavit volebního práva vojáky, zvýšit hranici pasivního volebního práva na 30 let a prodloužit volební období prvních obecních zastupitelstev na čtyři roky. Ukázalo se však, že doba ještě není zralá pro takové návrhy a tak k jeho projednání nedošlo.³⁹

Znovu se o to tedy pokusila Benešova vláda v létě 1922. Z počátku však narazila především na odpor sociální demokracie, která v roce 1919 prosadila hranici pasivního volebního práva do obcí na 26 let, což jí získalo sympatie mladých voličů, o které

nechtěla před nábízejícími obecními volbami přijít.⁴⁰ Vládní návrh předpokládal, kromě prodloužení funkčního období o rok, ještě volbu starosty přímo z pléna obecního zastupitelstva, možnost zbavení mandátu toho, kdo vystoupil ze strany na základě jejíž kandidátky byl zvolen, a odnětí volebního práva vojákům. Vládní návrh především uvítala národní demokracie, která doufala, že ve spojení s menšími stranami získá v některých obcích pro sebe úřad starosty. Hlavní přínos návrhu však spatřovala v odpolitizování obcí.⁴¹ Stanoviska k návrhu byla tedy značně rozporná. Nicméně problém s termínem voleb bylo třeba vyřešit. Obavy před ztrátou hlasů však zvítězily. Ve vládě proto v březnu 1922 ministr sociální péče G. Habrman podal návrh na jejich odklad, aby prý nynější obecní správa mohla vést obce v klidnější době, po likvidaci mimořádných poměrů.⁴² Jednání ve vládě bylo ukončeno 21. června a návrh ještě tentýž den byl předložen poslanecké sněmovně.⁴³ Ústavně-právní výbor, který o návrhu jednal ve dnech 24. a 25. června 1922, v něm neprovedl změny. K odkladu voleb pouze uvedl, že původní tříletá lhůta pro první volební období byla motivována snahou vyrovnat se s neustálenými a nevyrovnanými poměry v obcích. Protože však údajně došlo k rychlé konzolidaci, nebylo zapotřebí tohoto mimořádného ustanovení použít. A tak i pro první zastupitelstva lze aplikovat obecnou čtyřletou lhůtu.⁴⁴

Protože vládní osnova byla především vítězstvím sociální demokracie, požadavky národních demokratů v podstatě akceptovány nebyly. Především se jim nepodařilo prosadit ustanovení o volbě starosty z pléna. Jediným jejich výrazným úspěchem byla rezoluce, kterou na návrh jejich poslance J. Matouška, přijal ústavně-právní výbor poslanecké sněmovny. V něm se vláda vyzývala, aby do podzimního zasedání poslanecké sněmovny připravila návrh zákona, v němž by byla zakotvena zásada volby starosty z pléna. Podle komentářů v denním tisku se dá usuzovat, že v podstatě všechny koaliční strany byly více či méně spokojeny.⁴⁵ Hlavní důvod této jednoty v postupu všech koaličních partnerů byl založen na snaze za každou cenu prosadit odhlasování voleb. Mimo jiné se v této době začaly ozývat i hlasy, že by výsledky voleb měly vést k rozpuštění parlamentu a vypsání nových voleb.⁴⁶ Jediným způsobem jak tomu čelit, bylo dohodnout se na nepolitickém charakteru obcí a na odkladu měření sil.

Plénium poslanecké sněmovny vládní osnovu projednalo 27. a 28. června 1922. Zpravodaj ústavně-právního výboru K. Prášek zde v podstatě zopakoval hlavní argumenty, obsažené již v důvodové zprávě vlády a výboru a zdůvodnil, proč prozatím nebylo přikročeno k úpravě některých dalších otázek, jako je placení nákladů na kandidátní listiny, volba starosty z pléna a vázaných listin.⁴⁷

Rozhodný odpor proti návrhu vyjádřili v diskusi především komunisté, které zastupoval F. Houser. Hlavním předmětem jeho kritiky bylo prodloužení funkčního období, v níž poukazoval na skutečnost, že i když sympatie voličů se přiklánějí ke komunistům, ti na rozdíl od sociální demokracie, která naopak podporu ztrácela, v obecních zastupitelstvech nemají odpovídající zastoupení.⁴⁸

Vládní návrh však byl většinou poslanců odhlasován a vyhlášen 14. července 1922 pod číslem 253 Sb. z. a nař. Kromě již uvedených ustanovení obsahoval dále rozšíření důvodů pro ztrátu pasivního volebního práva a nově řešil situaci, když po volbách nedojde k ustavení zastupitelstva. Dohlédací úřad měl na žádost jedné třetiny členů starého zastupitelstva jmenovat pro mezidobí správní komisi podle výsledků posledních voleb a zároveň do dvou měsíců vypsat nové volby. Tuto otázku potom podrobněji rozvedly

oběžníky ministerstva vnitra z let 1923 -1925 podle nichž měly okresní úřady stanovit vládní komisaře, kteří se měli postarat o uspořádání nových voleb.⁴⁹

Na základě této nové úpravy se konaly volby 16. září 1923. Jejich výsledky však komplexně nebyly nikdy publikovány, a tak je nutné se spokojit jen s dílčími výsledky a především s odhady, které přinesl denní tisk. Podle těchto neoficiálních zpráv údajně nejsilnější stranou byla strana agrární, ovšem objevily se i polemizující hlasy, které tvrdily, že největší počet hlasů získaly komunisté před stranou lidovou. Agráři údajně byli až na třetím místě. Ani jeden, ani druhý odhad však nebyl ničím podložen. Sama skutečnost, že výsledky byly pravděpodobně úmyslně utajeny, mluvila spíše pro druhou variantu.⁵⁰

* * *

Rovněž ve třicátých letech zůstalo právním základem organizace obecní samosprávy novelizované obecní zřízení z roku 1919, doplněné právní a druhou finanční novelou z dvacátých let a některými dalšími předpisy vztahujícími se především k volebnímu právu do obecních zastupitelstev. Jak jsme již uvedli, dvacátá léta znamenala postupně omezování působnosti obecních samosprávných orgánů především v oblasti finančního hospodářství. Nezůstalo však pouze u toho. Další přímé omezení kompetence obecních orgánů přinesl čl. 5 organizačního zákona z roku 1927, podle něhož byly politické orgány oprávněny vydávat nařízení v oboru místní policie svěřené podle zákona obcím, jestliže obec sama příslušná nařízení jež úřad pokládal za nutné nevydala, anebo šlo-li o nařízení jež se měla vztahovat na území většího počtu obcí. Další změnu znamenal zákon č. 208/1931 Sb. z. a nař. o zřízení státních policejních úřadů, kterým se novelizoval zákon č. 165/1920 Sb. z. a nař. Novela obsahovala několik doplňků z nichž pro oblast obecní správy mělo význam především ustanovení podle kterého se mohl policejní úřad usnesením vlády zřídit v obci: 1. když zastupitelstvo obce s tím projevilo souhlas; 2. když se zjistilo, že obec hrubě zanedbala péči o veřejnou bezpečnost, klid a pořádek, anebo když řádné plnění této povinnosti přesahovalo vlastní síly obce.

Nejdůležitějším zásahem do úpravy organizace obecní samosprávy ve třicátých letech však znamenala ustanovení týkající se volebního řádu do obcí, obsažená v zákoně č. 122/1933 Sb. z. a nař., kterým se novelizovala původní zákonná úprava č. 75/1919 Sb. z. a nař. Hlavními myšlenkami tohoto zákona bylo prodloužení volebního období obecních zastupitelstev na 6 let a potvrzování starostů státními orgány. Hlavní důvody proč vláda přišla s tímto návrhem spočívaly jednak v obavě ze ztráty hlasů stran vládní koalice v nadcházejících volbách, jednak ve snaze co nejvíce podřídit státní kontrole obecní korporace. Vládní návrh tedy především v části týkající se potvrzování obecních starostů znamenal výrazný zásah do demokracie a další posílení pozic státní byrokracie. U obcí, jež byly sídlem okresního úřadu provádělo potvrzování ministerstvo vnitra, starosty ostatních obcí, po jejich zvolení obecním zastupitelstvem potvrzoval zemský úřad. Nebyla-li volba potvrzena, nemohl starosta ani jeho náměstci nastoupit úřad a navíc nesměli ani v následujících třech letech být do této funkce zvoleni. V případě, že by zastupitelstvo starostu znovu zvolilo proti vůli potvrzovacího orgánu, mělo být rozpuštěno a vypsány nové volby. Konečně v případě, že by zvolilo znovu starostu, který by rovněž nebyl potvrzen, jmenoval starostu dohlédací orgán. Toto ustanovení mělo platit i na volby, které proběhly před účinností navrhovaného zákona. Podle zdůvodnění ústavně-právního

výboru poslanecké sněmovny toto opatření bylo učiněno vzhledem k významu postavení starostů ve veřejné správě⁵¹ a bylo namířeno jak proti levici, tak pravici, tedy proti KSČ a SdP. Hlavními odpůrci předlohy byli pochopitelně komunisté, kteří veřejně odhalili hlavní smysl navrhovaných opatření. Zdůrazňovali, že odklad volebního práva byl vyvolán obavou koalice před ztrátou hlasů ve velkých městech, a schvalování starostů mělo umožnit buržoazii, nepřipustit do těchto funkcí představitele levice a především komunisty.⁵² A. Zápotocký také v parlamentní rozpravě tento zákon označil jako součást fašizačních projevů a jako jeden z prostředků perzekuce vlády vůči dělnickému hnutí. Ve stejném duchu bylo laděno i vystoupení dalšího komunistického poslance Štětky, který upozornil na to, že vláda si vytváří takto předpoklady, aby v každé obci měla na místě starosty svého člověka a zbavila se všech, kteří by nechtěli plnit její příkazy. Zároveň vystoupil s návrhem, aby byla odstraněna všechna nedemokratická ustanovení volebního řádu do obcí. I když komunisté nebyli jediní, kteří se postavili proti předložené osnově, jejich kritika byla rozhodně nejvíce opodstatněná.⁵³

Přes odpor opozice byl návrh zákona v parlamentu 27. června 1933 schválen. O tři dny později byl publikován úplný text volebního zákona do obcí pod číslem 123 Sb. z. a nař.

Vládní koalice, prosazením odkladu obecních voleb do roku 1935 a především ustanovením o potvrzování obecních starostů, dosáhla významného vítězství. Funkce starosty se stávala stále více součástí státního aparátu v důsledku zvýrazňování tzv. přenesené působnosti obcí, jejíž výkon především náležel starostům. V tomto směru tedy starostové nevystupovali jako volení představitelé obecní samosprávy, ale jako výkonné orgány státní správy. Přitom rozsah této působnosti, která se ovšem od tzv. vlastní působnosti obce rozlišovala pouze v českých zemích, protože uhe:ský obecní řád nic podobného neznal, nebyl zanedbatelný. V rámci této působnosti obce musely vykonávat na požádání státních orgánů doručování, výslechy v policejních trestních věcech, musely spolupůsobit ve všech věcech volebních, živnostenských, zdravotních, zemědělských, dopravních, při policejních vyhoštěních, při civilních sňatcích, při povinném nemocenském a starobním pojištění, při přechodném ubytování četnictva, při vykonávání zákona o potulných cikánech atd. Finančním úřadům musela obec pomáhat především při uplatňování zákona o přímých a spotřebních daních, clech, kolcích a poplatcích. V oblasti vojenské správy byly obce povinny poskytovat pomoc podle branného zákona a dalších vojenských předpisů, musely spolupůsobit při sestavování různých seznamů, hlášení, při odvozech, při evidenci vojenských osob, při mobilizaci, ubytování vojska, obstarávání přípřeží, koní a povozů, při vojenských úkonech, vyživovacích příspěvcích atd. Soudním orgánům byly obce povinné pomáhat v řízení sporném, nesporném i trestním, při sestavování porotců a při potvrzování vysvědčení o právu chudoby. Rovněž ve školské správě měly obce pomáhat při kurzech občanské nauky, zřizovat a přispívat na veřejné knihovny a vézt pamětní knihy. Při výkonu této tzv. přenesené působnosti starosta nemusel ani vyčkat usnesení obecního zastupitelstva a jednat bez jeho rozhodnutí a své opatření dát zastupitelstvu jen dodatečně schválit. Starosta měl rovněž právo a povinnost zastavit a dočasně nevykonat usnesení obecního zastupitelstva, které by podle jeho názoru přesahovalo působnost zastupitelstva anebo pokud by odporovalo zákonu. Starosta byl kromě toho odpovědný i za výkon místní policie. Osobní odpovědnost měl rovněž i za výkon nařízení okresního výboru ve spojitosti s úpravou finančního hospodářství svazků

územní samosprávy, přičemž podle zákona č. 77/1927 Sb. z. a nař. mohl být pokutována až do výše 5 000 korun.⁵⁴ Funkce starosty tedy měla své dosti významné postavení v rámci veřejné správy a proto v zájmu buržoazie bylo nepřipustit k jejímu výkonu žádné osobnosti, které nesplňovaly představy vládních stran. Ustanovení zákona č. 122/1933 Sb. z. a nař. o potvrzování starostů mělo v tomto směru sehrát rozhodující úlohu a mělo umožnit byrokracii důslednou kontrolu nad touto částí veřejné správy.

Důležitým problémem obecní samosprávy, stejně jako ve dvacátých letech, byla finanční situace obecních orgánů. Ani tzv. druhá finanční novela z roku 1927 tuto otázku nevyřešila, proto po vstupu socialistických stran do vlády, se vládní kruhy k tomuto problému znovu vrátily. Výsledkem toho byla tzv. třetí finanční novela k obecnímu zřízení obsažená v zákoně č. 169/1930 Sb. z. a nař. Bylo odstraněno ustanovení zákona č. 77/1927 Sb. z. a nař., které dovolovalo dohlédacímu státnímu orgánu i proti vůli obecního zastupitelstva ukládat nové poplatky a dávky a provádět v rozpočtu změny redukováním "zbytečných" výdajů. Zároveň došlo k novému zvýšení přírážek ve prospěch obcí a to na 250 %, za určitých podmínek až 350 %. Pro uložení přírážek nad 200 % a na kontrahování půjček vyžadoval se však souhlas třech čtvrtin obecního zastupitelstva, což prakticky umožňovalo pravicovým stranám přírážky vetovat. Vyrovnávací fond byl pozměněn na fond přidělový, jinak nazvaný též sanační. Byl výlučně přidělen k dispozici zemím s tím, že ho mohly používat ve výši čtyř pětín pouze na podporu finančně slabých okresů a obcí. Tím byla zvýšena zainteresovanost jednotlivých zemí na těchto fondových příspěvcích. Země byly zároveň nucené při poskytování podpor okresům a obcím věnovat zvýšenou pozornost přezkoumávání obecních a okresních rozpočtů. Jednotlivým zemím bylo současně uloženo, aby zemská zastupitelstva vypracovala tzv. rozpočtový regulativ, který by po formální stránce upravoval celý rozpočtový proces, tj. postup při sestavování, schvalování a plnění rozpočtu obce. Všechna zemská zastupitelstva tuto úlohu splnila. Zvýšením zainteresovanosti země na přezkoumávání rozpočtu okresů a obcí v souvislosti s poskytováním podpor, došlo na druhé straně k částečnému oslabení dozorčího práva, které měly při prověřování rozpočtů vyšší, tzv. dohlédací orgány. Současně s tím se zemské finance sanovaly zákonem č. 168/1930 Sb. z. a nař. čtvrtinou výnosu nově upravené spotřební daně z piva.⁵⁵

Ani tato úprava však nezajistila v plné výši finanční potřeby obcí. Poměry vyžadovaly reformu celého systému komunálních financí, který již dávno neodpovídal podmínkám činnosti samosprávy a jejím úkolům. Postavení obecní samosprávy kritizovala především Komunistická strana Československa, která v tomto období rovněž vypracovala několik návrhů, jež měly umožnit samosprávě lepší péči o nezaměstnané. Hospodářství samosprávných orgánů mělo být úplně zbaveno dozíracích orgánů a vyšších samosprávných svazků. Výška samosprávných přírážek se neměla jinak omezovat. Osoby s nízkými příjmy se měly osvobodit od přírážek a naopak u zámožných poplatníků se měla zavést ostrá progrese. Obecní přírážky měly nadále vybírat samosprávné orgány samy, aby se předešlo korumpování státních daňových úřadů zámožnými poplatníky. Životní potřeby lidí se neměly vůbec zatěžovat samosprávnými dávkami a naopak mělo dojít k zavedení nové obecní dávky z luxusních předmětů, z bytů s více než šesti místnostmi pro rodinu, z osobních aut a pod. Podniky s příjmem více než 100 korun ročně měly platit novou komunální daň, jejíž výnos se měl použít na podporu nezaměstnaných.

Finančně hospodářská situace obecní samosprávy se vyhrotila v letech hospodářské krize, kdy značně poklesla přírážková základna. Koncem roku 1933 tvořily dluhy československé samosprávy již 12 miliard korun a umořování vyžadovalo téměř jednu miliardu ročně. Neschopnost samosprávných orgánů splatit dluhy dosáhla takového stupně, že začala ohrožovat finanční zájmy velkých bank. Banky v důsledku toho v roce 1933 vypracovaly memorandum o oddlužení samosprávy, které předložily vládě. Na základě toho byl také vypracován zákon č. 69/1935 Sb. z. a nař. o finančních opatřeních v oblasti územní samosprávy, který byl někdy označován jako tzv. čtvrtá finanční novela. Opět došlo k zvýšení limitů přírážek k státním daním u obcí nad 350 a 150 %, přičemž však k zavedení přírážek nad 300 a 100 % byl potřebný souhlas dohlédacího orgánu. Na úhradu úroků a splátek na půjčky se povolovalo další zvýšení přírážek o 50 %, pokud byly všechny jiné příjmové zdroje vyčerpány. Hlavním cílem tohoto zákona však bylo alespoň částečně oddlužit samosprávné svazky. Proto byly zřízeny tzv. zemské pomocné fondy, které spravovala byrokracie a banky. Tyto fondy mohly upravit dluhy tzv. nesoběstačných okresů a obcí, nejvíce postižených hospodářskou krizí, pokud se z rozpočtu financovaly stavební a jiné všeobecně prospěšné práce. V tom případě pomocný fond převzal zúročení a umořování dluhu, nebo dluh přímo vyrovnal, a to nejen z iniciativy samotného samosprávného svazku, ale i na žádost jeho věřitelského peněžního ústavu. Ani tato právní úprava však problém samosprávných financí nevyřešila, protože pomocné fondy byly jen nepatrně dotovány a mohla na nich participovat jen nevelká část obcí a okresů. Problém samosprávných financí nevyřešily ani další méně významné právní úpravy obsažené ve vládních nařízeních č. 69/1936 Sb. z. a nař., č. 19/1937 Sb. z. a nař., č. 202/1936 Sb. z. a nař. a 371/1938/1 Sb. z. a nař.⁵⁶

Zásah do působnosti obcí a zvýšení jejich povinností přinesly právní normy vydané v souvislosti se zajišťováním bezpečnosti republiky. Tak podle zákona č. 82/1935 Sb. z. a nař. o ochraně a obraně leteckých útoků a zákonem č. 75/1938 Sb. z. a nař., který ho doplňoval, musely se obce na vlastní náklad postarat o dostatečný počet veřejných krytů a plynových masek. V intencích zákona o obraně státu č. 131/1936 Sb. z. a nař. mohlo se obcím uložit plnění závazků, kterých bylo třeba k nerušenému chodu státního hospodářství. Stejně tak zákon č. 184/1937 Sb. z. a nař. stanovil obcím povinnost spolupůsobit při provádění branné výchovy. Uvedené zákony však neměly jen politické aspekty, ale ukládaly obcím i velká břemena finančního rázu, které se nejvíce dotkly širokých mas občanstva.

Posledním výrazným opatřením týkajícím se obecní samosprávy byl zákon č. 111 Sb. z. a nař. z 10 června 1937, kterým se doplňoval volební řád do obcí a stanovilo se, že volební strana, jež nezískala v obecních volbách mandát, hradila obci náklady na tisk kandidátek, za což solidárně odpovídali kandidáti strany, její zmocněnci (náhradníci) a ti voliči, kteří podepsali kandidátní listiny. Získala-li však strana mandát v některé z komor parlamentu, náklady neplatila, i kdyby v obecních volbách zcela propadla.⁵⁷

V roce 1937 se měly současně konat obecní volby. Na poslední chvíli však byly vládou odvolány, aby se předešlo možnosti jejich využití k nástupu všech demokratických sil v boji proti fašismu. Volby byly přesunuty, i když demokratická veřejnost vedená komunistickou stranou protestovala, na květen 1938. Jejich výsledky byly odrazem napjaté politické situace, která ve státě panovala. Ve smíšených okresech vzrostl vliv Sudetoněmecké strany, která dostala 80-85 % hlasů na úkor německé sociální demokra-

cie, jež ztratila kolem 30 % hlasů. V českých zemích byla nejsilnější strana národně socialistická. Na Slovensku podle očekávání zvítězila strana ľudová.⁵⁸ Nově ustanovená obecní zastupitelstva se však ze své činnosti většinou dlouho netěšila. Konec předmnichovské republiky se blížil a s ním konec buržoazně demokratického správního systému. Ovšem samospráva, jak svým postavením, tak i vzhledem k finančně hospodářským možnostem, stále více se nacházela na jeho samém okraji, zcela v podřízenosti a v hospodářské závislosti na státní správě.

Zásadní kritické stanovisko k obecní samosprávě vždy zaujímal Komunistická strana Československa, která sice vzhledem k jiným naléhavým úkolům nevěnovala problematice veřejné správy zvláštní pozornost, přesto zvláště ve sjezdových materiálech můžeme nalézt zajímavé hodnocení a konstruktivní návrhy. Z nich si prvořadou pozornost zaslouží závěry VII. sjezdu, který se konal v Praze ve dnech 11.-14. dubna 1936. Hlavní pozornost věnovala otázkám sjednocení dělnické třídy a pracujících všech vrstev v boji proti fašismu a válce. Kromě hlavního referátu "Lidová fronta pro obranu míru, proti Hitlerovi, za chléb a svobodu" předneseného Klementem Gottwaldem, zde byly prosloveny i dva závažné příspěvky týkající se komunální politiky strany. Z pověření komunální komise zde především vystoupil soudruh Štětka. Ze závěrů VII. kongresu Komunistické internacionály ve svém vystoupení vyvodil, že přes všechny úspěchy na úseku komunální politiky, které strana v letech 1932-1934 dosáhla, a to především masovým nástupem nezaměstnaných na radnice a na okresní soudy, kdy členové strany pověřeni pracovat v samosprávě stáli v čele těchto bojů jako vůdci lidu, vyskytly se v činnosti strany na tomto úseku také i mnohé chyby. Štětka dále zdůraznil, že proletářská veřejnost, především v malých obcích, považuje komunální funkcionáře za vůdce strany. "Krajské sekretariáty až dosud...pokládají komunální politiku za málo revoluční, za oportunistickou, a proto jí věnují velmi malou pozornost, ba bagatelizují ji. Tady jsou naše největší nedostatky. 12 000 komunistických funkcionářů v samosprávě! Co je to za ohromný aparát! Kdybychom jej instruovali, kdybychom jej ovládali a kdybychom jej využili k tvoření jednotné a lidové fronty!" Současně soudruh Štětka naznačil, co dělat, aby v komunální politice strany nastal obrat, především pokud jde o výběr členů strany v samosprávných orgánech. V závěru svého vystoupení ve jménu říšské komunální komise předložil sjezdu návrh rezoluce, ve které se žádalo: 1. zvýšená odpovědnost v kádrové politice zdola až nahoru, 2. vybudování komunálního aparátu zdola až nahoru, 3. politické a odborné školení, 4. vydávání komunálního politického odborného časopisu.

Obdobný charakter mělo vystoupení nejmenovaného delegáta z Berouna, který zdůraznil, že komunální politika není snadná, ale zodpovědná činnost, protože umožňuje styk se širokými vrstvami lidu, se všemi pracujícími na venkově.

Význam komunální politiky pro celou činnost komunistické strany byl zdůrazněn i v usnesení k bodu "Kádrová a organizační politika KSČ", ke kterému referoval V. Široký. V této části usnesení bylo zdůrazněno, "že strana má vedle silného parlamentního a senátního zastoupení téměř 10 000 veřejných funkcionářů, členů obecních, okresních a zemských zastupitelstev...proto je třeba poskytovat všestrannou politickou a odbornou pomoc všem veřejným funkcionářům, představitelům strany v obecních, okresních a zemských zastupitelstvech".⁵⁹

Značná pozornost otázkám samosprávy a posilnění demokratického života vůbec, byla věnována i na celostátní konferenci KSČ, v Banské Bystrici konané dne 17. května

1937. V přijatém usnesení známém jako "Plán hospodářského, sociálního a kulturního povznesení Slovenska", byla i část nazvaná "Rozšíření pravomoci zemského zastupitelstva a samosprávy" v níž se velmi kriticky analyzoval stav v oblasti samosprávy a byla navrhována opatření na jeho zlepšení.⁶⁰

Komunistická strana tedy kritikou veřejné správy v předmnichovské republice sledovala základní cíle své politiky. Šlo o tehdy nejaktuálnější problém: vytvoření jednotné dělnické fronty, která se měla stát základnou pro mohutnou protifašistickou a demokratickou frontu, jako nejúčinnější prostředek v boji proti nebezpečí fašismu. V této souvislosti kladla důraz na zlepšení postavení pracujících i nečeské národnosti.

* * *

Podepsáním mnichovského diktátu skončilo období předmnichovské republiky a začalo období druhé, nazývané obdobím pomnichovským, období tzv. druhé Československé republiky. Charakteristickým rysem ve všech oblastech veřejného života byla postupná fašizace. Pochopitelně, že tento fašizační proces se nezastavil ani před obecní samosprávou. První opatření v této oblasti se týkala odstranění zástupců levicových politických stran, zejména komunistů, z funkcí starostů a členů obecních zastupitelstev. Starostové, kteří byli členy Národní strany práce byli postupně nahrazováni členy Národní jednoty.⁶¹ Na základě výměru zemského úřadu v Praze byli po rozpuštění Komunistické strany Československa zbaveni komunisté členství v obecních zastupitelstvech. V tomto směru je zajímavé stanovisko ministerstva vnitra, podle něhož členové SdP funkcí v obecních zastupitelstvech zbavování nebyli, protože tato strana ani nebyla rozpuštěna. Pouze v určitých případech bylo možné proti nim postupovat podle zákona na ochranu republiky.⁶² Zároveň se začínaly v denním tisku objevovat hlasy po úplném rozpuštění obecních samosprávných orgánů a jejich nahrazení správními komisemi.⁶³ Rovněž se začaly objevovat zvěsti o možném vyhlášení předčasných obecních voleb.⁶⁴ Hlavní zásah do obecní samosprávy však přineslo vládní nařízení č. 17/1939 Sb. z. a nař. (II) jimž v obcích byla po vzoru slovenských notářů vytvořena funkce obecních (obvodních) tajemníků. Pro obce určené vládou měla být, podle citovaného vládního nařízení, zřízena instituce tajemníků jejichž hlavní úkol byl výkon přenesené působnosti obcí, přičemž ministerstvo vnitra mohlo ovšem i stanovit, že tajemník může zčásti nebo zcela vykonávat i samostatnou působnost obce. V případě, že to "vyžadoval důležitý zájem obce nebo jiný důležitý veřejný zájem" mohlo tak ministerstvo vnitra učinit i bez souhlasu obecního zastupitelstva.

Obecní (obvodní) tajemníci měli právo zúčastnit se s hlasem poradním schůzí obecního zastupitelstva, obecní rady a obecních komisí. V tom co patřilo do působnosti těchto sborů nebo do působnosti starosty obce, byl tajemník poradcem těchto orgánů vůbec a pomáhal starostovi obce při jeho úřadu. Tajemníci měli zároveň právo i povinnost navrhopat, aby opatření nebo usnesení obecního starosty, obecního zastupitelstva, obecní rady nebo komise bylo zrušeno, pokud by tímto opatřením nebo usnesením byl porušen zákon, překročena působnost, ohroženo blaho obce nebo důležitý zájem státu.⁶⁵

Vytvořením instituce obecních (obvodních) tajemníků, jejíž zřízení se mimo jiné připravovalo již od jara 1938,⁶⁶ došlo k výraznému zásahu do obecní samosprávy a mělo být důležitým krokem k její úplné likvidaci. Další opatření však vláda již nestačila učinit v důsledku rychlého spádu událostí v březnu 1939, které znamenaly likvidaci Českosloven-

ska a vedly k vytvoření klerofašistického tzv. Slovenského štátu a tzv. Protektorátu Čechy a Morava.

Poznámky

- 1 V. Vaněček: Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, Praha, Orbis 1970, s. 326-327. Podrobněji k tomu především J. Klabouch: Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848-1918, Wien 1968.
- 2 K tomu např. A. Bráf: Samospráva, in: Česká politika, II. díl, část 2, Praha 1907, s. 255n.
- 3 Právo lidu ze 3. listopadu 1918; dále viz např. Návrh na reorganizaci obecní samosprávy podaný Národním výboru v Praze Socialistickou radou v Praze-Smíchově dne 7. listopadu 1918 (viz Boj o směr vývoje československého státu I., říjen 1918 - červen 1919, sestavili: A. Kocman, V. Pletka, J. Radimský, M. Trantírek, L. Urbánková, Praha 1965, dok. č. 223); rezignaci veškerých obecních zastupitelstev a dosavadních správních komisí vymáhala konference rakovnických dělníků pořádání 15. prosince 1918 (Rakovnický obzor z 21. prosince 1918); Právo lidu z 11. prosince 1918; Protokol XII. sjezdu ČSDSD, Ústřední dělnické knihkupectví, nakladatelství a antikvariát, Praha 1919, s. 119.
- 4 V. Joachim: Řád volení v obcích s prováděcím nařízením a novela k obecnímu zřízení, Praha 1919, s. 9-10; Archiv Federálního shromáždění Praha (dále AFS), fond RNS, karton 27, protokol ze schůze ústavního výboru č. 12 konaného dne 12. prosince 1918.
- 5 Tisky Revolučního národního shromáždění ČSR, Návrh poslanců Dra Belly, Dra Franke, Kaliny, Dra Meissnera, Udržala a spol. na vypracování volebního řádu do obcí, tisk 27; Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého 1918-1919, zápis z 5. schůze ze dne 26. listopadu 1918, s. 76.
- 6 Tisky Revolučního národního shromáždění ČSR, Návrh poslanců Belly, dra Frankeho, Kaliny, dra Meissnera, Udržala a spol. na vypracování zákona o změně obecního zřízení, tisk 114; Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého 1918-1919, zápis z 8. schůze ze dne 10. prosince 1918, s. 154. Z polemiky v denním tisku je možné upozornit například na články - F. Weyr: Změna obecního zřízení, Lidové noviny (ranní) z 19. ledna 1919; B. Bobek: Ku změně obecního zřízení, Venkov z 18. ledna 1919; Demokracie v obcích, Rovnost z 1. února 1919; K. Matěj: Na jakých základech budovat naši správu?, Moravská Orlice z 30. a 31. ledna 1919; B. Franta: Samospráva, Národní listy z 5. ledna 1919; O obecní zastupitelstva, Venkov ze 14. prosince 1918; B. Bartha: Nový stát a naše samospráva, Česká stráž z 30. ledna 1919 atd.
- 7 Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého 1918-1919, zápis z 19. schůze z 22. ledna 1919, s. 508n.; tamtéž, zápis z 21. schůze z 24. ledna 1919, s. 578n.; tamtéž, zápis z 25. schůze z 31. ledna 1919, s. 718.
- 8 Podrobněji P. Mates: Vývoj volebního práva v buržoazním Československu, Brno, UJEP 1981, s. 55n.
- 9 Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého 1918-1919, zápis z 25. schůze z 31. ledna 1919, s. 718n.; tamtéž, zápis z 26. schůze ze 6. února 1919, s. 750n.; tamtéž, zápis z 27. schůze ze 7. února 1919, s. 790.
- 10 Věstník ministerstva vnitra republiky Československé, roč. I, 1919, s. 63-64.
- 11 Tisky Revolučního národního shromáždění ČSR, Zpráva ústavního výboru o návrhu zákona na částečnou změnu obecního zřízení a městských statutů, tisk 381.
- 12 Národní politika z 6. února 1919.
- 13 Srov. k tomu J. Říha: Obecní zřízení a novely k němu vydané po roce 1918, Praha 1921, s. 9-10; R. Politzer: Poznámky k § 23 novely k obecnímu zřízení, Věstník ministerstva vnitra republiky Československé, roč. I, 1919, s. 58n.; L. Prokop: K změnám hranic okresů dle § 23 novely k obecním zřízením, tamtéž, s. 217.; Venkov z 15. března 1919.
- 14 J. Říha: Novela k obecnímu zřízení (Výklad novely a text českého obecního zřízení z roku 1864, upravený a doplněný podle novely), Knihovna Poradního sboru českých okresů, sv. 13, Praha 1919, s. 8; k tomu srov. rec. na tuto práci od V. Joachima ve Věstníku ministerstva vnitra republiky Československé, roč. I, 1919, s. 215-216; L. Prokop: K změnám hranic okresů dle § 23 novely k obecnímu zřízení, tamtéž, s. 218; J. Říha: Obecní zřízení a novely k němu vydané po roce 1918, s. 10; Státní úřední archiv Praha (dále SÚAP), fond PMR 1919 3-5, karton 4031, protokol z 60. schůze vlády z 2. dubna 1919.
- 15 Tisky Revolučního národního shromáždění ČSR, tisk 897.
- 16 K tomu F. Janík: Nový zákon o změně zřízení obecního, Naše Obec, roč. 14, 1919, s. 109n.; F. Janík: Starosta obce, Naše Obec, roč. 14, 1919, s. 191n.
- 17 K pravomoci finančních komisí viz především O. Klapka: Poznámky k novým zákonům obecním, Věstník poradního sboru českých okresů, roč. , 1919, s. 165n.; J. Říha: Který dohlédací úřad jmenuje členy obecní komise finanční podle § 14 nov., Věstník poradního sboru českých okresů, roč. 9, 1919, s. 121; Venkov z 28.

- června 1919; V. Joachim: Řád volení v obcích s prováděcím nařízením a novela k obecním zřízením, s. 102; J. Říha: Obecní zřízení a novely k němu vydané po roce 1918, s. 22n.; Ježek: Jmenování členů ob. finanč. komisí, Věstník poradního sboru českých okresů, roč. 9, 1919, s. 5n.; Vančura: Finanční dozor v obci, Praha 1919.
- 18 AFS, fond RNS, karton 27, protokol z 12. schůze ústavního výboru z 12. prosince 1918.
- 19 Právo lidu z 8. února 1919; Rovnost ze stejného dne.
- 20 Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého 1918-1919, zápis z 27. schůze ze dne 7. února 1919, s. 781.
- 21 Tamtéž, s. 779.
- 22 Tisky Revolučního národního shromáždění ČSR, Zpráva ústavního výboru o návrhu zákona na částečnou změnu obecního zřízení a městských statutů, tisk 381.
- 23 F. Janík: Vládní komisaři a správní komise v obcích na Moravě, Naše Obec, roč. 14, 1919, s. 41n.
- 24 Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého 1918-1919, zápis z 25. schůze z 31. ledna 1919, s. 720-721.
- 25 Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého 1918-1919, zápis z 27. schůze ze 7. února 1919, s. 786.
- 26 Tisky Revolučního národního shromáždění ČSR, tisk 2154.
- 27 AFS, fond RNS, protokol ze schůze ústavního výboru ze 4. února 1920.
- 28 Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu, II. díl, Bratislava 1973, s. 81.
- 29 Tisky Revolučního národního shromáždění ČSR, tisk 392; tamtéž, tisk 770 A, 770 B; tamtéž 1605, tamtéž, tisk 1362.
- 30 K tomu Dvořák: Zákonná úprava poměrů úřednictva samosprávného, Naše Obec, roč. 14, 1919, s. 296.
- 31 Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého 1918-1919, zápis z 39. schůze z 29. března 1919.
- 32 Vytvořením tzv. Velké Prahy, Velkého Brna a Velké Olomouce a vývojem správní organizace v těchto městech se zde zabývat nebudeme, protože zpracování této problematiky bude vyžadovat samostatnou studii.
- 33 Socialistická obec (Praha) z 22. ledna 1920, s. 14-15.
- 34 J. Ulrich: Komunální program strany, Socialistická obec z 19. srpna 1920, č. 3; ke stanoviskům komunistické strany Československa k samosprávě a činnosti komunistických zástupců v samosprávných sborech viz především N. Krajčovičová: K otázkám komunální politiky KSČ v letech 1924-1928, Historický časopis, roč. 23, 1975; J. Filko: KSČ a její činnost v miestnych samosprávných orgánech, Správní právo, roč. 14, 1981, s. 185n.; Bolševická komunální politika, Praha 1931. Řada stanovisek komunistické strany vůči samosprávě byla publikována v časopise "Komuna", který vycházel od roku 1923.
- 35 Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1948-1945, I. díl (1918-1945), s. 192-193, 202-203; O finančním hospodářství svazů samosprávných, Vyšehrad, roč. V, 1923; J. Floegel: Finanční hospodářství obcí, Praha 1923; J. Floegel: Zákony o nové úpravě finančního hospodářství, Praha 1930; B. Fux, E. Wichta: Samosprávné finance, Praha-Brno 1932; K. Engliš: Tři roky finanční politiky, Obzor národohospodářský, roč. 33, 1928; K. Engliš: Definitivní konstrukce financí samosprávných svazků, Obzor národohospodářský, roč. 34, 1929; K. Engliš: Solidarita veřejných svazků, Hospodářská politika 1928; B. Fux: Reforma přímých daní ve státě čsl., Praha 1923; Podrobnější údaje je možné rovněž nalézt v "Přehledu finančního hospodářství v republice Československé, 1918, 1922, 1928.
- 36 Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí, Praha 1928, s. 553-554. Začátkem roku 1920 skutečně ministerstvo vnitra zahájilo přípravné práce k reformě obecního zřízení vyzváním různých korporací k předložení návrhů (J. Pliml: K reformě obecního zřízení, Socialistická samospráva z 28. října 1920).
- 37 K tomu A. Hons: Obec v nové organizaci veřejné správy, Věstník ministerstva vnitra republiky Československé, roč. 6, 1924, s. 393; A. Hons: Dozorčí právo podle § 99 zákona župního, Věstník ministerstva vnitra republiky Československé, roč. 7, 1925, s. 101n.
- 38 Tisky senátu Národního shromáždění republiky Československé, I. volební období, vládní návrh zákon a o o řádu volení v obcích z 25. dubna 1921, tisk 766.
- 39 SÚAP, fond PMR 1921 10-12, karton 4046, protokol ze schůze vlády z 26. října 1921.
- 40 P. Mates: Vývoj volební právo v buržoazním Československu, s. 95.
- 41 Reforma volebního řádu do obcí, Národní listy z 18. června 1922; s tím srov. stanovisko socialistů, kteří s řadou požadavků národních demokratů souhlasili: Otázka obecních voleb, Parlament, roč. 1, 1921-1922, s. 415.
- 42 SÚAP, fond PMR 1922 2-4, karton 4048, protokol ze schůze vlády z 6. března 1922; k tomu Výročí voleb do obcí, Právo lidu z 16. června 1922.
- 43 SÚAP, fond PMR 1922 5-6, karton 4049, protokol ze schůze Národního shromáždění republiky Československé, I. volební období, vládní návrh zákona, kterým se ruší a mění některá ustanovení řádu

- volení v obcích ze dne 31. ledna 1919, čís. 75 Sb. z. a n., tisk 3727; Zpráva o jednání ústavně právního výboru poslanecké sněmovny, Lidové noviny z 24. a 25. června 1922.
- 44 Tisky poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé, I. volební období, zpráva ústavně-právního výboru o vládním návrhu zákona (tisk 3727), kterým se mění řád volení v obcích z 27. června 1922. tisk 3767.
- 45 Novelizace volebního řádu do obcí, Právo lidu z 23. června 1922; Jarní zasedání poslanecké sněmovny skončilo, Večerní České slovo z 28. června 1922; Změna volebního řádu do obcí, Národní listy (večerní vydání) z 22. června 1922; Venkov z 23. června a 28.-29. června 1922; Lidové noviny z 28. června 1922.
- 46 B. Baxa: Otázka obecních voleb, Parlament, roč. 1, 1921-1922, s. 330-331.
47. Těsnopisecké zprávy o schůzích poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé, I. volební období, zápis ze 158. schůze z 27. a 28. června 1922.
- 48 Tamtéž; k tomu Odklad obecních voleb - odstranění demokracie, Rudé právo z 27. června 1922; Sociální patrioté se zachraňují, Rudé právo z 28. června 1922.
- 49 Oběžníky ministerstva vnitra číslo 60 178/1923-7 a 78 760/1924, O. Rosenauer, V. Badík: Volební paríadok do obcí, Bratislava 1931, s. 144 - 1945; B. Bobek: Volby do obcí, Naše samospráva, roč. , 1931, s. 33; J. Fišer: O ztrátě mandátu, Naše samospráva, roč. 9, 1932, s. 15; J. Floegel: Volební řád v obcích, Praha 1931. Z novější literatury P. Mates: Vývoj volebního práva v buržoazním Československu, s. 97-99.
- 50 Výsledky obecních voleb byly publikovány jen pro Prahu, Brno (1924) a Bratislavu. Výsledky však zde byly dosti odlišné. V Praze zvítězila demokratická strana, před národními socialisty a komunisty. V Brně se na prvním místě umístily socialisti, před lidovci a národními demokraty. Pro úplnost volby v Bratislavě dopadly vítězně pro maďarskou křesťansko-sociální stranu, druzí byli komunisté a třetí luďáci. (Statistická příručka republiky Československé III, Praha 1928, s. 262-263). Dále k tomu V. Olivová: Politika československé buržoazie v letech 1921-1923, Rozpravy Československé akademie věd, řada společenských věd, sešit 5, Praha 1961; Přehled československých dějin, díl III (1918-1945), Praha 1960, s. 199-200.
- 51 Tisky poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé, III. volební období, vládní návrh zákona o změně řádu volení v obcích, tisk 2277; tamtéž, zpráva ústavně-právního výboru o vládním návrhu (tisk 2277) o změně řádu volení v obcích, tisk 2305.
- 52 Týden vládních předloh - týden nástupu na práva pracujících, Rudé právo z 6. května 1933; Začíná útok na dělnickou třídu, Rudé právo ze 7. května 1933; To je obrana demokracie!, Rudé právo z 10. května 1933.
- 53 Těsnopisecké zprávy o schůzích poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé, III. volební období, zápis z 287. schůze z 27. června 1933; k tomu A. Gajanová: Dvojitá tvář, Praha 1962; P. Mates: Vývoj volebního práva v buržoazním Československu, s. 128n.
- 54 L. Bianchi: Vznik orgánov samosprávy a ich postavenie v štátnom aparáte buržoaznej ČSR, Právnické štúdie, roč. 2, 1954, s. 567n.
- 55 J. Girašek: Hospodárenie bývalých územných samosprávných sväzkov v podmienkach buržoaznej Československej republiky, Acta Facultatis iuridicae UC, roč. 2, Bratislava 1982, s. 205.
- 56 Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848-1945, II. díl (1918-1945), s. 336n.
- 57 P. Mates: Vývoj volebního práva v buržoazním Československu, s. 142n.
- 58 Tamtéž, s. 144.
- 59 Protokol VII. sjezdu Komunistické strany Československa, Praha 1967, s. 260, 261, 551, 553.
- 60 Na obranu republiky proti fašismu a válce, Praha 1955, s. 293; příp. Naše dejiny v prameňoch, Bratislava 1971, s. 308n.
- 61 SÚAP, fond MV 1936-1940, karton 5005, sign. 7/214/20.
- 62 SÚAP, fond MV 1936-1940, karton 4990, č.j. 7/157/18.
- 63 Např. Právo lidu z 29. listopadu 1938.
- 64 Např. Právo lidu z 24. prosince 1938.
- 65 V. Urbánek, J. Fusek: Obvodní (obecní) tajemníci (Vládní nařízení č. 17/1939 Sb. z. a nař. II a sbírka souvislých předpisů), Praha 1939.
- 66 Právo lidu z 10. prosince 1938.

Die kommunale Selbstverwaltung in den böhmischen Ländern in der Zeit der bürgerlichen Republik

Karel Schelle

Zusammenfassung

Durch das Rezeptionsgesetz vom 28. Oktober 1918 wurde die komplette österreichische Selbstverwaltung übernommen, deren Anfänge wir im Jahre 1849 erblicken können. Nach der Entstehung der Republik wurde gerade die kommunale Selbstverwaltung zum meintdiskutierten Teil des ganzen Selbstverwaltungssystems, zu dem sowohl die Linke, wie auch die Rechte einen kritischen Standpunkt einnahm. Aus diesem Grund begannen gleich nach der Ausrufung der Selbstständigkeit die vorbereitenden Arbeiten an ihrer Reorganisation, die die Annahme zweier wichtiger Gesetze zur Folge hatten, die ihrerseits eine Reform der Wahlordnung für die Gemeindewahlen und die Novellierung der Gemeindeordnung beinhalteten. Es handelte sich aber bloss um eine rechtliche Regelung, die für die böhmischen Länder galt und mit den allernotwendigsten Abänderungen und Ergänzungen auf veraltete und unzureichende Bestimmungen der bisherigen Gemeindeordnungen reagierte. Die Novelle brachte zahlreiche demokratische Elemente mit sich. So wurden die Bestimmungen über die Vertretung der Virilisten und die Bestimmungen über die Sonderstellung des Grossgrundbesitzes in der Gemeinde aufgehoben, es kam zu Veränderungen in der Nomenklatur der Gemeindeorgane und zu einigen Verschiebungen in ihrer Kompetenz. Den Mitgliedern der Gemeindeorgane wurden Tagesgelder zuerkannt, um auch Angehörigen des Proletariats die Ausübung von Funktionen in der kommunalen Selbstverwaltung zu ermöglichen. Alle brennenden Probleme der Selbstverwaltung wurden aber nicht gelöst und es erfolgte auch keine Unifizierung der Gemeindeordnung in der ganzen Republik. Die Novelle zur Gemeindeordnung war also ein typisches Beispiel für die damalige Kompromisspolitik der bürgerlichen und sozialistischen Parteien. Trotz zahlreicher demokratischer Konzessionen belass sie den bürgerlichen Kreisen genug Positionen, die diese als Ausgangspunkt für die Festigung ihrer Macht in der Selbstverwaltung künftighin ausnützen konnten.

In den weiteren Jahren des Bestandes der Republik vor dem Münchener Diktat kam es schon zu keinen grundsätzlicheren Eingriffen in die kommunale Selbstverwaltung. In den Finanznovellen aus den zwanziger und dreissiger Jahren bekundeten zwar die herrschenden Kreise ein Streben nach Regelung der Finanzgebarung der kommunalen Selbstverwaltung, eine bedeutsamere Wende in der Stellung der Gemeinden trat aber nicht ein. Im Gegenteil : seit der ersten Hälfte der dreissiger Jahre sind Bemühungen der herrschenden Bourgeoisie zu beobachten, die Kompetenz der Selbstverwaltungsorgane einzuschränken und sie möglichst weitgehend der staatlichen Byrokratie unterzuordnen. Beweis hierfür waren einerseits die Bestimmung über die Bestätigung der Bürgermeister und schliesslich in der Zeit nach München die rechtliche Regelung über die Bestellung von Gemeindesekretären.

PROJEVY FAŠISACE V ČESKÝCH ZEMÍCH ZA TZV. II. REPUBLIKY

Pavel Mates

Při objasňování příčin, obsahu i forem fašisačních opatření tzv. II. republiky, je třeba se vrátit do počátku 30. let, kdy v období velké hospodářské krize začaly postupně vládnoucí politické a hospodářské špičky uplatňovat sérii reakčních opatření, jimiž hodlaly upevnit svoje panství.¹ Zároveň byly formulovány i návrhy na některé reformy politického i ekonomického života, zjevně inspirované vzory fašistických států. Mezi jinými to byly projekty tzv. hospodářské komory, reprezentující stavovské zastoupení, doporučení směřující k posílení moci prezidenta a oslabení parlamentu, na změny volebních předpisů, jenž by umožnily snadnější pronikání fašistických sil do zastupitelských sborů, vytváření pracovních táborů pro nezaměstnané, registraci stran, které měla ministerstvu vnitra umožnit zakázky činnosti KSČ a další postupy.

K jejich přijetí nedošlo z několika důvodů. Vláda byla nucena brát ohledy na demokratické veřejné mínění, důležitou roli hrála silná, masová komunistická strana, která se důsledně stavěla za obranu buržoazně demokratických práv. Fašistický režim se nemohl prosadit i z jiného důvodu. Z hlediska politického netvořila vládnoucí třída jednotnou sílu. Vedle reakčních proudů působila i vlivná skupina orientovaná ve směru liberálně demokratickém, opírající svoje pozice o buržoazní parlamentarismus. Tento směr odmítal fašismus z důvodů ideových, národnostních i politických. Jeho zastánci si byli zároveň vědomi, že fašismus by znamenal likvidaci nejen jejich mocenských, ale i ekonomických pozic. Přesto však nedokázali, až na malé výjimky, v rozhodujících chvílích vytvořit jednotnou lidovou frontu, která by byla jedinou účinnou zbraní na obranu demokracie a naší samostatnosti.

Přijetím mnichovského diktátu² utrpělo Československo ohromné ztráty materiální. Celkově to bylo přes 41 tisíc km² území a kolem 4,8 miliónů obyvatel. Republika přišla o 97 % těžby hnědého a 55 % černého uhlí, o takřka celou výrobu porcelánu, 89 % keramického průmyslu apod. Významně bylo postiženo též zemědělství, kde bylo ztraceno kolem třetiny osevních ploch a stejné množství potravinářských závodů. Německu a Maďarsku jsme museli odevzdat 1300 lokomotiv a 34 tisíc železničních vagonů, což zkomplikovalo situaci v dopravě, silně narušené úmyslným přesekáním tratí při vytýčování nových hranic.³ Z Československa se stalo z hlediska strategického i hospodářského bezbranné torzo, vydané na milost Německu, které dlouho po Mnichovu připravilo plány na úplnou likvidaci republiky.⁴

Když v oblasti vnitropolitické došlo k zhroucení stávajícího politického systému, obyvatelstvo propadlo pocitu bezvýchodnosti a beznaděje. A právě této situace využily reakční síly k prosazení přeměn, o něž usilovaly už v předchozích letech a které můžeme

označit jako úplné odbourání buržoazně demokratických svobod a nastolení fašisujícího režimu.⁵

A) Zásahy do systému politických stran

Brzy po Mnichovu se začalo ozývat volání po úplné reorganizaci stranického systému. Zvláště iniciativní byli agrárníci, kteří usilovali o úplné spojení všech stran, samozřejmě pod svým vedením. Již na zasedání předsednictva strany, krajských důvěrníků a členů parlamentních klubů dne 3. října, bylo přijato prohlášení vyzývající k jednotě. Záhy na to otevřeně vyhlásili požadavek podstatného omezení počtu stran a zbylé se měly organizovat podle stavovského systému, v duchu ideologie italského fašismu.⁶

Ani reformistické strany nebyly proti. "Sjednocení stran by nebylo tak těžké" konstatoval dne 16. října v Právu lidu J. Stivín a v témže čísle napsal A. Srba otevřeně "Nové úkoly státu ovšem vyžadují zjednodušení politických poměrů." Rovněž národní socialisté psali na stránkách Českého Slova proti většímu počtu stran a o nutnosti celkového přebudování stranického systému, třebaže neměli v této otázce jednotný názor.

V podobném duchu se vyjadřoval i tzv. nezávislý tisk, jakým byla např. Peroutkova Přítomnost či legionářské Národní osvobození, kde byly publikovány kritické komentáře na adresu příliš velkého počtu politických stran tříštících tolik potřebnou jednotu národa.⁷

Jinak se k této otázce vyslovila KSČ. Správně označila propagandu proti politickým stranám za součást tlaku reakčních sil. V třídní společnosti, psalo Rudé právo dne 9. října, spočívá politický život demokratické republiky na politických stranách. Kdo volá po zrušení stran, volá po zrušení demokracie. Sama se přitom stavěla všemi prostředky, které jí dosud zbývaly, na ochranu demokratických institucí. V tom smyslu vyznělo i jednání ústředního výboru dne 4. října a dopis, kterým se o čtyři dny později obrátilo vedení ke všem členům strany. Za důležitý předpoklad k uskutečnění těchto cílů označil Kl. Gottwald jednotnou frontu všech pokrokových sil.⁸

Komunisté byli rovněž pro sjednocení, ovšem se socialistickými stranami. "Cesta k novým poměrům je v sjednocení dělnického tábora," napsalo ještě před zákazem vycházení v posledním vydání Rudé právo. V tomto směru zahájili proto komunisté jednání se sociálními demokraty a národními socialisty, ale jejich předáci návrh odmítli.

Zároveň se začaly stupňovat protikomunistické výpady. Vedle domácí reakce naléhalo na likvidaci KSČ i Německo, jehož představitelé označovali tento krok za jeden z předpokladů normalizace vzájemných vztahů. Vláda se nejprve obrátila na vedení strany s návrhem, aby se sama dobrovolně rozpustila. Byla však samozřejmě odmítnuta, a tak dne 20. října zastavilo ministerstvo vnitra její činnost. Výměr vydaný podle § 28 odst. 2 zákona č. 134/1867 ř. z. o právu spolčovacím a čl. 2, 3 zákona č. 125/1927 o organizaci politické zprávy byl odůvodněn tím, že prý další činnost KSČ ohrožující státní formu, by byla státně nebezpečná. Zároveň byly zastaveny i její tiskové orgány. Pravice tento krok uvítala a vyslovila přesvědčení, že to přispěje k uklidnění života. Třebaže KSČ nebyla ještě zakázána, a její zástupci si podrželi mandáty ve všech zastupitelských

sborech, bezpečnostní orgány dostaly pokyn co nejprísněji sledovat jakoukoli její aktivitu, a popřípadě proti ní okamžitě zakročit.⁹

Ostatní politické strany mezitím zahájily kroky k přestavbě politického života. Zdánlivě nejjednodušší situaci měla sociální demokracie. Když neuspěla ve svých pokusech o spojení s národními socialisty, rozhodla se pro samostatný postup. Dne 25. října se sešel ústřední výbor, který po obsáhlé debatě schválil návrh na utvoření jednotné strany pracujícího lidu a pověřil předsedu A. Hampla dalším jednáním. Dne 28. října vyšlo v Právu lidu svolání, jímž se oznamovalo, že došlo k utvoření Národní strany pracujícího lidu (později přezvané na Národní stranu práce, NSP). Její zakladatelé tvrdili, že vyhovují touze po ustavení nových politických forem a zároveň vytvářejí záruky demokracie, protože existence této strany měla zajistit kontrolu vlády. Členy NSP se stali hlavně sociálně demokratičtí dělníci, kteří v ní mylně spatřovali sílu, jež by mohla zabránit fašismu. Ve skutečnosti se však stala útočištěm funkcionářů, připravených k ústupkům. Této skutečnosti si byla dobře vědoma KSČ, ale přesto rozhodla, že do ní její členové jako jednotlivci vstoupí, aby mohli využít všechny prostředky legálního působení na masu.¹⁰

Dne 11. prosince se sešel ustavující sjezd NSP a přijal program. Hovořilo se v něm o potřebě ochrany demokracie, o lásce k národu a zajištění sociální spravedlnosti. K tomu účelu se doporučovala některá regulativní opatření v oblasti hospodářské, která ovšem nepřekračovala horizont reformismu. Vláda měla být nestranná, navrhovalo se zrušení vázaných kandidátek, ale ponechání poměrného zastoupení. V zahraničně politické části byl vysloven požadavek neutrality a dobrého sousedství. Program neobsahoval nejmenší kritiku dané situace, ani jednou se v něm neobjevilo, že by NSP byla stranou socialistickou. Její vedení se rozhodlo pro taktiku jakési loajální opozice a doufalo, že se mu podaří přežít.¹¹

Složitější byl průběh koncentračního procesu v tzv. občanském táboře. Nejsnadnější situace byla v republikánské straně, která byla ostatně hlavním činitelem celé akce. Na stránkách jejího tisku se objevily články žádající tzv. autoritativní demokracii, která předpokládala mimo jiné i vybudování stranického systému složeného z daleko menšího počtu stran než dosud. Občanské strany se musí soustředit v jedné, velké národní straně, napsal dne 22. října R. Halík ve Venkově. Půjde o stranu nesocialistickou, protože socialismus je překonán. Nacionalismus se měl stát východiskem programu agrární strany, která se již předem považovala za vládní stranu.¹²

Na rozdíl od agrární strany v Národním sjednocení vznikly komplikace. Oficiálně bylo až horlivě pro urychlenou rekonstrukci a spojení státoporných sil ve velké národní straně. Ostře napadalo živnostníky a Šrámka za "zatvrzele dogmatickou víru" v zachování samostatnosti a vyslovovalo politování nad pomalým průběhem organizačních příprav. Ve dnech 26. října a 2. listopadu se jeho předsednictvo usneslo na prohlášení kritizující nadměrný počet stran a konstatovalo, že k zajištění demokracie budou stačit strany dvě. Národní sjednocení se přirozeně přihlásilo do té, která měla vyjadřovat národní jednotu a řídit politiku státu.¹³

S tím však nesouhlasili L. Rašín a V. Klíma, kteří se ostatně už v předcházejících měsících postavili proti politice vedení svojí strany. Negativní postoj vyjádřili tím, že do nové strany odmítli vstoupit, v čemž je následovaly malé skupinky jejích stoupenců.¹⁴

K taktizování se uchýlili i živnostníci. Samozřejmě, že neproklamovali snahu připojit se k socialistům, ale naznačili možnost vytvoření jakési strany středu společně s lidovci, nebo zachování samostatnosti.

Ve skutečnosti živnostníci blufovali a snažili se získat předem co nejvíce výhod. Dne 8.-10. listopadu vedení konalo sérii porad, které vyvrcholily pověřením tříčlenného výboru, aby projednal zjednodušení politických poměrů. Dne 16. listopadu se pak říšské předsednictvo usneslo, že živnostenská strana vstoupí do národní jednoty, což o týden později potvrdil i výkonný výbor.¹⁵

Ostré boje probíhaly v lidové straně. Ta zpočátku prohlásila za nezbytné zachování samostatné katolické či křesťansko-lidové strany středu, jako nutný předpoklad zajištění demokracie.¹⁶ Tento postoj byl ovlivněn řadou okolností. Mezi jinými to byla nechuť ke spojení s agrárníky, s nimiž léta soupeřili o hlasy venkova, ale i osobní avrže Šrámka vůči Beranovi. Proti tomu se však postavil předseda zemského výboru v Čechách B. Stašek a dožadoval se sloučení a dokonce měl výhrady i proti existenci NSP. V prvních listopadových týdnech došlo k sérii jednání a vzájemných střetů a ještě po zasedání předsednictva strany dne 16. listopadu se zdálo, že zvítězí Šrámkův směr. Příštího dne se však sešlo české zemské vedení, kde po referátu Staška bylo přijato rozhodnutí o vstupu do národní jednoty, o čemž se moravské křídlo dovědělo až z rozhlasových zpráv. Nejprve sice chtělo trvat na samostatnosti, ale Šrámek si rychle uvědomil, že by mohl dopadnout jako političtí katolíci v Německu, a tak dne 19. listopadu přišli jeho zástupci k Beranovi a podřídili se.¹⁷

Ještě složitější cestou do národní jednoty prošli národní socialisté. V jejich vedení postupně vykryštovaly tři směry: první stál za spojením se sociální demokracií, druhý byl pro zachování samostatnosti, třetí usiloval o sloučení s pravicí. Už dne 14. října byl na jednání předsednictva kritizován projekt sjednocení se sociálními demokratty a v této fázi se zdálo, že převahu nabyla skupina prosazující zachování samostatnosti. Konečné rozhodnutí mělo padnout na zasedání ústředního výkonného výboru dne 31. října, ale opět se k němu nedospělo. Odstoupilo zde ovšem předsednictvo, které bylo nahrazeno čtyřčlenným direktoriem a to se v příštích dnech snažilo jednat na všechny strany, ale bez výsledku. Ve snaze předejít hrozícímu rozštěpení, byla na 8. listopad svolána porada důvěrníků strany, jejího vedení a obou parlamentních klubů, kde bylo přijato jakési kompromisní rozhodnutí: nedojde ke spojení napravo ani nalevo a strana se přetvoří v Hnutí národní spolupráce a obrody, jakožto základna sil, zaměřených k prosazování národní soudržnosti. Podtrhován byl apolitický charakter Hnutí, jeho úsilí o sladění zájmů zaměstnavatelů a zaměstnanců, nastolení sociálního smíru v zájmu rozvoje národa.¹⁸

Jenže tím nebyla záležitost odbyta. Na nějakém hnutí střetu, které by stálo mezi ním a NPS neměl Beran nejmenší zájem. Navíc předáci národně socialistické strany ani nechtěli jít do opozice, kterou neuměli dělat. A tak už za čtyři dny kapitulovali a vstoupili do národní jednoty. Tento krok odůvodňovali příkazy vlastenectví, snahou o zajištění demokracie, zájmů národa a podobnými frázemi. Svoje rozhodnutí učinili v rozporu s míněním mnoha místních organizací, které s ním projevíly nesouhlas, mimo jiné tím, že odmítly předat národní jednotě svoje finanční příspěvky. Navíc nepočetná, ale vlivná skupina činitelů hlasovala proti spojení a část z nich vstoupila do NPS.¹⁹

Nadšeně se k myšlence koncentrace přihlásila Stříbrného Národní liga, jejíž vůdce cítil šanci dostat se do čela politického života. Avšak ani jemu se nepodařilo převést celé,

ostatně málo početné, hnutí do národní jednoty. Proti se postavilo křídlo ing. F. Schwarze, které zastávalo nacionalistický program a nehodlalo se připojit k linii podřízení Německu. Vzniklý konflikt vyřešil Stříbrný svérázně: tuto skupinu nechal ze strany vyloučit a sám se pověřil vedením.²⁰

Do národní jednoty vstupovaly i méně významné strany, pouze Národní obec fašistická se definitivně nerozhodla. Její vůdce R. Gajda, proslulý množstvím skandálů z let předmnichovské republiky se domníval, že v nastalé situaci se už konečně bude moci vyšvihnout na nejvyšší místa. Stranu rychle reorganizoval na Národní tábor Československý a pod hesly, která byla směsicí sociální demagogie, nacionalismu a antisemitismu, se pokoušel rozšířit počet stoupenců. Mnoho jich sice nezískal, ale to mu nijak nebránilo, aby si nedělal ambice na ministerské křeslo, jímž podmiňoval přistoupení k národní jednotě. Nakonec do ní vstoupil i bez něho, protože si uvědomil, že jinak nemá pražádnou šanci.²¹

Dne 18. listopadu bylo oficiálně oznámeno vytvoření Strany národní jednoty (SNJ).²² V svolání, otištěném v hlavních denících stran, jež ji utvořily, se slibovalo všechno: demokracie i vláda pevné ruky, svobodné podnikání a současně jeho regulace, řešení národnostní otázky i židovského problému, očista veřejného života od nespolehlivých živlů atd.²³ Dne 7. prosince se sešla ustavující schůze ústředního přípravného výboru SNJ, jehož předsedou se stal R. Beran, fakticky ho však řídil dr. J. Černý. Jak dosvědčovaly policejní relace, nepřestaly mezi vedoucími funkcionáři soustavné spory, boje o pozice a snaha prosadit svoje zájmy, takže "stranický boj", "bratrovražedné zápasy politických stran" a jiné jevy, tak vehementně odsuzované, zůstaly zachovány a dostaly jen novou formu a firmu.²⁴

Po bezohledném nátlaku německého vyslanectví v Praze a na přímý zásah z Berlína se vláda dne 28. ledna 1939 usnesla uznat zřízení zemské zahraniční organizace NSDAP na našem území. Výslovně se přitom stanovilo, že měla mít statut zvláštní organizace, jejímž účelem je širší účast na veřejném životě, než mají spolky. Její činnost se fakticky zcela vymykala kompetenci našich orgánů, protože byla řízena z Berlína, prostřednictvím německé ambasády.²⁵

Zmíněná opatření se děla vesměs faktickou cestou, protože neexistovala norma upravující postavení politických stran.²⁶ Proto byl vyvíjen nátlak na přijetí předpisu, podle něhož by bylo možno rozpustit KSČ. Tento požadavek začala reakce zvláště intenzivně prosazovat od počátku listopadu. Dne 23. prosince bylo přijato vládní nařízení č. 355/1938 Sb. o politických stranách, které právně potvrdilo snahy zavést u nás totalitární režim.²⁷

Nové strany mohly být povolovány jen vládou, a to na základě její volné úvahy. Žádost se podávala u ministerstva vnitra. Politická strana měla sice výslovně charakter právnické osoby (§ 3), ale nebylo definováno, co je třeba za politickou stranu považovat. Platilo pouze negativně, že nepodléhá předpisům spolkového práva (§ 5). V jejich rámci mohli být organizováni jen naši občané, starší 21 let. Činnost směla vyvíjet v mezích právních předpisů, svého programu a organizačního řádu, k jejichž změně potřebovala souhlas ministerstva vnitra (§ 7). Pokud by vláda uznala, že činnost strany ohrožuje veřejný zájem, mohla ji rozpustit. S jejím majetkem se potom nakládalo podle III. části zákona č. 201/1933 o zákazu činnosti a zastavování politických stran, tj. po vyrovnání

dluhů připadlo čisté jmění státu. Neplnění stanovených povinností či porušení zákazů se stíhalo pokutou až do 50 tisíc korun, resp. vězením do 6 měsíců.²⁸

Nařízení, vřele uvítané tiskem SNJ, mělo za svůj hlavní cíl zlikvidovat existenci KSČ. Vláda dlouho neváhala a dne 28. prosince byla v Ústředním listě otištěna vyhláška č.298, oznamující rozpuštění komunistické strany, jejíž existence prý ohrožovala veřejný zájem. Současně došlo i k rozpuštění všech jejích spolků, organizací, sdružení atp. Nadšené komentáře k tomu otiskly nejen např. Národní listy a Venkov, či stále více do prava se orientující Moderní stát, ale dokonce i tisk NSP, která doufala, že jí budou přiděleny některé mandáty po komunistických členech zastupitelských sborů, kteří je ztráceli.²⁹

Vládě však vznikla překážka, s níž nepočítala. Nařízení č. 355 Sb. platilo totiž pouze pro české země, jenže KSČ byla stranou celostátní a jak konstatovali její zástupci v řízení před mandátovým senátem Nejvyššího správního soudu, nebylo možno rozpustit ji i na Slovensku. V podobném smyslu vyzněla i stížnost Kl. Gottwalda vládě, že tvrzení že KSČ by ohrožovala veřejný zájem, neodpovídalo naprosto pravdě.³⁰

Obejít fakt omezeného rozsahu působnosti nařízení vláda nemohla, proto vyšla dne 13. ledna 1939 novela vládního nařízení č. 4 Sb. I.³¹, podle jehož čl. I. se platnost nařízení rozšiřovala na území celého státu. Navíc se stanovila jeho zpětná působnost (čl. II). Neslýchanost tohoto zákroku vzbudila dokonce kritickou odezvu i u NSP, která se ostatně sama cítila ohrožena kampaní, žádající její zrušení.³²

Proti KSČ byla okamžitě zahájena ostrá perzekuce. Už 28. prosince provedla policie domovní prohlídky u jejích vedoucích funkcionářů. Ty ovšem ukázaly, že strana byla dobře připravena, protože jejich výsledek byl nadmíru hubený. Malý efekt měly i vyhlášky pražského a brněnského policejního ředitelství, jimiž se zabavoval její majetek, protože ten byl většinou bezpečně ukryt. Útoky fašisujících sil proti komunistické straně, která přešla do ilegality nepřestaly ani potom. Ve dnech 13. a 14. února byla provedena rozsáhlá razie u dvou tisíc funkcionářů KSČ, s cílem rozbít tvořící se podzemní síť. Její efekt byl nepatrný a policejní relace konstatovaly, že byly nalezeny bezvýznamné materiály a dovozovaly, že komunisté se organizují pod "nezávadnými" hlavičkami, ale jakými, se policii zjistit nepodařilo.³³

Zároveň probíhala kampaň proti NSP, která svoji existenci bránila především argumenty o potřebě zajištění demokracie, jejímž předpokladem byly podle ní dvě strany. Popírala přitom, že by snad byla stranou socialistickou, či dokonce marxistickou, a zříkala se kontinuity se sociální demokracií. To však vůdcům SNJ nestačilo, protože jejich cílem bylo zavedení režimu jediné totalitární strany. Bylo jen otázkou času, kdy vláda použije svého práva, která si dala v § 8 vládního nařízení č. 355/1938 Sb. a NSP rozpustí. "Zachránil" ji 15. březen, po něm následovala likvidace všech českých stran.³⁴

Během října a listopadu došlo k zastavení činnosti řady demokratických spolků (např. Solidarita, Liga pro lidská práva, Dělnická stráž). V zápětí po rozpuštění KSČ zastavilo policejní ředitelství v Praze ve smyslu § 11 odst. 1 nařízení č. 355/1938 Sb., který se odvolával na III. část a § 20 zákona č. 201/1933 Sb., činnost 20 spolků, spjatých s komunistickou stranou, přičemž bylo výslovně uvedeno, že dojde k jejich rozpuštění, což bylo provedeno v nejbližších týdnech.³⁵

Dne 25. ledna 1939 začala vláda jednat o změně předpisů spolkového práva, která měla omezit počet spolků a zabránit jejich zřizování. Slovenská vláda se však postavila proti. Ne, že by takový zásah nechtěla, ale požadovala samostatný režim. Proto došlo k

přijetí vládního nařízení č. 13. Sb. II. až 27. ledna, jehož působnost byla omezena jen na české země. Jím se rušila ustanovení § 29-35 zákona č. 134/1867 ř. z. o právu spolkovacím, které upravovaly režim politických spolků. Podle čl. II. citovaného vl. nař. všechny politické spolky zanikaly a další nebylo možno napříště zřizovat (čl. III.). Zvýšeny byly sankce za porušení spolkových předpisů (trest činil až 50 tisíc korun, resp. 6 měsíců vězení); stíháno mohlo být každé sdružování přesahující obvyklý společenský styk, pokud se dělo v rozporu s platnými předpisy. V kterém okamžiku takový stav nastal, bylo ovšem na policejních orgánech, jenž rozhodovaly podle svojí úvahy, což přirozeně hrozilo zavedením naprosté libovůle.

Téhož dne bylo přijato vládní nařízení č. 30 Sb. I. o vytvoření zvláštních sdružení, nepodléhajících platným předpisům o sdružování a o dozoru na ně. Podle něj bylo možno vytvářet organizace, jež neměnily povahu spolků, náboženských sdružení či forem spadajících pod předpisy obchodního práva. O povolení rozhodovalo podle volné úvahy ministerstvo vnitra, které mělo možnost je dočasně zastavit i rozpustit (§ 1,4). Jinak se úprava blížila režimu politických stran: sdružení měla povahu právnické osoby, byla povinna vyvíjet činnost v mezích obecných předpisů a svých vnitřních norem stejné byly i sankce (§ 5).³⁶

Vláda tím dosáhla svého cíle: mít pod kontrolou všechny formy organizování politického života. Ani to však nepovažoval R. Beran za dostačující, protože tu byly nepolitické spolky, fungující podle starších norem. Jejich existence příliš připomínala buržoazně demokratický režim a navíc policejní orgány dobře věděly, že se v řadě z nich pod "nezávadnou firmou" scházeli komunisté. Byly tu i další důvody, pro které vyzval 8. února R. Beran ministra vnitra O. Fischera, aby na základě chystaného návrhu vládního nařízení předem rozpustil řadu spolků, které podle něj neměly smysl. Počátkem března byla skutečně vypracována osnova novely spolkového zákona, která dávala právo povolovat i zakazovat spolky zemskému úřadu. Všechny spolky se měly ohlásit a oznámit, zda hodlají vyvíjet nadále činnost a pokud to neučinily, byly rozpouštěny.³⁷ Schválit tento předpis do březnových událostí však vláda nestačila.

Dosavadní systém stran podlehl tedy úplné destrukci, a liberální režim "volné hry" politických sil byl nahrazen totalitním systémem. Reakci se konečně podařilo to, o co delší čas usilovala, totiž zlikvidovat existenci KSČ. K tomu, aby zabránila jejímu působení, však dosti sil nikdy neměla.

Zároveň se rozpadla i legální základna politické činnosti liberálně orientované části buržoazie, jejíž někteří představitelé odešli do zahraničí, další se stáhli do ústraní, čímž projevíli nesouhlas s fašisací. Ucelený, pozitivní program však národu, který v drtivé většině stále byl proti vládě v opozici, však formulovat nedokázali.

B) Ústřední orgány státní moci

Soustava vrcholných orgánů zůstala po celou dobu existence tzv. II. republiky formálně zachována v podobě, v jaké ji stanovila ústava z roku 1920. Ve skutečnosti se výrazně změnilo jak jejich složení, tak i pravomoci a vzájemné vztahy mezi nimi.

V první řadě byly neobyčejně zúženy pravomoci parlamentu.³⁸ Jak známo, nebyl po celou dobu zářijové krize svoláván. Veškerá rozhodnutí činila vláda, později též Stálý výbor, zatímco zasedání Národního shromáždění bylo pod nejrůznějšími záminkami odložováno. Nejdříve totiž musela být připravena řada reakčních opatření, na jejichž veřejném projednávání na půdě parlamentu neměla pravice zájem. Navíc to byla prakticky jediná legální základna, kde se mohli k chystaným zásahům vyjádřit komunisté a jak se později ukázalo i jiní představitelé opozice, což si reakce rovněž nijak nepřála.

Ještě předtím, než se nejvyšší zákonodárný sbor sešel, bylo třeba se vypořádat s otázkou mandátů jeho členů ze zabraných území. Způsob, jakým se to stalo, byl příznačný pro atmosféru doby. 25. října projednala vláda návrh opatření Stálého výboru o ztrátě mandátů některých členů Národního shromáždění. Předpokládalo se v něm, že poslanci a senátoři, kteří se přihlásili k jiné než české, slovenské nebo rusínské národnosti a k 18. září 1938 neměli řádné bydliště na neobsazeném území, resp. po této lhůtě ho opustili, pozbývali mandátu. Ti, kteří na neobsazeném území zůstali, museli do pěti dnů podepsat znovu poslanecký (senátorský) slib, jinak rovněž ztratili mandát. Totéž platilo pro eventualitu, kdyby bylo zabráno ještě další území, kde poslanci měli bydliště.

Návrh byl odůvodněn tím, že uvedení poslanci a senátoři nemohli nadále vykonávat svoje funkce, zvláště, když se již dávno cítili být občany jiného státu, kde mnohdy působili ve veřejných úřadech. Jediný, kdo proti této osnově ve Stálém výboru protestoval, byl B. Šmeral, jenž poukázal jednak na neústavnost řešení, jednak na celkově nesprávný přístup. Správně připomněl, že komunističtí členové parlamentu, kteří si nemohli dovolit bydlet v Praze, křeslo ztráceli, kdežto henleinovec Kundt si ho zachovával. Doporučil proto, aby rozhodující kritérium bylo, zda dotyčný zachoval věrnost republice. K jeho námitkám však přihlédnuto nebylo. Stálý výbor se ztotožnil s míněním vlády a pouze prodloužil lhůtu pro osvědčení slibu na osm dní³⁹ a vydal svoje opatření pod č. 235 Sb. ze dne 27. října.

V této době se zároveň objevila řada návrhů na novelizaci ústavy, v nichž se většinou jen opakovaly myšlenky, které se objevily především v druhé polovině 30. let, kdy se začalo hovořit o krizi parlamentarismu a potřebě jeho zlepšení.⁴⁰

Mimo to se však zřejmě skutečně pracovalo na přípravě nové ústavy, o čemž toho na veřejnost proniklo velice málo. Jednak hodlala vláda pravděpodobně napodobit situaci při vypracování ústavy z roku 1920, kdy se do poslední chvíle přesně nevědělo, jaký bude její obsah. Roli hrál i vztah ke slovenským autonomistům, kteří měli být postaveni před hotovou věc. Tisk několikrát sdělil, že se na návrhu pracuje, ale jaká měla ústava být, to se nevědělo. Tomu se nelze ani divit, pokud vláda nechtěla riskovat rozbouření veřejnosti. Mimo jiné se totiž předpokládalo, že by byla volena pouze poslanecká sněmovna ústředního parlamentu, kdežto senát měl jmenovat prezident. Ten by mohl vydávat společně s vládou nařízení, jež by Národní shromáždění pouze bralo na vědomí. Vláda směla přijímat akta s mocí zákona, a to i v době zasedání parlamentu. Volební právo by nebylo všeobecné, protože ho neměli mít státní zaměstnanci apod.⁴¹

Tento projekt nikdy nespátril světlo světa, ale některé myšlenky v něm obsažené tak docela nezapadly. Konkrétně to byla otázka zmocňovacího zákona.

Požadavek na jeho zakotvení vznesl oficiálně ve svém projevu v parlamentu předseda vlády gen. J. Syrový dne 17. listopadu 1938, který ho označil za nástroj, jímž budou ústřední i zemské vlády moci urychleně řešit potřeby státu. Původním záměrem

bylo přijmout tuto normu zároveň se zákony o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi, jenže ludáci se postavili proti. Už 17. listopadu zamítl klub HSĽS v parlamentě osnovu zmocňovacího zákona a znovu to potvrdili jeho zástupci nazítrí ve sněmovním výboru, kde prohlásili, že budou o této otázce jednat až po oznámení osoby prezidenta, aby mohli posoudit, jak se plných mocí použije. V zápětí na to rozšířili požadavek odkladů až na dobu po přijetí autonomizačních zákonů, s tím, že budou znát složení nové vlády atd. Pro nevyjasněnou situaci byl nakonec zmocňovací zákon ztažen z pořadu.⁴²

Proč ludáci tak bránili jeho přijetí? Především chtěli mít jistotu, že ho nebude použito v otázkách autonomie, ale protože jim bylo jasné, že čeští politikové měli na přijetí velký zájem, rozhodli se toho použít i jako prostředku k vydírání. Jejich hlavními požadavky se stalo jmenování vládních delegátů do některých ústředních ministerstev a převzetí českých státních zaměstnanců ze Slovenska. Vláda nakonec kapitulovala. Ve dnech 8. a 9. prosince jednali na Slovensku ministři vnitra a spravedlnosti O. Fischer a J. Krejčí a dospěli k dohodě: vláda se zavázala odvolat 9 tisíc českých státních zaměstnanců, jmenovat vládní delegáty do ministerstev národní obrany, zahraničí a financí a pozměnit § 1 zmocňovacího zákona tak, aby byly vytvořeny garance, že nebude zasahováno do autonomie Slovenska. Za to byl dán souhlas k uvolnění této osnovy.⁴³

Její projednávání ve sněmovním výboru bylo poznamenáno atmosférou doby. Předložena byla pozdě odpoledne 13. prosince s pokynem, aby ji schválil do 12. hodiny příštího dne. Debata byla poklidná a poslanci ihned ustupovali argumentům, které předkládali ministři.

Oproti původnímu znění byly uskutečněny opravdu změny, jimiž se vycházelo vstříc přání HSĽS. Platilo to zejména o § 1, kde mohl nyní prezident vydávat ústavní dekrety pouze se souhlasem většiny členů slovenské vlády, jichž musela být alespoň většina přítomna na zasedání vlády ústřední, která návrh na dekrety podávala. Navíc bylo stanoveno, že zmocnění se nevztahuje na změny zákona o autonomii Slovenska, leda by k tomu dal souhlas slovenský sněm. Doba zmocnění byla omezena na dva roky. Na stejnou dobu dostala vláda zmocnění, aby činila opatření, k nimž by jinak bylo třeba zákona. Pokud šlo o záležitosti celostátní, musela dát opět souhlas většina slovenských členů. Analogická pověření dostaly ve věcech vlastní kompetence i zemské vlády. Z původního znění bylo převzato ustanovení, podle něhož nařízení vydaná na základě zákona č. 95/1933 Sb. o mimořádné moci nařizovací (ve znění novel) měla od počátku své účinnosti platnost zákona. Stejná zásada byla navíc nyní vztažena i na nařízení podle zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu.

Vláda návrh odůvodnila změnami ve struktuře státu, k nimž došlo v důsledku zákonů o autonomii, jakož i rozsáhlými zásahy do hospodářských, politických a dalších poměrů, jejichž podchycení by prý nebylo možné normálními legislativními prostředky. Ústavně právní výbor osnovu přijal a učinil v ní jen některé menší změny, zejména pokud šlo o poskytnutí stejných garancí jaké mělo Slovensko i Podkarpatská Rus.⁴⁴

Jestliže se vládě podařilo v případě projednávání zákonů o autonomii vyloučit debatu, nenašla už dostatečný argument, aby totéž mohla udělat u zmocňovacího zákona, a to tím spíše, že před jeho projednáním pronesl prohlášení její předseda R. Beran.⁴⁵

Stručně zhodnotil vývoj v týdnech po Mnichovu a schválil vše, co bylo od této doby učiněno. Výhledy do budoucna, které naznačil, byly směsicí demagogie a příprav dalšího postupu reakce. Slíbil reorganizaci správy, jež měla být rychlá a nestranná, v oblasti so-

ciální uvedl, že bude zavedena všeobecná pracovní povinnost, Zásahy v oblasti kultury a školství měly být uskutečněny v duchu národním. Vláda hodlala řešit i židovskou otázku. V zahraniční politice byla rozhodnuta pokračovat v linii loajality k Německu.

Dne 14. prosince přečetl nejprve dr. Sokol návrh zmocňovacího zákona a potom byla zahájena debata. Samozřejmě kladně se jak k vládnímu programu, tak k osnově vyslovil za HSL'S dr. Pružinský a za SNJ dr. Černý. Lehce kritický tón zazněl ze slov mluvčího NSP ing. Nečase, který však nicméně přislíbil, že jeho strana bude hlasovat pro. Zástupci německé a maďarské menšiny byli zdrženliví, ale nenaznačili odpor.

S jednoznačnou kritikou vystoupil proti A. Zápotocký jménem strany, které byla již několik týdnů odpírána možnost legálního působení a jež si byla vědoma, že jde o jeden z posledních případů veřejného vystoupení. Zmocňovací zákon označil Zápotocký za zásah do elementárních demokratických práv, tím nebezpečnější, že šlo o zjevné napodobování vzoru cizích, našemu lidu nepřátelských mocností. Poukázal rovněž na protidemokratický charakter vládního programu. V závěru podtrhl, že KSCM může být i dočasně zakázána, ale idea, za kterou bojuje, se zotročit nedá.

Nepříjemným překvapením pro vládu bylo vystoupení ing. Schwarze, rozhodně odmítajícího zmocňovací zákon, zejména proto, že ho považoval za kopírování německých vzorů. Rovněž další nezávislý řečník poslanec dr. Rašín se postavil proti, především v řešení národnostní otázky.

Žádná z uvedených námitek nemohla ale nic změnit na předloženém návrhu, který byl schválen poslušnou většinou. Na to, že byla porušena ústava, nebral nikdo ohled. Podle jejího § 33 bylo totiž třeba ke změně ústavy souhlasu 3/5 všech členů v každé komoře. Tento požadavek nebyl naplněn již v poslanecké sněmovně, protože přítomno bylo jen 162 poslanců, z nichž se "pro" vyslovilo 146, resp. 148 ve II. kole. Vydán byl pod č. 330 Sb. ze dne 15. prosince 1938 jako ústavní zákon o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací.

Další kroky ke své vlastní likvidaci učinilo Národní shromáždění 15. prosince, kdy schválilo vládní návrh zákona o zřízení parlamentního úsporného a kontrolního výboru.⁴⁶ Oficiálně se tvrdilo, že jde jen o navázání na dobré zkušenosti parlamentní kontrolní a úsporné komise, zřízené zákonem č. 205/1932 Sb., která prý přinesla četné podnětné návrhy.

Nyní se ustavoval orgán, jenž měl dbát na úspornost ve správě a hospodaření státu, jeho podniků, ústavů, zařízení, na nichž měl podíl apod. Výbor měl 9 členů (z nich po jednom ze Slovenska a Podkarpatské Rusi, kteří se ovšem účastnili jednání pouze, pokud by šlo o tuto část republiky). Oproti předcházející úpravě měl výbor zasedat permanentně (§ 2). K výkonu svých pravomocí, jež uskutečňoval v součinnosti s vládou, byl oprávněn provádět kontroly a spolupůsobit při přípravě rozpočtu (§ 5). O výsledcích činnosti měl podávat zprávy oběma komorám parlamentu.

Zákonem č. 327/1938 Sb. se kontrolní práva Národního shromáždění zúžila. Nad rozsáhlými pravomocemi vybaveným výborem neexistovala prakticky žádná kontrola a protože se měl ustavovat na základě většinového systému, bylo zřejmé, kdo by ho monopolně obsadil, takže opozice ztrácela všechny možnosti. V situaci, kdy by parlament byl vyřazen z činnosti zmocňovacím zákonem, výbor měl fungovat dál a spolu s vládou ovlivňovat činnost státního aparátu.

Dne 15. prosince předložila vláda rozpočtovému výboru poslanecké sněmovny návrh zákona o zatímním vedení státního hospodářství a ten ho neprodleně schválil. Příští den se sešla sněmovna na svou poslední schůzi, kde přijala zákon č. 332 Sb., jímž prakticky přecházelo na vládu právo přijímat rozpočet.⁴⁷

Záhy nato přestal parlament i formálně představovat zastoupení většiny obyvatel. Po vydání zákona o politických stranách došlo k rozpuštění KSČ. Dne 29. prosince zaslal R. Beran vlastnoruční dopis Nejvyššímu soudu správnímu, jehož mandátový senát sdělil obratem komunistickým poslancům a senátorům, že pozbývají mandátů, což mělo být deklarováno ve veřejném líčení dne 14. ledna 1939. Líčení ovšem muselo být 14. ledna odročeno s ohledem na omezenou působnost citovaného vládního nařízení a rozhodnutí se mohlo učinit až po vydání vládního nařízení č. 4/1939 SB. I. Dne 28. ledna mandátový senát Nejvyššího soudu správního potvrdil, že všichni členové parlamentu zvolení za KSČ ztratili mandát dnem 28. prosince 1938.⁴⁸ Protože na takto uprázdněná místa neměli přijít náhradníci a v případě hlasování se pro výsledky nepřihlíželo k hlasům neobsazených mandátů, došlo fakticky k další změně ústavy. Na to upozornil, krátce před zastavením listu, dr. Patejdl v Národním osvobození. Parlament byl ostatně už dne 17. prosince 1938 poslán na prázdniny a již se nikdy nesešel.

Nejdůležitější postavení mezi vrcholnými státními orgány měla vláda. Dne 4. října byla úřednická vláda gen. Syrového částečně rekonstruována,⁴⁹ přičemž příchod nových lidí ukazoval, že její kurs se točil výrazně doprava. Platilo to nejen o ministru zahraničí dr. F. Chvalkovském, ale též o ministru zemědělství dr. L. Feierabendovi a o ministru veřejných prací gen. K. Husárkovi. Nebylo přitom žádné tajemství, že vzdor odsuzování politických stran stála za rozhodováním této vlády koalice.

Pravicová orientace se ještě zvýraznila po jmenování vlády R. Berana. Za mnohé mluví fakt, že z jejich 14 členů stanulo 9 po válce před Národním soudem (a to dr. Chvalkovský zahynul při bombardování Berlína). Její vnitřní uspořádání bylo upraveno vládním nařízením č. 269/1938 Sb., jímž došlo ke zrušení a slučování některých ministerstev.

Pokud jde o prezidenta E. Beneše, abdikoval dne 5. října 1938, po nátlaku Berlína i domácí pravice. Podle § 59 ústavy z roku 1920 mělo být Národní shromáždění k volbě prezidenta svoláno do 14 dnů potom, co tento zemřel či se vzdal svého úřadu. Toto ustanovení vysvětlila ovšem vláda na své schůzi dne 7. října tak, že lhůta se prý týkala jen svolání parlamentu, ale nikoli samotné volby, což ovšem bylo v rozporu se smyslem citovaného paragrafu. V tisku se pak začala objevovat tvrzení, že republika se ocitla ve stavu nouze a tak nelze respektovat lhůty základního zákona.⁵⁰

O tom, kdo by měl být prezidentem, se jednalo intenzivně v zákulisí a navenek pronikaly jen kusé zprávy. Kandidátů byla řada: mluvilo se např. o J. Baťovi, J. Preissovi, J.B. Foerstrovi, ale též představiteli starého českého rodu, kterým se rozuměl K. Schwarzenberg. Nakonec se zdálo, že hotovou věcí je kandidatura dr. Chvalkovského. Ten si ale brzy uvědomil, jak málo je oblíben mezi lidmi a funkci odmítl, ačkoli měl podporu i z Berlína. Při jednání s Rudáky nabídl nejprve zástupci českých politických stran, aby kandidovali svého člověka, což však dr. Sokol odmítl a žádal pouze, aby prezident byl bez politické minulosti, levicové orientace a s dobrým poměrem ke křesťanství. HSLS přitom vhodného kandidáta ani neměla.⁵¹ Všechny tyto vlastnosti splňoval 66 letý prezi-

dent Nejvyššího správního soudu dr. E. Hácha, který byl s třítydenním zpožděním proti ústavní lhůtě, dně 30. listopadu zvolen prezidentem republiky.

Prezident měl sice formálně po přijetí zmocňovacího zákona silnou pozici, svými dekrety směl měnit ústavu, ale fakticky byl závislý na vládě, která mu předkládala návrhy na dekrety a musela dát i souhlas k jejich vydání. Vzhledem k tomu, že mohlo být vyloučeno ustanovení o vyslovení nedůvěry vládě, směl prezident jmenovat jakýkoli kabinet. Tento mechanismus se plně realizoval, pokud šlo o vztah prezidenta k vládě ústřední, resp. pokud vykonávala kompetenci pro české země. Ve vztahu k vládám slovenské a Podkarpatské Rusi bylo jeho postavení oslabováno zákazem měnit zákony o autonomii, což naopak posilovalo postavení výkonné moci, navíc ovládané iredentistickými, šovinistickými silami.⁵²

C) Zásahy do místní správy

Změny, jimiž republika procházela, nemohly přirozeně minout ani oblast místní správy a samosprávy. V polovině prosince 1938 vydalo ministerstvo vnitra pokyn týkající se postavení okresních zastupitelstev a související se změnami hranic. Podle něj měla být tato rozpuštěna vždy, pokud sídlo zůstalo mimo území republiky a správa předána hejtmanům sousedních okresů. Stejně se mělo postupovat i tam, kde sídlo okresu sice zůstalo v republice, ale většina území okresu byla zabrána. Ministerstvo doporučilo rozpustit i jiná zastupitelstva vzhledem k tomu, že se očekávaly změny jejich územní kompetence a tím i složení a poměrů. Pravomoci zastupitelstev přecházely na okresní správní komise složené z pěti osob, dříve politicky neexponovaných. Vzápětí nato rozpustilo ministerstvo vnitra 47 okresních zastupitelstev v českých zemích.⁵³

Již dne 18. listopadu naléhal agrární Venkov, aby byli zbaveni svých funkcí starostové zastavené KSČ alespoň v zemědělských obcích, kde měli správu převzít rolníci. K splnění tohoto požadavku, jenž byl v rozporu s platnou úpravou, sice nedošlo, ale pravice nemusela čekat již příliš dlouho. Jakmile byla KSČ rozpuštěna, byla neprodleně vyhotovena rozhodnutí, jimiž její členové pozbývali funkcí. Např. na Kladensku, Slánsku a Rakovnicku, oblastech s tradičně silnými pozicemi KSČ, bylo zbaveno úřadu 21 starostů a rozpuštěna zastupitelstva s více než dvoutřetinovou většinou komunistů. Místo nich začali úřadovat jejich náměstci, resp. byly zřízeny správní komise. Dne 31. prosince bylo odesláno 51 dekretů, kterými byli zbaveni funkcí členové rozpuštěné komunistické strany v zemském zastupitelstvu v Čechách a dne 17. ledna bylo stejné opatření učiněno i ohledně moravského zemského zastupitelstva. Obdobně postupovalo ministerstvo školství a osvěty, které vyloučilo komunisty z kuratorií škol, osvětových rad apod., a ministerstvo obchodu, jenž zbavilo členy KSČ míst v živnostenských společenstvech atd.⁵⁴

Tento postup kontrastoval s pokynem vydaným ministerstvem vnitra v říjnu 1938 ohledně mandátů členů SdP. V něm se připomělo, že tato strana byla pouze zastavena, takže její členové nepozbývali funkcí, ledaže by hrubě porušovali svoje povinnosti ve smyslu § 65 zákona o obraně státu.

Při obsazování míst uvolněných po komunistech, vznikla řada nejasností: komu je přidělit, podle jakého klíče, či zda je nechat neobsazené. V mnoha případech zůstala tato záležitost nevyřízena až do březnových událostí.

Nebylo výjimečné, že starostové, členové SNJ, bránili výkonu mandátů zástupcům NSP s poukazem na zánik strany, která je kandidovala. Spory se objevily též o starosten-
ské úřady, protože SNJ si je jako vesměs nejsilnější nárokovala tam, kde je dříve neměla. Tak došlo k výměně např. v Jindřichově Hradci, Prostějově, Jihlavě a mnoha dalších významnějších městech. Boj přitom probíhal často uvnitř SNJ, kde starostenství žádaly jednotlivé bývalé strany (např. v Olomouci došlo k takovému konfliktu mezi lidovci a Národním sjednocením).

Tam, kde se nedospělo ke kompromisu, bylo obecné zastupitelstvo rozpuštěno. Rozpory uvnitř SNJ vedly k ustavení správní komise též v Praze. Spor byl především o to, kdo by měl dostat primátorské místo, jenž si nárokovalo několik bývalých stran, nyní tvořících radniční klub SNJ. Záležitostí se zabývala koncem ledna a počátkem února vláda a nakonec bylo rozhodnuto, že jediným východiskem bude rozpuštění zastupitelstva. To se stalo dne 24. února výnosem zemského prezidenta. Na místo ústředního zastupitelstva byla jmenována 60 členná správní komise v čele s bývalým národním socialistou dr. O. Klapkou. Městskou radu nahradil 18 členný správní výbor a na místo volených komisí mělo dojít ke zřízení komisí jmenovaných.⁵⁵

O potřebě likvidace zemských zastupitelstev v českých zemích se začalo uvažovat už týden po Mnichovu. Na základě pokynu ministerstva vnitra předložila prezidia pražského a brněnského zemského úřadu dne 5. a 7. října návrhy na devítičlenné zemské správní komise, jež měly nastoupit pro případ rozpuštění zemských zastupitelstev. K tomuto zásahu nedošlo, ale nepřestalo se o něm uvažovat. Na ministerstvu vnitra se intenzivně pracovalo na přípravě rozpuštění těchto orgánů, jenž měly být nahrazeny jmenovanými komisemi. Dne 11. ledna předložilo toto ministerstvo vládě podnět, v němž potřebu zásahu odůvodnilo změnami hranic a novým politickým i národnostním složením obyvatel. O dva dny později byla zastupitelstva rozhodnutím vlády ve smyslu § 61 odst. 1 zákona č. 126/1920 Sb. o zřízení župních a okresních úřadů (ve znění novely č. 125/1927 Sb.) rozpuštěna. V zápětí vznikl spor o složení zemských správních komisí, který nebyl do konce samostatnosti republiky dořešen, protože všechny bývalé i současné strany si nárokovaly co nejvíce míst.⁵⁶

Ačkoli byla veřejnost zpočátku ujišťována, že nedojde k zásahům v obcích, netrvalo dlouho a řada obecních zastupitelstev byla nahrazena jmenovanými správními orgány. To však byla pouze dílčí opatření, které bylo předzvěstí zásahu mnohem hlubšího. Tím se měla stát instituce vládních tajemníků v obcích, o nichž se hovořilo již dříve. V pomnichovských týdnech se začalo psát o obecních tajemnících, jako instituci, která zajistí práci pro část úředníků ze zabraných území, zvýší odbornost, dosáhne úspor apod. Dne 16. prosince rozeslalo ministerstvo vnitra osnovu příslušného vládního nařízení, která se znovu setkala s negativním, ale bezvýsledným ohlasem obcí, hrozících se dalších nákladů, které je měly postihnout. Třebaže se tvrdilo, že toto opatření nebude znamenat nějaké omezení obecní samosprávy či dozor nad ní, a poukazovalo se na dobré zkušenosti obecních notářů na Slovensku a Podkarpatské Rusi i na další výhody, nemělo nařízení přijaté vládou ve schůzi dne 3. února 1939 a vyhlášené pod č. 17 Sb. II. o obecních (obvodových) tajemnících mezi veřejností dobrý ohlas.⁵⁷

Vláda měla podle tohoto nařízení určit obce, do nichž zemský prezident jmenoval tajemníky (§ 1 a 10), kteří by vykonávali činnost v oblasti tzv. přenesené působnosti, ale popřípadě i kompetence samostatné (§ 4). Také v některých oblastech aktivity zemských a okresních úřadů byli výslovně zmocněni, aby bděli nad jejich rozhodnutími, jejichž zrušení mohli navrhnout nadřízenému orgánu (§ 6).

Tajemníci byli státními zaměstnanci, služebně podřízeni okresnímu hejtmanovi, zemskému prezidentovi a ministru vnitra. Nařízení podrobně upravilo též některé platové poměry, zásady součinnosti obcí s tajemníky, hrazení nákladů na jejich činnost a další.⁵⁸

Reakční charakter tohoto předpisu je patrný na první pohled. Na jeho základě mělo dojít k úplné likvidaci obecní samosprávy, které byla přímo odnímána část její kompetence a tento podíl mohl být libovolně rozšiřován (§ 4 odst. 2). Obec přitom nesměla tajemníky kontrolovat či řídit, spíše naopak to byli oni, kdo svými zásahy podle § 6 mohli přinejmenším oddalovat realizaci rozhodnutí obecních orgánů.

D) Regulace hospodářství a sociálních otázek

Při hodnocení jednotlivých opatření vlády v oblasti ekonomické a sociální, je třeba si uvědomit, ve prospěch koho byla prováděna a jaký účel se jimi sledoval. Samozřejmě nelze převzít oficiální zdůvodnění, že se jimi mělo čelit důsledkům mnichovské dohody a zabezpečit rekonstrukci hospodářství. Jejich skutečnými inspirátory byly ty podnikatelské a bankovní kruhy, které chtěly stávající situaci využít k likvidaci konkurence a posílení svých pozic. Zároveň měla přispět i k dalšímu omezování demokracie a práv pracujících. Za dané politické situace tak nabývaly jiné kvality opatření, "vyzkoušená" v letech hospodářské krize jako nástroje regulace hospodářství, která se nyní stávala i prostředkem k fašisaci.

Dne 9. října 1938 přijala vláda nařízení č. 218 Sb. o přechodném obmezování zcizování a propachtování určitých druhů nemovitostí a č. 219 Sb. o dočasných omezeních v živnostenském a jiném výdělečném podnikání. Obě byla zdůvodněna mimořádnými poměry, zejména snahou čelit příslivu živnostníků i příslušníků tzv. svobodných povolání ze zabraných území. Podle prvního bylo třeba k zcizení nemovitostí v době branné pohotovosti státu souhlasu okresního úřadu, stejně jako k propachtování zemědělských a lesních pozemků. Příslušné orgány zde měly postupovat podle volné úvahy. Další normou byly státní orgány zmocněny, aby nepovolily zřízení nových živností, obchodů, továren, jakož i výkon advokacie apod., pokud by jejich provozování bylo na újmu mimořádným hospodářským poměrům, plynoucím z branné povinnosti státu, nebo veřejným zájmům. Svoje rozhodnutí měly činit po vyslechnutí stanoviska zájmových korporací a organizací. Tento předpis byl nahrazen stejnojmenným vládním nařízením č. 265/1938 Sb., jímž se zmíněné principy regulace jen ještě více přizpůsobily stávajícím poměrům. Pro některá odvětví obchodu a služeb bylo vydáno ještě vládní nařízení č. 347/1938 Sb., jenž stanovilo omezující podmínky pro jejich zakládání či rozšiřování. Tyto zásahy byly odůvodňovány snahou zabránit chaosu, který by prý mohli vyvolat emigranti a cizinci.⁵⁹ Zvláštní režim byl zaveden opatřením Stálého výboru č. 284/1938 Sb. v ad-

vokacii, kde došlo k omezení možnosti zápisu do seznamu advokátů, resp. i přesídlení k výkonu praxe do jiného místa.

Podobný charakter mělo i vládní nařízení č. 232/1938 Sb. (nahrazené vládním nařízením č. 239/1938 Sb.), omezující nakládání s akciemi a jinými kapitálovými účastmi bez souhlasu zvláštní komise při Národní bance, jenž mělo vyloučit spekulativní operace. Chtěl-li náš občan disponovat svými nemovitostmi či pohledávkami v cizině, jakož i hodlal-li cizinec disponovat svým nemovitým majetkem nebo pohledávkami u nás (vládní nařízení č. 287/1938 Sb.), bylo i nadále třeba povolení.

Vládní nařízení č. 234/1938 Sb. o zatímní správě opuštěných hospodářských podniků a závodů bylo odůvodňováno potřebou zabezpečit chod výroby a zabránit event. poruchám.⁶⁰ Podle něj mohl okresní, případně zemský úřad ustavit pro takový podnik zatímního správce.

Řada uvedených opatření byla nepochybně inspirována nástroji, jimiž se vládnoucí složky pokoušely zvládnout následky hospodářské krize 30. let. Vedle těch, jenž byly označovány jako *numerus clausus* živností, o nichž byla již řeč, se začalo uvažovat o zavedení nucených syndikátů. Ministerstvo obchodu vypracovalo rámcovou osnovu, která dávala možnost vytváření nucených syndikátů ve všech průmyslových odvětvích, popřípadě posílení existujících kartelů, jimž se mělo dostat práva navazovat i zahraniční styky. Návrh nakonec sice schválen nebyl, protože část podnikatelských kruhů spjatých s Národním sjednocením vystoupila proti přílišné reglementaci podnikání, ale na druhé straně se v nucené syndikalizaci pokračovalo, a to podle dřívějších předpisů. Tak např. počátkem ledna 1939 byl ustaven syndikát v průmyslu pletářském a stávkového zboží podle vládního nařízení č. 228/1936 Sb. o některých organizačních a jiných opatřeních v textilní výrobě. Po něm následoval syndikát některých sanitárních materiálů, intenzívně se pracovalo na úpravě tržních a odbytových poměrů mléka a dalších.⁶¹

Výrazem proklamované péče státu o pořádek bylo vládní nařízení č. 228/1938 Sb. o mimořádných opatřeních bytové péče (nahrazené opatřením Stálého výboru č. 288/1938 Sb). Jejich existence byla vyvolána tím, že v důsledku nadměrného stěhování uprchlíků do vnitrozemí stoupla bytová lichva a spekulace s byty. Proto bylo např. zakazováno bez zvláštního svolení byty odnímat jejich určení, upraven byl režim nuceného pronájmu volných bytů, stíháno předražování nájemného apod. Okolnost, že stížnosti na nedostatek bytů a vysoké činže trvaly i potom, svědčí, že se tyto normy minuly účinkem.

Již v prvním týdnu po Mnichovu se začalo v pravicovém tisku velice horlivě psát proti uprchlíkům, emigrantům a cizincům. Tvrdilo se, že budou brát práci našim lidem, vytvářet nezdravou konkurenci, ohrožovat národní život apod.⁶² Vláda vyšla tomuto tažení ochotně vstříc. Kromě již zmíněných omezení v živnostenském a dalším podnikání, vydala nařízení č. 244/1938 Sb. (doplněné vládním nařízením č. 282/1938 Sb.) o úpravě zaměstnávání osob z území obsazených cizí mocí. Podle něj museli zaměstnavatelé oznámit okresnímu úřadu osoby, které přijali do práce po 1.5. 1938, pokud měly bydliště na zabraném území; napříště je mohli přijímat do zaměstnání pouze se souhlasem příslušných úřadů, jenž rozhodovaly podle volné úvahy.

Vyřešit svízelnou situaci však taková opatření nemohla. Přesto však pokračovala Syrového vláda a později tím spíše Beranova vláda v jejich dalším prosazování. Patřila k nim i akce propouštění vdaných žen a důchodců ze státních služeb. Nejprve se rozjela tisková kampaň, a jakmile se zdálo, že veřejné mínění je už zpracované, podala parla-

mentní úsporná a kontrolní komise dne 26. října vládě návrh, aby urychleně řešila otázku vdaných státních zaměstnankyň i žen v soukromých službách. Doporučila dát do výslužby zaměstnance, kteří dosáhli nároku na penzi a zakázat dvojí honorované zaměstnání státních a ostatních veřejných zaměstnanců.⁶³

Dne 21. prosince přijala vláda nařízení č. 379 Sb. o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě a č. 380 Sb. o úsporných opatřeních personálních. První umožňovalo převádění státních zaměstnanců z jednoho oboru do druhého a zakazovalo po dobu dvou let přijímat do státních služeb nové pracovníky, resp. stávající povyšovat. Ve III. oddíle zakotvovalo zásady propouštění vdaných, resp. jinak zajištěných zaměstnankyň (např. těch, které pobíraly vdovský důchod). Ty mohly odejít buď na vlastní žádost nebo výpovědí, a to i v případě, že měly tzv. definitivu. Výslovně se zakazovalo takové ženy do veřejných služeb přijímat. Povinně měli odejít též zaměstnanci, kteří dosáhli nároku na penzi. Druhá norma stanovila snížení platů, příspěvků k nim, důchodů a jiných příjmů státních zaměstnanců.⁶⁴

Proti uvedeným opatřením se v tisku samozřejmě nezvedl ani jeden kritický hlas. Pouze Právo lidu v komentáři dne 25. prosince nesměle vyjádřilo naději, že se bude postupovat opatrně a brát zřetel na rodinné i jiné závažné skutečnosti. Jinak ovšem začal tisk halasně vypočítávat, kolik volných míst se brzy získá. Čísla se různila a oficiální místa skutečné počty nikde neuveřejnila. Nejčastěji bylo uváděno školství, které zaměstnávalo 18 500 žen, z toho 7 500 vdaných. Z nich dobrovolně odešla asi jen třetina, 400 dostalo výpověď, což nestačilo zdaleka pokrýt požadavky těch učitelů, kteří přišli z pohraničí a východních částí republiky. Jinak se jevila spíše nchuť k dobrovolnému odchodu.⁶⁵ Až komická situace vznikla v Národním divadle, kde byly počátkem ledna 1939 vyzvány všechny vdané ženy, aby si dobrovolně zažádaly do penze. Vzhledem k tomu, že zde bylo 12 vdaných sólistek v opeře a podobný stav existoval i v činohře, hrozilo nebezpečí, že se přestane hrát. Obdobně tomu bylo i u některých "přestárých" sólistů. Teprve po upozornění tisku byla situace alespoň z části řešena.

Celá akce se nakonec ukázala opět jako demagogie. Podle údajů Státního úřadu statistického bylo ve státních službách pouze 1,2 % žen. I kdyby všechny odešly, což v praxi nebylo možné, protože za ně na různá místa nebylo náhrady, na 140 tisíc uprchlíků z pohraničí by to ani zdaleka nestačilo, tím spíše, že k nim přibývali i státní zaměstnanci ze Slovenska a samozřejmě 180 tisíc nezaměstnaných, které republika v tomto období měla. Přesto se začalo uvažovat i o zákazu zaměstnávání provdaných žen v soukromých podnicích.

K nejreakčnějším opatřením v této oblasti náležely pracovní tábory. Ani tato myšlenka nebyla nijak nová. Již v roce 1934 se o jejich zřízení pokusil J.A. Baťa, ale přes podporu některých politických kruhů neměl tento projekt úspěch. V průběhu roku 1938 bylo vládě předloženo několik návrhů na vytvoření podobných institucí. Vláda se však neodhodlala osnovu parlamentu předložit, prý z obavy před reakcí SdP. Neváhala však tuto myšlenku realizovat dne 11. října vládním nařízením č. 223 Sb. o pracovních útvarcích.

Účelem pracovních útvarů, či také táborů, jak se někdy označovaly, mělo být dočasné hospodářské zajištění nezaměstnaných a využití jejich pracovních schopností. Zřizovány byly ministerstvem národní obrany v součinnosti s dalšími ministerstvy, a to do 31.12. 1939.

Organizovaly se podle zásad branné moci a měly vykonávat všeobecně prospěšné práce, aniž by konkurovaly normálnímu podnikání (§ 3). Vedle pracovní činnosti se v nich mělo dbát i na rozvoj občanské výchovy (§ 4). Do táborů měli být zařazeni nezaměstnaní muži od 18 roku na podkladě evidence vedené okresními úřady, jenž také rozhodovaly o jejich povolávání. K nástupu docházelo po lékařské prohlídce, která určovala, zda dotyčný bude způsobilý k fyzické práci. Pokud si předvolaný přinesl hodnověrné potvrzení, že měl práci, nebyl zařazen (§ 6).

Příslušníci útvarů byli podřízeni vojenské disciplíně a podléhali event. vojenským trestním soudům. Nařízení jim dále určovalo povinnost svědomitě a řádně plnit všechny úkoly a podrobit se výchově. Upraveny byly též nároky povolaných a jejich rodiny z hlediska hmotného zajištění, dovolená apod. Z útvarů se propouštělo v případě jejich zrušení, ztráty pracovní způsobilosti, získání zaměstnání nebo jiných důležitých důvodů (§ 14).

Tábory měli řídit zejména vojáci z povolání, náklady na ně hradily obce, pro něž pracovaly, případně ministerstvo obrany. Podle § 23 měli zprostředkovatelný práce i soukromí podnikatelé vybírat pracovníky do zaměstnání především z řad členů útvarů.

Nařízení obsahovalo i citelné sankce. Např. za neupostechnutí výzvy k nástupu do útvarů, neplnění povinností apod., až do jednoletého vězení; za drobnější přestupky bylo možno ukládat kázeňské tresty.⁶⁶

Pracovní tábory byly v první chvíli uvítány všemi politickými stranami s nadšením. Chválila se snaha vlády postarat se o práci pro nezaměstnané a demobilizovat vojáky, která měla být lepší než podpory v nezaměstnanosti. Byla vyzvedávána též údajně mravní stránka, protože se v táborech mělo dbát na občanskou výchovu, a navíc měl být likvidován údajně demoralizující vliv podpor. Útvary byly označovány i jako rezervoár pracovních sil pro celé hospodářství.⁶⁷

Pouze KSČ měla odvahu se k nim vyslovit kriticky. Ve dnech, které ještě zbývaly do zákazu komunistického tisku, připomněla, že jde o opatření nedemokratické, postihující nejen samotné dělníky např. pokud šlo o jejich kvalifikaci, ale též jejich rodiny. Poukázala na to, že příslušníci útvarů budou mnohonásobně vykořisťováni, protože dostanou jen nepatrnou odměnu. Zřízení těchto táborů neřeší otázku nezaměstnanosti - konstatovalo Rudé právo dne 14. října - nejprve musí být dána lidem práce.

Brzy se ostatně dostavilo vystřízlivění. Např. při prvních odvodech v Praze, bylo předvoláno kolem 1.200 osob, z nichž si třetina přinesla potvrzení o zaměstnání, mnozí se vůbec nedostavili a u dalších bylo zjištěno, že nejsou schopni konat těžkou fyzickou práci. V mnoha městech si vypočítali, že tábory budou nerentabilní, a proto, jak tomu bylo třeba v Kolíně, žádali ministerstvo, aby u nich zřizovány nebyly, protože by to znamenalo další zatížení jejich beztak prázdné komunální pokladny. Někde byly odvody doprovázeny i demonstracemi nezaměstnaných a jejich rodin (např. v Táboře a Třeboni), kteří se dožadovali normální práce a protestovali proti nasazení.⁶⁸

Jak shodně konstatovaly policejní relace, byli to především komunisté, kteří vystupovali jak proti samotné instituci táborů, tak i za zlepšení sociálních a mzdových podmínek v nich. Usilovali o ustavení ilegálních buněk, jejichž prostřednictvím pak působili na ostatní nezaměstnané. Vláda používala pracovních útvarů k podlomení akcí pracujících, protože do nich povolávala hlavně pokrokové dělníky. To se promítlo i v oslabení odborů, z nichž jejich členové vystupovali, aby nebyli nasazeni.⁶⁹ Přes to všechno zahájil

koncem října první pražský prapor práce č. 10, výstavbu silnice k ruzyňskému letišti. Další byly ustavovány v Českých Budějovicích, ve Zlíně, Brně, Klatovech a jiných městech. Polovině únory 1939 existovalo 19 pracovních praporů o 72 rotách, v nichž bylo 12 tisíc osob, což však byla pouhá třetina povolanych. Ostatní raději riskovali ztrátu podpory v nezaměstnanosti, než aby se podřizovali vojenské kázi a disciplinárním trestům. Mimo to byla v táborech značná fluktuace, měsíčně odcházelo asi osmina mužů, hlavně mladšího věku. Objevovaly se i jiné poříze, např. nemožnost pokračovat v práci v tuhých mrazech roku 1938, což ještě zvyšovalo deficitní charakter těchto zařízení, růst nespokojenosti ženatých mužů oddělených od rodin apod. Vláda od nich však nehodlala ustoupit, naopak se začalo uvažovat o jejich dalším rozšíření.

Tato akce vedla též k snížení podpor v nezaměstnanosti. Stalo se tak vládním nařízením č. 366/1938 Sb., jímž bylo poskytování státního příspěvku vázáno na to, že se nezaměstnaný hlásil třikrát týdně u zprostředkovatelny práce. Rozšířil se okruh osob, jímž se příspěvek neposkytoval, a to o ty, kteří nebyli ohroženi se svými rodinami na výživě, kdo pobíral nějaký důchod apod. Výše státního příspěvku se rovnala pouze podpoře, kterou nezaměstnaní dostávali od svojí odborové organizace, přičemž však činil nejvýše 10 korun denně. Mimo to došlo ke zrušení mimořádných podpor v oblastech zvláště krizí postižených.

Tato opatření byla všeobecně vysvětlována jednak nedostatečnými prostředky, které vláda měla, dále rozpočtovým schodkem a snahou zabránit zneužívání podpor.⁷⁰ V účinnost vstoupila od 1.3. 1939.

Koncem roku 1938 přijala vláda další opatření, o něž pravice usilovala již několik let. Dne 20. prosince rozeslalo předsednictvo vlády návrh na ustavení Státní hospodářské rady, a protože nikdo nevznnesl námitky, mohlo být vládní nařízení č. 348/1938 Sb. o tři dny později přijato. Státní hospodářská rada byla označena (§ 1) jako poradní orgán vlády v otázkách hospodářských, finančních a sociálních, který podával vyjádření nebo návrhy. Skládala se z předsedy, náměstků a 65 členů jmenovaných vládou. Zřejmý náznak myšlenky korporativismu plynul z § 4, podle něhož se mělo jmenovat po osmi členech ze skupiny zemědělství, průmyslu, dopravy, živností a obchodu, peněžnictví a pojišťovnictví, a to tak, aby byli zastoupeni zaměstnavatelé i zaměstnanci. Zbylých 15 členů bylo ustavováno z řad odborníků. Do jednání pléna rady mohly vysílat zástupce předsednictva obou komor parlamentu, úsporný a kontrolní výbor i jiné instituce. K projednání jednotlivých záležitostí si rada vytvářela výbory a komise.⁷¹

Její ustavení bylo uvítáno jako forma rozšíření vlivu odborníků na veřejné dění. Přitom se předpokládalo, že její poradní statut bude jen prozatímní a očekávala se rychlá přeměna v hospodářský senát, který měl být krokem k prosazení korporativní přestavby státu.⁷²

Ze zásahů do oblasti hospodářské je třeba se zmínit o vládním nařízení č. 9/1939 Sb. I., které bylo součástí tažení proti KSČ. Za jeho přijetí se nejvíce angažovali živnostníci, kteří se toho dočkali dne 25. ledna 1939. Vláda schválila nařízení o některých opatřeních, týkajících se spolků, výdělkových a hospodářských společenstev a útvarů obdobných, které bylo, jak plynulo z jednání vlády, zaměřeno prakticky jen vůči spolkům a družstvům zakázané komunistické strany. Na základě tohoto předpisu mohlo dojít k těmto zásahům vůči spolkům, zřízeným podle zákona č. 134/1867 ř. z. o právu spolčovacím a výdělkovým společenstvím podle zákona č. 70/1873 ř. z.: stanovení určitých

podmínek pro jejich další činnost, dosazení správy vedle jejich vedení, případně i rozpuštění řídicích orgánů a ustavení státního orgánu a konečně sloučení těchto organizací s jinými. Opatření prováděla buď ministerstva nebo zemský úřad. V zápětí na to byly v Úředním listě otištěny výměry, jimiž se sdělovalo rozpuštění orgánů družstev Včela, Druta, Svépomoc, výrobního družstva dělníků pekařských a cukrářských a Svépomocného výrobního a prodejního družstva dělníků řeznických a uzenářských v Praze; místo nich byly dosazeny správní komise s odůvodněním, že je třeba zbavit je komunistických vlivů. Odpoledně dne 28. ledna obklíčila policie budovy Včely a obsadila celý objekt. Brzy následovaly obdobné zásahy i na dalších místech, jako např. vůči Výrobnímu družstvu dělnické pekárny ve Slaném.⁷³

E) Omezování základních občanských práv

Fašisující režim tzv. II. republiky se samozřejmě nemohl nedotknout oblasti základních občanských práv a svobod. Jeho představitelé si ovšem uvědomili, že naráz zlikvidovat všechna buržoazně demokratická práva, na něž si naše veřejnost zvykla, nebylo dosti dobře možné. Proto byla zahájena akce za "opravu demokracie" pod heslem tzv. demokracie autoritativní. Co se pod tímto pojmem rozumělo, to nikdo přesně nevěděl, a jak to u demagogií podobného druhu bývá, vlastně to ani nikdo nechtěl a neuměl vysvětlit. Odůvodňoval se jím požadavek odstranění politických stran a vázaných kandidátek, likvidace parlamentu a zesílení moci vlády, zásahy proti levici, zejména KSČ, omezování občanských svobod a další zásahy, které byly chystány nebo již uskutečňovány.

Ještě v předmnichovském období vydala vláda nařízení č. 177/1938 Sb. ze dne 17. září, kterým se podle zákona č. 300/1920 Sb. (ve znění novely č. 1245/1933 Sb.) o mimořádných opatřeních, po dobu 3 měsíců omezovaly nebo rušily ústavní svobody osobní, domovní, tisku, právo shromažďovací a spolkové a tajemství listovní. Tato omezení byla zcela převzata a dále rozšiřována.

K citelným zásahům došlo v oblasti svobody tisku. Počínaje dnem 17. září muselo být každé číslo novin nejpozději dvě hodiny před vydáním předloženo policejním orgánům, které pak přikázaly event. závadné části vypustit; později se musela prázdná místa na první straně vyplnit oficiálními zprávami ČTK a na dalších mohla prázdná plocha představovat nejvýše dvě pětiny rozsahu. Proti těmto omezením se začalo nyní protestovat. Nikoli v zájmu zajištění svobody tisku, ale s poukazem na to, že tisk je prý již tak ukázněný, že není třeba se ničeho obávat. Dne 6. prosince rozhodla vláda skutečně o změně režimu cenzury; převzala je tisková služby při tiskovém odboru předsednictva ministerské rady a její vykonavatelé dostali titul - důvěrníci. Fungovala přímo ve vydavatelských, což se označilo jako výraz zvýšeného zájmu státu a urychlení činnosti tisku.⁷⁴

V život vstoupila tato opatření dne 27. prosince, kdy již platila nová úprava mimořádných opatření stanovených vládním nařízením č. 317 Sb. ze dne 12. prosince. To suspendovalo opět na čtvrt roku svobodu slova, právo shromažďovací a spolčovací. Návrh tohoto předpisu byl vypracován ministerstvem vnitra s odůvodněním, že se zřetelem na mezinárodní poměry se jeví jako svrchovaně důležité, zachovat dosavadní

opatření. Protože však podle § 15 odst. 2 zák. č. 300/1920 Sb. bylo třeba, aby buď alespoň jedna sněmovna nebo, pokud by parlament nezasedal, Stálý výbor, tato opatření do jednoho měsíce schválily, vznikly komplikace. Národní shromáždění nebylo rozpuštěno, takže Stálý výbor fungovat nemohl, a hrozilo nebezpečí, že ke dni 12. ledna pozbudou tato omezení platnosti. Proto vláda dne 10. ledna 1939 provedla v zákoně č. 300 Sb. změnu, a "nebezpečné" ustanovení nařízením č. 1 Sb. I., prostě zrušila.⁷⁵

Svobody tisku se dotýkalo též zastavení řady periodik. Dne 13. prosince 1938 dal R. Beran ministru vnitra pokyn, aby zakázal rozšiřování novin a časopisů ze Sovětského svazu. V zápětí byl rozeslán návrh na všeobecný zákaz dovozu a rozšiřování sovětských tiskovin s tím, že prý představovaly protičeskoslovenskou tribunu. Koncem ledna 1939 došlo dále k zastavení Pražských novin a Národního osvobození, které byly označeny jako probenešovské. Podobný osud stihl překvapivě též Bohemii a Prager Press. Počátkem března bylo zastaveno či zakázáno několik časopisů údajně prokomunistického zaměření jako Okno do světa, Včela, Tramp a Roentgen. Naopak byl od února zcela uvolněn dovoz knih vydávaných v Německu po roce 1933.⁷⁶

Omezována byla i svoboda shromažďovací. Teprve dne 6. prosince 1938 vzala vláda na vědomí, že došlo k odvolání zákazu schůzí. Vládním nařízením č. 12/1939 Sb. II. byla ovšem rozšířena možnost postihu za přestupky proti shromažďovacímu právu a působnost zde přešla na policejní orgány. Analogický zásah byl učiněn též ohledně svobody spolčovací, a to vládním nařízením č. 13/1939 Sb. II., o němž byla již řeč.

Zasažena byla rovněž svoboda pobytu. Stalo se tak vládním nařízením č. 14/1939 Sb. II. o domovní evidenci obyvatelstva a některých opatřeních obmezujících jeho pohyb. Ke dni 15. března 1939 musel být ve všech domech zřízen seznam ubytovaných osob. Zvláště se podchycovali ti, kdo se přistěhovali do obce po 1. lednu 1938. U nich mohl okresní úřad určit, aby se zdržovali v určitém místě nebo jim to naopak zakázat.⁷⁷

Jedním z výrazových projevů fašisace bylo tažení proti emigrantům. Jejich pobyt u nás označovali živnostníci za příčinu hospodářského rozvratu i špatných vztahů k Německu a žádali, aby proti nim bylo zasaženo z hlediska "puhu sebezáchovy". Nacionálními ohledy odůvodňoval svoje rezolutně negativní stanovisko k emigrantům Polední list. Všeobecná omezení např. prostřednictvím tzv. cizinecké taxy doporučovali lidovci, kteří chtěli, aby se jich republika zbavila. V podobném duchu vystupovalo Národní sjednocení i agrárníci.⁷⁸ Nikomu z nich nešlo o ochranu zájmů národa, pouze usilovali o likvidaci antifašistických činitelů a zároveň hleděli zastrašit i naši demokratickou frontu.

K realizaci těchto požadavků přistoupila vláda ve chvíli, kdy se nemusela obávat žádné otevřené odmítavé reakce veřejnosti. Dne 27. ledna 1939 schválila osnovu vládního nařízení č. 14 Sb. I., kterou se doplňovaly předpisy o pobytu cizinců. Bylo příznačné, že se všem osobám, jež neměly naše státní občanství, nebyly české, slovenské nebo podkarpatoruské národnosti, a zdržovaly se u nás, aby se vyhnuly nepříznivým důsledkům, které by je postihly v případě návratu domů, přikazovalo, aby opustily území republiky. K tomu jim měla být stanovena lhůta 1-6 měsíců. Do té doby jim mohl zemský úřad uložit omezení pobytu. Jak se v komentáři nezakrytě říkalo, týkal se tento předpis především německých, polských a maďarských emigrantů. Téhož dne bylo přijato i vládní nařízení č. 15 Sb. I. o přezkoumání česko-slovenského státního občanství některých osob, tj. těch, které je nabyly po 1. lednu 1938 udělením, nebo sňatkem, či pokud měly po 1. lednu 1938

bydliště na zabraném území, jakož i u těch, které od nich svoje občanství odvozovali. Z přezkoumávání byli ovšem vyloučeni Češi, Slováci a Podkarpatorusové.

Zmíněné osoby byly povinny, pokud si chtěly naše občanství zachovat, požádat o ně u zemského úřadu, který to mohl potvrdit nebo odepřít bez uvedení důvodu. Nebyla-li žádost podána do 30. dubna 1939, došlo ke ztrátě občanství. Ti, kterým nebylo občanství potvrzeno, se považovali za emigranty a podléhali režimu vládního nařízení č. 14 Sb. I.⁷⁹ Součástí tažení proti emigrantům byly i dohody naší a německé policie z 28. října 1938 a 26. ledna 1939, v nichž se obě strany zavázaly poskytovat si informace o komunistických, anarchistických, emigrantských a jiných "nebezpečných hnutích", vydávat si bez zbytečných průtahů jejich stoupence apod.

S otázkou emigrantů a cizinců úzce souvisel i antisemitismus, který se naše ultrapravicové kruhy snažily rozpoutat. Nebylo to však nijak jednoduché. Na jedné straně bylo naléháno, aby se urychleně řešila tzv. židovská otázka, a to údajně v národním zájmu, ale na druhé straně se vláda obávala zasáhnout, aby neztratila vývozní možnosti hlavně do Anglie, která navíc slibovala půjčku.⁸⁰

Třebaže nechyběly snahy zakázat židům podle nacistického vzoru přístup do politiky, literatury a tisku, aby neporušovali národní čistotu, byla různá opatření činěna spíše mimo oficiální půdu. Jejich postavení se dotkla zmíněná nařízení č. 14 a 15 Sb. I., třebaže oficiálně neměla protižidovské označení. Typickým příkladem byl ovšem postup lékařských a advokátních komor. Například 13. října navrhli zástupci pravicových stran v lékařské komoře, aby bylo radikálně sníženo procento židovských doktorů, a ministerstvo zdravotnictví jim vyšlo vstříc tím, že vydalo pokyn, aby jim nebyla povolována praxe ve vnitrozemí, aby nebyli bráni jako lékaři nemocenských pojišťoven a pod. 22. října podali pak společně s advokáty vládě návrh, aby židé byli jen výjimečně připouštěni k výkonu těchto povolání. Koncem roku 1938 poslala vláda na neurčitou dobu na odpočinek tzv. neárijské profesory a docenty německých vysokých škol; stejné opatření se chystalo i v dalších německých školách. Řešení problému sliboval ve vládním prohlášení R. Beran, jehož slova byla pochopena jako záměr vystěhovat židy.⁸¹

Dne 5. ledna 1939 skutečně proběhla porada zástupců ministerstev zdravotnictví, sociální péče, financí a vnitra a Národní banky, kde se jednalo o realizaci usnesení hospodářských ministrů z předešlého dne, vystěhovat urychleně pět tisíc židovských emigrantů. Bylo konstatováno, že pokud o vystěhování projeví zájem i naši příslušníci židovského původu, bude jim dána tato možnost, ale zároveň se jim odejme občanství. Akce předpokládala, že Anglie poskytne půjčku čtyř milionů Lstg. a emigrantům se zakáže návrat. Porada nedospěla tehdy ke konkrétním výsledkům, protože platná právní úprava takový postup vylučovala, bylo však doporučeno pracovat na její změně.

Dne 27. ledna dostala vláda skutečně od Anglie dar ve výši čtyř milionů Lstg. s určením ve prospěch uprchlíků, kteří chtěli opustit Československo. Tato suma však zdaleka nestačila a jen malé části emigrantů se podařilo odejít i s majetkem. Pro ostatní nebyla téměř žádná naděje.⁸²

Postupující fašisace se projevovala i ve školství, kultuře a osvětě. Došlo k zákazu divadelních her pokrokových autorů, z kin zmizely filmy sovětské a s protifašistickou tematikou, proběhly čistky v knihovnách. Vláda se tu vesměs inspirovala příkladem Německa. Tak tomu bylo i u kárných táborů, zřízených vládním nařízením č. 72 Sb. II. ze dne 2. března 1939.⁸³ Sem měly být zavírány jednak osoby práce se štítící, jednak

neukáznění příslušníci normálních pracovních útvarů. O tom rozhodovaly okresní úřady, případně úřady policejní a doba pobytu měla být nejméně tři měsíce. Dozor tu vykonávali vojáci, četníci, policisté a podobně. Kárných táborů se mělo využívat k výkonu všeobecně prospěšných prací.

Komentáře tisku i důvodová zpráva je označily za výchovné zařízení, která měla zajišťovat, aby příslušníci normálních táborů nebyli ovlivňováni morálně narušenými individui a výslovně se připomínalo, že nepůjde o koncentrační tábory pro politické provinilce. Skutečnost však byla jiná. Vždyť přece za neukázněnou osobu mohli být označeni hlavně ti příslušníci pracovních útvarů, kteří podněcovali ostatní k boji za zlepšení podmínek. Co bránilo policii, aby označila komunisty, kteří přišli o práci, za živly práce se štítící. Ostatně, bez ohledu na všechna tvrzení, objevily se nedlouho před koncem tzv. II. republiky přímo návrhy na vytvoření koncentračních táborů.

* * *

Režim, která se v Československu v období mezi Mnichovem a 15. březnem 1939 vytvořil, byl v mnoha směrech jen logickým vyústěním trendů, jež prosazovaly pravicové proudy našeho politického života delší dobu, zejména od počátku třicátých let. K jejich uskutečnění došlo nyní v extrémních podmínkách, silně ovlivněných vnějšími vlivy. Vládnoucí garnitura nepochybně předpokládala, že si jimi "vykoupí" přízeň Hitlera, který ocení jejich dobrou vůli a nechá torzo, které z republiky vzniklo, dále vegetovat. Postupně se však v jejich orientaci začaly objevovat i náznaky toho, že se chystají na situaci, kdy Hitler bude republiku přímo okupovat a oni budou chtít působit v těchto poměrech. Ale nešlo samozřejmě jen o to. Tažení proti demokratickým silám bylo již delší čas předtím programovou náplní právě těch politických sil, jež se nyní dostaly k moci. Fašisace byla v tomto směru zákonitým výsledkem politiky buržoazie, která přivedla republiku k okupaci, k nejhorší katastrofě v naší historii.

Poznámky

- 1 Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu, Bratislava 1973, str. 285 a násl.; P. Mates: Vývoj volebního práva v buržoazním Československu, Brno 1981, str. 146 a násl.; Státní ústřední archiv Praha (SÚAP), MV, kartón 357 a 2370, Pracovní útvary.
- 2 Otázka mnichovské dohody byla v naší literatuře již mnohokrát rozebrána. Za mnohé práce připomínám monografie V. Krále Plán Zet (Praha 1970) a Dny, které otřásl Československem (Praha 1975). Jak známo, byla republika donucena i k územním ústupkům ve prospěch Polska a Maďarska.
- 3 M. Weirich: Staré a nové Československo, Praha 1938-1939, str. 324; A. Dobrý: Materiály ke studiu dějin československého hospodářství v letech 1918-1945, Praha 1958, str. 141; V. Král: Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích 1938-1945, I, Praha 1957, str. 105 a násl.
- 4 Již 21. října uložil Hitler vojenským činitelům, aby připravili plán úplné likvidace republiky, přičemž zdůraznil, že musí jít o jakousi pacifikační a nikoli vojenskou akci (Norimberský proces, díl první, Praha 1953, str. 381-382).
- 5 S ohledem na to, že se věnuji pouze situaci v českých zemích, je vynechána otázka autonomie Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny i státoprávní otázky z ní plynoucí.
- 6 Venkov z 5.10. 1938 Republikánská strana o politické a hospodářské situaci; R. Halík: Čeho je třeba nejvíce, Venkov z 11.10. 1938.
- 7 Přítomnost z 5.10. 1938 Stranický klíč zrezivěl a z 19.10. 1938 Vzniknou nové strany; Národní osvobození ze 4.10. 1938 Pro soustředění a jednotu a z 15.10. 1938 První kroky k přestavbě našeho stranictví.
- 8 B. Laštovička: Pevnější než pevnost z betonu, Rudé právo z 11.10. 1938; I. Malá a kol.: Český lid v boji proti fašismu, Praha 1975, str. 225-227; A. Hájková: Strana v odboji, Praha 1975, str. 54-55; Archiv Federálního

- shromáždění (AFS), Stálý výbor 1923-1938, těsnopisecké zprávy, kartón 1973, zápis z 8. schůze dne 11.10. 1938.
- 9 Polední list z 13.10. 1938 "Komunisté se dobrovolně rozejdou"; Archiv ministerstva spravedlnosti (AMS), TNs 1/47 Rudolf Beran a spol.; Komunistický odboj ve světle dokumentů, I, 1938-1939, Praha 1971, str. 23 a násl.; Mnichov. Vzpomínková kronika, Praha 1969, str. 452; Národní listy z 21.10. 1938 Činnost komunistické strany úředně zastavena; F. Peroutka: Nekrolog, Lidové noviny z 23.10. 1938; na Slovensku byla KSČ zakázána již 9.10. 1938.
- 10 V. Král: Politické strany a Mnichov, Praha 1961, str. 172 a násl.; Národní listy z 21.10. 1938 O sblížení socialistických stran; Právo lidu z 27.10. 1938 Pro jednotu pracujícího lidu; Z počátků odboje, str. 29, Praha 1969.
- 11 Program Národní strany práce, Praha 1939, str. 3 a násl.; A. Hampl: Národní strana práce, Právo lidu z 11.12. 1938; Právo lidu z 13.12. 1938 Věříme ve svůj národ. Přiznačné bylo, že vedení NSP zaujalo negativní postoj k přijímání komunistů do svých řad. Zanedlouho došlo k oficiálnímu rozpuštění sociální demokracie (Právo lidu z 18.12. 1938 Na křižovatce; R. Bechyně: Pero mi zůstalo, Praha 1947, str. 51-53).
- 12 V. Lipský: Česká národní strana, Venkov z 25.10. 1938; R. Halík: Práce pro jednotu národa, Venkov z 26.10. 1938.
- 13 Např. J. Soukenka: Konec váhavosti, Národní listy z 23.10. 1938; Národní listy z 2.11. 1938 Soustředění národních sil na postupu.
- 14 Oba tito politikové byli členy tzv. opoziční skupiny poslanců vládních stran, která se nechtěla smířit s kapitulantskou politikou vedení; Lidové noviny z 19.11. 1938 Krize v národním sjednocení; V. Fic: Národní sjednocení v politickém systému Československa 1930-1938, Praha 1983, str. 136; SÚAP X-9 PMV 1936-1940/80-82, 225-1171-1.
- 15 Národní střed z 10.11. 1938 Logický by byl systém dvou stran a z 12.11. 1938 Zemský výbor živnostenské strany pro národní jednotu a hospodářský stavovský systém; Venkov z 12.10. 1938 Dohoda republikánské a živnostenské strany.
- 16 J. Scheinost: Tři osy obnovy a jednoty národa, Lidové listy z 23. 10. 1938; Lidové listy z 25.10. 1938 Zjednodušit, ale neslepovat a z 27.10. 1938 Co je shnilé likvidujeme, co je zdravé zůstane.
- 17 B. Stašek: Proč dvě nebo tři a nikoli jedna?, Lidové listy z 8.11. 1938; Politika soudobého českého katolicismu na Moravě 1918-1938, Praha 1968; Lidové listy z 18.11. 1938 Hodina velkého rozhodnutí a z 20.11. 1938 Také moravští lidovci do Národní jednoty; SÚAP PMV X-P 1936-1940/80-82, 225-1171-1; Státní oblastní archiv Brno (SOAB), B 40 Zemský úřad Brno, presidiální registratura, kartón 269 čj. 19925/38.
- 18 České Slovo z 3.11. 1938 Jak zjednodušit stranické poměry, z 5.11. 1938 Pro systém tří stran, z 9.11. 1938 Hnutí národní obrody a z 10.11. 1938 Budujeme druhou republiku.
- 19 V.J. Klofáč: Příkazy vyššího vlastenectví, České Slovo z 20.11. 1938; V. Král, cit. práce, str. 201-206; SÚAP PMV X-P 1936-1940/80-82, 225-1171-1; k tomuto rozhodnutí vedly uvedené politiky důvody osobní a politické.
- 20 J. Stříbrný: Buduje se velké všenárodní hnutí, Polední list z 23.10. 1938; SÚAP PMV X-P 1936-1940/80-82, 225-1171-1; AMS TNs 18/46 Jiří Stříbrný.
- 21 SÚAP PMV X/L/12/6, NOF letáky, Národní listy z 22.11. 1938 Lidová strana do Národní jednoty; SÚAP PMV X/P/22/75; Venkov z 24.11. 1938 Strana Národní jednoty.
- 22 Utváření SNJ bylo komplikovaným procesem, provázeným množstvím porad koaličních stran a složitým vyjednáváním. Jeho podrobné vylíčení by se do rámce této práce nevešlo. Jen na okraj je třeba zmínit, že ještě více napravo stála Mladá Národní jednota, která vznikla sloučením organizací mládeže uvedených stran. Politický život doby ovlivňovaly mimo to ještě organizace jako Vlajka, ANO a jiné.
- 23 Ustavující sjezd SNJ se nikdy nesešel, ale návrh programu byl vypracován. Jeho obsah, inspirovaný vzory italského a německého fašismu, svědčil o tom, jaké byly představy o dalším vývoji u nás.
- 24 Venkov z 9.12. 1938 Ústřední přípravný výbor strany Národní jednoty se ustavil; L. Patočka: Politika a hospodářství, Moderní stát 12/38, str. 278.
- 25 Dokumenty k historii mnichovského diktátu 1937-1939, Praha 1979, str. 394; Mnichov v dokumentech II, Praha 1958, str. 375; SÚAP PMV 1939-1940 X/N/9/8.
- 26 Dobová teorie předmnichovské republiky si vypomáhala spolkovým zákonem č. 134 ř. z. z roku 1867, který ovšem nedefinoval pojem politické strany. Vymezil ho sice zákon č. 201/1933 Sb. o zastavování činnosti a rozpouštění politických stran, ale jeho platnost skončila k 1.1. 1938, takže v dané chvíli opět žádná úprava nebyla.
- 27 Národní listy z 5.11. 1938 Pro zákon o rozpouštění politických stran; Polední list z 9.12. 1938 Rozpouštění politických stran; Polední list z 9.12. 1938 Rozpuštění komunistické strany je zájmem národním i státním; Národní střed z 26.11. 1938 Před rozpouštěním komunistické strany; Dejiny štátu a práva..., str. 440-441.
- 28 J. Pošvář: Trestní činy podle vl. nař. č. 355/1938 o politických stranách, Všechno 1/39, str. 5-6.

- 29 Např. J. Soukenka: Na vnitřní frontě, Národní listy z 29.12. 1938 a Venkov z 25.12. 1938 Nová úprava poměrů politických stran; SÚAP MV 1936 -1940, sign. 7/1/3, kartón 4932 a NSS-P, varia 1918-1948, kartón 82; Právo lidu z 29.12. 1938 Rozpuštění komunistické strany a pražská radnice.
- 30 SÚAP PMR-S 1918-1942, 245-249/1-4, kartón 136 a MV 1936-1940, sign. 7/1/3, kartón 4932.
- 31 Od 1.1. 1939 v souvislosti s autonomií začala vycházet Sběrka zákonů jednak pro celou republiku (I.), jednak pro české země (II.).
- 32 J. Nečas: K posledním vládním nařízením, Národní práce z 22.1. 1939; Dr. Patejdl: Některé kritické poznámky k vládnímu nařízení o politických stranách, Národní osvobození z 19.1. 1939 (tento deník byl ostatně za necelý týden nato zastaven).
- 33 Komunistický odboj ve světle dokumentů I. 1938-1939, Praha 1971, str. 41; SOAB B 40 Zemská správa politická. Zemský úřad v Brně 1919-1945, sing. I-K, kartón 445, čj. 2797/39; Venkov z 11.1. 1939 Ostrý postup proti ilegální činnosti; SÚAP PMV 1936-1940, X/JP/24/27.
- 34 J. Martínek: Proč dvě strany, Právo lidu z 20.11. 1938; Národní práce z 9.1. 1939 Dané slovo je svaté; Lidové listy z 1.3. 1939 Jedna nebo dvě strany?; Polední list z 7.1. 1939 Budoucnost strany práce; K. Holý: Proč je jedna politická strana, Blansko 1938, str. 30 a násl.
- 35 SÚAP MV 1936-1940, kartón 4556, sign. 2/74/31; Z počátků odboje, str. 36; V. Jindra: Rudolf Beran, Praha 1946, str. 53; postiženy byly i odborové organizace KSČ. Pro nedostatek místa jsem se nemohl zabývat problematikou odborového hnutí, kde se projevovalo úsilí komunistů po tvorbě jednotné organizace.
- 36 SÚAP MV 1936-40, karton 4373, sign. 1/38/4; Národní práce z 29.1. 1939 Nová úpravy zákona spolkového a shromažďovacího.
- 37 SÚAP MV A-1312 právo spolčovací, karton 76.
- 38 S ohledem na tematiku zde není řeč o vytvoření slovenských a zakarpatskokrajinských autonomních orgánů a jejich poměru k ústředním.
- 39 SÚAP MV 1936-40, sign. 1/13/7/4, karton 4369; AFS, Stálý výbor 1920-1938, zápisy, karton 1974.
- 40 Podrobnosti k této otázce viz P. Mates: cit. práce str. 81.
- 41 V. Král: Politické strany a Mnichov, str. 199.
- 42 Těsnopisecké zprávy o schůzích poslanecké sněmovny N.S.R.Č., IV. volební období, zápis ze 151. schůze dne 17.11. 1938; Slovák z 18.11. 1938 Společný slovenský klub zamietol návrh na plnú moc prezidentovi a ústrednej vláde a z 20.11. 1938 Slovensko neprijalo zmocňovací zákon; Lidové noviny z 19.11. 1938 Zmocnění vládě odloženo.
- 43 Národní osvobození z 25.11. 1938 Jednání o zmocňovacím zákonu; Slovák z 26.11. 1938 Odborník bude předsedou vlády a ze 7.12. 1938 Štátny rozpočet a splňomocňovací zákon na programe; Lidové noviny z 15.12. 1938 Dohoda o propuštění Čechů ze Slovenska.
- 44 AFS Poslanecká sněmovna IV, zápis ze 63. schůze výboru ústavně právního dne 13.12. 1938; Tisky poslanecké sněmovny N.S.R.Č. IV. volební období tisk č. 1431 ze 16.11. 1938 a č. 1437 z 12.12. 1938 a č. 1438 z 13.12. 1938.
- 45 Těsnopisecké zprávy ..., zápis ze 156. a 157. schůze dne 13.-14.12. 1938.
- 46 Tisky poslanecké sněmovny ..., tisk č. 1442 z 15.12. 1938; Těsnopisecké zprávy ..., zápis ze 158. schůze dne 15.12. 1938; výbor nebyl ovšem nikdy pro neshody s NSP a ľudáky ustaven.
- 47 Tisky poslanecké sněmovny..., tisky č. 1448 a 1449 z 15.12. 1938; Těsnopisecké zprávy..., zápis ze 159. schůze dne 16.12. 1938; Dějiny státu a práva..., str. 445-446.
- 48 Už 26.12. 1938 vydalo ministerstvo vnitra přísně důvěrný pokyn, v němž sdělilo, že se očekává rozpuštění KSČ v nejbližší době a vyzvalo zemské úřady, aby připravily všechna opatření nutná k tomu, aby strana a její složky nemohly vyvíjet činnost (SÚAP PMR-S 1918-1942, 245-249/1-4, karton 136); SÚAP NSS-P, varia 1918-1948, karton 82; MV 1936-1940 sign. 7/1/3, karton 4932; mandáty nyní pozbylo 25 poslanců a 14 senátorů (5 poslanců a 2 senátoři jich byli zbaveni již dříve); mimo to byla např. výměrem ministerstva vnitra z 8.3. 1939 vyslovena ztráta funkce náhradníka volebního soudu Th. Bartoška.
- 49 Stranou pozornosti nechávám její pozdější doplnění členy autonomních vlád.
- 50 SÚAP MV 1936-1940. karton 4376, sign. 1/15/4; J. Hrabánek: Před volbou prezidenta, Národní osvobození z 19.10. 1938.
- 51 Např. Česlé slovo z 13.11. 1938 Nový duch; Mnichov v dokumentech II. Praha 1958, str. 348-350; K. Sidor: Slovenská politika na půdě pražského snemu (1918-1938), Bratislava 1943, str. 269-270; L. Suško: Politický vývoj na Slovensku v posledných rokov buržoazného Československa, Historický časopis 4/79, str. 582.
- 52 Z. Neubauer: Dnešní ústava Česko-Slovenské republiky, Všechno 2/39, str. 36-37; K. Laštovka: Několik poznámek k ústavnímu zákonu č. 299/1938 Sb. o autonomii Slovenské krajiny; Právny obzor 19-20/1938, str. 495 a násl.
- 53 SÚAP MV 1941-1945, karton 6569, sign. 9/21/4; Lidové noviny z 30.12. 1938 Po rozpuštění komunistické strany; SÚAP MV 1936-1940, karton 4934, sign. 7/23/2/7; tamtéž, karton 4936, čj. 7/23/3/4; tamtéž sign. 7/11/6/2, karton 2975.

- 54 Národní práce z 12.1. 1939 České radnice bez komunistů a z 2.1. 1939 Likvidací stran se neztrácí mandáty v obecních zastupitelstvech.
- 55 Národní práce z 25.1. 1939 Správní komise v Praze!; Lidové noviny z 3.2. 1939 Hampl o nutnosti podporovat vládu a z 25.2. 1939 Pražské zastupitelstvo rozpuštěno; Národní listy z 8.2. 1939 Před rozpuštěním ústředního zastupitelstva hl. m. Prahy.
- 56 SÚAP MV 1941-1945, karton 6569, sign. 9/21/3; Národní listy ze 16.12. 1938 Zemská zastupitelstva před rozpuštěním; Národní práce z 24.1. 1939 O nové zemské zprávě.
- 57 SÚAP MV, karton 1794, B 2000, obvod. notáři a vlád. tajemníci; Polední listy z 8.10. 1938 Žádáme ochranu před invasí cizího živlu; Venkov ze 14.10. 1938 Bude se uvažovat o funkci obecních tajemníků? a ze 7.2. 1938 O obecních tajemnících rozhodnuto.
- 58 Podrobnosti srov. V. Urbánek, J. Fusek: Obecní (obvodoví) tajemníci, Praha 1939, str. 13 a násl.
- 59 Národní listy z 13.10. 1938 Dočasná uzávěry živností a jiných výdělečných podniků; Právo lidu z 11.10. 1938 Zákaz prodeje nemovitostí; Venkov z 15.10. 1938 Ani vláda ani občanstvo nebude trpět spekulantů a sabotérů.
- 60 Lidové noviny ze 16.10. 1938 Hospodářská opatření vlády.
- 61 Hospodářský rozhled z 10.11. 1938 Rámcový zákon o syndikátech a z 19.1. 1939 Pletené zboží na cestě do syndikátu; Národní osvobození ze 7.12. 1938 Před úpravou mléčného syndikátu.
- 62 Viz např. České slovo z 13.10. 1938 Příliv židů by vyvolal antisemitské hnutí; Lidové listy z 13.10. 1938 Budeme pány ve svém domě; Polední list z 8.10. 1938 Žádáme ochranu před invasí cizího živlu.
- 63 Viz např. Národní listy z 18.10. 1938 Generační příkaz: řešení otázky manželských dvojic; České Slovo z 23.10. 1938 Vdané ženy a dvojí příjem; Polední list z 25.10. 1938 Propustte vdané ženy a ty, které se samy neživí.
- 64 Vlád. nař. č. 308 Sb. bylo doplněno vlád. nař. č. 35 a 65 Sb. I., mimo to vyšly ještě 11.1. 1939 vládní směrnice, kterými byly objasněny některé důležité pojmy.
- 65 České Slovo z 25.1. 1939 3000 vdaných učitelek odchází; Lidové noviny z 25.1. 1939 Tisíce učitelek odchází; Polední list z 26.1. 1939 Ze 60 vdaných žen pouze 2 ochotny odejít.
- 66 K provedení tohoto předpisu bylo vydáno vlád. nař. č. 246/1938 Sb., upravující sociální pojištění osob zařazených do pracovních útvarů a mimo to vydala vláda směrnice o zřizování a vnitřní organizaci těchto útvarů (SÚAP MV 1936-1940, kartón 5379, sign. 10/1/36).
- 67 Právo lidu z 13.10. 1939 Hlavní úkoly pracovních táborů; České Slovo z 12.10. 1938 Plán nové výstavby státu; Národní listy z 13.10. 1938 Dobrý začátek; Venkov z 13.10. 1938 Konec podpor v nezaměstnanosti.
- 68 Národní střed z 25.10. 1938 Pracovní tábory dosud plně neobsazeny; SÚAP MV 1936-1940 kartón 5379, sign. 10/1/36; PMV 1936-1940 X/B/29/6, pracovní tábory.
- 69 Komunistický odboj ve světle dokumentů I, str. 50; V. Král: Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích 1938-1945, III, Praha 1959, str. 69.
- 70 Lidové noviny z 19.2. 1939 Nová úprava podpory v nezaměstnanosti; Právo lidu z 23.12. 1938 Nová úprava podpor v nezaměstnanosti.
- 71 Viz např. E. Synek: Nikoli bez plánu, Přítomnost z 19.10. 1938; SÚAP MV, kartón 1577, B 1217 Státní hospodářská rada; vlád. nař. č. 8/1939 Sb. I. byl počet místopředsedů rozšířen ze 3 na 4.
- 72 Hospodářský rozhled z 30.12. 1938 Hospodářství radí politice; B. Vodička: Státní hospodářská rada, Národní střed ze 4.1. 1939.
- 73 SÚAP MV kartón 76, A 1312 spolky-hospodářský a výdělková společenstva; Polední list z 29.1. 1939 Včela má nucenou správu; Národní listy z 31.1. 1939 Správní komise v dalším družstvu.
- 74 J. Hrabánek: Národní osvobození z 10.12. 1938, Státní dozor nad tiskem; K. Kut: Zdravý život, Polední list z 28.12. 1938.
- 75 SÚAP MV 1936-1940, sign. 1/12/7, kartón 4364.
- 76 Naše doby 2/1939, Rozhledy, str. 228; SÚAP MV 1936-1940, kartón 4478, sign. 2/50/57 a sign. 2/50/74.
- 77 Národní práce z 2.2. 1939 Volnost stěhování bude omezena; České Slovo z 2.2. 1939 Zavádíme domovní seznamy; již nařízením zemského prezidenta v Praze a v Brně č. 220 Sb. a 243 Sb z října 1938 byl vázán pohyb uprchlíků z pohraničí na souhlas příslušných orgánů.
- 78 Národní střed z 11.10. 1938 Zabraňte řádění emigrace; Polední list z 13.10. 1938 Nemůžeme nadále zůstat asylem cizinců.
- 79 Podobný cíl mělo ostatně již zmíněným nař. č. 244/1938 Sb. o úpravě zaměstnávání osob z území obsazených cizí mocí ve znění novely č. 282/1938 Sb.; SÚAP MV 1936-1940, 1/36/1, kartón 4373; K. Verner: Přezkoušení česko-slovenského státního občanství, Praha 1939, str. 10 a násl.
- 80 Polední list z 15.10. 1938 Musíme se co nejdříve zbavit cizinců, aby naši lidé měli co jíst; V. Král: Otázky ...I, str. 63-64.
- 81 Polední list z 15.11. 1938 Jak bude u nás řešena otázka židů?; Lidové listy z 25.10. 1938 Lékařstvo občanských stran na obranu svých práv; Právo lidu z 25.12. 1938 Řada vládních nařízení.

- 82 V. Král: Otázky ...I, str. 64-66; tento dar byl součástí tzv. finanční pomoci, kterou poskytla po Mnichovu Anglie a Francie Československu. To původně žádalo 30 mil. lstg. dostalo však pouze 8 mil. na rekonstrukci a 4 mil. k řešení otázek emigrantů (SÚAP MV A 2411, Státní dluh).
- 83 SÚAP MV A 2375 Kárné tábory; Lidové noviny ze 16.2. 1939 Kárné pracovní tábory; Národní listy ze 16.2. 1939 Budou zřízeny kárné tábory; Právo lidu z 25.2. 1939 Koncentrační tábory.

Die Faschisierungsäusserungen in den böhmischen Ländern in der sog. Zweiten Republik

Pavel Mates

Zusammenfassung

Bei der Klarstellung des Charakters des Regimes der sog. Zweiten Republik muss man auf jene Trends zurückkommen, die sich in der Tschechoslowakei bereits am Beginn der dreissiger Jahre abzuzeichnen begannen, als die herrschenden politischen Kreise versuchten ihre Macht durch ein die bürgerlich-demokratischen Rechte und Freiheiten einschränkendes System von Massnahmen zu festigen. Dafür, dass es ihnen nicht gelang, bei uns ein faschistisches Regime durchzusetzen, gibt es zahlreiche Gründe. Besonders zu erwähnen wäre die Existenz einer demokratischen öffentlichen Meinung, der starken kommunistischen Partei als Verteidigerin der demokratischen Rechte, aber auch eine einflussreiche Gruppe bürgerlicher Reformisten, die sich auf das parlamentarische System stützte und den Faschismus ablehnte.

Nach dem Münchener Diktat brach die bestehende machtpolitisch-ökonomische Struktur völlig zusammen. Diese Destruktion war die Folge nicht nur interner Prozesse, sondern auch äusserer Einflüsse, in erster Linie des Druckes seitens Nazideutschlands, das in seiner Nachbarschaft die Existenz eines bürgerlich-demokratischen Staates nicht dulden wollte.

Die Veränderungen, die im Zeitraum vom Oktober 1938 bis zur Märzmitte 1939 eintraten, lassen sich in einige Etappen einteilen.

Vor allem wurde das System der politischen Parteien völlig liquidiert und durch ein neues ersetzt. Neben der Partei der nationalen Einheit, in der sich praktisch alle bürgerlichen Parteien und ein Teil der Volkssozialisten zusammenschlossen, wurde noch die Nationale Partei der Arbeit bewilligt, deren Grundlage die Sozialdemokratie bildete. Verboten wurden die KPTsch und alle ihre Gliederungen, merklich wurde die Zahl aller Vereine eingeschränkt und ihre Tätigkeit einer strikten Reglementierung unterzogen.

Im Bereich der staatlichen Organe kam es zu ausgeprägten Verschiebungen zugunsten der Exekutivgewalt. Diese Trends fanden ihren augenfälligen Ausdruck in der Annahme eines Ermächtigungsgesetzes, das die faktische Liquidation des Parlamentarismus anzeigte. Dabei wurde auch die lokale Administration nicht ausser acht gelassen, wo es zur faktischen Aufhebung des Selbstverwaltungselementes kam.

Was die wirtschaftliche und soziale Sphäre anlangt, war bezeichnend, dass die hier getroffenen Massnahmen durchweg die Form von Verboten und Beschränkungen hatten. Die Regierung suchte diese mit dem angeblichen Streben zu erklären, die Situation im Griff zu behalten, in die die Republik geschlittert war, die Wirklichkeit war aber anders. Die nunmehr mit der herrschenden politischen Garnitur verfilzten Unternehmerkreise erlangten die Chance zur Festigung ihrer Positionen. Zugleich kam es zu einer merklichen Einschränkung der sozialen Rechte der Werktätigen, wobei einzelne Massnahmen in ihren Konsequenzen auch deutlichen Faschisierungscharakter hatten. Zu diesem Zweck wurden auch noch die in der Zeit vor dem Münchener Diktat

erlassenen Normen angewandt, die allerdings unter den bestehenden Verhältnissen eine neue Qualität annahmen.

Zu den Faschisierungstrends gehörte auch die Einschränkung der bürgerlichen Grundrechte und -freiheiten (Aufenthalte-, Presse- und Vereinsrecht). Die Regierung verkündete dabei das Schlagwort von der sog. autoritativen Demokratie; es sollte die Täuschung der Bevölkerung, das Aufkommen der Vorstellung herbeiführen, es entstehe hier so etwas wie eine bessere, stärkere Variante der Demokratie.

Ziel aller angeführten Eingriffe war einerseits das Streben der herrschenden Kräfte nach Festigung ihrer machtpolitischen und ökonomischen Positionen, andererseits der Glaube, Hitler werde ihren guten Willen "würdigen" und den von der Republik übriggebliebenen Torso vegetieren lassen. Einige der damaligen Führer suchten aber zugleich auch den Boden für eine Situation vorzubereiten, wo der ganze Staat okkupiert würde und sie unter der direkten Herrschaft Deutschlands wirken müssten. Diese Politik führte schliesslich die Republik und ihre Völker bis an den Rand der grössten Katastrophe.

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE A ĽUDOVODEMOKRATICKÁ ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA

Jozef Beňa

Kľúčovým historickoprávnym, resp. historickoštátoprávnym problémom, kardinálnou štátoprávnou otázkou SNP, je otázka štátneho vyjadrenia, štátneho vyústenia sebaurčovacího práva slovenského národa, ktorého vrcholným prejavom bola práve táto historická národná epopeja. Ide tu o otázku vzťahu k československému štátu a o tendenciu k ustanoveniu slovenskej národnej, ľudovodemokratickej štátnosti.

V literatúre je táto problematika, najmä vzťah k československému štátu frekventovanou témou. Početné štúdie, články i niekoľko monografií sa rozsiahle zaoberajú, hodnotia túto jedinečnú udalosť v slovenských ale i československých národných, politických a štátoprávných dejinách. Napriek tomu sa však domnievam, že doteraz nie je historickoprávna problematika SNP komplexne spracovaná. Chýba ucelená, špeciálna historickoprávna monografia, všestranne, vyčerpávajúco a komplexne hodnotiaca jeho právne aspekty, opierajúca sa o všetky zachovalé dokumenty, pramene, ktorá by zhodnotila doterajšiu literatúru, kriticky na ňu nadviazala a najmä posunula riešenie viacerých otázok na nový stupeň.

V mojom príspevku sa usilujem posúdiť polemicky, diskusne, niektoré stanoviská a hodnotenia uvedených kľúčových štátoprávných otázok. Predkladám tieto otázky vyhranene diskusne, pre kolektívne posúdenie, tvorivú konštruktívnu polemiku, v ktorej sa môžu verifikovať, korigovať či odmietnuť ponúkané riešenia.

I.

Pri hodnotení vzťahu SNP k ČSR nie je v našej literatúre názorová jednota. Je to iste normálne. Chýba však významnejšia diskusia o týchto diferenciách. Nesporne by bola vítaná a užitočná. Bez nároku na úplnú presnosť, vyčerpávajúce hodnotenie, skôr ako pokus o určité roztriedenie jestvujúcich stanovísk, možno vymedziť štyri skupiny názorov.

1. Prvý hodnotiaco konštatuje, že v SNP se obnovuje Československá republika. Vyskytuje sa v niekoľkých variantoch. Najjednoduchšie je tvrdenie "...že práve tu na povstaleckom území sa opäť nielen právne, ale aj fakticky obnovuje Československá republika."¹ Dokazujú, že tento významný štátoprávny aspekt zakotvila Deklarácia SNR z 1. septembra 1944. Akademik V. Vaněček tvrdí, že "Vrcholným orgánom na území

oslobodenom v povstaní bola SNR, ktorá menom Československej republiky vykonávala tu najvyššiu štátnu moc vo všetkých jej odvetviach a prejavoch."²

S. Matoušek v štúdií k 25. výročiu SNP pri celkovom hodnotení zdôraznil: "Najdôležitejším politickým a štátoprávnym cieľom a výsledkom SNP ... bolo obnovenie spoločného štátu Čechov a Slovákov na základe slobodne prejavenej vôle väčšiny slovenského národa". Na základe hodnotenia Deklarácie SNR uzaviera: "Zo štátoprávneho aspektu je najdôležitejšie revolučné prevzatie štátnej moci, ako aj to, že sa SNR pokladala nielen za reprezentantku svojbytnosti slovenského národa, ale súčasne za reprezentantku suverenity ČSR."³

Citovaní autori teda konštatujú obnovenie ČSR a to, že SNR mala súčasne aj mandát ČSR. Spolu s tým podčiarkujú, že v SNP bol odmietnutý klérofašistický režim slovenského štátu, bola tu negovaná základná téza ústavnej listiny I. ČSR o štátoprávnej subjektivite československého národa, ďalej že obnovenie ČSR bolo organicky späté s deklarováním zásady rovný s rovným, sociálnej a národnej spravodlivosti, že vedúcou a organizujúcou silou bola KSS, vzniká ľudová zastupiteľská sústava- Národné výbory atď'. Hovorí sa o obnovení Československej republiky v takej podobe, že je tu v podstatných komponentoch štátu všetko nové, kvalitatívne odlišné, že je tu celkove viac nového ako obnovovaného. Iste, že chcú tým povedať, že obnova ČSR v SNP v zmysle ich hodnotenia nebola totožná s reštitúciou, reštauráciou predmníchovského Československa. Obnovou však rozumieme určité korektúry, opravy obnovovaného, pričom se nestráca identita obnovovaného s obnoveným. Obnovenie sa netýka kvalitatívnych, substancionálnych komponentov. Domnievam sa preto, že medzi čiastkovými hodnoteniami, v ktorých sa v súlade so skutočnosťou zvyrazňuje nová kvalita ČSR a celkovým záverom, že sa v SNP obnovuje ČSR je logický, obsahový rozpor. Korektúry do podoby ČSR sa týkali jej sociálno-politickej podstaty, teda typu štátu aj formy štátu. Tým získala ČSR novú kvalitu.

S. Matoušek v štúdií k 30. výročiu SNP precizoval svoje stanovisko takto: "V SNP slovenský národ pod vedením robotníckej triedy a KSS uplatnil výrazným spôsobom svoje právo na sebaurčenie, jednoznačne odmietol domáci klérofašistický režim, jeho orientáciu na fašistické Nemecko a spontánne sa prihlásil k OBNOVENEJ NOVEJ ČSR, budovanej na nových triednych, politických, sociálnych a národnostných základoch, s novou revolučnou zahraničnou orientáciou na ZSSR."⁴ Domnievam sa, že formulácia, že v SNP sa slovenský národ prihlásil - "...k obnovenej novej ČSR" je štylisticky verbálne protirečivá. Nové sa neobnovuje. Nové vzniká, ustanovuje sa, rodí sa, konštituuje sa.

2. Iné hodnotenie vyslovil akademik V. Plevza v rozhovore pre Nové slovo, v roku 1979. Tvrdí, že v SNP "...bola vytvorená nová Československá republika."⁵ Ešte pred podrobnejším hodnotením možno povedať, že vytvorenie novej ČSR to je proces, nie iba akt. Vyžaduje súhlasný prejav štátnej vôle oboch jeho štátoprávných subjektov, českého i slovenského národa.

3. K. Rebro hodnotí vzťah SNP k ČSR takto: "A o Československu nemohla SNR nič ustanoviť, lebo na to nebola kompetentná, sama hovorila len v mene slovenského národa... Akokoľvek si SNR želala obnovenie Československa, nenárokovala si ani v jednej situácii vystupovať v jeho mene, ba bolo by to odporovalo jej cieľom a poslaniu. To nijako nezmenšuje ani jej pranie obnoviť Československo, ani jej skutočný príspevok k obnove Československa. SNR - nechávala otázka obnovenia Československa - právne

otvorenou, lebo mala v súvislosti s jeho obnovením rad vážnych pripomienok, ktoré sa týkali predovšetkým postavenia Slovenska v obnoviť sa majúcom spoločnom štáte.

Na vyjasnenie a prekonanie týchto výhrad a podmienok bolo potrebné rokovať jednak s prezidentom E. Benešom v Londýne v októbri 1944, ale už predtým v súvislosti s funkciou vyslaného vládneho delegáta F. Němca na povstaleckom a neskôr oslobodenom slovenskom území a najmä v Moskve v marci 1945 o zložení a úlohách novej Československej vlády, medzi predstaviteľmi londýnskeho a moskovského odboja ako českého národného frontu a delegáciou SNR ako revolučnou predstaviteľkou slovenského národa. Výsledkom týchto rokovaní bol program vlády NF Čechov a Slovákov na oslobodenom území tzv. Košický vládny program a v ňom šiesta hlava, venovaná otázke postavenia slovenského národa v obnovennej Československej republike. V istom zmysle možno povedať, že až od tejto dohody možno hovoriť, že SNR bola na Slovensku aj predstaviteľkou československej štátnosti.⁶

Podľa názoru K. Rebru v SNP nechávala SNR otázku obnovenia Československa právne otvorenou - mala k jej obnove podstatné pripomienky a výhrady a mala mandát len slovenského ľudu. Súčasne si želala obnoviť Československo a prispela k jeho obnove.

4. Štvrtý názor formulovali viacerí autori. M. Řehůřek v podobe - "...od začiatku tvorby politickej koncepcie povstania sa jeho hlavný cieľ formuloval ako boj za NOVÉ SLOVENSKO v NOVOM ČESKOSLOVENSKU...touto dvojčinnou koncepciou...sa SNP... stalo významným zdrojom a nástupom pre rozvoj československej národnodemokratickej revolúcie a pre KONŠTITUOVANIE ĽUDOVO-DEMOKRATICKÉHO ČESKOSLOVENSKA, ako revolučne demokratickej diktatúry ľudu, ktorá Februárovým víťazstvom pracujúcich prerástala do diktatúry proletariátu."⁷

V. Pleva v práci Trvalé hodnoty napísal: "Bojovníci na frontoch Povstania ... vysoko vyzdvihli zástavu nového československého ľudovodemokratického štátu, v ktorom oprávnene videli optimálny rámec pre ďalší všestranný rozvoj slovenského národa."⁸ S. Matoušek v najnovšej monografii opakuje už vyššie uvedené hodnotenia, v inej časti konštatoval: "SNP ako začiatok národnej a demokratickej revolúcie, otvorilo cestu ku vzniku ľudovodemokratického štátu, československej ľudovodemokratickej republiky, ako revolučno-demokratickej diktatúry robotníkov, roľníkov a ostatných pracujúcich."⁹

Takto v stručnosti vyzerajú štyri základné názory na vzťah SNP k československému štátu, jeho úlohe pri obnove, rozvoji resp. vzniku nového ľudovodemokratického štátu. Otázkou je, ktorý názor, ktorá koncepcia sa v dialektickom poznávacom procese, pôsobení subjektu a objektu poznania, najviac približuje k historickej pravde.

II.

Prvou metódou riešenia tejto problematiky, ktorá vedie k základným poznatkom je jazykovo-gramatický výklad, rozbor základných programových štátnopolitických a štátoprávnych dokumentov SNR - Vianočnej dohody a Deklarácie SNR.

Vianočnou dohodou sa vytvára Slovenská národná rada ako "jediný reprezentant politickej vôle slovenského národa doma", ako budúci najvyšší orgán štátnej moci a

správy na Slovensku. Svoju legitimitu, svoj mandát, jeho obsah i trvanie opiera o princíp suverenity slovenského ľudu,¹⁰ teda nie o ústavnú listinu ČSR z roku 1920. Československú vládu (s rozdeľovacím znamienkom) považuje za jednu zo zložiek celého zahraničného odboja. Prácu všetkých zložiek zahraničného odboja (nielen čsl. vlády) uznáva a podporuje na medzinárodnom a vojenskom poli, výslovne na tomto a iba na tomto. Zaväzuje sa, že vo svojej činnosti bude postupovať v dorozumení s takto chápaným celým zahraničným odbojom. SNR sa teda nepovažuje výslovne za subordinujúci orgán čsl. vlády, za zložku sústavy čsl. štátnych orgánov. Ako najvyšší politický orgán slovenského domáceho odboja a budúci najvyšší orgán štátnej moci a správy na Slovensku, považuje sa za rovnoprávny orgán československého odboja, za orgán rovnoprávny so zahraničným odbojom, aj s jeho medzinárodnoprávne uznanou štátnou reprezentáciou, s ktorým bude svoju činnosť koordinovať (nie subordinovať) na základe konsenzu (dohody - v dorozumení).¹¹

Na základe Deklarácie SNR a nariadenia SNR č. 1 z 1.9. 1944, SNR "ako vrcholný orgán domáceho slovenského odboja ... ako jedine oprávnená hovoriť v mene slovenského národa preberá dnešným dňom na celom Slovensku zákonodárnu a výkonnú moc, ako i obranu Slovenska a túto moc bude vykonávať do tých čias, kým si slovenský národ demokratickým spôsobom neurčí legítimnych zástupcov."¹²

SNR sa tým revolučne ustanovila ako najvyšší orgán štátnej moci a správy na Slovensku. Svoju moc odvodila od vôle slovenského národa, tým ju i podmienila. Právomoc SNR bola pôvodná, výlučná a neobmedzená. SNR ako vrcholný orgán domáceho slovenského odboja, ako najvyšší orgán štátnej moci a správy na Slovensku, s pôvodnou, výlučnou a neobmedzenou kompetenciou sa vyhlásila za rovnoprávneho spolupracujúceho partnera československého zahraničného odboja. Pritom už výslovne nediferencovala v zahraničnom odboji československú vládu a v slove československý nepoužila už rozdeľovacie znamienko.

Z jazykovo-gramatického výkladu Vianočnej dohody, ani Deklarácie SNR nevyplýva, že by na povstaleckom území vykonávala SNR najvyššiu štátnu moc vo všetkých jej odvetviach a prejavoch menom Československej republiky. Jej právomoc je pôvodná, odvodzuje sa a vyplýva zo suverenity, vôle slovenského národa, ktorý na povstaleckom území zvrhol, odmietol a odsúdil ľudácky režim a pripojil sa k spojeneckým národom a "... v úplnej zhode s československým zahraničným odbojom, chce i naďalej v jednote a v spolupráci priviesť náš boj k víťazstvu."¹³

V jednote s vyššie uvedeným SNR vyjadrila, formulovala aj štátnu podobu realizácie suverenity slovenského ľudu, realizácie práva slovenského národa na sebaurčenie. Má to byť - Nová ČSR - ako

1. spoločný štát Čechov a Slovákov na podklade princípu rovný s rovným;
2. budúca ČSR má viesť zahraničnú politiku v duchu zásad,
 - a) spolupráce so všetkými slovanskými štátmi a národmi, menovite so ZSSR,
 - b) má sa na poli zahraničnopolitickom a vojenskopolitickom opierať o ZSSR,
3. vnútorné usporiadanie budúcej ČSR má byť demokratické, t.j.
 - a) majú sa vykoreniť všetky tendencie fašistické, rasistické, a totalitné a také ktoré budú v rozpore s týmito zásadami,

b) myšlienku demokracie, treba preniesť a prehĺbiť i na pole hospodárske a sociálne tak, aby rozdelenie národného dôchodku, medzi všetko obyvateľstvo bolo čo najrovnomernejšie, a aby život každého občana bol ľudský a dôstojný,

c) kultúra, školstvo a výchova majú byť vedené spomenutými zásadami. Zachovaná má byť sloboda náboženských vyznaní, vylúčený má však byť vplyv cirkví na smer a vedenie štátu.

SNR s mandátom slovenského ľudu, takto sformulovala svoj štátoprávny cieľ. Stanovila zásady štátneho vyjadrenia realizácie sebaurčovacieho práva slovenského národa. Je to jej návrh, ponuka, oferta na sociálno-politickú podstatu a štátnu formu spolužitia Čechov a Slovákov v spoločnom štáte. Predpokladá štátoprávny konsenzus českého národa. Preto SNR vyhlásila, že "o definitívnej úprave týchto otázok rozhodnú - a to menovite o ústavnoprávnej úprave pomeru slovenského národa k národu českému - so slovenskej strany výlučne slobodne zvolení (určení) zástupci slovenského národa."¹⁴

V Deklarácii SNR v rovnakom zmysle vyhlásila: "Sme za bratské spolužitie s českým národom v novej Československej republike." Štátoprávny konsenzus slovenského a českého ľudu bol tu tiež výslovne sformulovaný. "Ústavnoprávne, sociálne, hospodárske a kultúrne otázky republiky budú vzájomnou dohodou definitívne usporiadané zvolenými zástupcami slovenského a českého ľudu v duchu demokratických zásad, pokroku a sociálnej spravodlivosti."¹⁵ Demokratické zásady pokroku a sociálnej spravodlivosti to je návrh SNR pre obsah tohto konsenzu.

Základné poznatky z jazykovo-gramatického rozboru a výkladu Vianočnej dohody a Deklarácie SNR v ich vzťahu k československému štátu možno zhrnúť takto:

1. SNR sa v decembri 1943 vytvorila a 1.9. 1944 legalizovala ako najvyšší revolučný orgán štátnej moci a správy na Slovensku, ako vrcholný orgán domáceho slovenského odboja, ako jedine oprávnená hovoriť v mene slovenského národa.

2. V tomto politickom a štátoprávnom postavení vystupovala nie izolovane, ale ako súčasť zložky československého odboja, ako rovnoprávny partner československého zahraničného odboja, vrátane jeho medzinárodnoprávne uznanie štátnej reprezentácie. Ich činnosť na poli medzinárodnopolitickom a vojenskopolitickom uznala a podporovala, nepriznala im však právomoc vnútropolitickú.

3. Ako orgán ustanovený a reprezentujúci suverenity, vôľu slovenského národa, ktorú prejavil v povstaní principiálnym spôsobom, SNR v najvyššom štátoprávnom a štátnopolitickom akte vyjadrila svoj štátoprávny cieľ - vytvorenie novej Československej republiky. Z Vianočnej dohody i Deklarácie SNR nepochybne rezultuje, že pod tým rozumie ĽUDOVODEMOKRATICKU ČSR. Forma štátneho zriadenia Ľudovodemokratickej ČSR má zodpovedať princípu rovný s rovným. Medzinárodnopolitická orientácia na ZSSR prirodzene korešponduje vnútornej podstate novej Ľudovodemokratickej republiky.

4. SNR vystúpila ako najvyšší orgán štátnej moci a správy na Slovensku, ako činiteľ, ktorý si želá, cieľavedome usiluje, významne spolupôsobí, pri ustanovení, konštituovaní novej Ľudovodemokratickej ČSR.

Slovenská národná rada v Deklarácii SNR z 1.9. 1944 nevyhlásila obnovenie ČSR, ani utvorenie novej ČSR. Ani formulácia, že SNR nechávala otázku obnovenia Československa právne otvorenou nemá oporu v Deklarácii. SNR mala skutočne rad vážnych pripomienok, výhrad k predmníchovskej buržoazno-demokratickej ČSR. Týkali

sa jej podstatných, esenciálnych komponentov. Preto nielen, že nereštaurovala predmníchovskú republiku, ale ani nemohla obnoviť ČSR iba s určitými korektúrami. Jej mandát, suverenita a sebaurčovacie právo slovenského národa; jej štátoprávne postavenie - najvyšší orgán štátnej moci a správy na Slovensku; jej sociálno-triedne a politické zloženie - parita členov KSS a DS, pri hegemonii slovenskej robotníckej triedy a KSS, odporovalo a priamo popieralo základné postuláty ústavnej listiny I. ČSR. Slovenská národná rada nenechala otázku obnovenia ČSR právne otvorenou. Československú republiku neobnovila vo svojej Deklarácii 1. septembra 1944 SNR pevne zakotvila, fixovala - novú ČSR, ľudovodemokratickú, na nových základoch a v novej forme, ako svoj štátoprávny cieľ. Povstanie ako začiatok národnej a demokratickej revolúcie u nás je i začiatkom cesty k dosiahnutiu tohto cieľa v revolučnej praxi.

III.

Autori prvej koncepcie, že v SNP sa obnovuje Československá republika sa výslovne odvolávajú na Deklaráciu SNR. Pokúsil som sa dokázať, že nielen tento záver, ale ani koncepcia, že v SNP vznikla nová ČSR, resp. že otázka obnovy Československa bola pro SNR právne otvorenou, nemá oporu v texte Deklarácie SNR ani Vianočnej dohody. Jazykovo-gramatickým výkladom sa dospieva k základným poznatkom o zmysle slovného textu v ktorom je vyjadrená právna norma. Normu nemožno poznať ani vyložiť izolovane. Spolu s jazykovo-gramatickým výkladom treba vykonať aj autentický, systematický, historický a dialekticko-materialistický výklad Vianočnej dohody a Deklarácie SNR. Zmysel a funkciu týchto základných programových štátoprávnych a politických dokumentov SNR možno poznať v celom komplexe dialektických súvislostí s inými právnymi normami, dokumentami, v celom systéme súvislostí politických, štátoprávnych, sociálno-ekonomických, ideologických, vnútorných i medzinárodných.

Kto má právo normotvorby, ten má právo interpretácie. SNR v období SNP v žiadnom dokumente nehovorila o ČSR ako o fakte skutočnosti v prítomnom čase, iba v čase budúcom, vždy se formuluje s prívlastkom - "nová", resp. "budúca" ČSR. Potvrdiť to možno poukázaním nielen na Vianočnú dohodu a Deklaráciu SNR, ale aj na také významné politické dokumenty SNR ako; odpoveď ilegálnej SNR na odkazy prezidenta Beneša, z konca júla 1944,¹⁶ uznesenie SNR z 29.9. 1944 o vzájomnom pomere domáceho i zahraničného odboja¹⁷ uznesenie predsedníctva SNR o pomere SNR k čs. vládnemu delegátovi zo 16.X. 1944.¹⁸ SNR v nijakom svojom dokumente nevyhlásila výslovne obnovenie ČSR ani utvorenie novej ČSR. V rozpore s týmto nie je ani vyhlásenie všetkých bojujúcich na Slovensku "...za súčiastku československej brannej moci."¹⁹ SNR vystupovala ako vykonávateľka celej zákonodarnej vládnej a výkonnej moci na celom území Slovenska v jeho predmníchovských hraniciach, bez ohľadu na to, či jednotlivé časti Slovenska budú oslobodené vlastnými silami alebo spojeneckými armádami.²⁰ Žiadala aby ju v tomto postavení uznal prezident a vláda ČSR v Londýne. Odmietla byť v postavení Zemského národného výboru pre Slovensko ako orgánu podliehajúceho vláde, podriadenému vláde, ako jej pomocného orgánu.²¹ Prezidenta a československú vládu uznala len ako predstaviteľov, činiteľov zahraničného odboja,

ktorým patria všetky otázky týkajúce sa vedenia zahraničného odboja, zastupovania štátu voči spojencom a ostatnému zahraničiu. Vychádzala zo samozrejmosti a bezpodmienečnej potreby čo najužšej vzájomnej spolupráce predstaviteľov domáceho a zahraničného odboja.

Dokumenty vedúcej sily SNP a SNR Komunistickej strany Slovenska majú tiež rovnakú štylizáciu. Deklarovala sa v nich leninská zásada: "Je nutné vyhradiť všetkým národom právo, aby mohli slobodným hlasovaním rozriešiť otázku, či si prajú byť nezávislými štátmi, alebo súčiastkou niektorého štátu."²² KSS ukázala národu i cieľ uplatnenia sebaurčovacieho práva: "Chceme sústrediť všetkých Slovákov do jedného štátu... Želáme si, aby sme mohli s bratským národom českým a s Podkarpatskými Ukrajincami vytvoriť spoločný ľudovodemokratický, kultúrny a vyspelý štát, štát troch slovanských národov..."²³

Štátoprávnu koncepciou KSS je konštituovanie novej ľudovodemokratickej republiky. Má sa tak stať na základe súhlasného prejavu vôle jeho rovnoprávných národov. "Conditio sine qua non" jej vytvorenia i stupňa stability republiky je princíp rovný s rovným.²⁴ KSS neprijala ČSR ako nutnosť vyplývajúcu z medzinárodnopolitickej situácie. V SNP sa za nový štát bojuje "a uplatnením samourčovacieho práva so zbraňou v ruke vystavil si najlepšiu legitímáciu pre svoju úplnú rovnosť s Čechmi a s Podkarpatskými Ukrajincami v rodiačom sa novom štáte."²⁵

Štátoprávny program KSS, ako naplnenie sebaurčovacieho práva slovenského národa, je vyjadrený vo vzájomnej jednote a podmienenosti so sebaurčením pracujúceho ľudu s jeho ustanovením sa, ako subjektu štátnej moci. "Preto od nového štátu budeme požadovať i nové vyriešenie otázok hospodárskych a sociálnych. Požadovať budeme socializáciu tovární a podnikov, bánk, odovzdanie pôdy malým roľníkom, primerané postavenie inteligencie, upravenie celého štátneho a spoločenského stroja podľa našich socialistických ideálov. Idea dôslednej ľudovej demokracie vyžaduje, aby pracujúci ľud, ktorý tvorí obrovskú väčšinu obyvateľstva, bol nositeľom politickej moci v štáte."²⁶

Pracujúci ľud, slovenského a českého národa, ako nový subjekt ľudovodemokratickej štátnej moci, to je cieľ, výsledok, ale i prostriedok a záruka realizácie sebaurčovacieho práva slovenského národa v zmysle koncepcie KSS. Spolu s tým primknutie sa a tesná spolupráca so ZSSR pôsobili ako inšpirujúci príklad pre vyššiu kvalitu nového štátneho spolužitia, ale aj ako predpoklad jeho plného naplnenia.²⁷

Systémovo-štrukturálne zložky koncepcie, novej ľudovodemokratickej ČSR (štátoprávneho programu KSS); princíp rovný s rovným, pracujúci ľud ako subjekt ľudovodemokratickej štátnej moci, spojenectvo so ZSSR, sú chápané dynamicky s cieľovým socialistickým naprogramovaním a vyústením.²⁸

Nie je to teda iba otázka postavenia Slovenska v ČSR, iba riešenie vzťahu Čechov a Slovákov na princípe rovný s rovným, ako jediný faktor štátoprávnej koncepcie SNR a KSS - vytvoriť novú ČSR. Sebaurčenie národa je zložkou súčasťou zápasu za sebaurčenie jeho historicky najpokrokovejšej triedy, je javovou stránkou, titulom tohto triednomocenského zápasu, ktorý určuje v konečných dôsledkoch nielen podstatu, ale i formu štátneho vyjadrenia sebaurčenia národa. Štátoprávna koncepcia SNR - vytvoriť novú ČSR, ktorú rozhodujúcim spôsobom spoluvytvárala KSS, predstavovala tak komplexné, kvalitatívne prekonanie politického a sociálno-ekonomického systému predmníšchovskej ČSR, nielen štátoprávnych aspektov riešenia vzťahu Čechov a Slovákov.

IV.

Pochopiť zmysel a význam štátoprávnej koncepcie SNR - vytvoriť novú ČSR, resp. KSS - vyslovne formulovanú, ako vytvoriť ľudovodemokratickú ČSR, možno len v celom kontexte komplexu sociálnoekonomických, politických a štátoprávnych podmienok, ktoré existovali v čase SNP.

Hlavným rozporom doby bol rozpor medzi silami fašizmu a demokracie. Jeho riešenie vyústilo u nás i v ďalších krajinách do národnej a demokratickej revolúcie, ktorá bola predstupňom revolúcie socialistickej. Štátoprávna koncepcia vytvárania ľudovodemokratickej, novej ČSR, na princípe rovný s rovným, je platformou zápasu antifašistických demokratických síl slovenského národa, proti klérofašistickému režimu slovenského štátu s jeho vazalskou podriadenosťou hitlerovskému Nemecku, zápasu za úspešnú realizáciu všetkých úloh národnej a demokratickej revolúcie na Slovensku.²⁹

Súčasne koncepcia "novej ČSR" usiluje odstrániť antagonizmus medzi Čechmi a Slovákmi v ich štátnom spoložití. Objektívne vzhľadom na sociálno-triednu povahu nositeľov tohto antagonizmu smeruje proti klérofašistickému režimu slovenského štátu i proti buržoáznej podstate predmníchovskej ČSR.³⁰

Nevyhnutne sa dostala táto koncepcia do rozporu s Benešovou koncepciou prevratu, tak, ako bola vyjadrená tesne pred Povstaním, v správe P. Drtinu zo 16. júla 1944 domácim odbojovým skupinám:

"4. Prevrat doma sa má podľa mienky prezidenta prevádzať tým spôsobom, že by platili tieto zásady:

a) Hneď prvý deň existuje stará predmníchovská republika, ktorej existencia je medzinárodnoprávne uznaná, má svojho prezidenta a vládu, má svoje staré územie predmníchovské a svoju starú predmníchovskú ústavu;...

...5. Čo sa týka hlavných smerníc činnosti poprevratovej vidí prezident veci takto:

a) Existuje prezident a vláda ústredná so všetkými svojimi kompetenciami pre celé územie republiky a to má a musí byť plne a dôsledne rešpektované. Existuje pôvodná predmníchovská konštitúcia a pôvodné naše zákonodarstvo a v duchu tom sa bude robiť prevrat a všade kde bude možné sa to bude rešpektovať."³¹

Na povstaleckom území však v prvý deň neexistuje stará predmníchovská republika. SNR vo svojej Deklarácii vyhlásila, že je za "bratské spoložitie s českým národom v novej Československej republike."³² SNR prijala zásadu štátoprávnej kontinuity republiky iba v "záujme zaistenia medzinárodného postavenia ČSR"³³ s tým, že v "úprave domácich záležitostí toto stanovisko nemôže prejudikovať v ničom novej úprave pomerov vnútropolitických."³⁴

Predmníchovská ústava ako celok, podľa stanoviska SNR "...toho času nemôže byť podkladom vnútro politickej úpravy pomerov ČSR".³⁵ SNR uznala ústavu "...ako základ a vodítko až do jej právoplatnej zmeny..."³⁶

SNR neuznala kompetencie prezidenta a vlády pre celé územie republiky. Podľa stanoviska SNR jej prislúchajú všetky otázky týkajúce sa zastupovania štátu voči spojencom a ostatnému zahraničiu. SNR preberala na Slovensku všetku zákonodarnú vládu a výkonnú moc. "Prevrat", Slovenské národné povstanie sa neuskutočňovalo podľa pôvodného československého zákonodarstva a v duchu predmníchovskej ústavy, ale podľa princípu suverenity ľudu. SNR toto stanovisko vyjadrila už pred Povstaním: "Všetky

opatrenia a úvahy do prevratu, pri prevrate a tesne po ňom podľa nášho názoru musia byť vedené dôsledným uplatnením zásady demokracie širokých vrstiev ľudu tak, aby všetko, čo sa politicky podniká, odpovedalo a bolo v súlade so zmýšľaním a vôľou tohto ľudu. Sme toho presvedčenia, že v prvom príhodnom okamžiku majú dať všetci činitelia a orgány domáceho i zahraničného odboja svoje funkcie k dispozícii, potažne k overeniu národu doma. Až do chvíle prevratu všetky orgány domáceho i zahraničného odboja sú nesporne provizórne a bez formálneho mandátu ľudu.³⁷

Prevzatie všetkej zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku Slovenskou národnou radou, v celom kontexte právno-politického zdôvodnenia a súvislostí jej koncepcie vytvorenia novej ČSR, bolo tým rozhodujúcim vnútorným, štátoprávnym a politickým aktom, ktorý znemožnil reštitúciu, jednoduchú alebo len málo modifikovanú, predmníchovskej ČSR. Stalo sa základom a východiskom pre ustanovenie ľudovodemokratickej ČSR, ako výsledku národnodemokratickej revolúcie v Československu, ktorá sa začala SNP.

SNP nebolo prevratom na základe a v duchu Ústavy buržoáznej ČSR. Zdrojom revolučnej legality, ústavnosti revolúcie, SNP, bolo sebaurčovacie právo slovenského národa, alebo podľa dikcie SNR - zásada demokracie širokých vrstiev ľudu. Pri rokovaní delegácie SNR v Londýne prezident Beneš vyhlásil, že "...ústava zostáva pre nás ako základ a vodítko v platnosti až do svojej právoplatnej zmeny."³⁸ To bol zásadný posun, ktorý spôsobilo SNP. Vláda i prezident museli uznať právomoc SNR podľa jej nar. č. 1/1944 Zb. n. SNR, hoci len ako revolučné provizórium.³⁹ Až v VI. kapitole Košického vládneho programu bola SNR definitívne uznaná nielen za "...oprávnenú predstaviteľku samobytného slovenského národa, ale i nositeľkou štátnej moci na území Slovenska (moci zákonodarnej, vládnej a výkonnej) i so záväzkom, že slovenské ustanovizne zákonodarné a vládne budú zakotvené i v budúcej ústave ČSR."⁴⁰

Bola tak uznaná zásada revolučnej legality, ústavnosti revolúcie, Slovenského národného povstania v ňom ustanovenej Slovenskej národnej rady. V tomto zmysle možno konštatovať, že SNR s legitímáciou suverenity slovenského národa, ako najvyšší orgán štátnej moci a správy na Slovensku, vystupovala od začiatku svojej činnosti, aj ako orgán štátnej moci a správy radiacej sa, ustanovujúcej sa, novej ľudovodemokratickej ČSR.

Uznanie tohto svojho štátoprávného postavenia dosiahla SNR za významnej podpory moskovského vedenia KSČ.⁴¹ SNR a KSS vychádzali vnútroprávne z diskontinuity ČSR, moskovské vedenie KSČ z dialekticky chápanej kontinuity.⁴² Vo svojich dôsledkoch a cieľových zámeroch obidva postupy viedli k rovnakému efektu - k vytvoreniu novej, z hľadiska triednej podstaty i formy, ľudovodemokratickej a v perspektíve socialistickej ČSR, aj s tendenciou k adekvátnemu štátoprávnemu vyjadreniu princípu rovný s rovným vyriešení vzťahu Čechov a Slovákov.

Slovenské národné povstanie je kvalitatívnym míľníkom vývoja ČSR, je začiatkom novej etapy vývoja československého štátu a práva. Slovenský národ v SNP politicky sformovaný na platforme národného frontu, v ktorom mala hegemonne postavenie KSS, prostredníctvom svojej legitímnej predstaviteľky SNR, najvyššieho orgánu štátnej moci a správy na území Slovenska, prejavil svoje sebaurčovacie právo - vytvoriť spolu s bratským českým národom na princípe rovný s rovným, novú ľudovodemokratickú ČSR. Slovenským národným povstaním sa začal proces ustanovenia novej ľudovodemokratickej

medzinárodnoprávne uznanej a existujúcej ČSR na slovenskej časti jej predmníchovského teritoriálneho substrátu. Proces formovania novej ľudovodemokratickej republiky bol súčasťou a jej ustanovenie výsledkom našej národnodemokratickej revolúcie. Právnym a politickým základom ľudovodemokratickej ČSR sa stal Košický vládny program. Májové povstanie českého ľudu a oslobodenie Prahy Sovietskou armádou, definitívne presadilo tento model, novej ľudovodemokratickej republiky.

Celkový vzťah našej národnodemokratickej revolúcie a teda aj SNP k ČSR možno zhrnúť takto.

1. Potvrdila sa medzinárodnoprávna existencia ČSR. Medzinárodnoprávna subjektivita ľudovodemokratickej ČSR bola identická s medzinárodnoprávnou subjektivitou predmníchovskej ČSR.

2. Ľudovodemokratická ČSR sa ustanovila v hraniciach predmníchovskej republiky. Ak pod pojmom štát, chápeme krajinu, resp. organizáciu obyvateľstva podľa teritoriálneho princípu s verejnou mocou, možno hovoriť o obnovení ČSR (i keď tu boli korektúry územné a národnostného zloženia). V tomto zmysle možno hovoriť o obnovení suverenity ČSR na celom predmníchovskom území. Je to však suverenita ľudovodemokratickej ČSR.

3. Medzinárodnoprávne existujúca ČSR, ktorej suverenita bola obnovená na jej územnom substráte, bola republikou novou; nový bol subjekt štátnej moci, nová bola jej sociálno-politická podstata, nový, i keď ešte nie adekvátny všeobecne uznanej zásade rovného s rovným, bol aj štátoprávny pomer národa českého a slovenského, nová bola aj svojou zahraničnopolitickou orientáciou na ZSSR.

V.

V literatúre sa väčšinou rieši vzťah SNP k ČSR a otázka návrhov, diskusií, zápasov o štátoprávne vyjadrenie princípu rovný s rovným. Pomerne zriedka sa skúma aj otázka vzťahu SNP - k slovenskej národnej, konkrétne, slovenskej ľudovodemokratickej štátnosti.

K. Rebro celkom jednoznačne tvrdí: "SNR keď prevzala všetku štátnu moc na Slovensku, ako predstaviteľka slovenského národa a jeho suverenity - vystupovala vlastne ako najvyšší orgán slovenskej národnej štátnosti." je nesporné a dokumentačne dokázané, že "...slovenskí komunisti odmietali buržoázny charakter slovenského štátu a jeho fašistický, s hitlerizmom spriaznený režim. V duchu marxizmu-leninizmu neodmietali nárok slovenského národa reprezentovaného robotníckou triedou na vlastný štát s ľudovým charakterom."⁴³

S. Matoušek pri hodnotení štátoprávnych aspektov SNP konštatoval, že "...SNR vystupovala jednak ako predstaviteľka suverenity slovenského národa a súčasne ako predstaviteľka štátnej suverenity ČSR". Z toho možno usúdiť, že v Povstaní nereprezentovala slovenskú národnú štátnosť. Podľa jeho názoru SNR a jej orgány mali až v budúcnosti z hľadiska predpokladanej federatívnej formy štátneho zriadenia "...reprezentovať aj novú národnú slovenskú štátnosť, ako súčasť spoločnej československej štátnosti."⁴⁴

V dokumentoch SNR sa nikde nehovorí o slovenskom národnom ľudovodemokratickom štáte. SNR si želala vytvoriť novú ČSR a ako najvyšší orgán štátnej moci a správy na Slovensku spoluvytvárala novú, ľudovodemokratickú ČSR. SNR v žiadnom dokumente nesformulovala inú štátoprávnu alternatívu, bojuje za novú ČSR, stáva sa najvyšším orgánom štátnej moci a správy ľudovodemokratickej ČSR na Slovensku.

Je známe a v literatúre dokumentárne dokázané, že SNR, osobitne KSS sa usilovala o federatívne usporiadanie ustanovujúcej sa ľudovodemokratickej republiky. Federatívne úsilie sa prejavilo na košickej pracovnej konferencii KSS 28. februára - 1. marce 1945.⁴⁵ Uznesenie SNR z 2. marca 1945 o zásadách postavenia Slovenska v oslobodenej ČSR, síce výslovne nehovorí o federácii, z konkrétného návrhu rozdelenia pôsobnosti vyplýva, že išlo v podstate o federatívne usporiadanie. Federatívne úsilie SNR kulminovalo v návrhu SNR z 26. mája 1945 na riešenie československého pomeru. Bol to návrh na federatívne usporiadanie republiky na národnom princípe.⁴⁶

SNR teda usilovalo o konštituovanie ľudovodemokratickej slovenskej republiky, ako štátoprávneho subjektu ľudovodemokratickej ČSR. Už v podmienkach SNP, ako aj oslobodzovania Slovenska boli tu znaky, ktoré vo svojom súhrne sú kritériom posúdenia toho, či určitá územno-politická jednotka je štátnym útvarom. SNR bola najvyšším orgánom štátnej moci a správy na Slovensku, bola nositeľkou suverenity slovenského ľudu a jeho suverénnu vôľu vyjadrovala vydávaním nariadení. Bola súčasne aj slovenskou vládou resp. neskôr sa ňou stal Zbor povereníkov. Zakonodarnú vládnu a výkonnú moc, vykonávala na celom území Slovenska.

Slovenským národným povstaním sa začal dvojjediný proces - proces formovania, ustanovovania ľudovodemokratickej ČSR, zložkou a súčasťou tohto hlavného procesu bolo aj ustanovovanie ľudovodemokratickej slovenskej republiky, v rámci federatívnej ľudovodemokratickej ČSR. Výsledkom národnodemokratickej revolúcie v Československu bolo ustanovenie národnodemokratickej ČSR. Proces formovania ľudovodemokratickej slovenskej štátnosti však nedospel do štádia konštituovania.

Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov bolo komponentom rozvíjajúcej sa národnodemokratickej revolúcie a vývoj pomeru triednych síl v jej prerastaní bol hlavným determinantom konkrétného štátoprávneho riešenia ich vzťahu. Právny a politický základ ľudovodemokratickej ČSR, Košický vládny program zakotvil zásadu rovného s rovným v štátnom spoluzití Čechov a Slovákov v novej republike. Federácia je zväzok rovného s rovným. Predpokladá však konsenzus.⁴⁷ Nevyhnutnosť dohody s benešovskými kruhmi, znamenala aj nutnosť kompromisu v národnostnej otázke.⁴⁸ Košický vládny program a jeho šiesta kapitola boli kompromisom medzi tendenciou riešiť vzťah Čechov a Slovákov na federatívnom princípe a úsilím čechoslovakistov budovať republiku na koncepcii jednotného československého národa. Otváral cestu pre ďalší vývoj, pre prerastanie v revolúciu socialistickú i pre tejto revolúcii zodpovedajúcu štátoprávnu úpravu vzťahov Čechov a Slovákov.

Poznámky

1 TRELLA R., CHOVANEC J.: Nové štátoprávne usporiadanie ČSSR, Bratislava, 1971, s. 53.

2 VANĚČEK V., Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1976, s. 475.

- 3 MATOUŠEK S., SNP a jeho štátoprávny význam, Právňehistorické studie č. 16, 1971, s. 234 a 219.
- 4 MATOUŠEK S., SNP a jeho štátoprávny význam, Právny obzor č. 7-8/1974, s. 589.
- 5 Podnety z povstania. Rozhovor s V. Plevzom. Nové slovo, 26.7. 1979, s. 12.
- 6 REBRO K., Niekoľko úvah o výkone zákonodarnej moci SNR za SNP, Právny obzor č. 7-8/1974, s. 646.
- 7 ŘEHUŘEK M., SNP-začiatok národnej a demokratickej revolúcie v Československu, Právny obzor č. 7-8/1974, s. 575.
- 8 PLEVZA V., Trvalé hodnoty II. diel, Bratislava 1976, s. 39.
- 9 MATOUŠEK S., "Vznik a vývoj spoločného štátu Čechů a Slováků, Praha 1980, s. 388.
- 10 porovnaj časť I., body 1., 2., 3., Vianočnej dohody, In: Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 72.
- 11 porovnaj tamtiež, bod 4., I. časti Vianočnej dohody, Cesta ke květnu, s. 74.
- 12 Tamtiež s. 194-6.
- 13 Deklarácia SNR, Tamtiež s. 196.
- 14 porovnaj Vianočná dohoda, In: Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 74.
- 15 Tamtiež s. 196.
- 16 "Pokladáme za potrebné zdôrazniť, že u nás sa očakáva, že nová ČSR prinesie nové pojmá a nové riešenie najmä problému československého, demokracie politickej a hospodárskej, problému sociálneho i zahraničnej orientácie. (bod 4.) In: SNR, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 259.
- 17 "Sme za Československú republiku ako samostatný a spoločný štát troch slovanských národov Čechov, Slovákov a Karpatských Ukrajincov na základe princípu rovného s rovným. Definitívne ústavnoprávne usporiadanie ČSR prevedú legitímni zástupcovia týchto troch národov." In: Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 250.
- 18 Tamtiež s. 274-5.
- 19 Vyhlásenie čs. vlády z 30.8. 1944, por. SNP, DOKUMENTY, Bratislava 1965, s. 360. Golianov rozkaz v tomto zmysle bol v rozpore so stanoviskom SNR (porov. HUSÁK G., Svedectvo o SNP, Bratislava 1964, s. 232-3). K. Gottwald označil "...vyhlásenie slovenského národného vojska Londýnom za súčasť čs. armády za predčasné a škodlivé, z politického i vojenského hľadiska." por. SNP, DOKUMENTY, s. 402. Bol to prejav úsilia londýnskej vlády presadiť svoju ingerenciu a hegemoniu v odboji. Porovnaj k tomu aj kompetenčný spor v súvislosti s povýšením pplk. Goliana na generála. (SNP, Dokumenty, s. 461).
- 20 porovnaj, Uznesenie Predsedníctva SNR o pomere SNR k čs. vládnomu delegátovi, Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 275).
- 21 o to usilovala londýnska vláda. Porovnaj, 24.9. 1944 - Radiogram čs. vlády SNR s informáciami o poslaní a úlohách vládneho delegáta a s návrhmi na riešenie štátoprávneho postavenia Slovenska v oslobodenej ČSR, Cesta ke květnu, s. 241 a nasl.
- 22 referát K. Šmidkeho na zjednocovacom zjazde KSS a slovenskej sociálnej demokracie, 17.9. 1944, In: SNP, DOKUMENTY, Bratislava 1965, s. 518.
- 23 Tamtiež s. 520. V citovanom referáte sa prvýkrát použil i termín - "ľudovodemokratický štát". V záverečnom prehlásení - "Nech žije nové, ľudovodemokratické Československo".
- 24 porovnaj rezolúciu zjednocovacieho zjazdu KSS: "Želáme si nové Česko-Slovensko, ktoré má byť slovanským štátom, troch slovanských národov: Slovákov, Čechov a Podkarpatských Ukrajincov. Tieto národy podľa zásady rovný s rovným majú sa dohodnúť na formách spoločného života. Pevne veríme, že k takejto dohode príde a že nikto nebude si uplatňovať predpráva, ktoré by nútili náš národ hľadať cesty k iným bratským národom. Čím priateľskejší a vyrovnanejší bude pomer Slovákov a Čechov tým pevnejšia bude nová ČSR.", In: SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 521.
- 25 28. sept. 1944 - povstalecká Pravda, článok - "Schádzame sa". In: Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 248.
- 26 referát K. Šmidkeho na zjednocovacom zjazde, In: SNP, Dokumenty, s. 521-2.
- 27 Jednotu týchto súvislostí vystihol programový článok povstaleckej Pravdy, z 28.9. 1944 - "Schádzame sa". "Niet pochyby o tom, že prevažná väčšina Čechov, pre ktorých je náš boj veľkou posilou, túto našu legitímáciu dnes plne uznáva. Ale aj to si treba uvedomiť, že len široká ľudová demokracia a tesná spolupráca so Sovietskym zväzom v rámci veľkej slovanskej rodiny umožní ozajstne uskutočnenie pravidla: rovnaké práva Čechom v Česku a na Morave, Slovákom na Slovensku a Ukrajincom na Podkarpatskej Ukrajine. Plnoprávny ľud istotne zabráni šovinistickým pokusom a výkyvom, nech by prichádzali z ktorejkoľvek strany. A keby sa našli napríklad české kapitalistické alebo šovinistické skupiny, ktoré by si osobovali právo rušive zasahovať do vnútorného vývoja Slovenska či Podkarpatskej Rusi, sme presvedčení o tom, že ich zahriakne sám český ľud, lebo po trpkých skúsenostiach posledných piatich rokov nebude už môcť dovoliť nikomu, aby podrýval harmonické súžitie bratských národov." Cesta ke květnu, s. 249.
- 28 porovnaj úvodník, "Slováci a Češi", Pravda 16.9. 1944. K "Obidva národy idú za tou istou zástavou... Obidva sú odhodlané vybudovať svet slobody národnej a sociálnej... Sloboda obidvoch národov bude zaručená len spoluprácou s revolučnými a demokratickými silami Európy. Tým politickým uvedením, touto jedinou rovnakou koncepciou slobody, sú obidva národy zrelé vstúpiť do spoločného zväzku. Zrelšie ako boli v roku 1918. Ako rovnoprávne k tomu istému cieľu smerujúce národy, utvoria nové

- Československo... Uznanie vzájomných práv bude vecou celkom samozrejmov a nacionálna otázka nebude hamovať rozvinutie vývinove vyššieho stupňa boja, boja o novú spoločenskú štruktúru, boja o socialistický spoločenský poriadok."
- Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 249-250., v pozn. č. 3.
- 29 "Len v takejto konštelácii budú vedieť demokratické a pokrokové elementy slovenské v slobodnej atmosfére novej Republiky v neprestajnom kontakte s verejným životom českým viesť úspešný zápas za demokratizáciu slovenského verejného života a národného vedomia, t.j. za ich generálne vyčistenie od reakcionárstva, provinčného šovinizmu i z feudalizmu pozostaleho džentriktva (maďarónstva), ktoré sa v ovzduší hitlerizmu sformovali na slovenský fašizmus."
- koniec júla 1944, Stanovisko ilegálnej SNR oznámené prezidentovi Benešovi, časť II., bod. 2. In: Cesta ke květnu, s. 167.
- 30 Tamtiež, s.
- 31 Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 196.
- 32 Tamtiež, s. 196.
- 33 Uznesenie pléna SNR z 29.9. 1944, tamtiež s. 251.
- 34 stanovisko ko SNR cit. v pozn. č. 29., tamtiež s. 166.
- 35 uznesenie pléna SNR z 29.9. 1944, SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 600.
- 36 Tamtiež s. 799.
- 37 Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 165.
- 38 SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 807.
- 39 porov. uznesenie mimoriadnej schôdze čs. vlády z 23.10. 1944 a oznámenie prez. republiky dr. E. Beneša delegácii SNR z 5.11. 1944. In: SNP, Dokumenty, s. 747 a 805 a n.
- 40 Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 579.
- 41 porovnaj. prejav J. Švermu na zasadaní pléna SNR, 3.X. 1944 ... "Československo, ktoré chceme vytvoriť a budovať, nemôže po strašlivých skúsenostiach minulých dôb byť len kópiou starého Československa z roku 1938. Musí to byť Československo nové, skutočne demokratické."
- CESTA KE KVĚTNU, Praha 1965, s. 255.
- J. Šverma podporil aj uznesenie SNR zo 16. okt. 1944 o pomere SNR k čs. vládnomu delegátovi. Porovnaj tamtiež, s. 274. Vstup do vlády ľudovodemokratickej ČSR, pre buržoázných pôvodne Čechoslovakistických predstaviteľov podmienil K. Gottwald súhlasom so VI. kapitolou jej programu. (porovnaj Cesta ke květnu, s. 436).
- 42 porovnaj., J. BEŇA, SNP a právna kontinuita ČSR, Právny obzor, č. 6/1982, s. 531-3., tiež BEŇA J., Košický vládny program a právna kontinuita ČSR, Právněhistorické studie 25, Academia, s. 65-86.
- 43 REBRO K., Niekoľko úvah o výkone zákonodarnej moci SNR v SNP, Právny obzor č. 7-8/1974, s. 647.
- 44 MATOUŠEK S., SNP a jeho štátoprávny význam, Právny obzor č. 7-8/1974, s. 592 a 594.
- 45 referát dr. G. Husáka: "Vychádzajúc zo skutočnosti dvoch rovnoprávných národov, želáme si federatívny štát, štát jednotný a spoločný..."
- In: KSS, Dokumenty z konferencií a plén 1944-1948, Bratislava 1971, s. 83.
- 46 por. Prvé kroky po oslobodení, Bratislava 1970, s. 215-217.
- 47 "Právo na sebaurčenie neznamena právo na federáciu. Federácia je zväzok rovného s rovným, zväzok, ktorý si vyžaduje všeobecný súhlas." V.I. LENIN, Spisy zv. 22., Bratislava 1958, s. 446.
- 48 porovnaj, BEŇA J., Štátoprávne aspekty riešenia vzťahu Čechov a Slovákov v rokoch 1944-1946, Právněhistorické studie č. 20, Praha 1977, s. 34-38.

Словацкое национальное восстание и народно-демократическая ЧСР

Иосиф Беня

Резюме

Автор в статье занимается вопросом государственного выражения права словацкого народа на самоопределение, проявлением которого было Словацкое национальное восстание. На основе грамматического, исторического, аутентичного, систематического и диалектически-материалистического толкования документов Словацкого национального восстания автор пришел к следующим выводам. В Словацком национальном восстании не возобновилась ЧСР и не возникла новая ЧСР. Словацкий Национальный Совет также не оставил вопрос возобновления ЧСР открытым с точки зрения правовой. В Словацком национальном восстании Словацкий Национальный Совет прочно закрепил новую ЧСР, народно-демократическую, на новых основах и в новой форме как свою государственно правовую цель. Словацким национальным восстанием начался процесс установления новой народно-демократической республики.

В Словацком национальном восстании и во всей народно-демократической революции:

1. Подтвердилось существование ЧСР в международном и правовом порядке. Международная правосубъектность народно-демократической ЧСР была идентичной с международной правосубъектностью домюнхенской ЧСР.

2. Народно-демократическая ЧСР образовалась в размерах домюнхенской республики. Суверенитет ЧСР возобновился на всей домюнхенской территории. Но это был суверенитет народно-демократической ЧСР.

3. ЧСР с международной правосубъектностью, суверенитет которой возобновился на ее территориальном субстрате была новой республикой; новым стал субъект государственной власти, новой была ее социально-политическая сущность, новым, хотя еще не в соответствующем общепризнанном принципе равенства, было и государственно правовое отношение чешского и словацкого народов; новой была ее внешнеполитическая ориентация на СССР.

Словацким национальным восстанием начался двойной процесс. Основной составной частью процесса установления народно-демок-

ратической ЧСР было также установление народно-демократической словацкой государственности в рамках федеративной народно-демократической ЧСР. Результатом народно-демократической революции было установление народно-демократической ЧСР. Однако тенденция к созданию народно-демократической словацкой государственности в рамках народно-демократической ЧСР не дошла до стадии конститутивного установления. Необходимость соглашения с бенешовскими кругами означала также и необходимость компромисса в национальном вопросе.

ZNÁRODNĚNÍ NA CESTĚ K SOCIALISMU

Jaroslav Houser

V říjnu 1945 pracující našeho státu uvítali na velkých manifestacích vydání dekretů první etapy znárodnění. Znárodnění bylo pracujícími, pod vedením komunistů žádáno od osvobození v květnu 1945. Znárodnění znamenalo začátek revolučních ekonomických přeměn. Je třeba připomenout, že postulát znárodnění měl za sebou historickou tradici bojů za socializaci v prvních letech předmnichovské republiky.

Socializační požadavky za předmnichovské republiky

Požadavek socializace, nyní označovaný jako znárodnění, stavěla dělnická třída již v posledním válečném roce a potom po skončení první světové války. Na ohromném májovém průvodu v Praze v roce 1918 bylo neseno heslo "Půda lidu - továrny dělníkům". Požadavek socializace ozýval se na mnoha místech již 14. října 1918, kdy dělnická třída rozhodla o osudu Rakouska. Také na všeodborovém sjezdu, konaném v říjnu 1918, byla přijata rozluce o socializaci závodů.¹ V ní byl jasněji vymezen pojem socializace (převod soukromých výrobních prostředků ve vlastnictví kolektivní) a byla zdůvodňována jako cesta k zavedení nového výrobního socialistického řádu.

Vedení Masarykova zahraničního odboje slibovalo ve Washingtonské deklaraci, formulované ještě před 28. říjnem 1918, dalekosáhlé sociální a hospodářské reformy. Také Národní výbor doma, jenž byl ustaven 13. července 1918 a připravoval ještě za války osnovu hospodářského zákona, sliboval, že uhelné doly převezme vláda do správy, ukáže-li se to nutné.

Když válka skončila, vytvořilo dělnictvo v továrnách a na dolech zastupitelstva, která se opírala o důvěru pracujících a vynutila si spolurozhodování při přijímání a propouštění zaměstnanců, spolurozhodování o výši mezd atd. Revolučně vzniklá instituce továrních a šachetních rad, jejíž vzorem byly revoluční ruské rady na závodech, byla nositelem a oporou socializačních požadavků.

Vánoční sjezd sociální demokracie roku 1918 se usnesl pod tlakem revolučního dělnictva na požadavku vyvlastnění velkostatků, dolů a velkých průmyslových podniků.²

Požadavek socializace se ozýval později i z řad československých legionářů v Rusku. Tak v rezoluci příslušníků XX. legionářského transportu roku 1920 byl vytýčen požadavek socializace velkých průmyslových závodů a dolů.

To vše bylo ukazatelem nálady v masách a dokladem neobyčejně silného, v zásadě revolučního tlaku směřujícího k socializaci. Na to navazovala politická rétorika nejen reformistů, ale i v řadách buržoazních stran.

I národní demokracie se svým vůdcem Kramářem nevystupovala otevřeně proti požadavkům dělnictva a vyslovovala se pro socializaci. Mluvčí klubu národně demokratických poslanců prohlásil začátkem roku 1919, že je pro vyvlastnění velkostatků a průmyslových podniků s monopolistickým charakterem.³ Znamé jsou výroky Kramáře: "Jestliže dostane kapitalista méně a o hodně méně, než dostává nyní, nebude to žádné neštěstí."⁴

Také řečník české strany lidové prohlásil: "My křesťanští sociálové jsme demokraté a přesvědčení o nutnosti pokroku ...My nepovažujeme za nedotknutelný a věčný žádný z lidských řádů..."⁵ Rovněž slovenský luďák Juriga mluvil o společenské reformě.⁶

Ferdinand Peroutka doznával: "Koncem roku 1918 zdála se socializace velkých podniků tak blízkou, že potom musilo udivovat vzdáleného pozorovatele, jak nálada ta odplynula, nezanechavši po sobě stopy ve společenském řádu."⁷

Reformisté přišli s heslem socializace "po etapách." Poválečný hospodářský rozvrat považovali za důvod k odložení vyvlastnění kapitalistů - socializace - na neurčitou dobu. Za první etapu socializace pokládali pak zákonnou úpravu zastupitelstev dělníků na závodech a tvrdili, že toto zastupitelstvo znamená závodní konstitucionalismus na rozdíl od dřívějšího absolutismu.

Sjezd pravice sociální demokracie v listopadu 1920 se usnesl na papírové rezoluci požadující socializaci. Ministr Bechyně spatřoval dosavadní ztroskotání socializace v tom, že dělnictvo opustilo pravice sociální demokracii.⁸ Sjezdová rezoluce se zmiňuje především o socializaci těch výrobních odvětví, jejichž suroviny byly v tuzemsku a jejichž výrobky mohl z velké části spotřebovat domácí trh.⁹

Velký vliv na vedení pravice sociální demokracie i strany českých socialistů měl T.G. Masaryk. Své názory na socializaci vysvětlil ve "Světové revoluci",¹⁰ ve svém poselství v Národním shromáždění 28. října 1919,¹¹ v rozhovoru s redaktory "Času" 13. června 1920,¹² v článcích uveřejněných v časopise "Čas" v září 1920¹³ a ve svých projevech v Plzni 17. května 1919¹⁴ a v Příbrami 24. září 1920.¹⁵

Pro tehdejší dobu souhlasil s těmi, kteří považovali socializaci v poválečných letech za nemožnou. Pro budoucnost byl pak pro socializaci po etapách. To je patrné i z jeho projevů k dělníkům v Plzni a v Příbrami: "Bude se socializovat postupně, bude se začínat s tím, co je, jak se říká, zralé!"¹⁶ Při této postupné socializaci bude nutno postupovat podle mezinárodního plánu a dohodnout se o věci mezinárodně.¹⁷ Pro přítomnou dobu doporučoval budovat sociální zákonodárství, které bylo reformistickou sociální politikou.¹⁸ Problém socializace doporučoval rozebírat a studovat.¹⁹

Z řad marxistické levice byly podány v parlamentě v roce 1920 dva iniciativní návrhy týkající se socializace. Šlo o vyvlastnění velkostatkářských mlýnů²⁰ a socializaci zlatodolu v Roudné.²¹ Parcialita a fragmentárnost těchto návrhů ukazuje, že parlamentní klub marxistické levice nevěnoval tak důležité politické otázce - otázce socializace - dostatečnou pozornost.

Návrh marxistické levice na doplnění sociálně demokratického programu je komplexní a uvádí, že socializaci může uskutečnit pouze dělnická třída. Byl stavěn požadavek vyvlastnění bez náhrady.

"Hlavním cílem československé sociálně demokratické strany dělnické v tomto dějinném období jest prosaditi socializaci výroby a směny výrobků. Válkou světovou ocitla se celá soustava výroby soukromokapitalistické v úplném rozvratu, který by znamenal

úplnou zkázu evropské kultury, kdyby nebylo jiných prostředků než těch, které jsou dány touto soustavou. Jedinou záchranou z tohoto rozvratu může být pouze socializace, totiž odstranění výroby soukromokapitalistické a nahrazení její výrobou a hospodářstvím kolektivistickým. Socializaci může uskutečnit pouze třída dělnická, neboť osvobození její může být jenom jejím vlastním cílem. V souhlasu s právním vědomím všeho pracujícího lidu vzniklým po zkušenostech války nemůže být socializace založena na zásadách odškodnění. Ze stejných důvodů také veškeré nároky, plynoucí z válečných a jiných půjček kapitalistického státu, pozbyly své oprávněnosti a jsou splnitelné tím méně, že není prostředků, z nichž by mohly být uhrazeny. Pouze nároky do jistého minima, dále nároky veřejných institucí mohou být převzaty a uznány mocí státní.²²

A. Zápotocký v časopise "Akademie" zabýval se tehdy otázkou dělnických rad a uvedl v této souvislosti: "Vyvlastnění půdy, dolů, průmyslových závodů, zkrátka zrušení soukromokapitalistického vlastnictví výrobních prostředků a jejich socializace, to jsou věci, o které jde a které odborová organizace sama o sobě při nejlepší vůli dělnictva přinést nemůže.

Větší moci se širší, mnohostranější kompetencí jest tu třeba a tu přicházíme k jádru věci: dělnické rady.

Dělnické rady, volené všeobecným, svobodným masovým hlasováním těch, kteří skutečně pracují, dělnické rady, budující proti stávajícímu, zkostnatělému byrokratickému aparátu starého, nedemokratického měšťáckého státu nové útvary správní, opírající se o vůli těch, kteří nejvíce spolupracovali na provedení naší revoluce, o vůli dělníků, vojáků a zemědělců atd. Dělnické rady, rozvracející organizovanou, plánovitou akci mas stávající kapitalistický pořádek, ničící přežilý a přece znovu k životu kříšený policejní režim, smetající neohebnou buržoazní státní mašinerii a tvořící vlastní silou a tvůrčí iniciativou výkonnou mocí výkonných tribunálů novou socialistickou společnost.²³

Ještě před založením Komunistické strany zaujala jasné stanovisko k otázce socializace kladenská Svoboda. Vyvracela tvrzení reformistů, že socializace je účast dělnictva na čistém zisku podniku nebo jen zestátnění uhelné těžby. Cílem je vyvlastnění výrobních prostředků bez náhrady, jehož předpokladem je dobytí politické moci proletariátem.²⁴

Začátkem roku 1921 otiskla kladenská "Svoboda" návrh zákona o socializaci.²⁵ V návrhu se prohlašuje, že Československá republika je republikou socialistickou, jejímž hlavním úkolem je znemožnit každé vykořisťování člověka člověkem a odstranit všechny třídní rozdíly.

Dále jsou v zákonu vytčeny zásady, podle nichž má být provedena socializace. Hranice zespolečenštění nejsou určeny. Hovoří se o vyvlastnění všeho velkého majetku výrobních prostředků. Na příklad se uvádějí vedle orné půdy velkostatků, lesů, dolů, hutí a bank i velké obytné domy a všechny jiné podniky průmyslové a zemědělské. Velký důraz se klade na plánovité vedení hospodářství, řízeného z jediného ústředí.

Návrh neuznává bezpracné příjmy, plynoucí z majetku a razí zásadu rozdělení výrobků podle výkonu a schopností. Povinnost pracovat je uložena všem schopným mužům a ženám. Každý pracující člověk má nárok na určité minimum životní úrovně a každý má povinnost přispět určitým minimem svou prací.

Nejvyšším výkonným socializačním orgánem měla být Nejvyšší socializační hospodářská rada, která měla být výkonným orgánem pravidelných sjezdů okresních a

župních rad v republice. Také nesocializované podniky (průmyslové i zemědělské) měly být vázány směrnicemi Nejvyšší socializační hospodářské rady.

V tomto návrhu jsou již obsaženy požadavky, které uskutečnil lidově demokratický stát znárodnovacími zákony a dekrety první a druhé etapy.

Požadavky socializační nesené lidovými masami přinutily vlády předmnichovské republiky k socializačním slibům. Učinila tak vláda Kramářova, obě vlády Tusarovy a i úřednická vláda Černého.

Kromě toho byl tu i věčný zájem kapitalistických kruhů. Při špatném technickém vybavení dolů následkem plenivého dobývání ve válečných letech rentabilita dolů poklesla. Doly vyžadovaly nákladných investic. Tak určitá forma státního kapitalismu stala se pro kapitalisty přijatelnou, zvláště byla-li by jim zajištěna náležitá náhrada.²⁶ Jakmile se však uhelná těžba v době přechodné stabilizace zvýšila, bylo po ochotě kapitalistů doly postát-nit.

V prohlášení Kramářovy vlády z 9. ledna 1919 byla myšlenka socializace věnována krátká zmínka: "Pro toto podnikání a všechnu výrobu jest nejdůležitějším uhlí. Proto jest vláda přesvědčena, že uhlí nemůže zůstat ve volné dispozici soukromníků a jest odhodlána za součinnosti slavného Národního shromáždění zjednatí státu plné ovládnutí tohoto prostředku výrobního."²⁷

Vládní prohlášení první Tusarovy vlády, která nastoupila po vítězných obecních volbách pro sociální demokracii v květnu 1919 je, pokud jde o socializaci, neobyčejně chudé a Tusarova vláda se nedostala přes rámec prohlášení vlády Kramářovy.²⁸

Prohlášení druhé Tusarovy vlády z 1. června 1920 je zdánlivě radikálnější než jeho první vlády: "Je nutno započítí s novou érou i ve výrobním řádu průmyslovém. Předválečné poměry jsou neudržitelné. Výrobní organizace musí býti přizpůsobeny požadavkům pracujícího lidu. Socialismus udává zde nové dráhy vývojové, jež nejsou již utopiemi, nýbrž musí být realizovány. Domníváme se, že nadešel čas, kdy jest učiniti počátek, kdy přikročení k socializaci těžby uhelné a rudné stalo se aktuální a rovněž státní hospodářství uhlím. "Následují však výhrady: "Musíme mít ovšem při všech reformách na mysli nerušený chod výroby v přechodné době a jistě i celkový stav našeho národního hospodářství."²⁹

Dokonce ještě úřednická vláda Černého na podzim roku 1920 pokračovala v socializačních slibech; boj o charakter republiky se blížil svému vyvrcholení.³⁰

Všechny tyto vládní sliby zůstaly na papíře. Žádná z vlád předmnichovské republiky se neusnesla ani na jediném socializačním návrhu.

Nicméně v parlamentě se objevila řada iniciativních návrhů, převážně pravicových sociálních demokratů a českých socialistů. Jejich navrhovatelé za své návrhy na parlamentním fóru ani valně nebojovali. Tak návrhy zapadly a uzákoněny nebyly.

Za "socializaci" se vyhlášovala i účast zaměstnanců na čistém zisku. Takovými byly dva návrhy poslanců českých socialistů Laubeho a Tučného, první z roku 1919 a druhý z roku 1920.³¹

Reformistický družstevní socialismus se ozývá v návrhu o říšské uhelně, jenž byl vypracován sociálními demokraty na jaře roku 1920.³²

Roku 1920 podal Modráček návrh na zřízení společnosti s dělnickým podílnictvím, tzv. dělnického akcionariátu.³³ Návrh zapadl, neboť byl pro kapitalisty nepotřebným a pro dělníky málo působivým.

V roce 1920 byly podány dva další návrhy, které sice směřovaly ke změně vlastnictví podniků, avšak jen v omezeném rozsahu. Byl to návrh Vrbenského, tehdy ještě českého socialisty, na postátnění uhelné těžby³⁴ a sociálně demokratický návrh o provozování a rozdělování uhelné těžby.³⁵

Návrh německých sociálních demokratů byl z roku 1921.³⁶ Německá sociální demokracie byla tehdy v opozici a nebyla vázána koaličními ohledy. Její návrh byl dalekosáhlý, nicméně byl jen rámcový. Počítal s vyvlastněním z důvodů veřejného blaha (§ 365 všeob. obč. zák.) vhodných hospodářských podniků ve prospěch obecně užitečných ústavů a společností veřejného práva. Připouštěl též vyvlastnění ve prospěch státu, zemí, žup, okresů a obcí. Řešení obtížných otázek se zákon vyhnul tím, že odkázal na další zákony, které měly být teprve vydány. Tak významné otázky, jako např. náhrada za vyvlastnění, účast zaměstnanců na správě podniků, měly být upraveny zvláštními zákony. Ani tato osnova nebyla uzákoněna.³⁷

Za první krok k socializaci byla reformisty vydávána zákonná úprava závodního zastupitelstva zaměstnanců.

Osnova zákona o závodních a revírních radách při hornictví a osnova zákona o hornických rozhodčích soudech byly projednávány v plénu tzv. Revolučního Národního shromáždění již v prosinci roku 1919. Tehdejší ministr veřejných prací sociální demokrat Hampl je označil pouze za etapu v nezadržitelném vývoji sociálních reforem.³⁸ Parlamentní zpravodaj, sociální demokrat Brožík se ještě v prosinci roku 1919 vyjádřil dosti otevřeně, že osnovy jsou příliš krotké a socializačními zákony nejsou. V únoru 1920 při novém projednávání osnov v parlamentě (tehdy byl projednáván další zákon o účasti horníků na čistém zisku, který charakter osnov nezměnil), se vyslovil v tom smyslu, že osnovy "tvoří organický celek a jsou první etapou v soustavném postupu socializace báňské těžby."³⁹

Celý tento komplex právních předpisů měl strukturální nedostatky (úzký rozsah, nekontrolovatelnost předkládaných bilancí správ závodů, omezená působnost závodních rad atd.), takže nebylo možno hovořit o socializačním opatření.

Dokonce i všeobecný zákon o závodním zastupitelstvu (zákona o závodních výborech č. 330/1921 Sb.), jenž byl již ústupem vůči zájmům kapitalistických podnikatelů ve srovnání se zmíněným komplexem zákonů (č. 143, 144 a 145/1920 Sb), byl opět vydáván za jakýsi "první krok k socializaci."

Je třeba dodat, že v době velké hospodářské krize a nespokojenosti dělnictva, vynořilo se opět heslo "socializace." Začali o ní tehdy hovořit vládní socialisté zřejmě s nepříliš vážnými úmysly.⁴⁰ Pro tehdejší situaci bylo příznačné, že heslo samo v této době nebylo mezi dělnictvem valně přitažlivé a bylo v dělnické veřejnosti přijato velmi chladně. Vždyť tehdy "socializace", tj. postátnění toho kterého dolu, nemohla způsobit nějaký politickomocenský přesun ve státě, o jehož charakteristice třídně politické bylo rozhodnuto začátkem dvacátých let. Kromě toho severočeští horníci měli nevalné mínění o mzdové politice možných státních dolů. Z toho vyplynulo odmítnutí požadavku A. Zápotockým, jenž byl předsedou Rudých odborů.⁴¹

Z této historické retrospektivy plyne závěr, že zákonodárství předmnichovské republiky nevytvořilo právní základnu ani rámcovou, pro "socializaci" výrobních prostředků, jak byl tehdy označován požadavek znárodnění. Nebyla znárodněna ani jediná továrna, ani jediný důl a ani jediná banka. Úprava závodního zastoupení zaměst-

nanců, ať již to byly závodní rady v hornictví v roce 1920 anebo všeobecné závodní výbory z roku 1921, neměla se socializací - znárodněním nic společného již proto, že měla strukturální nedostatky.

Znárodnění před Únorem a po Únoru

Druhé kolo zápasu o vyvlastnění a zespolečnění výrobních prostředků - tentokrát bylo běžně nazýváno znárodněním - začalo po porážce hitlerovského Německa a po osvobození Československa. První fáze boje o znárodnění spadá ještě do předúnorového období.

Počátečním krokem na této cestě, jakousi přehrou znárodnění, bylo zřizování národních správ, k němuž došlo bezprostředně po osvobození, již v revolučních květnových dnech roku 1945. Národní správy představovaly velmi významný socialistický prvek národní a demokratické revoluce, protože znamenaly průlom do kapitalistického panství nad výrobními prostředky.

Národní správy byly dosazovány v závodech a bankách, které patřily Němcům, Maďarům a domácím kolaborantům. Dosazovaly je národní výbory ve spolupráci se závodními radami, zprvu revoluční cestou, v zápětí však již na novém legálním základě (dekret č. 5/1945 Sb.).

Národní správy neznamenal ještě zásah do kapitalistického vlastnictví. Jejich význam spočíval v tom, že dělnická třída jejich prostřednictvím, za pomoci národních výborů, závodních rad a odborových skupin, ovládla větší závody a učila se je řídit. Velkým úkolem bylo zajistit operativní řízení a účinné vedení v podnicích, které se dostaly do národní správy.

O tom mluvil již Košícký vládní program: "V podnicích, které budou vzaty pod národní správu, dosadit schopné a iniciativní technické a obchodní vedení, které by zajistilo úspěšný provoz podniků pod všeobecným vedením státních a hospodářských orgánů."⁴²

Velké rozšíření národních správ ocenil Kl. Gottwald, když hodnotil v červnu 1945 výsledky vlády Národní fronty.⁴³ Koncem srpna 1945 řídily národní správy výrobu již v 9.045 závodech s 923.486 zaměstnanci.⁴⁴ To je svědectvím velkého průlomu do kapitalistického panství nad výrobními prostředky.

Významným činitelem při zřizování i při provozu národních správ bylo Revoluční odborové hnutí. Ústřední rada odborů byla organizátorem zastupitelských orgánů pracujících na závodech - závodních rad. Již 13. května 1945 vydala Ústřední rada odborů směrnice pro vytváření revolučních závodních rad. Směrnice vytyčovaly kontrolní úkoly závodních rad ve výrobě i správě podniku, závodu, ústavu a úřadu a uložily závodním výborům zastupovat hospodářské, sociální a kulturní zájmy pracujících a dozírat na dodržování předpisů o ochraně práce.⁴⁵

Závodní rady se staly důležitými orgány při provozu podniků, ve kterých byla zřízena národní správa. Mobilizovaly a organizovaly tvůrčí aktivitu pracujících a umožňovaly tak, aby závody pod národní správou se staly školou odborových funkcionářů i všech pracujících.

Hospodářská a politická činnost závodních rad a to zejména v závodech s národní správou byla předmětem útoků předúnorové pravice. Svědčí o tom i polemika odborových funkcionářů i projevy předsedy Ústřední rady odborů A. Zápotockého.⁴⁶

Ustavení závodních rad a jejich účast při činnosti národních správ podniků byla přípravou odborového hnutí na jeho boj za požadavky znárodnění. Současně s tímto bojem postupovala konsolidace Revolučního odborového hnutí. Na této cestě bylo významné zasedání pléna Ústřední rady odborů 7. června 1945. Ve vedoucích orgánech odborů dosáhli tehdy silného zastoupení komunističtí odboráři. Plénum dalo směrnice pro další organizační výstavbu Revolučního odborového hnutí. Odbory měly být budovány jako samostatná organizace a byl zamítnut požadavek paritního zastoupení podle politického klíče, které žádali exponenti reakce. Předseda ÚRO A. Zápotocký zamítl, aby politické organizace zakládané tehdy na závodech také nekomunistickými stranami, vytvářely jakési koordinační výbory, které by byly oprávněny sestavovat kandidátky odborových orgánů.⁴⁷

V letních měsících prováděly odbory nábor členstva, neboť bez organizované členské základny činnost jediných orgánů odborů na závodech, závodních rad, neměla by dostatečnou organizační oporu.

13. června 1945 vydala Ústřední rada odborů výzvu k budování odborových organizací. Ve výzvě se uvádělo, že kolaborantské odborové rady NOÚZ a ÚVZ jsou zrušeny a že je nyní třeba vybudovat nové odborové organizace na zásadě dobrovolnosti. V každém závodě měla být utvořena jednotná odborová organizace a na členské schůzi měl být volen výbor této organizace.

Spolu s budováním masové základny odborového hnutí vstoupilo Revoluční odborové hnutí do rozhodujícího kola zápasu o znárodnění. V červenci 1945 prohlásil předseda Ústřední rady odborů A. Zápotocký, že bez znárodnění hlavního průmyslu nepřinutí již nikdo dělníky pracovat.⁴⁸ Plenární zasedání Ústřední rady odborů 17. srpna 1945 se postavilo jednoznačně za znárodnovací program.

Boj za znárodnění se dostal do vrcholné fáze koncem srpna 1945; 23. srpna se sešla konference zástupců národních rad, která se usnesla na požadavku okamžitého znárodnění klíčového průmyslu a velkých závodů.

Také odkládací manévry exponentů buržoazie ve vládě v podzimních měsících se zásluhou aktivity jednotného odborového hnutí, které postupovalo v této otázce v jednotě s Komunistickou stranou, nezdařil. Tlak pracujících na vládu tehdy zesílil. Komunistická strana i odbory organizovaly velké manifestace žádající bezodkladné vydání znárodnovacích dekretů. Ty nakonec president 24. října 1945 podepsal a tím první kolo rozhodujícího zápasu skončilo pro dělnickou třídu vítězně.

Znárodnovací dekrety (č. 100, 101, 102 a 103/1945 Sb.) znamenaly obrovský průlom do vlastnických poměrů kapitalistů. Z jejich rukou bylo převzato 100 % báňského a horního průmyslu, 99 % energetického průmyslu, 77 % chemického průmyslu a 73 % kovoprůmyslu. Ve znárodněných průmyslových podnicích pracovalo 62 % všech zaměstnanců v průmyslu.

Znárodnovací dekrety obsahovaly celou řadu předpisů upravujících organizaci a řízení národních podniků, které byly doplněny statutem národních podniků průmyslových (vl. nař. č. 6/1946 Sb.) a statutem národních podniků potravinářských (vl. nař. č. 77/1946 Sb.).

Souhrně lze předúnorovou organizační soustavu národních podniků označit jako systém trojčlankový. Vrcholným řídicím orgánem bylo ministerstvo (průmyslu nebo výživy), druhý stupeň představovaly ústřední, na Slovensku oblastní orgány, a nejnižším stupněm byly samy národní podniky. U bank, jež měly též postavení národních podniků, byla situace poněkud odlišná. K jednotnému vedení společných věcí bank měla vláda zřídit na návrh ministerstva financí Ústřední správu bank. Za účelem jednotného vedení soukromého pojišťovnictví měla být zřízena Pojišťovací rada.

V souvislosti s prvním cyklem znárodnění byla řešena otázka plánování a financování národních podniků. Hospodářská rada byla ustavena již v srpnu 1945 (dekret č. 63/1945 Sb.). Svoji činnost vykonávala prostřednictvím generálního sekretariátu (vl. nař. č. 144/1945 Sb.) a jejím orgánem byl Státní úřad plánovací (vl. nař. č. 145/1945 Sb.). Byl zřízen fond znárodněného hospodářství (dekret č. 100/1945 Sb., později vl. nař. č. 45/1946 Sb.), jemuž byla svěřena kromě náhradové služby (výplata odškodnění bývalým majitelům znárodněných podniků) i tzv. služba finanční, tj. na jedné straně soustřeďování podnikové akumulace a na druhé straně uvolňování prostředků k financování národních podniků.

Současně se znárodněvacími dekrety první etapy bylo upraveno právní postavení odborových organizací a závodních rad (dekret č. 104/1945 Sb.) a jejich úkoly v oblasti výroby. Činnost závodních rad na tomto úseku představovala demokratický prvek při organizační výstavbě národních podniků. Závodní a podnikové rady nepřijímaly sice odpovědnost za řízení závodů, které příslušelo výlučně správě závodů, nicméně však závodním podnikovým radám byla přiznána dalekosáhlá pravomoc poradní a dozorčí. Bylo tomu tak proto, že závodní zastupitelstva spolu s jednotnou odborovou organizací, byly orgány soustřeďující a organizující tvůrčí aktivitu na závodech, která byla základním předpokladem úspěšného budování socialismu.

Závodním radám bylo přiznáno právo dohlížet, zda hospodářská činnost závodu je vykonávána v souladu s obecným hospodářským zájmem a podle ustanovení vydaných o hospodaření. Dále měly závodní rady právo dohlížet, zda hospodářská činnost závodu je vykonávána tak, aby při zachování zřetelů obecného prospěchu hospodářského a platných předpisů o hospodaření, byly spravedlivě uspokojovány hospodářské, sociální, zdravotní a kulturní zájmy zaměstnanců závodu. Aby závodní rady mohly vykonávat tento dohled na hospodářskou činnost závodu, příslušelo jim:

- a) účastnit se příprav obchodního a výrobního plánu, jeho rozvrhu a provádění,
- b) dohlížet na provádění obchodního a výrobního plánu, včetně investičního programu,
- c) dohlížet na provoz a správu po stránce technické, správní a hospodářské (§ 25, odst.1).

Závodním radám bylo přiznáno i právo účastnit se správy závodu a návrhy a radou za tím účelem, aby bylo dosaženo k obecnému prospěchu co největší hospodárnosti a výkonu. Závodní rady mohly přitom navrhnout správě závodu opatření ke zvýšení hospodárnosti a výkonu, zejména pokud jde o zdokonalení provozu, technického zařízení závodu a zařízení bezpečnostních a zdravotních (§ 20, č. 4).

Aby mohly závodní rady pečovat o pracovní a mzdové otázky zaměstnanců a podílet se na čistém zisku, byla správa podniku povinna:

a) sdělovat závodní radě vyžádaná vysvětlení, podávat na schůzích závodní rady správy o hospodářském, obchodním, výrobním a technickém stavu závodu, o jeho výkonnosti a záměrech pro další dobu,

b) dát nahlédnout zmocněnému členu závodní rady do obchodních knih a jiných písemností, týkajících se závodu, podat k nim potřebná vysvětlení a poskytnout mu možnost, aby si pořídil výpisy,

c) předložit závodní radě opis účetní uzávěrky za předešlý obchodní rok a to účet rozvážný a účet ztrát a zisku (§ 27, odst. 1).

To byla dalekosáhlá oprávnění, která vytvářela ze závodních rad účinné orgány mobilizující a organizující aktivitu pracujících a stimulujících jejich zájem rozvíjením zásady hmotné zainteresovanosti (podíl na čistém zisku).

Budování odborů, které bylo v první etapě revoluce spjato s bojem o znárodnění, vyústilo ve vybudování legální základny odborového hnutí. Stalo se tak v roce 1946 (zákon č. 144/1946 Sb.).

Proces, jenž byl zahájen znárodnovacími dekrety v říjnu 1945, byl narušován v předúnorovém období ustavičnými útoky předúnorové reakce at' již přímými či nepřímými. Jejich obrazem je publicistika této doby.

Nepřímým útokem proti znárodnění bylo již samo zdůrazňování právní jistoty, která prý v lidově demokratickém státě chybí a ta je základem "podnikatelské činnosti." Dekret o znárodnění prý daleko překročil Košický vládní program.⁴⁹ Český národ neměl nikdy dost kvalifikovaných hospodářských odborníků a po odsunu Němců vznikla ještě vyšší potřeba a proto jejich počet nelze ještě dále snižovat očištěm.⁵⁰

Docházelo k útokům proti plánování, které prý může vést k "totalitě."⁵¹ Byly citovány s uspokojením názory zpátečnických anglických ekonomů, podle nichž plánování by znamenalo zánik demokracie.⁵²

Proti myšlence plánování bylo argumentováno nejen tím, že omezuje a vylučuje soukromou iniciativu, která je prý hybnou pákou hospodářského rozvoje, ale byly uváděny i líbivější důvody, bližší spotřebiteli. Plánováním je prý omezována svoboda spotřebitele.⁵³ Po volbách se prý může vytvořit nová většina, která zvrátí dosavadní vládní politiku a z toho důvodu není radno dlouhodobě plánovat.⁵⁴ Hospodářský plán má být pouze rámcový.⁵⁵

Jakmile roku 1946 (zákon č. 192/1946 Sb.) byla zahájena první dvouletka, projevila se snaha zdiskreditovat hospodaření národních podniků v klíčovém průmyslu. Reakce přitom využívala nedostatků plánovací techniky a statistické evidence, aby otrásla důvěrou v mechanismus plánování.⁵⁶

Kromě útoků na hospodářské plánování pokračovaly během dvouletky útoky reakce na samo znárodnění.⁵⁷ Bylo poukazováno na to, že znárodnění předročilo rámec Košického vládního programu. Buržoazie očekávala, že dojde ke sporům v otázce náhrady za znárodněné podniky (argument: "Co tomu řekne cizina?").⁵⁸

Bylo popíráno, že znárodnění znamená socialismus (prý státní kapitalismus!)⁵⁹. Ruský průmysl měl prý v době znárodnění jinou strukturu než průmysl československý a proto prý nelze napodobovat sovětský vzor.⁶⁰

Reakce se snažila, aby podniky, jichž se týkal dekret o konfiskaci nepřátelského majetku, byly převedeny do soukromých rukou. Mluvčí buržoazie se vyslovovali rozhodně proti tzv. afilaci malých a středních podniků k podnikům znárodněným.⁶¹

Jakmile se otevřela parlamentní tribuna a v říjnu 1945 se sešlo Prozatímní národní shromáždění, docházelo k projevům představitelů pravicových stran, které byly zaměřeny proti znárodnění. Projevy slovenských demokratů v parlamentě byly přitom smělejší než projevy české reakce. Tak např. poslanec Ducháček (lidová demokracie) se omezil na pouhou poznámku, že praxe teprve ukáže, zda se nezašlo v otázce znárodnění příliš daleko.⁶² Lettrich (slovenský demokrat) naproti tomu ve svém projevu zdůrazňoval, že dílo znárodnění překračuje rámec Košického vládního programu. Nedůvěra ke znárodnění vyplývá z jeho slov, že nezdaří-li se dílo znárodnění, utrpíme nepoměrně větší ztrátu, než kdybychom byli bývali zdrženlivější a opatrnější. Pozoruhodné je, že tento představitel slovenské demokratické strany zdůrazňoval již tehdy zcela veřejně, že jeho strana při přípravných jednáních o znárodnění žádala jako výhodnější formu "združstevnění" podnikání, kde by majorita kapitálové účasti byla v rukou státu. (Šlo tu patrně o návrh smíšených podniků v kapitalistickém pojetí, jak později navrhoval národně socialistický ekonom Hejda.) Soukromý zájem a soukromá iniciativa musí prý být zachována ve státních podnicích. Přímo jako hrozba zněla jeho zmínka o tom, že některé dekrety o znárodnění nemohla Slovenská národní rada přezkoumat a zaujmout k nim stanovisko. Proto si prý demokratická strana vyhradila právo učinit je předmětem nového jednání v Národní frontě a potom je uskutečnit v takovém rozsahu a v takové formě, jak to budou vyžadovat hospodářské zájmy Slovenska.⁶³

Představitel národních socialistů Drtina se sice zmiňoval, že znárodnění je splněním jednoho ze starých požadavků strany, ale ihned vzápětí uváděl, že se mělo postupovat po etapách a po jednotlivých oborech výroby. Za požadavek své strany vyhlašoval podporu soukromého podnikání.⁶⁴

Celkem lze říci, že první projevy představitelů předúnorové reakce s parlamentní tribuny v říjnu 1945, přes různé řečnické příkrasy, které měly jejich skutečné stanovisko spíše zastřít než objasnit, ukazují odpor buržoazie k dílu znárodnění. Nejotevřeněji vystupovali při tom slovenští demokraté.

V podobném duchu byly nesený parlamentní projevy představitelů stran pravice z konce roku 1945. Na jedné straně nechybělo formální ujišťování o souhlasu se znárodněním, např. projev Zenklův o tom, že kapitalismus je překonán⁶⁵ a na druhé straně útoky na znárodnění (požadavek apolitičnosti odborníků atd.).⁶⁶

Jasnější námitky proti znárodnění tehdy vyslovovali představitelé slovenské demokratické strany. Tak např. Fedor Hodža se vyslovil proti úplnému znárodnění naráz a v tak širokém rozsahu, a proti překročení Košického vládního programu.⁶⁷

Požadavkem zachování kádrů a politických odborníků si chtěla buržoazie zachovat klíčové pozice ve vedení znárodněného průmyslu. V příhodné chvíli měl být proveden zvrát cestou kapitalizace národních podniků, což by otevřelo dveře i zahraničnímu kapitálu.⁶⁸

Na podzim roku 1946 zesílil tlak reakce v parlamentě. Národní socialisté se vyslovili proti spojování malých a středních konfiskátů, které umožňovalo jejich znárodnění. Znárodnění je prý skončeno a znárodněný průmysl nelze prý zvětšovat afilací malých a středních konfiskátů.⁶⁹

Koncem roku 1946 vyhlásil v parlamentě konec znárodnění ústřední tajemník národně socialistické strany Krajina. Jeho strana prý odmítá další rozšiřování znárodnění, ať již cestou legislativní nebo administrativní. Za hlavní argument sloužil tehdy

národním socialistům opět požadavek právní jistoty, který měl sloužit k zbrzdění znárodnovacího procesu.⁷⁰

Při diskusi k situační zprávě o znárodněném průmyslu, kterou přednesl v parlamentě v říjnu 1947 tehdejší ministr průmyslu Laušman, vystoupili národní socialisté a lidovci s kritikou znárodněného průmyslu. Vyslovili se proti všem tendencím směřujícím k dalšímu jeho rozšíření, srovnávali rentabilitu znárodněného průmyslu se soukromokapitalistickým a vyslovovali se pro "rámcové" plánování.⁷¹

Snahy reakce umožnit v budoucnu omezení a zúžení již provedeného znárodnění projevily se velmi jasně při přípravě nové ústavy. Vedení národně socialistické, lidovecké a demokratické strany slovenské přišla s požadavkem, aby ústava umožnila jak rozšíření znárodnění, tak i jeho omezení a o to pravicovým stranám šlo.

Kromě snah omezit a zbrzdit znárodnovací proces přicházely pravicové strany často s velmi tendenční kritikou národních podniků s úmyslem je zdiskreditovat. Znárodněnému průmyslu byla vytýkána nerentabilita a nedostatky organizační. Přitom pasivita národních podniků byla záměrně zveličována. Při srovnávání rentability soukromokapitalistického průmyslu s průmyslem znárodněným, bylo používáno zkreslených statistik a byla záměrně opomíjena specifická situace národních podniků, ve které se ocitly po skončení války.⁷²

Plán reakce zvrátit znárodnovací proces zmařilo vystoupení dělnické třídy v únoru 1948. Strategický plán předúnorové pravice přivést znárodnění ke stagnaci a ve vhodném okamžiku zvrátit jeho vývoj,⁷³ byl zmařen.

Pokračovalo další kolo znárodnění. Zákonem č. 114/1948 Sb. byly znárodněny některé průmyslové podniky bez ohledu na počet zaměstnanců, jiné pak, jestliže zaměstnávaly 50 zaměstnanců, zákonem č. 115/1948 Sb. byl znárodněn potravinářský průmysl. Zákonem č. 148/1948 Sb. velkoobchod a zákonem č. 119/1948 Sb. zahraniční obchod a mezinárodní zaslátelství. Současně bylo znárodněno stavebnictví (zákon č. 121/1948 Sb.), cestovní kanceláře (zákon č. 122/1948 Sb.), polygrafické podniky, hostinské podniky, ubytovací zařízení a dopravní podniky. Soukromokapitalistická výroba se zmenšila na pouhých 5,1 % veškeré výroby.

To byl závěr boje o znárodnění, který byl základním požadavkem první etapy naší revoluce a v němž bylo dosaženo prvního velkého vítězství v říjnových dnech 1945.

Poznámky

- 1 Rezoluce VI. všeodborového sjezdu Čsl. odborového sdružení, konaného 28., 29. a 30. IX. a 1.X. 1918, protokol str. 93.
- 2 Protokol sjezdu soc. dem. z 27.-30.XII. 1918, str. 209 a 210.
- 3 Z řeči Engliše v NSRČ 10. ledna 1919, Těsn. zpr., sch. 15. str. 364.
- 4 Projev K. Kramáře na sjezdu zemského výboru a delegátů české státoprávní demokracie v Čechách 12.I. 1919, Národní listy z 13.I. 1919.
- 5 Řeč posl. Bezděka v NSRČ 16.XII. 1918, Těsn. zpr., sch. 99, str. 2948.
- 6 Řeč posl. Jurigy v NSRČ 27.XI. 1918, Těsn. zpr., sch. 6, str. 132.
- 7 Peroutka Ferdinand, Budování státu, Praha 1933, str. 335 a 336.
- 8 Protokol sjezdu Československé sociální demokracie z 27.-29.XI. 1920, str. 95 a 96.
- 9 Tamtéž, str. 151.
- 10 Masaryk T.G., Světová revoluce, Praha 1925, str. 539.
- 11 Poselství T.G. Masaryka v NSRČ z 28.X. 1919, Těsn. zpr., sch. 85, str. 2556 a 2557.

- 12 Čas z 13.VI. 1920.
- 13 Články "Sovětské Rusko a naše otázky", Čas z 5.-23.IX. 1920.
- 14 Právo lidu z 18.V. 1919.
- 15 Čas z 25.IX. 1920.
- 16 Čas z 25.IX. 1920.
- 17 Poselství T.G. Masaryka v NSRČ z 28.X. 1919, Těsn. zpr., sch. 85, str. 2559.
- 18 Masaryk T.G., Světová revoluce, Praha 1925, str. 530.
- 19 Poselství T.G. Masaryka v NSRČ z 28.X. 1919, Těsn. zpr., sch. 85, str. 2559.
- 20 Návrh posl. J. Roučka a soudr. na vyvlastnění velkostatkářských mlýnů z 6.XI. 1920, parl. tisk č. 690, projednávání přerušeno 21.III. 1922 podle § 4 jedn. ř. posl. sn.
- 21 Návrh posl. Fr. Toužila a soudr. na socializaci zlatodůlu v Roudné z 16.VI. 1920, parl. tisk č. 123, projednávání přerušeno 21.II. 1922 podle § 4 j. ř. posl. sn.
- 22 Sociální demokrat z 21.I. 1920.
- 23 Zápotocký A., O dělnické rady, Akademie, roč. XXIV/1920, č. 5, str. 236 a 237.
- 24 Svoboda ze 17.III. 1921, článek "K problému socializace".
- 25 Svoboda z 22.I. 1921.
- 26 Srovnaj Vrbenský B., Vývoj otázky znárodnění a socializace dolů, Praha 1922, str. 37 a 39!
- 27 Publikace "Národní shromáždění československé v prvním roce republiky", str. 107 a 108.
- 28 Tamtéž, str. 111 a 114.
- 29 Z vládního prohlášení Tusara v posl. sn. NSRČ z 1.VI. 1920, Těsn. zpr., sch. 2, str. 20.
- 30 Řeč Černého v posl. sn. NSRČ z 26.X. 1920, Těsn. zpr., sch. 14, str. 6.
- 31 Návrh posl. Tučného, Laubeho a soudr., aby byl vydán zákon, jímž zaručuje se zaměstnancům v závodech a podnicích účast na čistém zisku z 20.III. 1919, parl. tisk č. 670 a návrh posl. Tučného, Laubeho a Hrizbyla a spol., aby byl vydán zákon o účasti zaměstnanců na správě a čistém zisku podniků z 26.V. 1920, parl. tisk č. 33. Projednávání ve výborech bylo přerušeno 21.III. 1922 podle § 4 jedn. ř. posl. sn., potom byl návrh obnoven (parl. tisk č. 3910/X) a nakonec zapadl v iniciativním výboru.
- 32 Fleischner Jindřich, Socializační plány na úpravu uhelného hospodářství, Praha 1920, str. 34-38.
- 33 Návrh posl. Modráčka, Hudce, Stejskala a soudr. o společnostech s dělnickým podílnictvím z 4.VI. 1920, parl. tisk č. 20.
- 34 Návrh posl. B. Vrbenského, V. Draxla a spol. na znárodnění dolů a úpravu uhelného hospodářství z 22.X. 1920, parl. tisk č. 649; projednávání ve výborech bylo přerušeno 21.III. 1922 podle § 4 jedn. ř. posl. sn., potom byl návrh obnoven (parl. tisk č. 3910/XIII) a jeho projednávání ve výborech skončilo po uplynutí funkčního období sněmovny.
- 35 Návrh posl. K. Brožíka, R. Tayrle, A. Němce a soudr. o provozování a rozdělování uhelné těžby ze 4.XI. 1920, parl. tisk č. 707; projednávání ve výborech bylo přerušeno podle § 4 jedn. ř. posl. sn. a návrh již obnoven nebyl.
- 36 Návrh posl. Pohla, Schäfra, Dr. Czecha, Dr. Haase a soudr. na socializování hospodářských podniků z 8.II. 1921, parl. tisk č. 1514.
- 37 Projednávání ve výborech bylo přerušeno 21.III. 1922 podle § 4 jedn. ř. posl. sn. a návrh již obnoven nebyl.
- 38 Z řeči ministra Hampla v NSRČ 16.XII. 1919, Těsn. zpr. sch. 99, str. 2958.
- 39 Řeč posl. Brožíka v NSRČ 12.XII. 1919, Těsn. zpr. sch. 98, str. 2933 a 25.II. 1920, Těsn. zpr. sch. 124, str. 3655.
- 40 V parlamentě byl tehdy podán návrh na vyvlastnění dolů (tisk posl. sn. NSRČ, č. 1674).
- 41 Řeč A. Zápotockého v posl. sn. NSRČ 14.IV. 1932, Těsn. zpr. sch. 176, str. 41.
- 42 Program vlády Národní fronty Čechů a Slováků z 5.IV. 1945.
- 43 Gottwald Kl., Spisy XII., Praha 1955, str. 63.
- 44 Tamtéž, str. 62.
- 45 Archiv ÚRO, sign. č. 96/8.
- 46 Zápotocký A., Vyhrát bitvu o výstavbu republiky, Praha 1945, str. 17 a 18, Nová odborová politika, Praha 1949, str. 18 a násl.
- 47 Tamtéž, str. 144.
- 48 Tamtéž, str. 24 a 25.
- 49 Hejda J., Rok 1918-1945, Dnešek č. 1/1946.
- 50 Hejda J., Rok 1918-1945, Dnešek č. 2/1946, Odsun Němců a naše výroba, Dnešek č. 4/1946 a Jak snášet bezpráví, Dnešek č. 7/1946.
- 51 Slezák J., Hospodářské plánování a demokracie, Právník č. 9/1945.
- 52 Obzory č. 16 a 27/1946.
- 53 Doležal K., Jak se dívat na plnění dvouletky, Dnešek č. 30/1947.
- 54 Doležal K., Neujasněné otázky plánování, Dnešek č. 23/1946.

- 55 Hejda J., Cesty mohou být rozličné, Svobodné slovo z 14.X. 1947 a Pružnost a přizpůsobivost v plánování, Svobodné slovo z 8.XI. 1947.
- 56 Doležal K., Jak se dívat na plnění dvouletky, Dnešek č. 30/1947.
- 57 Dolanský J., Tři léta plánování v lidově demokratickém Československu, Praha 1950.
- 58 Těsn. zpr. Prozat. N. S., sch. 26, str. 11-16.
- 59 Chudoba B., O hospodářských možnostech společnosti, Obzory č. 24/1947.
- 60 Fafl Z., Znárodnění průmyslu, bank a pojišťoven, Praha 1946, str. 8-10.
- 61 Těsn. zpr. Prozat. N. S., sch. 26, str. 9 a Hejda J., Co se stane s průmyslovými konfiskáty, Svobodné slovo z 21.IX. 1946.
- 62 Těsn. zpr. Prozat. N. S., sch. 3, str. 29.
- 63 Těsn. zpr. Prozat. N. S., sch. 3, str. 35.
- 64 Těsn. zpr. Prozat. N. S., sch. 3, str. 45.
- 65 Těsn. zpr. Prozat. N. S., sch. 7, str. 16.
- 66 Těsn. zpr. Prozat. N. S., sch. 6, str. 4.
- 67 Těsn. zpr. Prozat. N. S., sch. 7, str. 25.
- 68 Řeč posl. Vibocha, Těsn. zpr. Prozat. N. S., sch. 9, str. 5.
- 69 Řeč posl. Děda, Těsn. zpr. Úst. N. S., sch. 11, str. 3 a 4.
- 70 Těsn. zpr. Úst. N. S., sch. 25, str. 30.
- 71 Řeč národně socialistického poslance Nedomy, Těsn. zpr. Úst. N. S., sch. 80, str. 9-15 a posl. Janáčka, tamtéž, str. 15-22.
- 72 Těsn. zpr. Úst. N. S., sch. 80, str. 9-22.
- 73 Např. cestou transformace národních podniků v akciové společnosti s akciemi bez hlasovacího práva, jak navrhoval národně socialistický ekonom J. Hejda (Svobodné slovo z 9.XI. 1946).

Die Nationalisierung auf dem Weg zum Sozialismus

Jaroslav Houser

Zusammenfassung

Im Oktober 1945 begrüßten die Werktätigen unseres Staates bei grossen Manifestationen die Erlassung der Dekrete über die Nationalisierung der ersten Etappe.

Die Forderung nach Sozialisierung, wie die Nationalisierung nach dem Ersten Weltkrieg bezeichnet wurde, hatte die Arbeiterklasse in der Republik vor dem Münchener Diktat erhoben. Die Gesetzgebung dieser Republik schuf aber nicht einmal eine rahmenmässige rechtliche Basis für die "Sozialisierung" der Produktionsmittel. Es wurde keine einzige Fabrik, keine einzige Zeche, keine einzige Bank sozialisiert..

Die zweite Runde um die Enteignung und Vergesellschaftlichung der Produktionsmittel begann nach der Befreiung der Tschechoslowakei nach dem Zweiten Weltkrieg. Ihre erste Phase fällt noch in die Zeit vor dem Februar 1948.

Der erste Schritt auf diesem Weg, gewissermassen ein Vorspiel zur Nationalisierung, war die Institution der Nationalverwaltungen. Im Juni 1945 lenkten die Nationalverwaltungen bereits die Produktion in 9 045 Betrieben mit 923 486 Angestellten.

Am Kampf um die im Oktober 1945 erlassenen Nationalisierungsdekrete hatte die Revolutionäre Gewerkschaftsbewegung grossen Anteil, die einheitlich mit der Kommunistischen Partei vorging.

Die Nationalisierungsdekrete (Nr. 100, 101, 102 und 103/1945 Slg.) bedeuteten einen riesigen Einbruch in die Besitzverhältnisse der Kapitalisten. Sie enthielten eine ganze Reihe von Vorschriften über die Regelung der Organisation und Lenkung der Nationalunternehmen und wurden durch das Statut der Industrie-Nationalunternehmen (Reg. Vdg. Nr. 6/1946 Slg.) und das Statut der Lebensmittel-Nationalunternehmen (Reg. Vdg. Nr. 77/1946 Slg.) ergänzt.

Im Zusammenhang mit dem ersten Nationalisierungszyklus wurde die Frage der Planung und Finanzierung der Nationalunternehmen gelöst und die Rechtsstellung der Gewerkschaftsorganisationen und der Betriebsräte in den Unternehmen geregelt.

Der Nationalisierungsprozess wurde in der Zeit vor dem Februar 1948 durch Attacken der damaligen Rechten gestört, die in der damaligen Publizistik und auch in Parlamentsreden verfolgt werden können.

Der Plan der Reaktion, den Nationalisierungsprozess umzukehren, wurde im Februar 1948 vereitelt. Es kam zur zweiten Etappe der Nationalisierung. Die privatkapitalistische Produktion verringerte sich auf bloss 5,1 % der Gesamtproduktion.

Dies war zugleich der Schluss des Kampfes um die Nationalisierung, eines Kampfes, der ein grundlegendes Postulat der ersten Etappe unserer Revolution darstellte und bei dem der erste grosse Sieg bereits in den Oktobertagen des Jahres 1945 errungen wurde.

RECENZE

Pavel Spunar, Repertorium auctorum Bohemorum pro vectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans.

Polska Akademia Nauk, Institut historii nauki, oswiaty i techniki - Zaklad badan Kopernikanskich, Studia Copernicana XXV, Tomus I, Wroclaw - Warszawa - Kraków - Gdansk - Łódz, 1985.

K nejcennějším příspěvkům současné medievalistiky k bádání o rukopisech, o středověké učenosti, ideologii a literárních památkách patří soupisové práce, ať se již týkají děl jednoho autora nebo zahrnují širší přehled spisů, vzniklých na určitém území, týkajících se určitého oboru či vypočítávajících díla uceleného okruhu autorů. Taková repertoria bývají výsledkem dlouhodobé odříkavé práce, velké erudice a - to je třeba zdůraznit - oddanosti vědeckému poznání.

Ani česká vědecká literatura nezůstává pozadu za tímto mezinárodním rozvojem a v minulých letech přinesla již nejedno cenné soupisové dílo, díky jemuž se specializovanému badateli dostává do ruky vlastně klíč k proniknutí do složitých problémů středověké učené tvorby. Stačí připomenout závažné soupisy literární činnosti husitských mistrů a přehledy učené tvorby vzniklé na pražské univerzitě, jak je podali F.M. Bartoš, P. Spunar, J. Tříška, J. Kadlec, R. Zelený a jiní. K tomuto fondu záznamů přibývá nyní položka opravdu závažná, soupis literární činnosti českých učenců od založení pražské univerzity do husitství.

Pavel Spunar, autor tohoto záslužného repertoria, již mnohokrát prokázal podrobnou znalost rukopisu, sám objevil nové opisy děl a v soupisových pracích podal přehled písemností řady významných mužů husitského období. Jeho repertorium, připravované po dlouhá léta, představuje kvalitativně vyšší stupeň soupisových prací.

Pro účely tohoto sborníku se soustředíme samozřejmě k záznamům o dílech právníků, ale je třeba pro všeobecnou orientaci přihlédnout ve stručnosti k celkové struktuře repertoria a způsobu jeho zpracování. Autor rozdělil látku podle jednotlivých vědních oborů nebo podle politických a ideových směrů do deseti oddílů, ve kterých detailně probral rukopisy i díla učenců dle jejich hlavního zaměření. Přitom u autorů, které by mohl zařadit dle jejich zájmů do několika okruhů, volil oddíl, do kterého přísluší převážně svou činností. Jako příklad lze uvést M. Jana z Jesenice, který není zařazen mezi právníky, nýbrž mezi přátele a obhájce Husovy, nebo M. Stanislava ze Znojma a M. Štěpána z Pálče, kteří jsou uváděni správně mezi Husovými protivníky, ač byli původně přívrženci téhož směru.

Rozlehlost látky i omezení rozsahu knihy ovšem vedlo autora k potřebě přísného výběru osobností, které budou v repertoriu zařazeny. Není proto jeho dílo soupisem veškeré pražské učené, zvláště pak univerzitní literatury vůbec, nýbrž týká se jen autorů a mistrů českých. Chybí tedy díla mistrů tří cizích národů. Ale ani v rámci tohoto vymezení nemohla být zařazena díla některých méně významných mistrů, jejichž literární produkce byla neobsáhlá. Plně rozumíme důvodům, které k takovému vypuštění vedly, nicméně

litujeme, že mezi právníky postihl výběr M. Jana Kardinála z Rejnštejna. Ale nelze popřít, že výpustky byly učiněny uvážene a že obraz literární činnosti českých mistrů je tím dotčen jen v nepatrné míře.

Dílo je doprovázeno dobře sestavenými rejstříky knihoven, incipitů, rukopisů a osob, takže jeho užívání je velmi snadné.

Datum vydání knihy 1985 ovšem neodpovídá datu, kdy byl rukopis odevzdán k redakčnímu řízení. Je proto možné v několika jednotlivostech připojit drobné doplňky, které byly zjištěny v tomto mezidobí. Snad by u podobných publikací bylo vhodné poznamenat dobu, kdy byl výzkum uzavřen.

V knize se objevují literární portréty 59 autorů s celkem 1039 spisů. V tomto počtu však není zahrnuto rozsáhlé dílo M. Jana Husa, kterému se dostalo speciálního zpracování naposled roku 1965, což přes některé opravy a doplňky stále plně postačuje.

Jednotlivé položky soustavy jsou sestaveny tak, že v čele je název díla, jak jej podávají rukopisy nebo v obecně přejímané podobě. Dále následuje incipit, údaj o době vzniku, výpočet rukopisů, případná edice a literatura. U údajů o rukopisech jsou zvláště cenné reprodukce kolofónů, kterými se často objasňuje původství díla, doba či místo opisu, případně jméno písaře. Ve výčtu literatury, která se dílem zabývala, je dodrženo chronologické pořadí podle data jejího vzniku.

V oddílu právnické literatury se setkáváme se sedmi jmény: Štěpán z Roudnice, Boreš Maníkův z Mrákotic, Kuneš z Třebovle, Bohuslav z Krnova, Mikuláš Puchník, Jiří z Boru a Jan Náz. Jsou to tedy ti, jejichž literární tvorba je dosvědčena, ač Čechů na právnické univerzitě bylo více. Je ovšem třeba přiznat, že u většiny z nich není jejich dílo nijak rozsáhlé, často se dokonce setkáváme se spisy vytvořenými příležitostně, s ojedinelými kázáními nebo polemickými projevy. Většího rozšíření dosáhly *Quaestiunculae* Štěpána z Roudnice, které byly zjištěny ve 34 rukopisech a známa jsou ještě čtyři *perdita*. Opisován byl i *Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem* Mikuláše Puchníka, dochovaný ve 12 rukopisech, a procesní příručka se začátkem *Circa processum iudicarium*, neprávem připisovaná Jiřímu Borovi, která se čte v osmi rukopisech a stále se ještě o jejím skutečném autorství rozvíjí diskuse.

Soustavné výklady Dekretálů Řehoře IX. jsou známy od Bohuslava z Krnova, ale jejich rukopisy jsou uloženy v zahraničí s výjimkou dvou, které jsou v pražských knihovnách. Asi nejpronikavější dílo vzešlé z činnosti pražských profesorů je traktát o odúmrtích Kuneše z Třebovle, známý sice jen ze dvou rukopisů, ale pozorně probíraný již v řadě novodobých pojednání.

Většina těchto mužů pokládala za své hlavní poslání nikoli výuku na univerzitě a vědeckou tvorbu, nýbrž povinnosti ve vyšších církevních úřadech. To vysvětluje, proč po několikaletých právnících z okruhu arcibiskupské správy vůbec nezůstaly literární památky a proč i u těch, kdo vědecky tvořili, jsou známy jen nevelké zlomky jejich univerzitní činnosti. Výjimku tu činí Bohuslav z Krnova s kompletní lekturou Dekretálů. Je až zarážející, že z jiných výkladů kanonického práva se skoro nic nezachovalo. Vždyť přece musela být z kateder právnického učení přednesena dlouhá řada výkladů o všech hlavních knihách kanonického práva. O některých sice víme ze zmínek pramenů, ale chybí jejich texty. Ze zachovaných spisů je možno připomenout např. lekturu čtvrté knihy Dekretálů Adama z Nežetic.

Je tedy třeba přiznat, že pravdu má nedávno vyslovené mínění, že pražská právnická univerzita byla především učilištěm, kde získávali svou erudici ti, kdo se hodlali uplatnit v církevním soudnictví a v administrativě, nebo si prohlubovali své vzdělání ti, kdo už některé církevní hodnosti zastávali. Sepětí s praxí bylo tedy znakem studia práv v Praze.

Vyniká proto práce mistrů artistické fakulty, kteří ve snaze prospět reformním směrům se věnovali otázkám právní teorie, kritice církevního života a pokusům o vysvětlení povahy a povinností panovnické moci. Ukazuje se, že vlastní práce právnická na univerzitě kanonistů a teoreticko-právní na artistické fakultě nečerpaly ze stejných zdrojů a ideových vzorů, a že nakonec v dějinách českého myšlení stály na hodně odlišných pozicích. Je tedy nutno sledovat i právní či právněpolitické názory u řady dalších mistrů, uvedených v repertoriu, a nespokojit se jen s údaji o spisech samotných právníků.

Bylo by jistě mylné literární památky vzniklé buď přímo na právnické univerzitě nebo jinou činností jejich profesorů podceňovat, ale rozhodně by nebylo na místě jejich přecenění nebo vyzvedávání oproti jiným centrům právnické učenosti. K rozvoji právních nauk přispěla pražská předhusitská právnická univerzita jen málo; s tímto faktem se musíme smířit.

A nakonec ještě jednu poznámku. Spunarova znamenitá kniha, týkající se českých autorů, dějin české vědy a pražské univerzity vyšla - v Polsku! Stalo se už příliš častým zjevem, že pro nepružnost našich nakladatelství závažné práce o českém kulturním prostředí vycházejí v cizině a že čeští historikové se k nim dostávají jen laskavostí autorů, kteří mají ovšem jen velmi omezený počet výtisků k dispozici, nebo zdlouhavými objednávkami či výpůjčkami ze zahraničí. Snad by bylo na čase, aby i v tom došlo k nápravě.

Jiří Kejř

Štefanie Mertanová, *Ius tavernicale*, SAV Bratislava 1985, s. 254, IV přílohy, seznam zkratk, věcný, místní a jmenný rejstřík.

V nakladatelství SAV v Bratislavě vyšla v krásné výpravě studie známé slovenské právní historičky, docentky československých právních dějin na právnické fakultě, věnovaná problematice městského práva v Uhrách. Autorka si z rozsáhlého komplexu otázek městského práva vybrala dílčí úsek měst tavernikálních, nepochybně i proto, že jejich převážná část se nalézala na dnešním území slovenském a že právě vývoj měst patří k důležitým otázkám právně-historického vývoje na Slovensku.

Kniha Š. Mertanové je vlastně úvodem, resp. prvou částí jejích studií, které podnikla. Obsahuje především rozbor úsilí tavernických měst o unifikaci a kodifikaci jejich právního řádu v letech 1456-1526, kdy dochází ke stabilizaci tavernického soudu jako II. instance pro spory rozhodované u soudů tavernických měst (kap. I., str. 15-65) a rozbor činnosti tavernického soudu, zvláště jeho úlohy při novelizaci sbírky tavernického práva v letech 1526-1723 (kap. II., str. 67-131). V úvodu (str. 9-13) podává autorka stručnou charakteristiku literatury o zkoumané problematice a v závěru (str. 133-138) shrnuje hlavní výsledky své práce. V ohlášeném pokračování své práce se chce autorka soustředit na "rekonstrukci a rozbor jednotlivých právních institucí a právních odvětví". Teprve zde zřejmě vystoupí ještě plastičtěji také výsledky jejího mnohaletého výzkumu.

Svůj vlastní výklad začíná autorka rozbořem organizační struktury tavernického soudu: hlavním problémem je tu složení, tj. obsazení soudu. V účasti šlechty a v boji měšťanů o ovládnutí soudu se výrazně projevuje zápas měst o právní autonomii uvnitř feudální společnosti. V tom je také obsažen konflikt mezi právem městským, svým původem cizím, německým (autorka tuto skutečnost nijak nezdůrazňuje) a domácím právem uherským, a v širším kontextu i zápas o podíl svobodných měst na politických osudech státu. Pro českého právního historika se tu nabízí řada zajímavých srovnání, včetně vědomí skutečnosti, že bohemisace českých měst zvláště v husitství, v pozdějším vývoji otevírala cestu k jejich integraci do české vládnoucí stavovské struktury.

Při rozboru personálního složení soudů (zvl. na str. 33) se nabízí otázka nakolik šlechtičtí přísedící byli opravdu vzdáleni místnímu prostředí a zda - podobně jako tomu bylo i jinde v Evropě - nešlo často o nobilisované měšťany. Jak autorka konstatuje (str. 33-34), postupně se prosadila zásada, že tavernický soud soudil i spory, ve kterých byli stranami šlechtici na základě práva městského. (K této otázce se pak znovu vrací v závěru II. kapitoly). Na rozdíl od českého státu, kde od r. 1517 tyto otázky kolise upravovala Smlouva Svatováclavská, prosadilo se tu podřízení šlechty městskému právu vlastně vlivem převahy městských soudců. Je ovšem otázkou, zda tomu bylo ve všech sporech. Při zkoumání vlivu tzv. mateřských práv a odvolávání se k nim - spíše však šlo o žádosti o právní naučení - by snad měla být zvážena i finanční náročnost odvolání.

Autorka dochází k závěru, že původně bylo pro tavernický soud závazné právo města, odkud bylo podáno odvolání (str. 34), avšak současně se projevuje v náznacích "v některých rozhodnutích tavernického soudu" tendence k unifikaci k potírání partikularismu městského práva (str. 37). V druhé polovině 15. stol. se tavernický soud dostal již zcela do rukou 7 tavernických měst a tím se otevírá i cesta ke vzniku jednotného tavernického práva, jehož sbírku klade autorka do 60. let 15. století (str. 39). Význam četných autorčiných závěrů, stejně jako velmi důkladných pramenných studií (str. 49-62), které

pak nalezly svůj výraz v přehledných tabulkách (str. 143-147), by vystoupily mnohem výrazněji, kdyby tato celá kapitola byla uvedena výkladem o městské organizaci v Uhrách, výkladem o kategoriích uherských měst a v neposlední řadě o soudní organizaci v Uhrách, zvláště pak o formách nápravy vadných rozhodnutí. Pro čtenáře, který není právním historikem, je pak obtížné pochopit systém trojinstančního rozhodování v městských sporech, když až na str. 60 se dozví o úloze soudu osobní přítomnosti a když funkce tavernika je vyložena jen mimochodem pod čarou v pozn. 19 (pro čtenáře ruského resumé ve zvl. poznámce, pro čtenáře německého resumé se tyto znalosti zřejmě předpokládají).

Druhou kapitolu, obsahující především rozbor právního vývoje tavernikálních měst a tavernického soudu autorka úzce spojuje s historickým vývojem v Uhrách po r. 1526 a s dvojvládím Ferdinanda I. a Jana Zápoľského. Výstižně líčí politiku taverniků, usilujících o podporu měst pro své pány soupeřící o uherský trůn. Rozborem právní praxe tavernického soudu, která se opírá o důkladný a podrobný rozbor aktuálních materiálů se autorce daří podat přesvědčivý obraz vlivů válečných událostí, politických intrik a městské politiky na jeho činnost. Instruktivní je v tom smyslu pasáž, která líčí podmínky, za jakých si mohla města zakupovat příslušnost k tavernickému soudu.

Mezi nejzdařilejší a zároveň nejvýznamnější partie knihy patří oddíl o vývojových stadiích novelisace tavernického práva (str. 89 a n.), kde se autorce podařilo podat ucelený přehled jednotlivých pramenů - ať již německých či latinských - tavernického práva. V závěru této části knihy se autorka pokusila o stručné (str. 123-131) vymezení územní a personální působnosti tavernického práva. Tato zjištění jsou ovšem zatím jen obecné povahy: osobní působnost soudu se vztahovala na všechny spory probíhající před městskými soudy, které podléhaly působnosti tavernického soudu a to bez ohledu na jejich stavovskou příslušnost (str. 130). Rozsah územní působnosti je ovšem neurčitý a zřejmě byl pohyblivý a závislý na iniciativě jednotlivých měst. Přesnější určení by snad umožnil jen rozbor vlastní praxe tavernického soudu. K instruktivnosti těchto závěrů by zřejmě přispěla mapa uherských měst, které v té či oné míře se dostaly do působnosti tavernického soudu.

Mezi přílohami zvláštní místo zaujímá německý text kodexu tavernického práva, který autorka vydává podle prešovského rukopisu (Štátny okresný archív v Prešově - viz. zvl. výklad na str. 92-93), kterým se předcházejícímu výkladu dostává pramenné základy. Je jen škoda, že není přeložen do slovenštiny, neboť takto je přístupný relativně úzkému okruhu historiků - specialistů.

Závěrem možno tedy konstatovat, že Š. Mertanová předložila ve své práci vynikající výsledky mnohaleté badatelské činnosti, opřené nejen o důkladnou znalost pramenů a literatury, zvl. maďarské, ale vycházející i z hlubokých vědomostí právněhistorických. Kniha vyniká uceleným a hutným výkladem. Její přehlednosti by přispělo ovšem pečlivější citování (viz odkazy na odkazy, které jsou v práci až příliš časté a kterými ostatně práce začíná - str. 17) stejně jako obecnější uvedení čtenáře do problematiky jak jsme výše naznačili.

Pro českého právního historika práce Š. Mertanové nepochybně otevírá možnosti hlubšího poznání uherských právních dějin a srovnání s domácím vývojem. Lze si jen přát, aby další ohlášená studie přikročila od rozboru uherské právní praxe i k širšímu

srovnání s právním vývojem v ostatních evropských zemích a porovnála právní základ tavernického práva s oblastí magdeburského práva, kam nepochybně patřila.

Karel Malý

Rainer Schröder, Zur Arbeitsverfassung des Spätmittelalters.

Eine Darstellung mittelalterlichen Arbeitsrechts aus der Zeit nach der grossen Pest.
Berlin (West) 1984, Duncker-Humbolt (= Schriften zur Rechtsgeschichte Heft 32),
212 s.

Dřívější propast mezi některými pracemi právněhistorickými a historickými se v posledních desetiletích vyrovnává a tak jako většina právních historiků má tu ctižádost přinést poznatky přímo využitelné historikem, je tomu tak i opačně. V řadě případů pak jde i o poznatky klíčového rázu, proto je nutno, aby oba obory navzájem pozorně sledovaly svou literární produkci. Svým způsobem to lze říci i o výše citované práci Schrödrově, která si klade důležitou otázku nejen právních, ale i hospodářských a sociálních dějin pozdního středověku. Vychází přitom jako od svého pevného základu od poloviny 14. století, kdy se v důsledku černé smrti výrazně a v některých oblastech dokonce radikálně změnila demografická situace a v důsledku toho i struktura společnosti, zejména pak ve městech, která byla z populačního aspektu tehdy všeobecně společenstvím deficitním, vůbec odkázaným na příliv obyvatel z venkova. I když se autor příležitostně dotýká i poměrů západoevropských, jeho hlavní zájem je upřen na Evropu střední.

Schrödovo základní položení otázky zní, zda je možno hovořit o pracovním právu, které se obvykle spojuje až s industriální společností, pro dobu starší a tuto otázku zodpovídá jednoznačně kladně. Ve čtyřech kapitolách sleduje základní aspekty. Úvodní (Zur Erforschung des mittelalterlichen Arbeitsrechts: Forschungsstand, Forschungsprobleme und Prämissen, s. 12-46) podává rámcovou historiografii předmětu v jazykově německé oblasti. Je ovšem pochopitelné, že tu nemohl přihlédnout k celé produkci, která se už vůbec nedá ani přehlédnout, tím méně zvládnout, nýbrž že mu šlo o díla "klasická" a svým způsobem typická pro právní historii jako takovou. Nemělo by tedy smyslu vypočítávat to, co u něho chybí, nicméně není možno si odpustit konstatování, že pro zřetelnější kontury své koncepce dosavadní stav a průběh bádání poněkud zjednodušil. Neboť jestli Schrödova základní teze zní, že už ve středověku - a to jak ve městech, tak na venkově - se větší část pracovních úkonů realizovala formou volné nabídky a poptávky mimo patriarchální poměry cechovní a kontinuální osobní vztah majitele půdy a jeho poddaných, je třeba říci, že tato skutečnost je z prací věnovaných sociálním středověkým dějinám (dokonce i nemarxistickým, tím spíše pak z marxistických, které tu přicházejí vůbec nezaslouženě zkrátka) patrná na první pohled. Nicméně autorovo pojednání zdaleka není zbytečné. V dalších kapitolách jednotlivé jevy, které vývoj charakterizovaly, urychlovaly a stimulovaly na základě konkrétních údajů sumarizuje a tabelárně rozvádí, a to jak pokud jde o projevy normativního charakteru, tak o fakta a faktory konkrétního vývoje hospodářsko-sociálního. Jde o kapitolu druhou (Der Zusammenbruch der Märkte nach der Pest: Theoretische Überlegungen zur Agrarkrise und zum Arbeitsmarkt, s. 47-73), třetí (Zur Regelung der Arbeit (vornehmlich) auf dem Land, s. 74-104) a čtvrtou (Zur Arbeitsverfassung der Städte, s. 105-186). Na ně navazuje třístránkový souhrn, soupis vyobrazení, tj. zejména různých grafů, osmistránkový seznam literatury a jmenný (většinou jde o autory historiografických děl) a věcný rejstřík. Rejstřík místní chybí.

Naznačil jsem, že nemá smysl doplňovat soupis literatury, nicméně je třeba učinit výjimku. Týká se díla, které už autor zřejmě nemohl použít, neboť vyšlo v r. 1983. Jde o dvousvazkový sborník *Die Grundherrschaft im Spätmittelalter*, redigovaný H. Patzem (=

Vorträge und Forschungen XXVII, Sigmaringen), který takřka na tisíce stranách přináší mnoho, zejména pro druhou Schrödrovu kapitolu. Tu bych v jistém protikladu k jinému referentovi Schrödrova díla, M. Tochovi (Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 41, 1985, s. 668n.), považoval za zřetelnější novum, i když jde spíše o jakýsi koncept výraznější koncepce. Pokud pak jde o městskou problematiku, je snad ještě možno dodat, že autor jde do větších podrobností a zejména diferencuje mezi úlohou jednotlivých odvětví produktivní práce a akcentuje různou váhu jejich významu.

Zvláště je nutno vyzdvihnout úspornost Schrödrova vyjadřování - někdy jsme si už příliš zvykli na tlusté folianty, které nezřídka zbytečně zevrubně dokládají určité teze. Domnívám se, že pro autora by nebylo bývalo zatěžko napsat knihu dvoj- i trojnásobného rozsahu. Je mu třeba poděkovat i za to, že tomuto pokusu nepodleh.

I když je možno konstatovat, že mezník, jímž byla morová epidemie v polovině 14. století, má svou váhu, přesto je třeba jít dále, neboť je nepochybné, že volný trh pracovních sil, zejména ve velkých městech a při velkých stavbách, existoval - i když nepochybně v omezenější míře - již předtím. Konkrétnější a diferencovanější závěry jak z aspektů právní historie, tak dalších specializovaných historických oborů, jsou záležitostí dalšího studia. Schrödrovy výklady dále dostává plastičtější dimenzi i diskuse o pozdněstředověké krizi, zejména pak krizi agrární.

Možno uzavřít, že Schrödrova studie dala leckteré důležité impulzy i ukázala na další problémy a její závěry nemohou být při dalším studiu opominuty.

Ivan Hlaváček

Deutsche Verwaltungsgeschichte. Herausgegeben von Kurt G.A. Jeserich, Hans Pohl, Georg-Christoph von Unruh, Band 1 - Vom Spätmittelalter bis zum Ende des Reiches, Stuttgart 1983, Deutsche Verlagsanstalt, XXIV + 941 s.

Nebylo by dobře přejít kolem neobyčejně široce koncipovaného západoněmeckého díla mlčením, protože jde už - v jeho prvním svazku o počín mimořádný v několika směrech. Nejdřív ale zběžná informace o tom, co má být náplní dalších svazků tohoto díla, jež je plánováno na pět textových a jeden rejstříkový. Druhý svazek má obsáhnout dobu od roku 1806 do zrušení Německého spolku, třetí dobu do konce monarchie, čtvrtý dobu republiky a údobí nacismu, pátý spolkovou republiku a šestý už zmíněné rejstříky. Jak patrně teritoriální rozsah se v dalších svazcích nutně stále zužuje, i když prohlubující se byrokratizace na všech stranách a ovšem i nárůst pramenů si vynucují větší zevrubnost; nevíme ovšem, jaký bude rozsah dalších svazků, i když se dá předpokládat, že nebude příliš zaostávat za prvním. Stejně tak není možno na základě prvního svazku říci nic určitého o rychlosti vydávání celého díla, zdá se však, že práce značně pokročila. A protože jde o kolektivní dílo, jehož celek má zmoci doslova armáda 120 historiků, správních specialistů, ale i sociologů, politologů (to ovšem zřejmě až v nejnovějších svazcích) i praktiků, lze se nadít, že bude postupovat poměrně rychle vpřed.

Z výše naznačeného snad vyplývá, že největší význam je třeba z obecného hlediska připsat prvnímu svazku, neboť má největší záběr časový (zhruba čtyři a půl století) i teritoriální, neboť zahrnuje v podstatě celou oblast říše na sever od Alp v jejích dynamických proměnách, tedy i území českého státu i příslušných teritorií rakouských. Nadto pak je konkrétnímu výkladu předdeslána úvodní poznámka vydavatelů, jež je technického rázu a podává stručně genezi celého díla, kterou lze sledovat již od třicátých let našeho věku, dále dvoustránková předmluva minulého spolkového prezidenta Carla Carstense, nazvaná příznačně *Vom Erfahrungswert der Verwaltungsgeschichte* a úvodní stat' vydavatelů o základních rysech, výstavbě a cílech správních dějin (s. 3-20). Má-li se tento úvod nějak charakterizovat, třeba v něm vidět dvě části. První podává obecné úvahy o funkci správních dějin a o jejich historiografii, která žel, je stručnější a nevyužívá všechny možnosti, které se tu metodologickým úvahám naskýtají. Druhá, rozsáhlejší, podává stručnou charakteristiku možno přímo říci shrnutí toho, co jednotlivé svazky přinášejí, resp. mají přinášet.

Správní dějiny v moderním pojetí jsou typickou mezní disciplínou, která integruje výsledky i metody řady oborů, především dějin právních v jejichž rámci byly dosud nejčastěji traktovány a diplomatiky, která zejména s počínajícím novověkem bývá s nimi nesprávně takřka ztotožňována, i když jejich vzájemná blízkost je pochopitelná a nutná. Ale nejde o naše úvahy, nýbrž o to, že autoři zdůrazňují nutnost postihnout vývoj vnitřní správy ve všech jejích odvětvích a specializacích na centrální, teritoriální a lokální úrovni. To při dnešní specializaci nemohou zvládnout nejen jednotlivci, ale ani malý okruh osob. A tak není divu, že se tu setkáváme celkem s 21 badateli starší, střední i mladší generace, s historiky obecnými resp. diplomatiky i historiky práva. Dočasný nedostatek způsobený zatím neexistencí rejstříku nahrazuje osmnáctistránkový obsah, přinášející detailní rozpis jednotlivých částí knihy. Dále se rozpadá do pěti kapitol, které jsou dále individuálně strukturovány (dělí se na paragrafy, ty pak opět na menší oddíly označené

římskými čísly, jimiž jsou podřazeny stati označované arabskými ciframi a jako nejnižší složka jsou zde oddělení alfabetická).

Jak naznačeno, výklad začíná dobou kolem polovice 14. století. Tento termín je zdůvodňován pouze obecně tím, že jde o dobu velkého přelomu mezi středověkem a novověkem. Nevážeme-li se na nějaké konkrétní datum, mají autoři jistě pravdu, nicméně stejně tak platí, že správní vývoj - byť v různých jiných formách - lze pozorovat i v dobách starších a tak lze nad tím, že se nepočítá "od Adama" vyjádřit značné rozpaky. Neboť tím se celý výklad nutně ochuzuje o nenahraditelnou dimenzi, neboť prakticky žádná instituce tu nezačíná a tak leckdy je stejně nutno vracet se zpět.

Pro první kapitolu, která má rozsah takřka dvouset stran, získali vydavatelé čtyři přední badatele. Výklad zahajuje Peter Moraw, který věnuje pozornost fungování ústřední správy říše od doby Karla IV. zhruba do doby Maxmiliána I. V duchu svých starších prací pojímá výklad o těchto otázkách velmi dynamicky, s přihlédnutími k řadě dosud opomíjených fenoménů, zejména ve vztahu k místu, jaké ústřední správa zaujímá a dále pak ve vztahu k prostoru (jde tu zejména o aplikaci některých jeho pojmů jako "königsnahe" či "königsfremde Landschaft") i k jejím spoluhráčům, jimiž jsou členové kurfiřtského kolegia, i pokud jde o otázky prosopografické. Protože pak kde i o dobu, kdy čtyři římscí panovníci byli i českými králi, má pro nás tato stat' znásobenou důležitost, tím spíše, že její autor je dobře obeznámen i s naší literaturou, což nelze říci o ostatních autorech (mám tu ovšem na mysli základní funkční uplatnění). Nejrozsáhlejší část kapitoly je věnována vývoji správy pozdně středověkých teritorií. Jejím autorem je Dietmar Willoweit, který se s úspěchem pokusil o typologii jednotlivých správních elementů i správních povinností, které na sebe jednotliví zeměpánové vztáhli. Obdobně zpracoval Wolfgang Reinhard správní postavení církve v říši ve všech jejích složkách i s přihlédnutím k obecným aspektům papežství. Ku podivu tu chybí zmínky o náboženském dualismu a ovšem i o církevněsprávním dualismu v českých zemích, jenž o sto let předjímá poměry ve vlastní říši a v leččems nemá obdoby vůbec. Jinak je ovšem institucionální, perzonální i dokumentační složka rekonstruována s velkým přehledem a znalostí. Poslední oddíly kapitoly jsou z pera Georga Droegeho. Jeden je věnován městům, druhý společným tendencím v pozdním středověku a třetí vesnické samosprávě a správě velkostatku. Na první pohled se zdá, že pozornost městům není práva významu tohoto fenoménu; neboť 11 stran je opravdu méně než málo víme-li, že právě městská správa a úřadování v leččems udávaly tón a ukazovaly cestu. Nad to se autor v mnohém vrací do dob předchozích, takže nepoměr zpracování ještě narůstá. Bylo by ovšem možno říci, že se lze poučit z jiných zdrojů. Tomu lze důvodně namítnout, že tu má jít o akcentování proporcionality vývoje, i když městské osídlení zdaleka nemělo převahu (nicméně odhady, že v městech žilo zhruba jen 10 % obyvatel, se zdají být podceněny).

Druhá kapitola z pera Hanse Pohla je sice vítaným doplňkem, nicméně v celku je poněkud neorganickým elementem. Podává totiž přehled hospodářského a sociálního vývoje v říši od pozdního středověku do sklonku 18. století. Jistou neorganičnost vidím jednak v jejím zařazení za první kapitolu a pak ovšem zejména v tom, že když už byla připojena, nepřihlédlo se k aspektům politického a kulturního vývoje, pro dějiny správy nepochybně neméně významným.

Třetí kapitola (od Georg-Christopha v. Unruha) navazuje na Morawa výkladem o říšských zařízeních novověkých. Je jim věnováno pouhých 11 stran, lze tedy opět konstatovat, že neúměrně málo, i když těžiště vývoje leželo už neoddiskutovatelně v teritoriích. Nemá smysl uvádět, co by tu čtenář měl hledat; autor sám to ví jistě nejlépe. Ostatně o snaze "ušetřit" co nejvíc místa svědčí, že o důležitém správním fenoménu skutečně říšské správy, totiž o rozdělení na jednotlivé kraje je ve výkladu jediná věta - odkazující na výklad jiného autora v jiné publikaci. To je ovšem u kompendia jev neobvyklý.

Jádrem výkladu jsou svým způsobem obě kapitoly závěrečné. Kapitola čtvrtá - vytváření teritoriálních států - má toliko dvě stě stran a pět autorů, kapitola pátá - sledující správu v jednotlivých teritoriích - takřka pět set stran a čtrnáct autorů. Vzhledem k rozsahu látky i velkému rozpětí časovému je to pochopitelně logické. Je však třeba si uvědomit, že názvy jsou toliko rámcové a tak se v těchto kapitolách lze shledat i s otázkami, které do knihy nepochybně patří, ale na uvedeném místě by je nikdo nehledal. Tak je ve čtvrté kapitole oddíl o univerzitách (od D. Willoweita), který začíná už od počátku a kde překvapivě nejsou vůbec vzaty v úvahu univerzity městského založení, ani funkce děkanů jednotlivých fakult (14 stran) a v. Unruhova stat' o školství (necelých pět stran), čímž se ovšem myslí školství nižší resp. jeho správní struktura. Také ji lze označit za příliš stručnou až kurzorickou - i v kontextu správního vývoje. Tato kapitola přináší v obecné formě různé závažné výklady o specifikách správy uvedených staletí. Zahajují ji stati o míře recepce učených práv ve vztahu k výstavbě resp. vytváření teritoriálních států a o obecných fenoménech správní organizace těchto celků (se zajímavou systematikou typů správních instrukcí, i když bych považoval za vhodné vyčlenit do samostatné skupiny instrukce pro konkrétní jednotlivé úředníky). Stejně tak obecný ráz má partie o služebních povinnostech (pod poněkud svádějícím souhrnným názvem "Vývoj veřejné služby") a stat' o církevních správních poměrech a jejich teoretických předpokladech. Návazně přicházejí partie o policii, "policejní vědě", katedralistice, hospodářské politice a správě (včetně záležitostí městských a cechovních), dopravě a předávání zpráv a poštovníctví.

Konečně kapitola pátá postupuje podle jednotlivých teritorií. O habsburských dědičných zemích a českých zemích píše Christoph Link, klade oprávněně důraz na uzlové body, jimiž jsou různé reformní snahy: Maxmiliána I., ale zejména pak Marie Terezie a Josefa II., včetně částečného ústupu za Leopolda II. Tu se postupuje zejména podle Fellner - Kretschmayrový Österreichische Zentralverwaltung, s přihlédnutím k novější literatuře. České práce - to se týká i výrazně českých partií - nejsou zachyceny ani bibliograficky, ač by si to některé z nich zasloužily i z aspektů obecných (zejména V. Černého Hospodářské instrukce, R. Maršanovy Dějiny policejní organizace rakouské, ale i díla takových autorů jako V. Pešák, K. Stloukal aj., včetně řady prací právně historických - J. Kaprase, J. Čelakovského, B. Riegra i autorů českoněmeckých - O. Peterky atd.). Protože se charakter jednotlivých teritoriálních vrchností značně různil, nemohlo se postupovat pochopitelně vždy podle teritorií, nýbrž došlo k vyčlenění říšských měst a říšského rytířstva do zvláštního oddílu. Duchovní vrchnosti naopak jsou postaveny po bok velkým útvarům světským, takže jejich případná specifika tu nutně zanikají.

Protože koncepcí díla je podat informace o typu pomůcky zvané "Handbuch", je položen velký důraz i na poznámkový aparát v nejširším slova smyslu. Vedle vlastního poznámkového aparátu, prostupujícího celé dílo, jsou tu i oddíly kriticky hodnotící literaturu, tedy i literaturu odbornou. Zejména každou samostatnou část předchází vyvážená bibliografie, dělená případně ještě dále na obecné pomůcky, edice a vlastní literaturu. Oprávněně (zejména v úvodních statích Morawových je to patrné) je pokládán důraz na literaturu a vůbec práce novější, neboť při ohromných kvantech literatury není už možno uvádět vše důležité. Ostatně je třeba současně uvést, že při doslovné explozi badatelského úsilí v současné době víme o mnohem více a hlouběji, neboť paralelně s tímto dílem se objevují doslova desítky statí i knih z této problematiky. S výhradou uvedenou výše, však tento svazek spolehlivě umožňuje i přehled o nových dílech, až do počátku osmdesátých let.

Vedle určité disproporčnosti zejména ve statích o starší městské správě a v některých jiných partiích, jak na to bylo aspoň zčásti upozorněno výše, je třeba říci, že při celkové redakci - nepochybně velmi obtížné - se pozoruje jistá nedůslednost (srv. např. s. 178 a 217 s poněkud rozpornými údaji). To se týká i citací literatury: většinou se citují i místa vydání jednotlivých prací, za což lze vzdát dík (tím spíše, že se od toho času ke škodě věci začíná upouštět). Někteří autoři tak však nečiní (např. v. Unruh). Pochopitelně by bylo možno uvádět některé faktografické chyby či nepřesné formulace, ale lze říci, že jich na tak velké dílo je málo, a jen trochu věci znalý čtenář si to opraví sám. Naopak se mu dostane rozsáhlého poučení o mnoha důležitých sférách veřejného života ve střední Evropě vůbec, nejen o vlastní správní historii. Čtenář by asi v této souvislosti uvítal i soustavnější výklady (nebo alespoň výraznější upozornění) o vlastní úřední činnosti a jejích produktech. Neboť je nepochybné, že v současné době to je zejména diplomatika, která tvoří se správní historií doslova nerozlučnou dvojici. Ba lze říci, že závažná část diplomatiky, totiž kancelářské dějiny, s historií správy takřka splývá.

Žel plné a rychlé orientaci v tomto rozsáhlém díle brání zatím neexistence rejstříků. Je otázka, zda bylo nutné dát je až na závěr společného rejstříku, neboť se zdá, že struktura, zejména prvního svazku, je poměrně specifická a separátní rejstřík by byl nasnadě. Než nezbývá si na něj ještě pár let počkat. Nejen proto budeme na rychlé vydávání dalších svazků tohoto díla s netrpělivostí čekat. A nepochybně, vzhledem k informativní hodnotě díla, nebudeme sami.

Ivan Hlaváček

Století, které znamenalo počátek novodobého českého národa a v němž doznávaly současně poslední důsledky pobělohorských změn, bylo v naší historiografii posledních let sledováno převážně z jiných hledisek, než to činí Bělinova práce. Pozornost se k němu nejvíce upínala jako k manufakturnímu období či období třídních bojů venkovského lidu. Česká města jako samostatný předmět zájmu se v tomto pohledu dostávala do popředí jen výjimečně, i když nemohlo být pochyb, že právě ona tvoří jednu z přirozených základů dalšího vývoje.

Bělinova práce musí proto upoutat již tím, že se snaží tento nedostatek odstranit. Stačí přečíst několik stránek, aby bylo zřejmé, že může nabídnout víc. Před detailní analýzou dává přednost souhrnnému líčení, které vyúsťuje v souborný, dobře propracovaný obraz. Autor nepouští však ze zřetele jednotlivá fakta, jejichž ilustrativní hodnotu dovede uplatnit většinou na správném místě. Je to - krátce řečeno - zajímavé, třebaže ne snadné a v žádném případě jen lehce nahozené čtení.

Pro autorův výklad je příznačný široký horizont, který směřuje k více bodům. Poměrně brzo lze však postihnout, že rozhodující jsou tu nejméně dvě východiska. Jedním z nich je sledování trvalých a kontinuálních faktorů, který určovaly vývoj českých měst a život v nich během posledních století feudalismu; druhým je úloha absolutistického a později absolutisticky osvěcenského státu, která do tohoto prostředí zasahuje a snaží se je záměrně přetvořit v souladu s vlastní státně politickými cíli. Bělinova práce se v tomto směru příznivě rozchází s tradiční linií české historiografie, která - právě proto, že jednostranně zdůrazňovala, jak habsburský osvěcenský absolutismus ničil státoprávní individualitu českého historického státu - nebyla ochotna klást stejný důraz na to, jak tentýž stát příznivě ovlivňoval a modernizoval podmínky, v nichž žil vznikající novodobý český národ.

Souborné práce se zpravidla vyhýbají koncepcím opřeným o jednu tezi. Ani Bělinova monografie není výjimkou. Co chce dosáhnout, k tomu užívá metody jakési dvojí průmětny. Nejdříve se snaží vylíčit život českých měst v průběhu vlastního pobělohorského období, tedy v době, jejímž vrcholem je přelom 17. a počátek následujícího století. V druhé části jsou tyto výsledky konfrontovány s tím, jak do nich zasahovalo a jak je pozměnilo působení osvěcenského absolutismu.

Potvrzuje se tu znovu to, k čemu směřuje řada dosavadních dílčích výsledků a co lze vyjádřit asi následující tezí: úpadek českých měst - politický i ekonomický - byl v 17. stol. spojen aktuálně jistě především s válečnými událostmi a porážkou českého stavovského povstání, byl však zároveň i dlouhodobě podmíněn skutečnostmi, jejichž působení se vymykalo těmto událostem. Samozřejmě šlo tu především, a v mnoha ohledech i výlučně, o česká města královská, jejichž ekonomika byla nejméně již od 16. stol. ochromována rostoucí hospodářskou silou feudálních patrimoní. Není proto třeba dodávat, že poddanská města měla v rámci těchto feudálních velkostatků odchýlný vývoj. Navzdory válce dovedla prosperovat a některá z nich měla před sebou i značnou perspektivu dalšího rozvoje. Bělinovo líčení stagnace královských měst, která se projevuje po válce a později, a to i tam, kde dochází k dočasnému oživení, je přesvědčující. I jiné jeho

postřehy sem lze zahrnout, např. to, že nemá - a patrně právem - vysoké mínění o úrovni samosprávného a veřejného života královských měst této doby.

Bělinova práce tak přispívá k zdůraznění toho, co naše historiografie od určité doby stále jasněji tuší, ale dosud zatím ještě příliš nezdůrazňuje: v období utužení feudálních vztahů v průběhu posledních dvou tří století feudalismu dochází mezi městy k jisté výměně úloh; královská města jako celek mají charakter stagnující a regresivní skupiny, naopak poddanská města jsou na tom relativně lépe, třebaže mezi nimi je třeba ostře rozlišovat podle místních podmínek, což platí ovšem také, i když v daleko omezenější míře, o městech královských. Do tohoto světa upadajících královských a výrazně diferencujících měst poddanských, jejichž osud je spojen s feudálním velkostatkem, zasahuje již od konce 17. stol. absolutistický stát. Přesněji řečeno, se o to pokouší, vycházející z fiskálních potřeb vyčerpané státní pokladny a veden prvními náznaky k merkantilistické státní hospodářské politice.

Tento, zatím neosvícený absolutismus, není ještě úspěšný. Jednu z příčin jisté nemohoucnosti státu, se kterou se tu setkáváme, vidí Bělina v nedokonalém stavu tehdejšího státního zřízení. Habsburské soustátí bylo sice absolutistickým státem, nebylo však dostatečně centralizováno, takže absolutistické řízení selhávalo v jednotlivých státoprávních celcích, kde ke slovu stále se ještě hlásily zbytky dosud nezlomeného feudálního stavovství. Proto také byla první třetina 18. stol. spojena s řadou reformních zásahů, jejichž výsledek ale u nás byl značně hubený.

Jde tu však ještě o něco jiného. Bělinova práce je novým dokladem toho, že hospodářská politika habsburského absolutismu mohla efektivně realizovat merkantilistická schemata vlastně až v době, kdy praktické působení merkantilismu i jeho teoretická doktrína se v pokročilých zemích již počaly přežívat, tedy zhruba až v druhé polovině 18. stol. S tím souvisí úzce skutečnost, že alternativou této politiky nebyl nikdy opravdový ekonomický liberalismus, nýbrž vždy jen přímé či méně přímé řízení ekonomického života státem, které mohlo být ovšem úspěšné jen v rámci centralizovaného státního aparátu a které, třebaže s přestávkami, přežívalo až do konce feudalismu.

Bělina si je vědom toho, že jednou z ústředních otázek byl poměr absolutistického státu k cechovní organizaci. Výsledky, ke kterým dospívá, dobře doplňují skutečnost, že nedůslednost absolutistického státu v době jeho prvních, ještě předosvícenských pokusů upravit cechovní systém, má poměrně bohaté pozadí. V něm mimo jiné působila významně okolnost, že nešlo o úplnou likvidaci cechů, nýbrž o rozbití jejich autonomie, které mělo odstranit cechovní zlořády a učinit z nich jakousi prodlouženou ruku státní správy. Proto se většina soudobých návrhů, zvláště v první polovině 18. stol., vrací k myšlence, že pro cechy má být zřízena "dobrá policie", tedy že mají být nově administrovány. Zmíněný požadavek měl nejen daleko k živnostenské svobodě pozdějšího kapitalismu, nýbrž byl i jinak velmi tradiční, neboť jeho kořeny vedly až ke kritice cechovního monopolismu, která se opírala o pozdně scholastickou ekonomickou etiku. Pokud jde o další vývoj odehrávající se již v průběhu vlastních osvícenských reforem, zasloužilo by možná větší důraz rozlišení komerčních a policejních živností, ve které nakonec vyústila hospodářská politika habsburského osvícenského absolutismu.

Cíl, ke kterému směřuje Bělinova práce v konečném vyznění, je souhrnný úsudek, jak osvícenské reformy přetvořily staré feudální rozdíly mezi městy. Bělina navrhuje novou

kategorii našich pozdně feudálních měst, která shrnuje hlavní progresivní i regresivní směry jejich vývoje. Je to nejzávažnější výsledek jeho práce. Ocenit je možno jeho přesnost a jasnost a také, že není apodiktický a ponechává místo pro další mezistupně či nová zpřesnění.

Bělinova monografie je opravdu přínosná. Shrnuje dosavadní poznání, rozšiřuje je a nabízí řadu podnětných myšlenek. Činí to kultivovaným způsobem, navíc v omezeném rozsahu, daném ediční řadou, v které vyšla. Nejvíce však působí tím, že otevírá nové cesty a nové výhledy.

Valentin Urfus

K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu, Vedecký redaktor Karel Malý, Univerzita Karlova, Praha 1984, s. 305.

Zborník o problematike vývoja právneho postavenia robotníckej triedy za kapitalizmu obsahuje referáty a diskusné príspevky, ktoré odzneli na medzinárodnej právnohistorickej konferencii, ktorú usporiadala Právnická fakulta Karlovej Univerzity v Prahe. Rokovanie konferencie nadväzovalo na obdobné prechádzajúce monotematické konferenčné rokovania, ktoré sa stali už tradičnými a ktoré sú pravidelnou príležitosťou českých a slovenských právnych historikov k prerokováaniu aktuálnych otázok oboru a zároveň miestom užitočných vedeckých kontaktov s kolegami zo socialistických krajín, ale aj ďalších štátov.

Tematicky možno v zborníku zaznamenať tri skupiny problémov. Prvú skupinu tvoria príspevky k problematike právneho postavenia proletariátu v európskych štátoch do konca prvej svetovej vojny. Čitateľ sa tu stretne s príspevkami k problematike právneho postavenia českej robotníckej triedy v rakúskom štáte v druhej polovici 19. storočia; o protirobotníckom zákonodárstve vo Francúzsku v rokoch 1789-1804; o právnom postavení námezdných pracovníkov v manufaktúrach; o návrhu zákona o továrenských robotníckych výboroch; o problematike českého zemského poisťovacieho fondu pre nemajetné triedy; k otázke volebného práva pracujúcich v Rakúsku; o otázke volebného práva v programoch robotníckeho hnutia do začiatku 20. storočia so zvláštnym zreteľom na Uhorsko; k problematike vývoja pracovného práva v Bulharsku; o právnom postavení robotníctva v Rumunsku v rokoch 1899-1918; o sociálnom zákonodárstve v Bismarkovej ríši; o sociálnej politike a sociálnej starostlivosti v Uhorsku; o vzťahoch medzi uhorskou buržoáznou sociálnou politikou a sociálnou správou; o úprave štrajkového práva robotníkov v období dualizmu v Uhorsku; o pracovných sporoch robotníctva vo svetle agendy živnostenského súdu v Prahe atď.

Druhá skupina príspevkov sa zaoberá situáciou a právnym postavením robotníckej triedy v období po roku 1918. Z tejto problematiky uvádzame: príspevok o charakteristike sociálneho zákonodárstva za predmníchovskej republiky; o podiele robotníckej triedy na organizácii a činnosti národných výborov a národných rád v roku 1918; o zastupiteľských orgánoch zamestnancov v predmníchovskom Československu; tlačové právo a robotnícka tlač v buržoáznej ČSR; o otázke uplatnenia zákona č. 330/1921 o Závodných výboroch v prvej polovici dvadsiatych rokov; o postavení robotníckej triedy za predmníchovskej ČSR vo svetle archívnych prameňov Štátnej banky čsl.; o niektorých črtách vývoja revolučného robotníckeho hnutia a jeho súdnej perzekúcii na východnom Slovensku do prijatia zákona na ochranu republiky; o právnych prostriedkoch potlačovania robotníckej triedy v buržoáznom Československu; o protidemokratických ustanoveniach vo volebnom práve buržoázneho Československa; o kolektívnych zmluvách a mzdových bojoch na Holešovsku v rokoch 1919-1923; príspevok o demagogickom charaktere pracovného a socialneho zákonodárstva Slovenského štátu.

Do tretej skupiny možno tematicky zahrnúť teoretickú štúdiu K. Malého st. - Leninovo chápanie socialistickej štátnosti a úloha odborov; o rozpore medzi prácou a kapitálom v právnej filozofii Hegela, ďalej štúdiu o výlučbe pracovnoprávných noriem na českých právnických fakultách v období buržoáznej ČSR a záverečnú štúdiu zborníka o právnom postavení odborov v Československu v rokoch 1945-1948. Tematika celého

zborníka je rámcovaná úvodnou štúdiou M. Doležala "Právne postavenie robotníckej triedy za kapitalizmu". Autor vychádza z tézy, že vývoj právneho postavenia robotníckej triedy je históriou vplyvov priemyslového spôsobu výroby na sociálnu štruktúru spoločnosti, na reglementáciu nových vzťahov, ktoré pri tejto výrobe vznikajú. Je to zložitý a komplikovaný proces. Tematika zborníka nie je však zďaleka len historickou, ale premieta sa prakticky do všetkých odvetví právnej vedy, do teórie štátu a práva až po jednotlivé odvetvia práva platného. Skúmanie historického vývoja tejto problematiky môže významne prispieť k objasneniu základných otázok vývoja právneho poriadku v období kapitalizmu a ukázať na základný význam boja robotníckej triedy za sociálne a politické práva pre vznik a úpravu celého radu právnych otázok. Platí to jak o vývoji práva živnostenského a sociálnych práv, ako aj o vývoji práva spolčovacieho a zhromažďovacieho, práva trestného i ďalších právnych odvetví. V tom smere možno recenzovaný zborník hodnotiť ako významný príspevok právnych historikov k riešeniu závažných otázok právneho vývoja a pro poznanie našej minulosti.

Štúdie právnych historikov z ČSSR, ZSSR, MLR, NDR, BDR, RSR, PER, Rakúska a NSR, predstavujú pestrú paletu čiastkových i širších pohľadov na vývoj sociálneho zákonodárstva v krajinách strednej a východnej Európy a dovoľujú pristúpiť ku komparatívnemu zhodnoteniu nazhromaždeného materiálu. Významne prispievajú k poznaniu politickej a právnej problematiky odborového združovania pracujúcich a k odhaleniu podstaty záujmového zastúpenia zamestnancov pri riadení podnikov v niektorých buržoáznych štátoch v medzi-vojnovom období. Hlbším rozborom československých predpisov volebného, tlačového a trestného práva a detailným skúmaním ich aplikácie boli ďalej prehĺbené poznatky o metódach diskriminácie, resp. prostriedkoch zťažujúcich uplatnenie príslušníkov robotníckej triedy v konkrétnych vzťahoch a činnostiach za buržoáznej ČSR. Cenné sú prínosy k otázke účasti českého proletariátu v štátoprávnom úsilí druhej polovice 19. storočia. Zborník podáva plastický a mnohostranný obraz o právnych pomeroch proletariátu v krajinách strednej, východnej, juhovýchodnej a čiastočne i západnej Európy a súčasne umožňuje konfrontovať zhodné rysy, ale aj špecifikovať rozdiely v právnej situácii robotníckej triedy v skúmanom časovom období.

Z uvedeného je zrejmé, že recenzovaný zborník je významným príspevkom do našej historiografie a obohatením našej literatúry o dejinách vývoja robotníckej triedy i jej revolučného boja v podmienkach kapitalizmu.

Ladislav Hubenák

Z NOVÉ LITERATURY

LEXIKON DER ANTIKE, Herausgegeben von Johannes Irmscher in Zusammenarbeit mit Renate Johne, Leipzig 1984, 639 stran.

Každý odborník i laik se zájmem o nejrůznější aspekty dějin starověku, včetně právněhistorických, uvítají nepochybně nový encyklopedický slovník antiky, vydaný nedávno v NDR.

Anotovaný slovník je výsledkem práce kolektivu 112 vědců z Německé demokratické republiky, vedeného prof. J. Irmscherem.

Slovník obsahuje kromě velkého množství hesel i četné ilustrace a mapy antického světa. Publikace obsahuje i návod k použití, seznam zkratek jednotlivých autorů, zkratek a znamének v textu, bibliografických zkratek a běžných zkratek římských jmen. Slovník je doplněn genealogií bohů, legendárních rodů (např. Tantalovců), přehledem panovníků nejdůležitějších helénistických dynastií, seznam římských císařů, rodokmeny římských císařských rodin, výběrovou bibliografií a 54 přílohami s barevnými a černobílými fotografiemi.

Dobře zpracovaný slovník, který usnadní práci nejrůznějším zájemcům o antické dějiny, včetně historiků a právních historiků, vydalo nakladatelství VEB Bibliographisches Institut Leipzig.

Stanislav Balík

LEXIKON FRÜHER KULTUREN, Herausgegeben von Joachim Herrmann in Verbindung mit Hans Quitta, Horst Klengel, Johannes Irmscher und Irmgard Sellnow. Bände 1 (A - L) und 2 (M - Z), Leipzig 1984, 533 a 448 stran in-4o.

Dvousvazkový "Slovník raných kultur" je kolektivním dílem vědců z Německé demokratické republiky.

V čele 106 členného kolektivu stálo jednak vydavatelské gremium v čele s prof. Dr. habil. Joachimem Herrmannem, jednak redakční rada (vedená zprvu zesnulou Ingrid Göger, pak Dr. Eike Gringmuth - Dallmer). Zasvěcenou předmluvu ke slovníku napsal prof. J. Herrmann.

Slovník obsahuje více než 8000 hesel, spadajících do několika tematických celků. Jsou to: Pravěká společnost, Třídní společnost starého Východu, Řecko - římská antika, Evropský feudalismus a Ethnografie. Zahrnuje pochopitelně i hesla z oblastí dějin státu a práva. Slovník podchycuje vývoj Evropy, Asie, Afriky a Ameriky. Důraz klade z pochopitelných důvodů na Asii a Evropu (zde zejména na Řecko a Řím v antice, na germánské státy, Německo a Rakousko za feudalismu). Nejsou opomenuty ani latinsko-americké indiánské kultury. Časový rámec slovníku je ohraničen r. 1000 n.l.

Kniha je doplněna četnými ilustracemi a fotografiemi jednak v textu, jednak ve zvláštní příloze (128 stran černobílých fotografií) a mapami. Vedle bibliografie, řazené podle tematických celků, najdeme v knize chronologický přehled, seznam orientačních hesel k určitým věcným celkům (jako jsou např. Výrobní vztahy, Stát atd.). Kniha je opatřena seznamem zkratk jednotlivých autorů, zkratk v textu a v literárních údajích a návodem k používání slovníku.

Zbývá jen dodat, že anotovaný encyklopedický slovník raných kultur je cenným přínosem pro rychlou a snadnou orientaci čtenáře odborníka i laika.

Po všech stránkách dobře vybavenou publikaci vydalo nakladatelství VEB Bibliographisches Institut Leipzig.

Stanislan Balík

PHILIPPE DE MACEDOINE, Sous la direction de Miltiade B. Hatzapoulos et Louisa D. Loukopoulos, Membres du Centre de Recherches de l'Antiquité grecque et Romaine de la Fondation nationale de la Recherche Scientifique. Traduction française Odile Hatzopoulos et K. Zoulas-Laumonier, Athènes 1982, 255 stran in-4o.

Jde o kolektivní dílo, vypracované předními historiky dějin antického Řecka, a to jak z Řecka samého, tak ze zahraničí (z Anglie, Austrálie, Francie a Spojených států). Obsahuje řadu samostatných menších studií, tvořících dohromady jeden tematický celek, věnovaný makedonskému králi Filipu II. Právního historika zaujmou nepochybně zejména studie "Sjednocení Makedonie" (L'unification de la Macédoine) od J.R. Ellise, "Filip a spolek obcí" (Philippe et l'Amfycionie) a "Filip a Athény" (Philippe et Athènes) od prof. G. Cawkwella, "Od panhelénské ideje k panhelénské politice" (De l'idée panhellénique a la politique panhellénique) od prof. M.B. Sakellariou a "Osobnost Filipa II." (La personnalité de Philippe II), kterou napsal prof. P. Lévaque.

Kniha podává ve svém celku působivý obraz Filipa II., jeho politiky i historického pozadí jeho doby. Seznamuje čtenáře s problematikou, u nás známou spíš jen okrajově.

Kniha je doplněna chronologickou tabulkou událostí za vlády Filipa II., bibliografií všeobecnou i podle jednotlivých studií, seznamem fotografií, ilustrací a map a rejstříkem.

Reprezentativní, po všech stránkách pečlivě a skvěle vybavenou publikaci vydalo řecké nakladatelství Ekdotike Athenon A.S.

Stanislav Balík

Karol Rebro, Latinské právnické výrazy a výroky, Obzor, Bratislava, 1984, s. 264

Nielen odborná, ale tiež širšia čitateľská verejnosť so zadost'učinením prijala túto skutočne prepotrebnú publikáciu. Autorsky sa na nej podieľal vynikajúci znalec a nestor romantistiky na Slovensku, popredný slovenský i československý právny historik prof.

JUDr. Karol Rebro, DrSc. A to jednak výberom a prekladom jednotlivých latinských hesiel a výrokov ako aj ich doplňujúcim výkladom. V komplexnej podobe tak publikácia predstavuje užitočnú pomôcku nielen pre začínajúcich adeptov štúdia vied o štáte a práve, ale aj pre mladých i ostatných pedagogických a vedeckých pracovníkov ako príhodný a paralelne sa vyskatujúci sprievodca ich úsilia. Autor v úvode knihy uvádza, že pri výbere jednotlivých titulov a hesiel napriek prioritnému zachovaniu ich právnického pôvodu a charakteru dospel k presvedčeniu o nevyhnutnosti zaradenia do publikácie i rôznych prísloví a aforizmov z neprávnických latinských prameňov. Tým sa okruh adresátov predkladanej práce primerane rozšíril aj na začínajúcich adeptov a pracovníkov ostatných spoločenských vied. Iste medzi nimi budú na poprednom mieste historici zaoberajúci sa výskumom starších období vývoja českej i uhorskej spoločnosti.

Autorova mnohoročná vedecko - výskumná práca v právnej historiografii, dosiahnutý celý rad pozoruhodných výsledkov v nej (pripomeňme si v tejto súvislosti aspoň jeho prvú celoslovenskú vysokoškolskú učebnicu rímskeho práva) i bohaté skúsenosti získané vo funkcii vysokoškolského pedagóga veľmi pozitívne ovplyvnili samotný metodologický prístup vytýčený pri spracovávaní takejto náročnej publikácie. Majúc neustále na zreteli splnenie základného zámeru napísania publikácie, spočívajúceho v ďalšom prehĺbovaní vedomostí čitateľa z oblasti antického sveta, jeho vzdelanosti i kultúry, autor do rámca prológu zároveň začleňuje tiež podrobné vysvetlenie skratiek prameňov. Požadovaným výsledným efektom je získaná potrebná orientácia vo vysvetľovaných údajoch hesiel a výrokov tvoriacich jadro publikácie, ktorá rozhodujúcou mierou prispieva k ľahšiemu a dokonalejšiemu pochopeniu a osvojeniu si uvádzanej odbornej právnickej ako aj inej latinskej terminológie, starostlivým a uváženým výberom menej známych i "udomácnených" latinských výrokov. V týchto súvislostiach je potrebné osobitne zvýrazniť, že ku ďalším nesporným kladom práce patrí spoluuvádzaný doslovný i voľný slovenský preklad zahrnutých latinských hesiel, častokrát dopĺňaný stručným ale pritom výstižným a obsažným vysvetlením či vysvetľovacou poznámkou.

Záverom je potrebné ešte dodať, že samotné vydanie recenzovanej publikácie je záslužným činom. Zaplnilo tak existujúcu už neúmerne širokú medzeru vytvorenú dlhšie trvajúcou absenciou pri vydávaní takýchto knižných prác. Zdá sa však, že vzhľadom k nízkej výške nákladu, žiaľ nie nadhlo.

Peter Mosný

Marcus Fabius Quintilianus, Základy rétoriky. Z latiny preložil Václav Bahník. Praha, Odeon 1985. 680 str.

Zdrojem poznání římského práva mohou být kromě dochovaných zákonných textů, právnických spisů, listin apod. i díla římských dějepisců, gramatiků, státníků, filosofů a řečníků, pokud obsahují zmínky o právu popř. o jeho aplikaci. Z tohoto důvodu přijali právní romanisté kladně první úplný překlad Quintilianovy učebnice rétoriky "Institutionis oratoriae libri XII" z pera Václava Bahníka.

Římskému rétorovi a právníku 1. století n.l. původem z Hispánie Marku Fabiovi Quintilianovi byl v řečnictví i advokátské činnosti vzorem Marcus Tullius Cicero. Při výkladech o výchově, vzdělání a výcviku řečníka proto často používá příkladů z jeho slavných řečí (např. Pro Sexto Roscio, Pro Milone, Pro Ligario, Pro Archio poeta, In Verrem, In Catilinam atd.) i odkazů na jeho spisy (De oratore, Brutus, Orator aj.). V "Základech rétoriky" nalezneme i řadu dalších různorodých informací o soukromém i veřejném právu - včetně např. odkazu na zákony XII desek - neboť autor pokládal znalost práva, zvyků a náboženství státu, v němž bude chtít provozovat svou činnost pro řečníka za nezbytnou (Q., XII, 3, 1). V díle nechybějí úvahy teoretického rázu např. o právním základu sporu (kn. 3), o dokazování (kn. 5), výkladu práva (kn. 7), rozbor rozhodnutí v nejrůznějších případech i Quintilianovy vlastní zkušenosti a poznatky, ukazující jednoznačně, že při aplikaci práva hrály mnohdy roli faktory zcela neprávního charakteru (např. city, sympatie, řečnický talent aj.).

Četbu pramene, vyžadující dobrou orientaci v dějinách republiky a principátu i znalost římských reálií, usnadňují poznámky, slovníček odborných výrazů a rejstřík.

Svazek, zařazený do řady "Živá díla minulosti", otevírá úvodní studie Jiřího Krause, rekapitulující mj. nalezení rukopisu ve svatohavelském klášteře v Sankt Gallen, dějiny řecké a římské rétoriky a vliv Quintiliana na další rozvoj evropské kultury. Recepce Quintiliana v českých literárních dějinách se zabývá glosa Josefa Tříšky. Škoda jenom, že chybí úvaha právněhistorická.

Stanislav Balík ml.

ANTIKE ABHÄNGIGKEITSFORMEN IN DEN GRIECHISCHEN GEBIETEN OHNE POLISSTRUKTUR UND DEN RÖMISCHEN PROVINZEN, Actes du colloque sur l'esclavage. Iéna, 29 septembre - 2 octobre 1981. Hereusgegeben von H. Krei3ig und F. Kühnert, Berlin 1985, 156 stran.

Jde o sborník z mezinárodního kolokvia o otroctví v Jeně (NDR) ve dnech 29.9. - 2.10. 1981.

Obsahuje třináct příspěvků, předložených vědci z pěti zemí. Příspěvky se zabývají nejen samotným otroctvím, ale i různými institucemi s ním spojenými. Někteří z autorů zkoumají problém v širším rámci, jiní se soustřeďují na rozbor otroctví v různých větších či menších zemích a státech.

Všechny příspěvky obohacují nepochybně naše znalosti o antickém otroctví a jsou pro každého, kdo se zajímá o tuto problematiku, nepochybným přínosem.

Sborník, redigovaný H. Kreizigem (+) a F. Kühnertem, vyšel jako 25. svazek edice "Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike", kterou vydává Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie der Akademie der Wissenschaften der DDR.

Stanislav Balík

M. Njammasch, Untersuchung zur Genesis der Feudalismus in Indien, Berlin 1984, 166 stran.

Práce Marlene Njammasch z Německé demokratické republiky je pokusem o řešení složité problematiky vzniku feudalismu v Indii, tedy problematiky nemálo vědecky důležité a přitažlivé nejen pro indology, ale i pro obecné i právní historiky.

Autorka je známá vědecké veřejnosti nejen ve své vlasti, ale i mimo ni řadou vědeckých článků a statí, z nichž bych uvedl kromě dizertačního autoreferátu "Zur Genesis des Feudalismus in Indien, insbesondere unter Berücksichtigung der Umwälzung in den Eigentumsverhältnissen beim Übergang zum Feudalismus und des Charakters der Grundrente in der frühfeudalen Periode vom 5. bis zum 12. Jh. u. Z." (EAZ 22, 1981), "Feudalizierungstendenzen in Nordindien und dem westlichen Dekhan im 2. bis 5. Jahrhundert u. Z." (WZs KMU, Ges. - u. Sprachw. R. 19, 1970), "Zur Entwicklung feudaler Produktionsverhältnisse in Indien vom 3. bis zum 10. Jahrhundert" (ZfG 26, 1978), "Einige Aspekte der sozialen Gliederung in den altindischen Staaten in der zweiten Hälfte des 1. Jahrtausende v. u. Z." (Jb. f. Wirtschaftsgeschichte 17, 1976), "Die Besonderheiten bei der Entwicklung des indischen Feudalismus und ihre Auswirkungen auf die Formen der Grundrente" (EAZ 18, 1977), "Kasten, Kastensystem und Feudalgesellschaft, Einige Überlegungen zur Genesis des Kastensystems in Indien" (Jb. f. Wirtschaftsgeschichte 20, 1979) aj.

V anotované práci autorka shrnuje dílčí výsledky svého bádání a snaží se podat zejména na základě rozboru epigrafických materiálů raně feudálního období od pátého do dvanáctého století n.l. ucelený výklad zvolené problematiky.

Autorka, pracující marx-leninskou metodou, se snaží odpovědět co nejúplněji na 4 základní otázky. Jsou to: a) povaha vztahů vlastnictví k půdě jako nejdůležitějšímu výrobnímu prostředku v třídní společnosti starého Východu; b) předpoklady vzniku feudálních vztahů v lůně třídní společnosti starého Východu; c) vznik feudalismu v Indii a d) vznik pozemkové renty.

V rámci jednotlivých kapitol, řešících tyto problémy, se autorky zabývá podrobně i řadou dílčích otázek, jako např. státním monopolem, státní půdou, královskou půdou, imunitami, privilegií atd.

Důkladná, bohatě dokumentovaná práce, cenná jak pro indology, tak pro historiky a právní historiky, je doplněna rozsáhlou bibliografií a seznamem zkratk.

Monografie vyšla jako 17. svazek edice "Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients", kterou vydává Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie der Akademie der Wissenschaften der DDR.

Stanislav Balík

D.J. Geanakoplos, Byzantium. Church, Society and Civilization Seen through Contemporary Eyes, Chicago-London 1984, 485 stran.

Kniha profesora dějin Byzance, italské renezanace a pravoslavné církve na Yaleově universitě D.J. Geanakoplose je rozsáhlým výběrem pramenů k dějinám Byzance.

Autor, známý řadou prací, z nichž bych uvedl alespoň "Emperor Michael Paleologus and the West", "Greek Scholars in Venice" a "Interaction of the Sibling Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance", rozčlenil výňatky z pramenů do šesti oddílů, pojednávajících o univerzální říši, o obraně říše, o církvi, o sociálním a ekonomickém životě, o Byzanci a okolním světě a o byzantské kultuře. Značná část z celkového počtu úryvků jsou prameny právnícké (např. Theodosiánova kodexu, z justiniánské kodifikace atd.).

Každému výňatku předchází krátký úvod a bibliografické údaje.

Imposantní soubor více než 330 pramenů je doplněn nástinem byzantských dějin, ilustracemi, mapami, textovými přílohami a rejstříkem.

Kniha je nepochybně cenným přínosem nejen pro byzantology, ale i pro historiky a právní historiky.

Knihu vydalo nakladatelství "The University of Chicago Press".

Stanislav Balík

F. WINKELMANN, Byzantinische Rang - und Amterstruktur im 8. und 9. Jahrhundert. Faktoren und Tendenzen ihrer Entwicklung, Berlin 1985, 152 stran.

Práce F. Winkelmann, zabývající se byzantskou hodností a úřední či, jinak řečeno, správní organizací v Byzanci VIII. - IX. století, vznikala v souvislosti s přípravou "Prosopographiae Byzantinae Profanae saec. VIII/IX".

První kapitola knihy je věnována rozboru Philothetova spisu "Kleterologion" z r. 899 a spisu, nazývaného běžně podle prvního vydavatele "Taktikon Uspenskij", z let 842-843. Jde o prameny, které obsahovaly kromě seznamu titulů a hodností i popis ceremoniálu u císařského dvora. Druhá kapitola je věnována vzájemným vztahům a pravomoci úředníků, třetí kapitola se zabývá významem funkcí v provinční a vojenské správě Byzance v VIII. - IX. století.

Autor, opírající se o hlubokou znalost sfragistického materiálu, porovnávaného s oběma výše uvedenými spisy z IX. století, podává ve své práci výstižný obraz změn, k nimž došlo v Byzanci během VIII. - IX. století.

Práce, na niž má navazovat připravovaná studie o státu a vládnoucí třídě v Byzanci, je nepochybně cenným přínosem k poznání problematiky byzantských dějin státu a práva, u nás neprávem opomíjené.

Stanislav Balík

Z.G. Lapina, Učenijsje ob upravlenii gosudarstvom v srednevekovom Kitaje. Moskva, Nauka 1985, 383 str. Resumé angl., franc.

Prvním překladem traktátu "Plán obohacení státu, zesílení armády a uspokojení lidu" od čínského myslitele Li Kou (1009 až 1059) do světového jazyka, provázeným komentářem a fundovaným rozbořem, navázala Zinaida Grigorjevna Lapina na své četné studie z dějin politických a právních učení v Číně v 11. století.

Autor pramene žil v době vlády dynastie Sung. Spis sepsal v r. 1039 po příchodu do hlavního města Kchaj-fengu jako obligatorní podklad ke konání zkoušky předepsané pro státní úředníky. Po neúspěchu, zaviněném podle současníků prý spíše nedostačujícím původem, založil akademii, na níž působil v podstatě v ústraní až do smrti v r. 1059. K jeho žákům a následovatelům bývají počítáni i významní představitelé reformního hnutí 11. století včetně např. pozdějšího prvního ministra Wang An-s'. Přes svůj význam v době svého vzniku, zapadlo záhy jeho dílo až do našeho století v zapomenutí.

Kniha objasňuje vazby ekonomiky, politiky a práva ve státním mechanismu středověké Číny na základě bohaté heuristiky a znalosti literatury (výběrová bibliografie na str. 336-350). Problémy přepisu osobních a místních jmen usnadňují dvojazyčné rejstříky osobní a místní i anglické a francouzské resumé.

Stanislav Balík ml.

Svod zakonov "Tajchorjo" 702-718 gg. XVI-XXX zakony. Vstupiteľnaja stat'ja, perevod s drevnejaponskogo i kommentarij K.A. Popova, Moskva 1985, 265 stran.

Anotovanou knihou se dostává čtenářům, znalým ruského jazyka, překlad jedné z nejstarších japonských právních památek, zákoníku Taihorjo z počátku VIII. století.

Podle japonské tradice došlo už v VII. století, v době formování japonského raněfeudálního státu, k vydání řady zákonů, které měly nahradit obyčejové právo. Kromě těchto zákonů došlo prý v letech 668 a 682 n.l. k vydání dvou zákoníků, které se však nedochovaly a o kterých víme jen ze spisů pozdějších historiků.

Prokazatelně existujícím a s jistými modifikacemi až do r. 1868 používaným zákoníkem zahrnujícím zákony ze VII. století, byl zákoník, nazývaný překladatelem K.A. Popovem "Svod zakonov Tajcho" (Zákoník Taiho), protože obsahoval jak zákony z oblasti práva občanského (Taihorjo) v nejširším slova smyslu, tak zákony z oblasti práva trestního (Taihoritsu). Na rozdíl od jiných soudobých literárních památek, jako byly "Koči-hi" z r. 712 nebo "Nihongi" z r. 720, jde v případě zákoníku Taihorjo o právní pramen. I když se originál zákoníku nedochoval, známe znění téměř všech zákonů o právu občanském z pozdějšího právního spisu, pocházejícího z r. 833. Trestní zákony, které se dochovaly jen v úryvcích, byly rekonstruovány na základě čínského trestního práva, které nepochybně japonské trestní právo ovlivňovalo.

K překladu je kromě rozsáhlého komentáře připojena bibliografie a terminologický slovník, zahrnující japonské znaky, jejich ruskou transkripci a překlad.

Ve svém celku je kniha nesporným přínosem nejen pro japanisty, ale i pro každého zájemce o dějiny státu a práva jedné z nejvýznamnějších asijských zemí.

Knihu vydalo nakladatelství "Nauka" v Moskvě.

Stanislav Balík

Saksonojskoje zercalo. Pamjatnik, kommentarij, issledovanija. Otvetstvennyj redaktor V.M. Koreckij, Moskva 1985, 271 stran.

Knihla obsahuje překlad jedné z největších a nejvýznamnějších právních památek středověké Evropy.

Překlad je výsledkem dlouholetého úsilí řady sovětských vědců kteří ho připravovali, a v té či oné míře se podíleli na jeho publikaci. V této souvislosti je třeba připomenout především zesnulého leningradského právního historika prof. L.I. Dembo (1890-1957), který na přelomu 40. a 50. let přeložil obě části Saského zrcadla, a to jak Zemské právo, tak Lenní právo a napsal z větší části komentář k nim a připravil i studii "Saské zrcadlo - vynikající památka německého práva". I když smrt znemožnila L.I. Dembovi plně dokončit započatou práci, stal se jeho rukopis hlavní součástí anotované publikace. Avšak ještě dříve byla část textu Saského zrcadla uveřejněna v chrestomatiích V.M. Koreckého (Chrestomatija pamjatnikov feodal'nogo gosudarstva i prava stran Jevropy, 1961) a Z.M. Černilovského (Chrestomatija po istorii gosudarstva i prava zarubežnych stran, 1973 a 1984). Jak už jsem řekl, stal se rukopis jádrem anotované publikace. K němu byla připojena ještě studie, kterou autoři G.A. Akseněnko a V.A. Kikoť nazvali "Saské zrcadlo" a jeho autor ve světle nových výzkumů".

Anotovaná práce je prozatím posledním edičním činem sovětských vědců, kteří se ujali pozůstalosti L.I. Demba. Vykonali vydáním "Saského zrcadla" nepochybně záslužnou práci.

Knihu vydalo (nákladem 5.000 výtisků!) nakladatelství "Nauka" v Moskvě.

Stanislav Balík

Hubert Drüppel, Iudex civitatis. Zur Stellung des Richters in der hoch-und spätmittelalterlichen Stadt deutschen Rechts (= Forschungen zur deutschen Rechtsgeschichte hg. von Sten Gagnér und Hermann Krause Bd. 12).

Köln - Wien 1981, Böhlau Verlag, XLIII + 463 S.

Při jednom z posledních rozhovorů s akademikem Vaněčkem jsem byl dotázán, zda bych měl pro PHS nějaký referát. Poněkud v rozpacích jsem zmínil Drüppelovu knihu a došel živého souhlasu. Následující řádky jsou tak do jisté míry otázkou piety, doufám však, že upozornují v našem prostředí na knihu, která přes datum svého vnočení si činí nárok na aktuální pozornost i našich odborníků: historiků práva, měst, správy vůbec a v neposlední

řadě i archivářů. Neboť instituce městského rychtáře ve středověku je svým způsobem klíčovou, i když pro každé město jinak, pro celé vnitřní městské dějiny. Je přitom pochopitelné, že k Drüppelově knize přistoupí jinak právník a jinak historik, platí ovšem, že oba v ní najdou bohaté poučení, i když zdaleka ne vždy plné uspokojení. Upozorňuji proto už předem, že kritický pohled historikův ve mně nutně převáží, i když nesporná je píle a systematicčnost autorova.

Protože šíře Drüppelova záběru je doslova obrovská, lze pochopit, když už úvodem konstatuje, že mohl vycházet toliko z vydaných pramenů a literatury. To se takřka rozumí už samo sebou, protože netištěný materiál by bylo možno respektovat pouze v tématicky či spíše ještě teritoriálně, nebo jinak přesněji lokálně omezeným programem. I tak je seznam edic listin, právních knih a dalších impozantní (přes 12 stran petitu) a totéž platí i o literatuře. Nutně tam přicházejí i naše vydané právní knihy, zejména brněnské, pražské a jihlavské. Hůře je tomu ovšem s literaturou o českomoravském regionu, kde se postrádá i leccos podstatného i z prací psaných německy, o dílech českých ani nemluvě. Více ovšem vadí, že při užívání pramenných dokladů není vždy zachována dostatečná míra kritičnosti, jak ukázal ve svém stručném referátu už A. Patschovsky.¹

Jak už bylo naznačeno, je Drüppelův postup ryze juristický a formálně systematický. Práce je tak rozdělena do následujících pěti oddílů, z nichž první je věnován pojmu a funkci městského rychtáře (s. 3-48), druhá "kádrovým" předpokladům k zastávání tohoto úřadu (s. 49-162), třetí způsobům obsazování úřadů (s. 163-245), čtvrtý jeho povinnostem a právům (s. 251-394) a pátý trestnímu právu s úřadem spojeným (s. 397-430).

Každý oddíl se dále opět zevrubně diferencuje, takže lze bez nadsázky říci, že autor nevynechal žádný, ani vedlejší aspekt související s funkcí tohoto úřadu a výběrem osoby, bez povšimnutí. Pro všechny tyto otázky snesl neobyčejně velké množství materiálu, často mozaikovitým způsobem a to z různých teritorií i časových vrstev, včetně i jednotlivin, které se obecnému úzu vymykají (a jež ho ovšem nepochybně potvrzují), takže čtenář doslova stojí před impozantní budovou, do níž, jak se na první pohled zdá, nevedou dveře. Pochopitelně jde o nadsazený obrat; chci tím ale zdůraznit, že historicky rozhodující hledisko vývoje tu není nikde ani naznačeno, resp. že autor se ho vědomě zříká. To je ovšem z hlediska bezprostřední historické použitelnosti jeho knihy velká škoda, nicméně prostřednictvím společného jmenného a věcného rejstříku se v bohatství látky posléze orientovat lze. Když už tedy přijmeme autorův systematizující postup, je to jediná cesta, jak z knihy využít to, co opravdu přináší. Nemůžeme se ale zbavit obavy, že přece jen bylo v jeho možnostech více přihlédnout k jednotlivým okruhům městských práv a nepodlehnout více méně ovšem pochopitelné lítosti, nevyužít veškerého bohatství nashromážděné látky.

Jen v jednom případě, ačkoliv úzkostlivé systemizování autora to téměř vylučuje, jsme o poučení zcela ochuzeni. Je až s podivem, že ani v oddílu čtvrtém, kde se hovoří o povinnostech a právech rychtáře, není ani zmínky (a také v rejstříku jsem příslušná hesla marně hledal) o úřední agendě rychtářově, tj. o jeho úředních knihách či listinách. Vždyť i pečeť rychtáře je traktována toliko v oddílu třetím a to pouze jako jeden z odznaků příslušného úřadu.

Nemá smysl upozorňovat na jednotlivosti, ani v tom, ani v onom smyslu. To by bylo možné učinit jen v rámci daleko širěji koncipované recenze. Platí ovšem plně, že se i našemu badateli v městské problematice vyplatí, vezme-li Drüppelovu knihu do rukou.

Lépe si bude moci uvědomit případná specifika své látky a stejně lépe bude moci připravit stavební materiál pro obecnou genetickou historii tohoto úřadu.²

Ivan Hlaváček

Poznámky

1 Srv. Deutsches Archiv f. Erforschung des Mittelalters 40, 1984, s. 328n.

2 Srv. ostatně v díle Deutsche Verwaltungsgeschichte 1, o němž je referát v tomto svazku, kde však, žel, partie týkající se měst jsou zpracovány velmi macešsky.

Bauern und Bürgerliche Revolution, Herausgegeben von Manfred Kossok und Werner Loch, Berlin 1985, 336 stran.

Jde o sborník statí, věnovaných postavení rolnictva v buržoazních revolucích a jeho vztahu k nim.

Na zpracování této závažné historické problematiky se podílelo 27 autorů z 9 zemí (18 z NDR, 1 z ČSSR, 1 z Francie, 1 z Maďarska, 1 z Rumunska, 1 z Portugalska, 1 z SSSR, 1 ze Španělska a 1 z USA).

Příspěvky, následující po předmluvě prof. M. Kossoka, byly rozděleny do čtyř okruhů otázek. Byly to:

- 1) metodologické a historiografické aspekty,
- 2) boj rolnictva a revoluční změna feudálního pořádku,
- 3) rolnictvo a rolnická hnutí v rozvinuté buržoazní společnosti
- 4) agrární otázka a rolnická hnutí za přechodu k imperialismu.

Sborník, doplněný rejstříky a seznamem autorů, je nepochybně zdařilým celkem který ocení každý, kdo se zabývá hlouběji problematikou rolnictva a jeho postavení za feudalismu a za kapitalismu, jmenovitě za buržoazních revolucí.

Sborník vyšel v edici "Studien zur Revolutionsgeschichte", vydávané Akademií věd Německé demokratické republiky.

Stanislav Balík

Václav Březan, Životy posledních Rožmberků I. (373 str.) - II. (531 str.), Praha 1985, vydal Jaroslav Pánek.

Na základě hlubokých pramenných studií vydává historik Jaroslav Pánek, výtečný znalec doby předbělohorské, rozsáhlé dílo Březanovo a zpřístupňuje je tak modernímu čtenáři. Monumentální obraz posledních dvou jihočeských velmožů - Viléma a Petra Voka z Rožmberka je tu podán na úrovni současné historické vědy a vychází z jejich nejnovějších

výsledků. Rozsáhlý vysvětlující poznámkový aparát na jednotlivých stranách, zasvěcený výklad (str. 642-659) o historii rodu, bibliografie Václava Březana a rozbor jeho díla (str. 662-671), kritika dosavadních edic jeho spisů (str. 671-677), to vše činí z edice vskutku živou historickou literaturu. Pánkova ediční pečlivost a pozornost k čtenáři našla svůj výraz i v genealogické tabulce (str. 678-681) a v ukázkách erbů na str. 682-685.

Mimořádný význam pak mají editorovy chronologicky seřazené "Poznámky k Březanovu životu Viléma (str. 686-708) a Petra Voka (str. 709-728) z Rožmberka", které jsou nejen shrnutím dosavadní literatury, ale přinášejí i hluboký rozbor řady závažných otázek českého stavovství v 16. století. Kniha obsahuje dále výběr použitých pramenů a literatury, slovníček některých termínů (str. 743-766), seznam vyobrazení a map, seznam zkratk, rejstřík osob a zeměpisných názvů.

Pánkova edice má však nepochybně značný význam i pro právní historii stavovského období a dává jí v obou dílech celou řadu podnětů: připomeňme tu známý spor o místo rožmberského vladaře na zemském soudu s pány z Plavna (str. 83 a n.), který se úzce dotýká struktury většího zemského soudu a jeho místa v politickém životě stavovské společnosti, četné ukázky soudní jurisdikce rožmberské, zvláště ve vztahu k církevním osobám, k výkonu městské jurisdikce poddanskými městy, o výkonu, způsobech a formách trestu odnětí svobody, o složitých otázkách dlužnických a úvěrových, zvláště v souvislosti se stoupající zadlužeností Petra Voka (výklad editora o zatýkacích listech - str. 711 k r. 1575 by ovšem potřeboval doplnit a upřesnit), doklady o uplatňování svémoci vůči příslušníkům rodiny, zvláště manželky, o vztazích poddanských, o organizovaných spiknutích rybníkářů apod.

Jak je zřejmé, bude Pánkova edice Březanových životů nejen poutavou četbou českého humanistického historika a kronikáře, ale i podnětem ke zvýšenému zájmu o problematiku, která, zvláště na úrovni vrchnostenské jurisdikce zůstávala - až na literaturu regionální - stranou pozornosti právně-historické vědy. Také za to patří editorovi zvláštní uznání.

Karel Malý

Z. Zdrójdowski, Zarys dziejów prawa chelmskiego (1233-1862). Studium na siedemsetpiecdziesięciolecie wydania przywileju chelmskiego oraz lokacjij miast Chelma i Torunia. Toruń 1983. 96 s.

Studie z pera prof. dr. Zbigniewa Zdrójkowského napsaná k 750. výročí vydání privilegia pro Chelmno a Toruň z r. 1233, jež se stalo výchozím ustanovením tzv. Chelmského práva (*Ius culmense*, *cölmisch Recht*), je přehledem dějin státu a právních pramenů na rozsáhlém území středověkých Prus.

Po úvodní části následuje výklad o vzniku křižáckého státu a okolnostech vydání listiny z r. 1233. Rozboru této památky, dochované ve dvou spisech z let 1233 a 1257 ve Vojkovském státním archivu v Toruni a Tajném státním archivu v Berlíně-Dahlemu, je věnována třetí kapitole. Autor řeší mj. otázku doby vzniku městské rady v Chelmně a vlivu magdeburského, lübeckého a vlámského práva na právo chelmské.

Perioda od 2. poloviny 14. století do r. 1466 je charakterisována jako období vzrůstu moci polsko-litevské unie na úkor řádu. Výsledkem válek byl tzv. druhý toruňský mír z r. 1466, jímž došlo k rozdělení Prus na tzv. Královské a Křižácké. Privilegiem Kazimíra Jagellonského z r. 1476 se chelmské právo stalo obecně platným v celých Královských Prusech s výjimkou Varmie.

V 16. století probíhaly kodifikační pokusy, jejichž výsledkem byly čtyři soubory práva, tzv. revize lidzbarská (*Jus Culmense correctum*, Heilsberger Kulm, Ermlandischer Kulm) z r. 1566, revize novoměstská (*Jus Culmense emendatum*, *Jus Culmense Polonicum*, Neumarkter Kulm) z r. 1580, revize toruňská (*Jus Culmense revisum*, Thorner Kulm, později Danziger Kulm) z r. 1594 a Korektura Pruska (*Jus terrestre Nobilitatis Prussiae Regalis*) z r. 1598.

Vzhledem k tomu, že polské zemské právo nebylo kodifikováno, byla tamní praxe ovlivněna i psaným chelmským právem. Výklad o pramenech je doveden až do r. 1862.

Anotovaná práce, jež je první z řady monografií, vydávaných Právněhistorickým institutem University Mikuláše Koperníka v Toruni k dějinám chelmského práva, přináší mj. též informace o zpracování této problematiky od 17. století do současnosti.

Stanislav Balík ml.

B. Šindelář, Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16. až 17. století. Praha, Svoboda 1986. 256 str.

Anotovaná práce brněnského profesora Bedřicha Šindeláře je fundovaným zpracováním tématu, ponechávaného např. západoevropskou historiografií na periferii zájmu. Autor navázal na své předchozí časopisecké příspěvky k dané problematice (srv. bibliografii na str. 253).

Hon na čarodějnice patřil k projevům spojeným s koncem feudalismu. Probíhal s různou intenzitou v 16.-17. století ve většině západoevropských a středoevropských zemí. Snaha vládnoucí třídy feudálů zachovat stávající režim i za cenu násilí a strachu se nevyhnula státům katolickým stejně jako protestantským. Ideologickou oporu nalézali inkvizitoři nejenom ve spisech scholastiků, ale mnohdy i v dílech pokrokových osobností, jako byl např. francouzský právní teoretik Jean Bodin (1530-1596). V procesech proti čarodějnicím a čarodějům bylo odsouzeno kolem jednoho milionu osob za použití nejkrutějších institutů trestního práva procesního, např. tortury a ordálů.

Kniha seznamuje čtenáře s bulou papeže Inocence VIII. "Summis desiderantes affectibus" z r. 1484, která se spolu s o dva roky mladším spisem německých dominikánů Jakuba Sprengera a Jindřicha Institorise "Kladivo na čarodějnice" (*Malleus maleficarum*) stala myšlenkovým východiskem honu na čarodějnice, a uvádí jeho známé i méně známé zastánce a odpůrce včetně informací o jejich dílech a názorech.

Po obecném úvodu následují kapitoly o čarodějnictví v jednotlivých zemích. Nad rámec podtitulu monografie jsou zmíněny i severoamerické osady zejména puritánský Massachusetts. Vylíčení průběhu některých neslavně proslulých procesů je zajímavé pro historika a právního historika, ale často i pro psychologa, psychiatra a sociologa.

Přestože větší pozornost je samozřejmě věnována aplikaci práva, nechybějí ani některé podnětné úvahy obecnějšího rázu, např. o tom, že v rámci feudálního právního partikularismu hrály zachované starší akusační formy řízení kladnou roli z hlediska dosažení materiální pravdy jak při procesech s čarodějnicemi, tak i v jiných oblastech hrdelního práva.

Kniha, napsaná čtivou formou bude uvítána nepochybně i čtenáři-neprávníky. Text doplňují bohaté poznámky, bibliografie a v neposlední řadě zdařilé ilustrace Zdeňka Mézla.

Stanislav Balík ml.

**G. May, Luxembourg, Mémorial de l'histoire. Luxembourg, RTL - Edition 1983.
140 str.**

Publikace, připomínající naše "Archivy ČSR" (Praha 1974), obsahuje 60 fotografických reprodukcí významných dokumentů z dějin Lucemburska, počínaje darovací listinou Godoina a jeho syna Helmericha pro klášter v Echternachu z r. 762 a konče prameny z doby po II. světové válce. Soubor byl pořízen z archivních fondů v Lucembursku (Archives de l'Etat, Archives de la Section Historique de l'Institut grand-ducal, Archives de Ministère des Affaires Etrangères apod.) a v dalších západoevropských zemích. Čtenář se tak může seznámit s důležitými mezníky dějin státu a práva, v úvodní studii Paula Spanga též s dějinami lucemburského archivnictví ve vztahu k popularisaci historie. Nechybí ani výběrová bibliografie k lucemburským dějinám. Je sice zajímavé, že v zemi, s níž jsme měli společné panovníky, opomenuli v titulatuře Karla IV. a Václava IV. připojit, že byli českými králi, jinak však má kniha dobrou úroveň a reprezentativní charakter.

Stanislav Balík ml.

H.P. Zierholz, Arbeitschaft und Recht in Brandenburg - Preußen 1648-1800, Weimar 1985, 126 stran.

Kniha právního historika z Německé demokratické republiky Heinze Petera Zierholze "Dělnictvo a právo v Braniborsku - Prusku 1648-1800" se zabývá problematikou, v nedávné i současné době po zásluze zpracovávanou, jak o tom svědčí např. mezinárodní konference "K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu" (Praha, 24.-27. května 1982) a sborník příspěvků z této konference (red. K. Malý, Praha 1984).

Autor anotované knihy, pracující marxistickou metodou, se ve své práci zaměřil na dva základní okruhy problémů, a to jednak na právní postavení dělnictva a zacházení s ním, jednak na trestněprávní postavení dělnictva a zacházení s ním.

V rámci těchto základních okruhů se zabývá řadou institucí, jako byly např. pracovní smlouvy, učební smlouvy, dětská práce, podnikatelovo právo dozoru a jurisdikce, nezaměstnanost, kriminalita dělníků v kapitalistických podnicích atd.

V závěru práce rozebírá i některé trestní případy.

Pozoruhodná, bohatě dokumentovaná kniha je doplněna přílohami a bibliografií.

Stanislav Balík

Studie Josefa Tlapáka, K otázce původu, vzniku, rozšíření a likvidace nezákupní držby poddanské půdy v "někdejším uhersko-hradištském" a "někdejším brněnském kraji", uveřejněné ve sborníku "Vědecké práce Zemědělského muzea", roč. 17/1977, 18/1978, 20/1980, 22/1982, 23/1983

Již řadu let objevují se v odborném tisku nenápadné, obsahově hutné a podnětné studie Josefa Tlapáka, které mají jedno společné: dotýkají se závažných otázek dějin venkovského lidu za feudalismu, zejména jeho vztahů k půdě; že jde o rozdíl mezi zakoupenou a nezakoupenou držbou, není třeba dodávat, spíše lze zdůraznit, že v popředí jejich pozornosti je původ tohoto naposledy jmenovaného jevu. To, co Tlapák zatím publikoval, by stačilo na pěknou knihu. Autor však touto cestou nešel. Má to jistě řadu nevýhod, vždy znovu je nutno opakovat základní východiska a teze. Má to však jednu zásadní výhodu: hlavní závěry (bylo o nich v PHS již referováno v r. 1974), ke kterým autor dospívá, nabývají jasné přesvědčivosti, nemluvě o tom, že jsou získány vskutku komplexním výzkumem pramenů. Navíc, i když chronologicky vycházejí především ze závěrečné etapy vývoje feudalismu, vztahují se k našim agrárním dějinám (a ovšem nejen k nim) jako celku. Veškeré další bádání se k nim bude vždy vracet a z nich vycházet.

Valentin Urfus

Tři příspěvky k dějinám Velké francouzské buržoazní revoluce:

J. Godechot, En Languedoc et Gascogne au XVIIIe siècle: les paysans et les femmes contre les pouvoirs. In: Mouvements populaires et conscience sociale. Colloque de l'Université PARIS VII - C.N.R.S., Paris 24-26 mai 1984. Ed. Maloine S.A., Paris 1985, pp. 283-289.

J. Godechot, Pamphlets en occitan à Toulouse en 1789. In: La gestion linguistique au Sud au moment de la Révolution Française, II. LENGAS, Revue de sociolinguistique 18, 1985, pp. 253-285.

J. Godechot, L'expansion révolutionnaire en Europe et en Amérique. In: LA PENSÉE, 244 (Mars-Avril) 1985, pp. 79-91.

Autorem všech tří příspěvků je emeritní profesor Université de Toulouse-Le Mirail J. Godechot, známý řadou prací, z nichž bych uvedl alespoň dvousvazkové dílo "Les

commissaires aux armées sous le Directoire" (1937, 1941), "Fragments des Mémoires de C.A. Alexandre, sur mission aux armées du Nord et de Sambre-et- Meuse" (1941), "Histoire de l'Atlantique" (1947), "Mémoires inédits de E.L.H. Dejoly, sur la journée du 10 août 1792" (1947), "Les Institutions de la France sous la Révolution et l'Empire" (1951, 1968), "La Grande Nation" (1956, 1983), "La Contre-Révolution" (1961), "Les Révolutions (1770-1799)" (1963, 1965), "La pensée révolutionnaire en France et in Europe" (1964), "La prise de la Bastille" (1965), "L'Europe et l'Amérique à l'époque napoléonienne (1800-1815)" (1967), "Napoléon" (1969), "Les constitutions de la France depuis 1789" (1970) aj.

Všechny anotované příspěvky se zabývají v té či oné míře problematikou Velké francouzské buržoazní revoluce.

První z nich se soustřeďuje na projevy oposice a odporu vůči ústředním či místním orgánům státní moci se strany rolníků a žen. Zabývá se činností "republikánů", jak byli označováni příslušníci oposice, na languedockém venkově kolem r. 1770, protifeudálním bojem zejména v Buzet-sur-Tarn r. 1768, neodvážném desátků v Gascogni od r. 1777 a konečně protestem žen proti jejich postavení v r. 1789. Přesvědčivým rozbořem všech těchto jevů autor ukazuje, že - přes relativní klid v Languedocu a Gascogni během XVIII. století - odpor vůči orgánům státní moci zůstává i nadále živý.

V dalším příspěvku prof. Godechot rozebírá 4 provensálsky psané pamflety, které se objevily v Toulouse r. 1789. Byly to "Stížnosti Michela Bourrela", "Dialog" mezi Bourrelem a zahradníkem Labertatem (šlo o fiktivní osobu, protože Labertat = La Vérité = Pravda), stížnosti toulouských žen a konečně stížnosti toulouských služek. Autor ukazuje přesvědčivě, že pamflety byly psány provensálsky proto, aby jim prostí lidé rozuměli, a ukazuje, že pamflety vycházely z reality.

Třetí příspěvek, věnovaný šíření revoluce v Evropě a v Americe, je shrnutím podstatných myšlenek a závěrů, obsažených v novém vydání autorovy knihy "La Grande Nation" z r. 1983. Článek, uveřejněný v marxistické revue "La Pensée", obsahuje řadu dílčích statí, věnovaných otázkám šíření revolučních myšlenek v Evropě, ideologické expanse Velké francouzské buržoazní revoluce v letech 1789-1793, revoluční vlny v Anglii, ve střední Evropě a Latinské Americe. Dále se autor zabývá revoluční válkou a expanzí Francie. Na tuto stat' navazuje výklad o revoluci a vytvoření Batávské republiky v Nizozemí, o revoluci v Itálii a ve Švýcarsku, o situaci v Porýní a konečně o revoluční krizi ve východním Středomoří.

Zbývá jen dodat, že všechny příspěvky, zejména pak poslední, jsou cenným přínosem pro každého, kdo se zabývá revolučním hnutím ve Francii, případně v širším evropském či světovém kontextu.

Stanislav Balík

Die Französische Julirevolution von 1830 und Europa. Herausgegeben von Manfred Kossok und Werner Loch, Berlin 1985, 293 stran.

Jde o sborník prací, věnovaných červencové revoluci 1830 ve Francii a jejímu vlivu v Evropě.

Na zpracování nelehké problematiky této revoluce, označované jistě právem za první "revoluci kapitalismu pro kapitalismus" se podílelo 18 autorů z 8 zemí (11 z NDR, 1 z Belgie, 1 z Francie, 1 z Polska, 2 z SSSR, 1 ze Španělska, 1 z Velké Británie).

Příspěvky, následující po úvodní stati prof. Manfreda Kossoka "1830 jako událost a úkol", jsou seřazeny do čtyř částí. Jsou to oddíly, věnované vlivu červencové revoluce v západní Evropě (Anglie, Belgie, Itálie, Španělsko), v Německu (do této partie je zahrnuto kromě Pruska, Saska a vévodství Brunšviku i Rakousko) a ve východní Evropě (Polsko a Rusko).

Zdařilý sborník je doplněn výběrovou bibliografií a seznamem autorů. Orientaci ve sborníku usnadňují i tituly a obsah v 5 jazycích (němčina, angličtina, francouzština, ruština a španělština).

Sborník vyšel jako VII. svazek edice "Studien zur Revolutionsgeschichte", vydávané Akademií věd Německé demokratické republiky.

Stanislav Balík

A.A. Mišin - V.A. Vlasichin, Konstitucija SŠA. Politiko-pravovoj kommentarij, Moskva 1985, 336 stran.

Autory anotované monografie jsou doktor právních věd A.A. Mišin a kandidát právních věd V.A. Vlasichin.

Ve své knize podávají nejen politický a právní, ale i historický, či lépe, právněhistorický rozbor ústavy Spojených států amerických z r. 1787 a doplňovacích článků, vydaných po r. 1787 (připomínám, že původní text ústavy měl 7 článků, k nimž přibýlo od vydání ústavy do dnešní doby ještě 26 doplňovacích článků).

Autoři se ve své práci, již v padesátých letech předcházela "Konstitucija SŠA. Tolkovanie i primenenije v epochu imperializma" (1959) od G.G. Boičenkové, zabývají i řadou takových závažných otázek, jako jsou vznik a vývoj americké ústavy, rozpory mezi ústavou a skutečnou, reálnou politickou praxí v USA, problémem porušování základních lidských a občanských práv.

Knihu, jejíž vydání přivítá nepochybně široký okruh čtenářů nejen v SSSR, ale i jinde, vydalo nakladatelství "Meždunarodnyje otnošenija" v Moskvě.

Stanislav Balík

Gesellschaftstheorie und Geschichtswissenschaft, Herausgegeben von Wolfgang Küttler, Berlin 1985, 398 stran.

Jde o sborník, zabývající se teoretickými otázkami historické vědy.

Sestává se z rozsáhlého úvodu W. Küttlera a devíti příspěvků, soustředujících se v daném rámci na závažná témata obecnější povahy, jako jsou "Funkce teorie v marxisticko-leninské historické vědě" (W. Küttler), "Společenské hnací síly v dějinách" (R. Barthel), "K metodologii historického výkladu" (W. Wächter), "Historickovědní výklady, otázky výkladu a marxistická teorie historického formování společnosti" (H.P. Jaeck) aj. Některé z příspěvků se zabývají specifickými otázkami, jako je např. koncepce historického poznání u Maxe Webera, Wehlersův výklad dějin a výklad společnosti a dějin u W. Sombarta.

Sborník je nepochybně cenným přínosem pro každého, kdo se zajímá hlouběji o teoretické a metodologické otázky historické a historickoprávní vědy.

Stanislav Balík

H.R. Loyon, The Governance of Anglo-Saxon England 500-1087, Stanford 1984, 222 stran.

Monografie H.R. Loyona "Vláda anglosaské Anglie 500-1087" je první ze tří monografií, věnovaných otázce vlády nebo jinak řečeno dějinám státního zřízení ve středověké Anglii. (Následovat mají ještě práce W.L. Warrena "The Governance of Early Medieval England 1087-1272" a A.L. Browna "The Governance of Late Medieval England 1272-1461").

Autor, známý řadou pozoruhodných prací a vědeckých článků, z nichž bych uvedl alespoň "Anglo-Saxon England and the Norman Conquest" (1962), "The Norman Conquest" (poslední, třetí vydání r. 1983, první r. 1965), "Alfred the Great" (1967), "A Wulfstan Manuscript" (1971), "The Vikings in Britain" (1977), "Gesiths and Thengs in England from the Seventh to the Tenth Century" (EHR 70, 1955) aj., rozvrhl svůj výklad do tří částí, odpovídajících vývojovým etapám státu u Anglosasů.

Část první je věnována anglosaským královstvím od r. 500 do konce vlády Alfreda Velikého (871-899), druhá pozdním anglosaským královstvím v letech 899-1066, třetí počátečnímu období normanské vlády.

Výklad v první části se soustřeďuje na královskou moc a na společenské a státní zřízení. Ve druhé části, zachycující rozvinutou anglosaskou společnost, se výklad zaměřuje na královskou moc, na ústřední moc a místní správu. Ve třetí části práce autor ukazuje normanskou vládu a její upevnění v prvních dvou desetiletích po dobytí Anglie Vilémem Dobyvatelem.

Promyšlené a logické obsahové uspořádání prvních dvou částí poskytuje čtenáři přehledný obraz společenského a státního zřízení u Anglosasů a současně ukazuje, které instituce měly trvalý charakter a které naopak během vývoje vymizely.

Dobře dokumentovaný výklad uvítá každý čtenář, který se blíže zajímá o dějiny státu a práva u Anglosasů. Je doplněn bohatou bibliografií, rejstříkem, mapovou přílohou a seznamem zkratk.

Stanislav Balík

Miroslav Krbec - Zdeněk Šimeček, Vzájemná korespondence J. Dobrovského a J. v. Hormayra, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philologica III, 1985, Český jazyk a literatura 5, 103-273

Právní historik, který by volil jen podle názvu, by patrně hned nesáhl po práci, jíž se týká následující anotace. A přece zájem o ní je více než oprávněný z hlediska toho, co sledují dějiny státu a práva. Osobnosti, které svou činností předznamenalou celou epochu kulturního či myšlenkového vývoje, není snadné zařadit, zvláště jde-li o konkrétní souvislost přesahující vlastní těžiště jejich působení. Platí to i o Dobrovském a jeho politických názorech a představách. Celým svým dílem náleží k těm, kdož zdůvodňovali existenci novodobého českého národa jeho příslušností do velké rodiny slovanských národů. Převéďme-li tyto hodnoty do oblasti politického myšlení, je nepochybně předchůdcem pozdějšího austroslavismu a přirozenoprávní politické argumentace. Nelze však také pominout úzký vztah Dobrovského ke kruhům české šlechty. Spolu s tím pak přirozeně vyvstává otázka jeho poměru k názorovému světu šlechty, který byl opřen o feudální stavovství a teritoriální patriotismus. Zejména na sklonku života Dobrovského lze předpokládat jistý vliv těchto idejí na něj a jeho snahu se s nimi vyrovnat. Že jde o živou tematiku, ukázal nedávny "Sborník k 150. výročí úmrtí J. Dobrovského", který v r. 1980 vydala filozofická fakulta Univerzity J.Ev. Purkyně v Brně, zvláště pak v něm publikovaná studie Rich. Pražáka K světonázorovému profilu J. Dobrovského. I přítomná práce se k ní hlásí a její přínos jistě nelze podceňovat.

Valentin Urfus

Helmut Slapnicka, Probleme der Gesetzgebungstechnik in der Tschechoslowakei. In: Sowjetsystem und Ostrecht. Festschrift für Boris Meissner zum 70. Geburtstag. Duncker und Humblot. Berlin 1985, s. 379-404.

Z pozície rakúskeho právneho historika hodnotí autor, profesor univerzity v Linzi, základné črty organizácie tvorby právnych noriem v Československu, najmä v období po federalizácii. S dôrazom vyzdvihuje význam dvojčlenenia procesu tvorby týchto noriem na fázu prípravy a fázu vlastnej tvorby, najmä slovnej formulácie. Toto dvojčlenenie umožňuje sústavne zvyšovať kvalitu tvorby právnych noriem, lebo v prípravnej fáze sa zohľadnia všetky zložky predpokladov a potreby vzniku nových noriem, až potom sa prikróčí k vlastnej tvorbe. To má rozhodujúci význam aj pre prevenciu nadmerného

hromadenia noriem a zábranu ich krátkej životnosti. Lebo normuje sa len to, čo je spoločensky žiadúce a naliehavé, a pritom sa to koná s potrebnou odbornou dôkladnosťou. Osobitý význam pripisuje autor inštitúcii legislatívnych pravidiel v našom zákonodarnom procese. Hoci nemajú charakter kogentných právnych predpisov, predsa svojou riadiacou funkciou ujednocujú v celoštátnom meradle tvorbu právnych noriem. Usmerňujú v priebehu celého právotvorného procesu činnosť právotvorých orgánov na úsilie o jednotný postup cieľavedomej právotvorby. Autor konštatuje, že ich účinný dopad sice postihuje predovšetkým tvorbu noriem vyššej právnej úrovne, totiž najmä zákony. Ale prejavuje sa úsilie tento dopad rozširovať čo najviacej, aby tak postihol čo najväčšiu oblasť právotvorby, totiž aj na nižšej hierarchickej úrovni právnych noriem, teda až po takzv. normatívne administratívne akty.

Jozef Karpat

Archív pražské metropolitní kapituly II. Katalog listin a listů z let 1420-1561.

Zpracovali Jaroslav Eršil a Jiří Pražák, Univerzita Karlova, Praha 1986, str. 418.

Teprve tři desetiletí po vydání prvního dílu katalogu listin pražské metropolitní kapituly vychází druhý díl, zahrnující léta 1420-1561. Není snadné poznat, čím bylo toto zdržení zaviněno, zda to byla složitost práce při průzkumu důležitého fondu či potíže tiskárenské nebo prostě nedostatečné ocenění badatelských potřeb ze strany vydavatelských institucí. Je proto třeba s povděkem kvitovat pochopení Univerzity Karlovy, která se vydání ujala a vědecké veřejnosti tak umožnila přístup k souboru listin a listů, jejichž význam daleko přesahuje dějiny instituce, která fond vytvořila, a jež přinášejí řadu poznatků prvořadé závažnosti pro politický a kulturní rozvoj českého státu.

Oba zkušení editoři podali i v tomto svazku důkaz své erudice, když dovedli přesně uvážit informativní hodnotu katalogu a současně i potřebu přehlednosti a stručnosti. Regesty 886 listů a listin z kritického období sedisvakance pražského arcibiskupského úřadu jsou doprovázeny krátkými, ale výstižnými údaji o stavu dochování, o pečetích, dosavadních edicích či zmínkách v literatuře a - kde je to třeba - i vysvětlivkami o okolnostech, za kterých písemnost vznikla. Seznam edic a literatury i obsažný rejstřík, velmi dobře uspořádaný a graficky přehledně rozčleněný, usnadňující příští využití všech údajů.

Z povahy věci vyplývá, že soubor obsahuje převážně právní doklady. Ve fondu se objevují i tak důležité dokumenty jako královské a pražské listiny, různé doklady církevní administrativy, smlouvy o převodech majetkových hodnot či cenné informace o financování panovnických potřeb. Prameny dokreslují i situaci církve v letech husitského hnutí a stávají se nezbytnou pomůckou pro sledování církevně politického vývoje Čech až do znovuobsazení arcibiskupského stolce. Je to ostatně období, kdy složitost politických, státoprávních i náboženských poměrů se odráží i ve skladbě pramenného materiálu, který dosud vykazuje značné mezery v přístupnosti a využití v historické práci. V kata-

logu listin té doby nalézá historik i právní historik, cennou a spolehlivou oporu pro vytěžení spolehlivých závěrů.

Jiří Kejř

Documenta pragensia č. 5. 2 sv. Praha 1985. 426 str.

Pátý ročník sborníku "Documenta pragensia", vydávaného Archivem hl. m. Prahy, přináší materiály z II. diskusního zasedání pořádaného tímto archivem dne 28. listopadu 1984 u příležitosti 200. výročí spojení pražských měst a 30. výročí vzniku socialistického archivnictví k problematice "Vývoj Prahy v moderní velkoměsto v období 1784-1984".

Mezi 28 příspěvky mj. z hospodářských, sociálních, politických a kulturních dějin města nechybějí ani témata právněhistorická. Patří k nim stat' Valentina Urfuse "Právní vymezení města v 19. století a vývoj pražského souměstí", v níž se autor na příkladech "předměstí" Karlína a Smíchova zamýšlí nad obsahem pojmu města, které postupně přestává být chápáno "jako privilegovaný správní útvar či jako samostatná jednotky správní soustavy, nýbrž jako územní celek, který vyžaduje od jiných územních celků odlišné metody v administrování a, jak bychom řekli moderně, v řízení". Příspěvek Václava Ledvinky "Vznik Velké Prahy a politický profil správy města ve dvacátých letech 20. století", sledující politický vývoj a vliv sjednocení na poměr sil politických stran v samosprávných orgánech, rozpravy Jaroslavy Mendelové "Správa hlavního města Prahy po roce 1945" i seznamy osob, jmenovitě "Seznam rychtářů Nového města pražského z let 1377-1518" (Helena Ševčíková - Bohdan Zilinskyj). "Primátoři Starého Města pražského a hlavního města Prahy z let 1558-1985" (Miloš Dvořák) a "Soupis rad Ústředního národního výboru hlavního města Prahy a Národního výboru hlavního města Prahy z let 1945-1981" (Jaroslava Mendelová).

Užitečnými pomůckami pro zájemce o dějiny Prahy jsou "Výběrový přehled českých poválečných prací o dějinách města Prahy a jeho předměstí let 1784-1984" (Jiří Pešek) a bibliografie prací archiváře hlavního města Prahy PhDr. Františka Holce, CSc., sestavená k jeho 60. narozeninám.

Vysokou úroveň sborníku, sestaveného Václavem Ledvinkou a Jiřím Peškem, podtrhují rozsáhlá německá resumé. Škoda, že "Documenta", jež by neměla chybět v žádné knihovně pragensií, mají pouze charakter účelové publikace s omezeným počtem výtisků.

Stanislav Balík ml.

Comité Internationale des Sciences historiques, Rapports, XVIe Congrès International des Sciences historiques, Stuttgart du 25 août 1er septembre 1985. Réd. August Nitschke, I. Grands thèmes, Methodologie, Sections chronologiques (I); II. Sections chronologiques (II), Tables rondes, Organismes affiliés et Commissions internes, Stuttgart 1985, 381 a 469 stran.

Dvousvazkový sborník byl vydán při příležitosti XVI. mezinárodního kongresu historických věd ve Stuttgartu (NSR) ve dnech 25. srpna - 1. září 1985.

Obsahuje 229 sdělení, rozdělených do několika velkých okruhů. Jsou to: Velké náměty, Metodologie, Chronologické sekce, Konference u kulatých stolů, Přidružené organizace a Interní komise.

Už pouhý výpočet velkých tematických okruhů (rozpadají se ještě na dílčí) naznačuje široký záběr kongresu. Právního historika zaujmou nepochybně především sdělení, týkající se poměru státu k náboženstvím ve starověku, státní moci a svrchovanosti ve středověku, lidových a náboženských hnutí ve středověku, náboženských reforem v Evropě XVI. století, absolutní monarchie v Evropě a Asii, práva v revolucích, republikánských a revolučních ideologiích v Evropě konce XVIII. a počátku XIX. století aj. K hlubšímu poznání širších historických souvislostí ekonomických, politických, ideologických atd. poslouží i právnímu historiku řada dalších sdělení. Cenné podklady mohou ve sborníku získat i badatelé v oboru dějin státu a práva rozvojových zemí. Pozorný čtenář nepřehlédne ani sdělení, zkoumající závažné jevy moderního světa.

I když z rozhodnutí byra CISH byl rozsah jednotlivých sdělení omezen na poměrně malou plochu, obsahují jednotlivé příspěvky a sborník jako celek mnoho cenných poznatků, myšlenek a podnětů nejen pro historiky a právní historiky, ale pro každého, kdo se zajímá o historii, její zaměření, úlohu a postavení ve světě poslední čtvrtiny XX. století.

Rozsáhlý, pečlivě vybavený sborník vyšel péčí Comité International des Sciences historiques za finančního přispění Deutsche Forschungsgemeinschaft, spolkové země Badensko-Wirtembersko a města Stuttgartu.

Stanislav Balík

Nouvelles études d'histoire (Publiées a l'occasion du XVIe Congrès international des sciences historiques a Stuttgart 1985), Bucuresti, Editura Academiei 1985. 287 str.

Zvláštní výtisk sborníku "Nouvelles études d'histoire", publikovaný při příležitosti 16. historického kongresu ve Stuttgartu v r. 1985, přináší dvacet studií, rozdělených do šesti tematických celků.

V úvodní části, věnované přímo dějinám státu a práva, jsou zařazeny dvě rozpravy. Vladimír Hanga se zabývá recepcí římsko-byzantského procesu v teorii a praxi rumunských knížectví, Liviu Marcu problémem moci a autority v rumunských knížectvích v období pozdního feudalismu.

Právněhistorické příspěvky však nalezneme i v dalších sekcích. V oddíle "povstání a revoluce" zaujme materiál od Nicolae Edroidu o rumunských zpracováních středověkých sociálních hnutí v rumunských zemích z let 1944-1984 i stat', v níž Stefan Pascu analyzuje selské povstání, jehož vůdcem byl v Sedmihradsku v letech 1784-5 Horea.

V partii "problémy budování rumunské státní jednoty" Gheorghe Iancu zpracoval otázku začlenění Transilvánie do jednotného národního rumunského státu a demokratisaci politického života v letech 1918-1928, Iona Silviu Nistor unifikaci správy ve sjednoceném Rumunsku.

Závěrečná skupina o mezinárodních vztazích a souvislostech obsahuje mj. úvahu o vztazích utlačovaných národů jihovýchodní Evropy na přelomu 16.-17. století (Stefan Stefanescu) a článek o projektu A.C. Popovicise na vytvoření Spojených států Velkého Rakouska (Mircea N. Popa). Další příspěvky jsou pak zaměřeny spíše na politické, sociální a kulturní dějiny od středověku do konce II. světové války.

Stanislav Balík ml.

Významná životní výročí pracovníků katedry dějin státu a práva právnické fakulty Univerzity Karlovy

V roce 1986 se dožili šedesáti let tři pracovníci katedry dějin státu a práva právnické fakulty v Praze: její vedoucí doc. dr. Miloslav Doležal, dále prof. dr. Jaromír Kincl, DrSc. a dr. Karel Malý, CSc.

Pedagogická a vědecká dráha prvních dvou je spjata s tímto pracovištěm od konce čtyřicátých, respektive počátku padesátých let, kdy krátce po absolvování fakulty přichází v roce 1949 na místo asistenta a tajemníka katedry M. Doležal a o dva roky později přijímá asistenturu J. Kincl. K. Malý, který od roku 1953 původně působil na tehdejší katedře státu a práva SSSR, přechází na katedru dějin po vnitrofacultní reorganizaci v roce 1970.

S osobností jubilantů, jejichž generační sepětí není dáno jen společným rokem narození, ale i ukončením právnického studia v nevelkém časovém rozmezí, je do značné míry spjata organizační budování právněhistorického pracoviště pražské fakulty a obsahové vytváření i proměny jednotlivých vyučovacích a zkušebních oborů právních dějin během předchozích třicetipěti let. Vedle společného pedagogického působení je samozřejmě liší individuálně rozdílný profil lidský a vědecký.

Doc. dr. M. Doležal pochází z Českomoravské vysočiny; narodil se 5. prosince 1926 ve Skutči. Po ukončení gymnasiálních studií v Chrudimi se zapsal v roce 1945 na PFUK do ročníku, jímž byla po šestiletém uzavření českých vysokých škol výuka znovu zahájena. Po promoci byl přijat jako jeden z prvních poválečných absolventů, jimiž začal být pedagogický sbor fakulty postupně doplňován, na katedru, kterou vedl prof. V. Vaněček.

Doležalovo působení na univerzitě počíná v době, kdy metodologické základy a struktura právněhistorických pedagogických disciplin nabývají nové podoby v důsledku hlubokých změn uvnitř celé sféry společenských věd a jejich vysokoškolského tradování. Jeho prvotní zájem o slovanské právo je ještě ovlivněn tradiční orientací starších představitelů pražské právní historie. Máme tu na mysli osobnost prof. Saturníka, jehož přednášky poslouchal. Proto si všímá předchozího bádání o ruských dějinách státu a práva ("Práce prof. Karla Kadlece o dějinách státu a práva v Rusku", Právník, 91, 1952) a publikuje studii věnovanou polským právním dějinám ("Pokusy o zákonodárnou úpravu rolnických poměrů v polské revoluci 1830-1831", PHS, I, 1955). Též svoji první zahraniční stáž strávil v Polsku na varšavské univerzitě.

I když oblast slovanských práv nikdy zcela neopustil a psal do učebních pomůcek připravovaných na katedře partie o dějinách státu a práva polských, ruských a balkánských Slovanů (např. spolu s K. Malým "Dějiny státu a práva za feudalismu u Slovanů", Praha 1966 a spolu s J. Cvetlerem a J. Kincl "Obecné dějiny státu a práva. Dějiny státu a práva za feudalismu II., Byzanc, říše francká, Rusko", Praha 1973), obrátil se posléze jeho zájem k období novějších a nejnovějších československých dějin státu a práva. Jejich zařazení do vyučovacího programu soustavně napomáhal a trvale, ať už se

rozsah porůznu měnil a materie byla jednou připojována k domácím právním dějinám, podruhé k dějinám státu a práva socialistických zemí, je přednášel. Zpracoval též první učební pomůcku naší novodobé právní historie, která se v podstatě stala trvalým doplňkem Vaněčkovy učebnice. Vyšla v několika přepracovaných vydáních, naposledy roku 1986 ("Dějiny státu a práva v Československu 1938-1960"), v podobě využívající dlouholetých zkušeností ve stanovení optimální proporce mezi faktografií a nutnou dávkou zobecnění.

Vedle učebních příruček publikoval z dějinného úseku buržoazní ČSR a především poválečného vývoje státu a práva řadu článků, vědeckých sdělení a aktuálních statí, v nichž projevil cit pro nalézání pojiva některých historických problémů s aktuálními otázkami platného práva a recentními úkoly státovědy. Ze starších připomeňme kupř. "Volby v první republice" (Věda a život, 1954), z novějších namátkou "Zemská samospráva za buržoazní republiky" (in: "Česká národní rada, Sněm českého lidu", Praha 1970) nebo zásadní konferenční referát "Hlavní etapy vývoje socialistického práva" (in: "Vznik a vývoj socialistického práva", I., Praha 1976) a především pak partii v kolektivních "Dějínách státu a práva na území Československa v období kapitalismu 1848-1945", II, Bratislava 1973 (red. L. Bianchi) o státoprávních aspektech národněosvobozovacího zápasu.

Doležalova všestranná odborná aktivita nezůstala omezena jen na rámec fakulty a literární projev v odborném tisku. Vždy si uvědomoval hluboký smysl propagace a popularizace výsledků vědecké práce v kruzích širší veřejnosti. Z tohoto důvodu dlouhá léta působil v různých orgánech Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí a pak Socialistické akademie; stejné motivy jej vedly k vytvoření oborové komise pro dějiny státu a práva městského výboru Jednoty českých právníků, v jejímž čele stojí.

V letech 1977-1980 byl povolán do funkce vedoucího oddělení na ministerstvu školství ČSR a spolupracoval na legislativní přípravě zákona o vysokých školách a hlavně jeho prováděcích předpisů. Doležalovy zásluhy na tomto úseku byly oceněny udělením čestného titulu "Vzorný pracovník ministerstva školství".

Výčet jeho činnosti by nebyl zdaleka úplný, kdybychom nepřipomněli jeho práci redakční. Více než deset let zastával místo vedoucího redaktora časopisu Právník (nyní zástupce ved. redaktora). Z jeho pera nacházíme v tomto periodiku řadu příspěvků k výročním významným politickým, státním a právněhistorickým událostí, z nichž mnohé překračují účel svého určení a představují hlubší analýzu mnohdy rozhodujících dějinných mezníků naší novodobé historie (např. "Nad prvním výročím", roč. 119, 1980 nebo v 125. ročníku, 1986 "65 let KSČ" a "Právník 1861-1986").

Jestliže v polovině padesátých let a v druhé polovině šedesátých let jej důležitá společenskopolitická práce načas poněkud vzdálila pedagogické praxi, v sedmdesátých letech se jádrem jeho aktivity stává opět výchovněvzdělávací a organizační činnost na fakultě. V roce 1970 je jmenován docentem pro obor novějších a nejnovějších dějin státu a práva, v rozmezí let 1970-1976 zastává funkci proděkana pro studium při zaměstnání. Když se roku 1979 akademik V. Vaněček vzdal vedení katedry, byl jmenován na jeho místo. V této funkci oživil nejen vazby mezi domácími katedrami s cílem prohloubit a zkvalitnit vyučování právněhistorických oborů na základě jednotných osnov, vstoupivších v platnost po provedené přestavbě právnického studie, ale především rozvinul čilou spolupráci s obdobnými útvary právněhistorických fakult většiny socialistických a něk-

terých dalších zemí. V rámci této snahy podnítil uspořádání několika mezinárodních konferencí, na nichž se podařilo soustředit rozsáhlou badatelskou kapacitu na témata, která upoutala vědeckou přitažlivostí a zároveň pro svůj rozsah vyžadovala integrovaný zájem odborníků domácích i zahraničních. V přípravě odborné náplně těchto užitečných mezinárodních setkání se konstruktivně projevila jeho syntetizující osobnost. Hlavními referáty (např. "Karlova koncepce českého státu v jeho vnitřních i vnějších vztazích" PHS, 23, 1980; "Právní postavení dělnické třídy za kapitalismu" in: "K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu", Praha 1984) předznamenal výsledný úspěch těchto akcí, jimiž se mezinárodní prestiž československé právní historie nesporně zvýšila. A to je nemalé aktivum, jímž se doc. M. Doležal výrazně zapsal do historie našeho oboru.

Druhý z jubilantů, prof. dr. Jaromír Kincl, DrSc., je mezinárodně uznávaným odborníkem na dějiny barbarského období raně feudálního státu a práva. V paměti několika generací absolventů právnické fakulty UK je zapsán jako skvělý pedagog v oboru obecných dějin státu a práva a především brilantní přednášející - ač sám důrazně popírá, že by romantistou kdy byl - kursu římského práva.

Narodil se 30. května 1926 ve východočeském Ronově nad Doubravou a po gymnasiálních studiích v Čáslavi a na pražských Vinohradech promoval roku 1950 na právnické fakultě UK. Následujícího roku, jak už bylo uvedeno, se stal asistentem tehdejšího oddělení obecných dějin státu a práva, katedry dějin státu a práva.

V krátké době pozornost jeho nesporného vědeckého talentu upoutaly právní prameny raně feudálních států. Do literatury vstoupil studií "Sarmatae Limigantes" (AUC-Iuridica, Praha 1955) a o čtyři roky později zveřejnil první šířeji koncipovanou monografii "Stát a právo v germánsko-římské Burgundii 5.-6. století". Roku 1960 se habilitoval spisem "Visigótské studie", jež vyšel se změněným názvem "Otroci, koloni a propuštění ve visigótských zákonech 6.-8. století" až po osmi letech (AUC-Iuridica, Praha 1968).

Po návratu ze studijního pobytu na Institutu srovnávacího práva v Turíně (r. 1963), publikoval v rychlém sledu v druhé polovině šedesátých a na počátku sedmdesátých let celou řadu pojednání a článků o právním postavení nesvobodných kategorií obyvatelstva v různých barbarských státních útvarech 5.-8. století. Připomeňme rozsáhlejší studie "Otroci, koloni a propuštění v Alarichově Breviáři" (AUC-Iuridica, Praha 1965), "Nesvobodní ve franckých formulářových textech" (PHS, 13, Praha 1968) a stat' "Servus suis nummis emptus v barbarských státech 6.-8. století", již přispěl do Pocty akademikovi V. Vaněčkovi (Praha 1975).

Téměř dvacetiletá práce vyvrcholila r. 1973 vydáním knihy "Otroci ve franckých právních pramenech 6.-8. století", jenž se stala základem úspěšné obhajoby, po které mu v roce 1975 byla udělena hodnost doktora právních věd.

J. Kincl, jmenovaný roku 1979 profesorem, považoval však vždy za jádro svého působení na fakultě výchovněvzdělávací práci. Soustavně dbal a dbá o dostatek literatury pro posluchače. Zpracoval, počínaje rokem 1963, dosud téměř půl druhé desítky script z obecných dějin státu a práva a práva římského, z nichž některé byly napsány netradiční komparativní metodou (např. "Z dějin evropských feudálních monarchií", Praha 1972, Brno 1974, Praha 1975). Sám nebo se spolupracovníky připravil chrestomatie k těmto oborům, přispíval také do kolektivních učebních pomůcek, a to i jiných předmětů (např. teorie státu a práva, dějiny politických a právních učení). Vyvrcholením jeho dosavadní

činnosti na tomto poli bylo vedení autorského kolektivu první celostátní učebnice obecných dějin státu a práva (Panorama 1983), která získala výroční cenu nakladatelství.

V posledních letech se spektrum Kinclova zájmu rozšířilo. I když se ještě jednou vrátil k tématice, které věnoval dlouhá léta ("Studie o právní subjektivitě otroka u Římanů a Germánů", PHS, 26, 1984), nově zaujaly jeho pozornost některé komplikované otázky staršího českého práva majetkového a především institut testamentu a nedílu. Prozatím se jeho bádání odrazilo v literatuře jen minimálně ("Dva testamenty šlechtice Kojaty", AUC-Iuridica, Praha 1978), ale do budoucna jsou jeho výsledky s napětím očekávány. Mimo to se orientuje na práci překladatelskou. Její počátky lze zaregistrovat už v r. 1956, kdy do první chrestomatie k obecným dějinám státu a práva uspořádané prof. Turečkem přeložil ukázky antických právních pramenů. Od té doby více méně trvale přinášel v menších či větších pracích ve všech vydáních "pramenů" či "textů" určených studijním potřebám, překlady římského zákonodárství a jurisprudence. Dosavadní vyvrcholení - jehož význam nebyl patrně ještě v domácím písemnictví doceněn - představuje překlad Gaiovi učebnice římského soukromého práva ("Učebnice práva ve čtyřech knihách", Praha 1982), první úplný překlad do národního jazyka a dále pak v roce 1987 vydané přetlumočení rozsáhlé kroniky Řehoře z Toursu pod názvem "O boji králů a osudu spravedlivých". Těmito díly překročil autor hranice dosavadního ohlasu své práce doposud zahrnujícího historiky, právníky a studenty, směrem k širší kulturní veřejnosti.

Prof. Kincl nikdy nezapomínal ani na kultivované formy popularizace právněhistorických poznatků, a to nejen literární cestou, ale i v osvětověvzdělávacích seriálech Československé televize a pořadech studentského klubu Iuridica.

Z ostatního působení nelze pominout jeho práci redakční. Dlouhá léta jako výkonný redaktor našeho sborníku (do č. 27) spoluvytvářel jeho podobu, sám do něj přispívaje nejen zásadními materiály, ale i recenzemi a referáty do rubriky Kronika. V r. 1985, po smrti akademika V. Vaněčka, převzal funkci vědeckého redaktora PHS.

Přes dosavadní úctyhodnou bilanci pěti knižních titulů, téměř čtyřiceti statí, studií a článků, realizovala se osobnost prof. Kincla na prvním místě v pedagogickém působení. Dlouhá léta přednáší podstatnou část kursu obecných dějin státu a práva, po odchodu prof. Turečka převzal i přednášky z práva římského. Vede početnou seminární výuku, má na starosti diplomaty, v rámci vědecké přípravy vychovává mladé pedagogické a vědecké síly. Jeho sepětí s pracovištěm přerostlo lety v pevnou citovou vazbu, kterou, přes lákavé nabídky, umožňující soustředění jen na vědeckou práci, nebyla nikdy oslabena. Především tato hluboká odpovědnost vůči fakultě a věrnost učitelskému poslání, způsobily, že se stal pro posluchače, ať už jako přednášející, ročníkový učitel nebo jako proděkan (1961-1963) ztělesněním pedagogicky výrazné osobnosti. Tuto kvalitu u něho respektuje a ve vzácné shodě ctí i naprostá většina kolegů.

Dr. Karel Malý, CSc., poslední z trojice jubilantů, je naším předním odborníkem na dějiny sovětského státu a práva. Ze současných domácích právních historiků nejdéle systematicky rozvíjí vědeckou práci v oboru, který se začal soustavně pěstovat na našich právnických fakultách koncem čtyřicátých let.

Pochází z Březolup v uherskohradištském okrese, kde se narodil 5. listopadu 1926. Gymnázium studoval v Přerově a dokončil jej v Londýnské ulici v Praze. V letech okupace byl totálně nasazen a od konce roku 1944 se zapojil do ilegální práce v organizaci komunistické mládeže Předvoj. Promoval v červnu 1954, i když jeho morální kvality a

pedagogické a odborné předpoklady upoutaly pozornost fakultních orgánů dříve a bylo mu umožněno nastoupit na poloviční úvazek už koncem předcházejícího roku.

Ač se od počátku soustředil jeho zájem na sovětské právo, především v počátečním období jeho existence, vzdělávací úkoly pracoviště určovaly jeho záběr šířeji. Vyučoval, jak ukládal studijní plán, i dějiny státu a práva lidovědemokratických zemí, státní právo SSSR a dějiny socialistického práva, což stimulovalo rozvoj jeho osobního odborného profilu v širších souvislostech.

Ročního studijního pobytu v Leningradě a Moskvě využil k napsání kandidátské disertace věnované sovětskému pozemkovému zákonodárství v letech 1917-1920 a úspěšně ji roku 1964 obhájil. Její podstatná část vyšla tiskem pod názvem "Pozemkové zákony Říjnové revoluce" (AUC-Iuridica, Monographia II, 1965). Práce byla příznivě přijata i v kruzích sovětské historiografie, jak to dokládá recenze prof. E. A. Luckého v časopise *Istorija SSSR*, 1/1967.

Výčet hlavních publikovaných prací K. Malého dnes převyšuje dvacítku a zahrnuje zejména statě o agrární problematice sovětské (např. "Sovětské právo pozemkové a přístup k socialistické přeměně zemědělství v letech 1918-1920" in: *Sborník prací z dějin státu a práva - Sammelband zur Staats und Rechtsgeschichte*, Praha 1979) i jiných zemí ("Zrušení feudální agrární struktury v Bulharsku" in: *Pocta akademiku V. Vaněčkoví*, Praha 1975).

K. Malý napsal též řadu informativních článků o aktuálních novinkách sovětské výstavby a recentního právního vývoje a několikrát přinesl cenné materiály o metodologických problémech (postavení a úloha dějin státu a práva SSSR v rámci dějin státu a práva social. zemí; zaměření DSP-soc. v komplexu právněhistorických vyučovacích disciplín), nad nimiž se, jako osoba ve svém oboru nejpopovolanější, častokráte zamýšlel a referoval o nich i na mezinárodních konferencích. ("K metodologickým otázkám dějin socialistického státu a práva", *PHS*, 3, 1967; "Zu methodologischen Fragen der Staats und Rechtsgeschichte der UdSSSR und der überlingen sozialistischen Länder (als wissenschaftlicher und pedagogischer Disziplin)" in: *Internationale Konferenz für Rechtswissenschaft, Protokollband 3*, Berlin 1978).

Úzké kontakty s právními historiky v SSSR a pracovníky věnujícími se obdobné nebo blízké materii v jiných socialistických zemích a přirozeně úzké věcné sepětí hlavních problémů budování socialistického státu a práva v SSSR s obdobnými momenty naší výstavby, umožnily K. Malému seznámit zahraniční čtenáře s československými významnými státoprávními událostmi poválečného období. ("Novoje v zakonodatelstve ČSSR o soveršenstvovaniji rukovodstva selskim chozjajstvom", *Sovětskoe gosudarstvo i pravo*, 8/1963; "Leninskije principy rešenija nacionalnogo voprosa i vzniknovenije čechoslovackoj federaciji", *Voprosy istoriji K P Litvy*, 1973; "Pet godini ot objavjavane na Čechoslovaškata federacija", *Pravna misal*, 2/1974). Trvalá spolupráce jej též pojí ze Société Jean Bodin v Bruselu, jejíchž zasedání se několikrát zúčastnil a referoval na nich. V občasniku této společnosti vyjde také jeho studie "The russian Land Community - Its specific Features and Development".

Karel Malý se samozřejmě podílel na vzniku řady učebnic a script, které byly na obou katedrách během let připravovány a vydávány. Z významnějších uved'mě dvě: *Orbisem* v roce 1960 vydanou učebnici sovětského státního práva a o tři roky později v tomtéž nakladatelství vydané "Dějiny sovětského státu a práva", které dodnes v mnohém

usnadňují posluchačům studijní přípravu. Zvláště pak je třeba na úseku studijní literatury ocenit Malého soustavnou snahu o doplnění učebnicového textu ukázkami konkrétních politických a právních dokumentů. Jeho "Prameny ke studiu dějin státu a práva socialistických zemí, část I. SSSR 1917-1945", Praha 1977, "část II. SSSR 1945-1977", Praha 1982 jsou nepostradatelnou pomůckou seminární výuky.

Stejně jako pro oba již jmenované kolegy, je i pro něj vlastní širší pole mimofakultní angažovanosti. Velmi aktivně pracuje v obvodním výboru Svazu protifašistických bojovníků, Praha 10, kde s velkým zanícením připravil dokumentačně cennou brožuru "Květnové povstání pražského lidu na Praze 10".

Výčet činnosti Malého by nebyl úplný, kdyby byla opomenuta jeho dlouholetá práce výkonného redaktora publikační řady AUC-Iuridica, v níž se skromností a nenápadností jemu vlastní "pomáhá na svět" literární produkci učitelů právnické fakulty.

V poslední době se K. Malý soustředil ve spolupráci s moskevským právním historikem doc. I.A. Isajevem na přípravu rozsáhlé monografie věnované zákonodárství v období NEPu, která v nedaleké budoucnosti jistě obohatí naše znalosti o počátečních letech sovětského právního řádu.

Na předchozích řádcích jsme mohli zachytit jen část důležitých životních událostí, pracovních zásluh a osobních aktivit oslavenců. Přesto lze postřehnout, vedle pochopitelných rozdílů, shodné rysy jejich dosavadní dráhy. Dožívají se svého výročí uprostřed činnorodé práce, jak ani fakultní koloběh výuky a zkoušek jinak nedovoluje, v každodenním styku s aktuálními problémy svých vědeckých disciplín. Nepovažují proto šedesátku za podstatný mezník ve svém veřejném působení; není pro ně důvodem osobní bilance. K tomu toto výročí posloužilo pouze nám. Její výsledky v každém směru potvrzují, že jim všem po právu patří čestné místo v řadách současné československé právní historiografie.

Popřejme jim, aby v dalších letech mohli v pevném zdraví pokračovat v rozvíjení hodnot svého dosavadního snažení, jehož celkový přínos pedagogický, vědecký a společenskopolitický je již dnes bezesporu mimořádný.

Vladimír Kindl

60. let profesora Jaroslava Kudrny

31. října 1986 se dožívá 60. let dlouholetý spolupracovník i přispěvatel Právněhistorických studií prof. dr. Jaroslav Kudrna, DrSc. z katedry obecných dějin filozofické fakulty J.E. Purkyně v Brně. Po absolvování reálného gymnázia v Chrudimi v roce 1945 se zapsal prof. J. Kudrna na filozofickou fakultu Karlovy Univerzity v Praze, kterou dokončil v roce 1949 státními zkouškami z historie, italštiny, španělštiny a filozofie a doktorátem filozofie. V letech 1950-1953 působil na gymnáziu v Karlových Varech a v roce 1953 přešel jako aspirant na filozofickou fakultu v Brně. Kandidátskou práci na téma Studie k Lex Baiuvariorum a Alamanorum a počátkům feudálních vztahů v jižním Německu obhájil v Praze roku 1957. V roce 1968 obhájil druhou kandidátskou práci z filozofie na téma K Hegelovu pojetí praxe. Obě práce vyšly knižně, a to Studie k Lex Baiuvariorum a Alamanorum v roce 1959 a Studie k Hegelovu pojetí dějin v roce 1963. V témže roce byl prof. J. Kudrna jmenován docentem filozofické fakulty v Brně, od roku 1968 je profesorem téže fakulty. V roce 1969 dosáhl hodnosti doktora historických věd.

Profesor Kudrna se soustředil ve své vědecké činnosti na problematiku, která úzce souvisí s právní historií, filozofií a dějinami politických ideologií. Jeho mimořádné znalosti historické a lingvistické mu umožnily, aby úspěšně kombinoval přístupy historické, právněhistorické a filozofické. Právněhistorické problematice byla věnována především studie o bavorském a alamanském zákoníku a počátcích feudálních vztahů v jižním Německu. Kudrna pojal tuto problematiku široce, a to ve vztahu k feudalizaci v celé jihoněmecké oblasti. Ukázal na specifičnost tzv. jihoněmeckých zákoníků v rámci leges barbarorum, obecně analyzoval srovnáním s listinami a narativními prameny stupeň třídní diferenciace a vznik forem raně feudálního státu. Mimo jiné se také zaměřil na objasnění funkce římského práva, jak v barbarských zákonících, tak v listinách. Prokázal, že oba raně feudální státy, tj. stát Bavorů a Alamanů, nebyly produktem franckého výboje, nýbrž že jejich vývoj byl autochtonní; francké vlivy se projevují pouze na okraji. J. Kudrna podnikl rovněž obsáhlé srovnávací studie, jejichž výsledky shrnul v několikrát vydaných skriptech Úvod do problematiky pramenů raného feudalismu v západní Evropě (1. vydání 1957), v nichž podal i obšírnou kritiku dosavadních názorů na vznik raného feudalismu v západní Evropě a zvláště se vyrovnal s modernizujícími směry v buržoazní medievistice, které ovládly pole od 90tých let 19. století - zvláště Wittichem, Heckem a Dopschem. Pozitivně pak zhodnotil metodologická východiska starší německé právněhistorické školy.

Také jeho další dvě obsáhlé knižní studie, zaměřené na problematiku italské předrenesance a renesance, zasahují do oblasti právních dějin a dějin právního myšlení. Jedná se o práce - Stát a společnost na úsvitu italské renesance (Praha 1964) a Machiavelli a Guicciardini (1968). V první studii se zabýval J. Kudrna především obrazem italského města na základě městských statutů. Zde zvláště zaujme rozbor městského zákonodárství Bologně (Statuta sacrata), který vyjadřuje nejradikálnější protifeudální požadavky italského měšťanstva před buržoazními revolucemi. Kudrnovi šlo ovšem o to prokázat odraz těchto skutečností ve vlastní právní a politické ideologii. Z tohoto hlediska se dotkl nově problematiky glosy a hlavně díla Marsilia z Padovy. Vidí v něm myslitele, který přichází s novými názory v právní teorii - zejména pokud se jedná o problematiku vlastnictví a vztahu pozitivního, přirozeného a božského práva a dovede

využít názorů tehdejšího kacířství a averroistické filozofie k pojetí státu, které se vymyká běžné scholastické koncepci, státu, v němž rozhodující úlohu sehrálo střední měšťanstvo. Navíc pak tato studie podává rozbor státovědní ideologie Dantovy.

Problematikou renesanční politické ideologie se J. Kudrna zabývá ve spise o Machiavellim a Guicciardinim. Ukazuje, jaký vliv mělo na vývoj italského státního a politického myšlení ustavení florentské republiky 1494-1512, jež pod vedením Savonaroly a Soderiniho oživila starší koncepce italského středního měšťanstva, na něž bezprostředně reagoval Machiavelli. Ten jako stoupenec politiky středního měšťanstva využívá ve svých spisech - ovšem s výjimkou *Il Principe* (Kníže) - republikánské antické tradice. Další Guicciardini je spíše historikem, který svůj empirismus podbarvuje ideologickým konzervatismem.

Spis o Machiavellim a Guicciardinim se úzce dotýká i problematiky historiografie, které J. Kudrna věnoval řadu svých studií. Platí to již o jeho práci, jenž se zabývá Hegelovým pojetím dějin. V této studii se Kudrna zabýval především otázkou, jaký význam měla pro Hegela buržoazní společnost a francouzská revoluce. Problematiky právní se Kudrna dotkl i ve dvou základních studiích k Hegelovi. (K historickému obsahu Hegelových politických spisů, SPFFBU 1975 a Historické aspekty Hegelovy právní filozofie, tamtéž 1977).

Také řadu dalších historiografických studií pojal Kudrna v souvislosti s právně historickými a státně politickými koncepcemi. Uvedme zde alespoň čtyři studie k problematice G.B. Vica, z nichž studie věnovaná do Pocty akademiku Václavu Vaněčkovi (Praha 1975) analyzuje Vicovo pojetí římského práva.

Prof. Kudrna je také znám jako autor řady skript a vysokoškolských učebnic, v nichž podal systematický výklad dějin Itálie, Francie, Německa a raně středověké Anglie. Šesti vydání dosáhly jeho Kapitoly z dějin historiografie a filozofie dějin.

Lze jen přát prof. J. Kudrnovi pevné zdraví a plnou tvůrčí aktivitu k prospěchu československé historiografie a zvláště právní historie, ve které si vydobyl čestné místo.

Karel Malý

Právněhistorické studie 29

*Karolina Adamová, Josef Beňa, Karel Beránek, Jaroslav Čechura,
Ivan Hlaváček, Jaroslav Houser, Jiří Kejř, Karel Malý, Pavel Mates,
 Ctibor Moravčík, Karel Schelle, Ladislav Soukup, Jaromír Štěpán,
Valentin Urfus, Eduard Vlček*

Vydala Academia
nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1989

Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktorka publikace dr. Jana Friesová, CSc.
Technický redaktor František Lávička

Vydání 1. - 268 stran
Vytiskla Polygrafia, n. p., závod 6, Praha 8 - Libeň
24,54 AA - 24,95 VA
Náklad 400 výtisků - 02/20 - 7741

21 - 011 - 89
Cena brož. výtisku Kčs 45,-